

Emmi Tittonen

”Tuomitaan taikuuden harjoittamisesta”

Taikuusoikeudenkäynnit 1700-luvun lopun Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa.

Suomen historian pro gradu -
tutkielma

2007

Jyväskylän yliopisto

Historian ja etnologian

laitos

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Emmi Maria Tittonen	
Työn nimi – Title "Tuomitaan taikuuden harjoittamisesta". Taikusoikeudenkäynnit 1700-luvun lopun Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa.	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year kesäkuu 2007	Sivumäärä – Number of pages 199 s. + 8 s. liitteet
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tutkielmassa tarkastellaan taikusoikeudenkäyntejä 1700-luvun lopun Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa. Tutkimus on ensimmäinen suomalainen noituutta ja taikuutta koskeva suurten noitusprosessien jälkeisiä aikoja tarkasteleva perustutkimus. Tutkimus keskittyy tarkastelemaan 48:aa taikusoikeudenkäyntiä vuosilta 1754 - 1800 Vaasan hovioikeuden sekä Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun alioikeuksien aineistojen avulla. Tutkimuksessa selvitetään ensinnäkin taikuuden olemusta, sillä noitusoikeudenkäyntejä ei ole tutkimusalueella. Erilaisten taikatekojen kautta tarkastellaan, millaisia ja miksi taikoja tehtiin. Toisaalta työssä selvitetään, millaisia taikusoikeudenkäynnit olivat: miksi taikuussyytöksiä tuli oikeuden käsiteltäväksi sekä miten eri oikeusasteet suhtautuivat taikuuteen rikoksena. Lisäksi työssä tarkastellaan langetettuja tuomioita sekä analysoidaan, millä perusteilla tuomiot langetettiin. Oikeudenkäyntien toimijoiden osalta tarkastellaan, keitä taikojen tekijät olivat ja keitä syyttäjät olivat. Lisäksi tutkimuksessa analysoidaan miksi taikuudesta syytettiin. Tutkimus painottuu tarkastelemaan taikuutta ja taikusoikeudenkäyntejä kansanperinteen sekä aikalaiskäsitusten kautta.</p> <p>Taikusoikeudenkäynneissä valtaosa syytetyistä oli miehiä. Naisia syytettiin vain muutamassa tapauksessa ja tällöinkin oli aina mukana mies. Noitusoikeudenkäynteihin verrattuna muutos oli huomattava, sillä 1500- ja 1600-lukujen suomalaisissa noitusprosesseissa naisia syytettiin ajoittain enemmän. Miesten määrän kasvu taikusoikeudenkäyntien toimijoina johtui monesta syystä. Taikojen liittyminen suomalaisen tietäjälaitoksen perinteisiin vaikutti tietäjyyden jatkuvuuteen ja sitä kautta miesten määrän kasvuun. Miesvaltaisen tietäjälaitoksen perinteet säilyivät 1700-luvulla taikovan miehen kautta. Taikuuden kriminalisoinnin myötä tietäjyys ja arkipäiväiset taitat joutuivat esivallan tiukempaan tarkkailuun, jolloin miehet taikojen tekijöinä joutuivat tulilinjalle.</p> <p>Taikuuden harjoittaminen 1700-luvun lopulla oli perinteisen, kansanuskoon pohjautuvan arkipäiväisen taikuuden harjoittamista. Taikatekoihin ja riitteihin oli kuitenkin sekoittunut kristillistä ainesta, mikä näkyy muun muassa kirkkomaalla tehdyissä taioissa sekä riittäineksen kristillistymisessä. Kansanuskoon kuuluvat elementit olivat vahvin vaikuttaja taikuuden harjoittamisessa. Taitat tehtiin toisen henkilön elämän hyväksi, esimerkiksi sairauden parantamiseksi. Taikuus oli osa 1700-luvun lopun ihmisen arkea.</p> <p>Taikuus kriminalisoitiin vuoden 1734 yleisen lain mukaan. Taikuudesta sakkotuomion määrävän virallisen normin mukaan ali- ja hovioikeudet olivat velvollisia tarkastelemaan ja tuomitsemaan oikeudessa esitetyt taikuussyytteet. Syyttäjistä valtaosa oli maallisen esivallan edustajia. Nimismiehet ilmiantoivat ja syyttivät taikuudesta virkansa puolesta. Papisto siirtyi 1700-luvun lopulla oikeudenkäynneissä taka-alalle. Taikuuden kriminalisointi vaikutti taikusoikeudenkäyntien syntyyn, mutta myös miesten määrän kasvuun. Taikusoikeudenkäynnit olivat sekä ali- että hovioikeuden tasolla lain- ja oikeudenmukaisia. Alioikeus tarkasti kaikki taikuussyytteet huolellisesti ja langetti tuomiionsa vallitsevien oikeudenkäytön periaatteiden mukaan. Myös hovioikeuden tarkastamat ja langettamat tuomiot olivat oikeusnormien hengen mukaisia.</p>	
Asiasanat – Keywords 1700-luku, taikausko, magia, noitus, loitsut, kansanusko, kristinusko, mentaliteetti, sukupuoli, tuomioistuimet, oikeudenkäynti, todistelu, oikeudenmukaisuus	
Säilytyspaikka – Depository Historian ja etnologian laitos	
Muita tietoja – Additional information	

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimustehtävä	2
1.2. Tutkimusaika ja -alue	12
1.2.1. Hallinnolliset ja oikeudelliset piirteet tutkimusalueella	12
1.2.2. Elämän edellytykset Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa	16
1.3. Asiakirjalähteet	20
1.3.1. Hovioikeuden aineisto lähteenä	20
1.3.2. Kihlakunnanoikeuden tuomiokirjat taikusoikeudenkäyntien tutkimuksen lähteenä	23
1.4. Tutkimuskirjallisuus	29
1.5. Työn rakentuminen	35
2. Taikusoikeudenkäynnit vuosina 1754 - 1800 – tilastojen purku	37
2.1. Esiintymistiheys ja -alueet	37
2.2. Syytetyt	40
2.2.1. Sukupuoli	40
2.2.2. Yhteiskunnallinen asema	41
2.3. Syyttäjät ja todistajat	43
2.3.1. Syyttäjät	43
2.3.2. Todistajat	46
2.4. Taikuuden harjoittamisen paikka ja aika	47
2.5.1. Taikuuden harjoittamisen tapahtumapaikka	48
2.5.2. Taikuuden harjoittamisen ajankohta	49
2.5. Miksi taikuutta harjoitettiin?	50
2.6. Tuomiot ja oikeudenkäynnin kesto	54
2.7. Ali- ja hovioikeuden päätökset	56
3. Syytetyt ja syyttäjät – Sukupuoli ja esivalta taikusoikeudenkäynneissä ...	58
3.1. Taikuudesta syytetyt	60
3.1.1. Tietäjälaitoksen asema paikallisyhteisössä – tunnettuja tietäjiä	62
3.1.2. Noitanaisista naisten taikoihin	76
3.1.2.1. Naiset taikojina	79
3.1.2.2. Naiset osallisina	84
3.2. Syyttäjät taikusoikeudenkäynneissä	87
3.2.1. Hengellinen ja maallinen esivalta ilmiantajana	88
3.2.2. Rahvas syyttäjänä - kiistat syytteiden taustalla	93
4. Taikuuden harjoittaminen 1700-luvun lopulla	99
4.1. Taikuuden harjoittamisen näyttämöt	99
4.1.1. Kirkkomaalla taikoja – julkinen näyttämö	99
4.1.2. Taiat omassa piirissä – yksityinen näyttämö	106
4.2. Taikuuden harjoittamisen tapahtuma-aika	111
4.3. Miten taikoja tehtiin ja miksi?	116
4.3.1. Loitsu osana taikatekoa	116

4.3.2. Vahingoittava taikuus	123
4.3.3. Sairauden parantaminen	128
4.3.4. Varastetun tavaran etsintää	133
4.3.5. Esineellistä magiaa	135
4.4. Taikuutta kansan tapaan	137

5. Taikuusoikeudenkäynnit oikeuden näkökulmasta – Ali- ja hovioikeuden tuomiot	139
5.1. Normien mukainen tuomitseminen	139
5.1.1. Noituus	140
5.1.2. Taikuus	141
5.1.3. Kriminalisoitu taikuus	143
5.2. Millaisia tuomioita lain perusteella langetettiin?	145
5.3. Alioikeuden toimet tuomion langettamisessa	148
5.3.1. Legaalisen todistelun periaate tuomioiden taustalla	148
5.3.2. Sakkotuomiot	151
5.3.3. Vapauttavat tuomiot	153
5.3.4. Tuomioiden tarkastelua	154
5.3.5. ”Erikoiset” tuomiot	156
5.4. Hovioikeuden suhtautuminen alioikeuden tuomioihin	159
5.4.1. Muutostuomiot	162
5.4.2. Osallisuustuomion muutos	166
5.4.3. Parannusta etsimässä – Mikael Koistisen tapausten erikoinen käsittely	167

6. Noituudesta taikuuteen	172
--	------------

Lähdeluettelo ja kirjallisuus	185
--	------------

Liitteet

1. Johdanto

Nimismies Zachris Bäck esitti Iin ja Pudasjärven kesä- ja syyskäräjillä 13.9.1763 Haukiputaan kirkkoherran Erik Frostenin jättämän kirjallisen kertomuksen. Frostenin muistion mukaan talonpoika Simo Kipolan - tai Kurkelan - vaimo Margareta Paulintytär sekä hänen renkinsä Hannu Tikka oli otettu kiinni Ala-Kiiminkiin johtavalla tiellä syyskuun toisen päivän vastaisena yönä. Margareta oli yrittänyt paeta, mutta juovuksissa ollut Hannu vain huuteli kiinniottajilleen. Margareta oli myöhemmin tunnustanut kirkkoherralle olleensa kyseisenä yönä Haukiputaan kirkon kirkkomaalla Hannun kanssa tekemässä taikoja kuolleiden luilla. Nimismies Bäck vaati asian tarkastamista oikeudessa.

Käräjillä Margareta Kipola kertoi seuraavasti: häntä oli jo 4-vuotiaasta asti vaivannut kirkkoväki¹ aiheuttaen suuria tuskia ja huolestumista. Margareta oli kuullut huhuja, että hänen renkinsä Hannu Tikka osaisi parantaa sairauden, joten hän oli pyytänyt Tikkaa parantamaan hänet kirkkoväestä. Hannu ja Margareta olivat lähteneet tilalta hevosella ja reellä samana yönä, kun Margaretan aviomies oli ollut kaupungissa asioilla. Hannu vei Margaretan Haukiputaan kirkon kirkkomaalle ja otti luutalosta² luun, jonka hän painoi Margaretan päätä vasten sanomatta sanaakaan. Tämän jälkeen he olivat lähteneet pois kirkkomaalta ja jääneet kiinni. Margareta kertoi oikeudessa, ettei hän ollut täysin parantunut kirkkoväestä, mutta hänen tuskansa olivat lieventyneet. Hannu Tikka kertoi oikeudessa oppineensa kyseisen parannustavan lapsena venäläisten vallan aikaan, kun hän oli ollut venäläisen tienestissä. Venäläinen oli kärsinyt samasta taudista ja parantanut itsensä tavalla, jota Tikka käytti Margaretaan.³

Nimismies Bäck esitti oikeudessa Frostenin kirjallisen kertomuksen lisäksi yhden todistajan, kirkkovahti Jaakoppi Kurtun, joka kertoi menneensä aamulla yhdessä kirkkoherran kanssa kirkkomaalle. Sieltä oli löytynyt hevosen ja reen jäljet sekä aukaistu luutalo. Kurttu kertoi Frostenin epäilleen Tikan harjoittaneen taikuutta, kun Frosten oli nähnyt Tikan ja Margaretan

¹ Kirkkoväellä tarkoitettiin hautuumaan väkeä, niitä ihmisiä, jotka oli pantu maan alle. Kirkkoväen uskottiin nousevan haudoistaan eräänlaisina haamuina kerran vuodessa. Lisäksi kirkkoväen uskottiin voivan kiusata ihmistä, jos tämä oli häirinnyt niitä kirkkomaalla. Kirkkoväki oli myös yksi voimakkaimmista voimista, jota saattoi käyttää avukseen. Katso myös luku 4.1.1. Kirkkomaalla taikoja.

² Luutalo eli benhuset. Kyseinen rakennus oli luiden säilytyspaikka kirkon vieressä. Luutaloon laitettiin luita säilytykseen, kun kirkon lattian alla olevia hautoja tyhjennettiin tilan puutteen vuoksi. Tämä oli enemmän aatelisten tapa, mutta Pohjanmaalla kirkolliset esikuvat tulivat Ruotsista. Täten tapa tuli myös Pohjois-Pohjanmaalle ja oli käytössä vielä 1700-luvun lopulla joissain seurakunnissa. Laitinen(toim.) 2001 s. 44.

³ OMA Iin ja Pudasjärven lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1763 Kemi: 71 s. 599–600.

yöllä. Frosten oli tietoinen Tikkaan liittyneistä huhuista, minkä vuoksi hän oli pyytänyt Kurttua mukaansa kirkkomaalle. Kurttu ei kuitenkaan tiennyt, kenelle jäljet kuuluivat. Papintodistuksessa vahvistettiin, että Hannu Tikka oli tuomittu sakkorangaistukseen taikauskon harjoittamisesta Oulun ja Hailuodon kärjäkunnassa. Vapaaehtoisen tunnustuksen vuoksi Hannu Tikka tuomittiin II.Cap.2.§. Missgärnings Balk (M:B:) mukaan taikauskosta⁴ 20 taalerin sakkoihin. Lisäksi hän sai juopumuksesta 5 taalerin sakot vuoden 1733 juopumuksesta annetun asetuksen mukaisesti. Margareta Paulintytär Kipola tuomittiin II.Cap.2.§.M:B: mukaan osallisuudesta taikauskoon 10 taalerin sakkorangaistukseen. Asia lähetettiin hovioikeuden tarkasteltavaksi.⁵ Hovioikeus päätti pitää voimassa molempien tuomiot sekä asetti sakot maksettavaksi rahalla.⁶ Hannu Tikka ja Margareta Paulintytär Kipola harjoittivat ”taikauskon keinoja” eli taikuutta. Taikuuden harjoittaminen ilmeni heidän epäilyttävien toimiansa jälkeen, kun he tunnustivat tekonsa sekä papin että oikeuden edessä. Taikuusoikeudenkäynti kirjattiin tuomiokirjaan, ja se jäi jälkipolvien tutkittavaksi.

1.1. Tutkimustehtävä

Edellä kuvatus kaltaisia oikeustapauksia löytyy Pohjois-Pohjanmaan sekä Kainuun kihlakuntien alueelta suhteellisen paljon 1700-luvun lopulta. Taikuusoikeudenkäynneissä syytettiin erilaisista taikauskoon liittyvistä teoista. Työssä tutkitaan taikuusoikeudenkäyntejä 1700-luvun lopun Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa. Tutkimuksen aihe kumpusi sekä henkilökohtaisesta kiinnostuksesta että aikaisemmasta Suomen ja muun maailman noituusprosesseista tehdystä tutkimuskirjallisuudesta. Noitavainoja on tutkittu Euroopassa laajalti: monesta eri näkökulmasta sekä monin eri tavoin. Tutkimus on tulkinnut eri maissa eri aikoihin syntyneiden laajojen noituusoikeudenkäyntien - eli tunnetummin noitavainojen - syntymisen taustoja sekä syitä oikeudenkäyntien loppumiseen. Noituutta ja taikuutta on selitetty niin makro- kuin mikrotason tutkimuksissa. Myös näiden tasojen yhdistämistä on pyritty tekemään. Tutkimuksen tulokset ovat vaihdelleet tutkimusalueiden ja -ajankohtien mukaan.⁷

⁴ Missgärnings Balk = Pahanteon kaari. Tämän kaaren mukaan tuomittiin vakavimmat rikokset vuoden 1734 yleisessä laissa. Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) Missgärnings Balk s. 125–174. Taikausko = Vidskepelse. Suora suomennos sanasta on tehty nyky-ruotsin sanakirjojen mukaisesti. Sanan suomennosta avataan laajemmin taikuus-termin käytön selvittämiseksi työn sivuilla 9-11.

⁵ OMA Iin ja Pudasjärven lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1763 Kemi: 71 s. 599–602.

⁶ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuodelta 1763 ES4451.

⁷ Noituus- ja taikuusoikeudenkäyntejä on tutkittu paljon ja eri näkökulmista. Marko Nenosen marraskuussa 2006 ilmestynyt *Noitavainot Euroopassa*-teos on ensimmäinen suomalainen teos, joka pyrkii yhdistämään aikaisemman tutkimuskirjallisuuden tuloksia. Nenosen teoksesta lisää luvussa 1.4.

Aikaisemman tutkimuksen perusteella työn lähtökohdaksi tulivat jo varhaisessa vaiheessa noituus- ja taikusoikeudenkäynnit 1700-luvun Suomessa. Tätä kirjoitettaessa Suomessa ei ole tehty noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä koskevaa tutkimusta 1720- ja 1730-lukujen jälkeisiltä ajoilta. Tämä tutkimus on ensimmäinen 1700-luvun loppupuolta, tarkemmin vuosia 1754 - 1800 käsittelevä tutkimus. Aihealueen tutkimatta jättäminen ei ole kuitenkaan johtunut olettamuksesta, että noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä ei olisi löydettävissä suurten noituusprosessien jälkeen. Tutkimatta jättäminen on johtunut muun muassa lähteiden puutteiden sekä tietynlaisiin tapauksiin keskittymisen johdosta. Noitavainojen tutkiminen on keskittynyt noitasapatti- sekä paholaisliitto-oikeudenkäynteihin, mutta tutkimuksissa on käsitelty myös kansanomaista taikuutta. Uusin suomalainen tutkimus on Marko Nenosen syksyllä 2006 ilmestynyt kokoomateos eurooppalaisista noitavainoista. Myös Nenonen toteaa, ettei suomalaisessa noituuden ja taikuuden tutkimuksessa ole kartoitettu 1750-luvun jälkeistä aikaa.⁸

Noitusoikeudenkäyntien hiipumisen jälkeen taikusoikeudenkäyntien tutkimusta ei ole tehty. Eri tutkimusvaiheiden jälkeen alueeksi rajautui Pohjois-Pohjanmaa, joka myöhemmin tarkentui käsittämään Pohjois-Pohjanmaan sekä Kainuun. Tutkimusalueen valinta on lähtöisin Matti Kuusen artikkelista, joka käsittelee pohjoispohjalaista taikuutta 1730- ja 1740-luvuilla.⁹ Aikaisemman tutkimuksen mukaan Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu olivat mukana noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä jo suurien noitaprosessien aikaan.¹⁰ Aikaisemman tutkimuksen havaintoihin on löydettävissä vertailukohtia, esimerkiksi siinä, kuka toi asian käräjille ja miten taikuudesta tuomittiin.¹¹

Alue tarkentui myös lähdeaineiston valinnan sekä arkistonmuodostuksen ryhmien mukaan. Pohjois-Pohjanmaalta sekä Kainuusta löytyi aineistoa, joka mahdollisti noituus- ja taikusoikeudenkäyntien tutkimisen. Tuomiokirjojen lähdevalidiutta käsitellään tarkemmin alaluvussa 1.3. Suomessa on aikaisemmin tutkittu taikuutta sekä historian- että kansanperinteen tutkimuksen piirissä. Noituusprosessien ohella taikuutta on käsitelty muun muassa kansanuskomusten näkökulmasta. Aikaisemmassa tutkimuksessa on havaittu, että

⁸ Nenonen 2006 s. 223–225.

⁹ Kuusi 1985.

¹⁰ Pohjois-Pohjanmaa liitettynä Pohjanmaan tarkasteluun katso Heikkinen 1969 s. 244–267. Marko Nenonen käsitteli Kainuuta osana Pohjois-Pohjanmaata. Pohjois-Pohjanmaata koskevia tutkimustuloksia katso erityisesti Nenonen 1992 s. 105–107, 111, 119–120, 130–133, 144–146, 181–183, 197–198, 303–307.

¹¹ Rangaistuksista katso muun muassa Heikkinen 1969 s. 263; esivallan roolista Nenonen 1992 s. 120.

noituusoikeudenkäynnit hiipuivat 1700-luvun alussa. Samaan hengenvetoon on todettu, että taikusoikeudenkäynnit jatkuivat vielä suurten noituusprosessien jälkeen. Kuitenkaan 1700-luvun loppua ei ole Suomessa aikaisemmin tutkittu.¹² Ulkomaisia tutkimuksia on tehty 1700-luvun lopusta ja sen jälkeisistä ajoista. Lähin vertailukohta löytyy Ruotsista: Per Sörlin on tutkinut taikuutta 1750-luvulle asti. Naapurissamme on muutenkin tutkittu enemmän noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä suurten noituusprosessien jälkeisiltä ajoilta.¹³ Tarkastelen aiemman tutkimuksen tuloksia omiin tuloksiini vertaillen. Tutkimuksen edetessä ovat tarkentuneet tutkimusaika kuin -kohdekin. Alkuperäinen tavoite oli tutkia, oliko 1700-luvulta löydettävissä noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä. Aineistona käytettiin aluksi Vaasan hovioikeuden arkistoa. Tämä arkisto sisältää aikakautensa toiseksi ylimmän oikeusasteen käsittelemät tapaukset vuodesta 1754 alkaen. Lähdeaineiston keruun yhteydessä voitiin alkuperäinen tavoite todeta täyttyneeksi: Pohjois-Pohjanmaan sekä Kainuun alueilta löytyi 1700-luvun lopulta taikusoikeudenkäyntejä, joita voitiin tutkia tuomiokirja-aineiston avulla. Noituusoikeudenkäyntejä alueelta ei kuitenkaan löytynyt.¹⁴

Aineiston perusteella havaittiin, että taikusoikeudenkäyntejä on mahdollista tutkia Suomen osalta vielä 1700-luvun lopulta, koska tapauksia löytyy. Löytyneet tapaukset ovat taikauskotai *signeri*- eli sanamagia tapauksia. Taikusoikeudenkäyntejä on tutkimusalueelta löytynyt vuosilta 1754 - 1800 yhteensä 48 kappaletta. Määrällisesti taikauskoon liittyviä tapauksia on enemmän kuin sanamagia tapauksia, mutta osa tapauksista on merkitty käsittelevän molempia.¹⁵ Edellä kuvattu Hannu Tikan ja Margareta Kipolan oikeudenkäynti on tyypillinen taikusoikeudenkäynti: syytös tuli taikauskon mukaisten keinojen harjoittamisesta. Työssä tutkitaan ”puhtaita” taikusoikeudenkäyntejä eli tapauksia, joissa syyte oli taikauskon mukaisten keinojen harjoittamista ja / tai sanamagiana. Taikusoikeudenkäynneissä käsitellään syytettyjen tekemiä taikatekoja. Taiat ovat voineet tapahtua eri ympäristöissä sekä eri aikoina. Taikuuteen liittyviä oikeustapauksia ovat voineet olla myös maineen korjaamiset, solvaustapaukset sekä erilaisiin omaisuus- ja henkilörikoksiin liittyneet oikeudenkäynnit.

¹² Suomalaista noituus- ja taikusoikeudenkäyntien tutkimusta ovat väitöskirjatasolla tehneet Jari Eilola 2003, Antero Heikkinen 1969, Marko Nenonen 1992 ja 2006. Näiltä tutkijoilta on artikkeleita eri julkaisuissa.

¹³ Sörlin 1993 s. 34–36 kaaviot. Muuta 1700-lukua koskevaa ruotsalaista tutkimusta katso esimerkiksi Bondesson 1997, Oja 1999, Nildin-Wall - Wall 1996, Särman 1996 sekä Tegler-Jerselius 2003.

¹⁴ JyMA Turun hovioikeuden alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuosilta 1754 - 1775, mikrofilmit ES4446 - ES4461. Siirretty Vaasan hovioikeuden arkistoon. Vaasan hovioikeuden alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuosilta 1776 - 1800, mikrofilmit ES4462 - ES4486.

¹⁵ Taikauskoon liittyvien termien määrittelyä on laajemmin luvuissa 5. Tapaukset Pohjois-Pohjanmaalla vuosina 1754–1800. Määrä on laskettu hovioikeuden aineistosta käsin: taikuustapauksia 34, sanamagiatapauksia 13, taikuutta ja sanamagiana 5. Tapauksia, joissa mukana muutakin kuin taikuutta, on 9.

Edellisten kaltaisissa oikeudenkäynneissä on havaittu olleen noituusprosessien aikana mukana noituutta ja taikuutta. Esimerkiksi maineenkorjaamistapaukset saattoivat tapahtua noidaksi syytetyn pyrkiessä puhdistamaan maineensa aiheettoman noituussyytöksen vuoksi. Solvaustapaukset olivat hyvin samankaltaisia. Noituus- tai taikuusteko on voinut tulla esille myös varkauksien ja murtojen tai henkirikosten yhteydessä.¹⁶ Työssä ei puututa edellä mainittuihin tapauksiin, sillä tutkimusalueelta löytyneiden taikuusoikeudenkäyntien määrä on riittävä autenttisen tutkimuksen tekemiseksi. Tutkittaviin taikuustapauksiin liittyi myös muita rikoksia, pääosin juopumusta ja sapattirikoksia. Tarkastelen näitä rikoksia osana taikuusoikeudenkäyntejä, sillä taikateon tekeminen saattoi johtua juopumuksesta tai sapattirikos saattoi johtua taian tekemisestä. Aineiston kartoittamisen yhteydessä tarkasteltujen kunnianloukkaus- ja solvaustapausten perusteella ei ollut viitteitä taikuuden ilmenemisestä muiden kuin puhtaiden taikuussyytösten yhteydessä.

Tutkimuksen alkuperäinen tavoite oli selvittää, oliko tutkimusajalta ja -alueelta löydettävissä noituus- tai taikuusoikeudenkäyntejä sekä millaisia löytyneet oikeudenkäynnit olivat. Lähdeaineistosta löydetyt taikuusoikeudenkäynnit todensivat hypoteesin oikeudenkäyntien löytymisestä.¹⁷ Tutkimuksen tavoitteena on ensinnäkin selvittää taikuuden olemusta. Taikuutta analysoidaan toimijoiden näkökulmasta: erilaisten taikatekojen kautta tarkastellaan, millaisia taikoja tehtiin 1700-luvun lopulla sekä sitä, miksi niitä tehtiin. Kansanuskon ja -perinteen asema ihmisen elämässä on myös tärkeä osa tutkimusta. Tarkastelen kansanperinteen näkökulmasta myös taikuussyytteitä ja taikatekoja. Pohdin, miksi juuri tietynlaisia taikatekoja tehtiin, ja miksi taikuudesta syytettiin.

Toisaalta työssä selvitetään, millaisia taikuusoikeudenkäynnit olivat. Pohdin, miksi taikuussyytöksiä tuli oikeuden käsiteltäväksi sekä miten eri oikeusasteet suhtautuivat taikuuteen rikoksena. Lisäksi tarkastelen langetettuja tuomioita sekä sitä, minkälainen rikos taikuus oli. Työssä ei paneuduta lain tai esivallan kontrollin tiukentumiseen yleisellä tasolla. Kuitenkin tutkimuksessa huomioidaan yleinen lainsäädännön ja valtion kirkon välisen suhteen kehitys yhtenä tekijänä taikuusoikeudenkäyntien olemassaololle. Esivallan kansaan kohdistamaan kontrolliin kiinnitetään huomiota tarkasteltaessa kansantapojen ja -uskon vaikutusta tavallisen kansan elämässä. Tulkitseen taikuusoikeudenkäyntiä ja sen syntymistä

¹⁶ Katso aikaisemmasta tutkimuskirjallisuudesta esimerkiksi huhusta ja maineesta Eilola 2003, Heikkinen 1969, Nenonen 1992, Sörlin 1993. Myös muilla noituutta ja taikuutta tutkineilla on analyysiä solvaus- ja kunnianloukkaustapauksista noituuteen ja taikuuteen liittyen.

¹⁷ Katso liitteenä olevat tilastot 1-7.

myös oikeuden näkökulmasta. Pohdin, miksi oikeus antoi juuri sellaisen tuomion kuin päätöslauselmassa mainittiin, ja millä normilla sitä perusteltiin? Oikeudenkäyntien toimijoiden osalta pohdin, keitä taikojen tekijät olivat. Syyttäjien kohdalla pohdin, miksi esivalta ja kansa syyttivät taikuudesta, ja mitkä olivat heidän vaikuttimensa. Painotan tutkimusta tapahtumien puolelle, eli pohdin, miksi syytetyt joutuivat oikeuteen tekonsa vuoksi.

Työ on perustutkimus taikusoikeudenkäynneistä 1700-luvun lopun Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa. Tällaisen esityksen ongelmana ovat yleistykset, joita joudutaan tekemään valitessa tarkasteluun tiettyjä tapauksia. Yleistysten avulla voidaan luoda kuvaa esimerkiksi siitä, millainen taikojia oli sekä siitä, miksi hän teki taikojia. Kuitenkin tekijöiden henkilökohtaiset vaikuttimet ovat voineet olla hyvin erilaisia. Oikeuslähteen avulla henkilöihin ei pääse käsiksi kovinkaan syvälle, joten yleiskuva taikoista on pintapuolinen. Tilastoja ja lähdeaineistoa tarkastelemalla on voitu luoda kuvaa tyypillisistä taioista ja taikoista 1700-luvun lopulla. Tutkittujen tapausten samankaltaisuudet mahdollistavat yleistysten teon. Tarkastelen taikuuden harjoittajien sukupuolta, taikatekoja sekä oikeuslaitoksen suhtautumista taikuuden harjoittamiseen. Muun muassa näiden seikkojen samankaltaisuudet ovat suunnanneet työn tulkintoja. Yleistyksiä tehtäessä on kuitenkin huomioitava, ettei tutkittu alue kata koko Suomea. Tämän vuoksi eri alueilta voidaan mahdollisessa jatkotutkimuksessa saada erilaisia tuloksia. Perustutkimuksen tekeminen on ongelmallista. Työn vaarana on sen jääminen liian pintapuoliseksi, kun se pyrkii olemaan mahdollisimman kattava. Perustutkimukset käsittelevät yleensä suurta aihealuetta hyvin pinnallisesti, paneutumatta yksityiskohtiin. Tällaiset teokset pyrkivät luomaan kuvaa jostain aihealueesta tai ilmiöstä mahdollisimman ”kansantajuisesti”. Tutkimuksen vaarana on myös laajuuden rajoittaminen aihealueen kattavuuden vuoksi.

Tutkimus tarkastelee mentaliteettien tutkimuksen metodien avulla myös sitä maailmankuvan ja uskomusjärjestelmän hidasta muutosta, mikä vaikutti taikusoikeudenkäyntien esiintymiseen vielä sata vuotta suurten noitaprosessien loppumisen jälkeen. Kansanperinteen tutkija Seppo Knuutilan mukaan mentaliteetti muodostui käsitteenä jo ennen sen tuloa tiedemaailmaan. Mentaliteetti oli muodostunut luonnehtimaan kansallista identiteettiä jäsentävää kollektiivista tietoisuutta. Eri alojen tutkimuksessa käsite oli saanut myös ideologisen sävyn, kun sitä havaittiin käytetyn poliittisen taistelun välineenä. Mentaliteetin avulla eroteltiin sivistyneitä ja niin sanottuja primitiivisiä kansoja. Mentaliteetin määrittelyn

eroista huolimatta Knuutila on voinut kooten tulkita mentaliteetin käsitteen. Knuutilan mukaan ”mentaliteetit ovat ja ilmentävät niitä mielen valmiuksia, jotka tekevät mahdolliseksi kollektiivisten mielipiteiden muodostamisen ja ilmaisemisen”. Knuutila pitääkin mentaliteettia kognitiivisen maailmankuvan toiminnallisena ehtona, ja toteaa että ”maailmankuva vastaavasti vahvistaa ja suuntaa mentaliteettia”.¹⁸

Anna-Leena Siikala on myös tutkinut mentaliteettia tutkiessaan suomalaista šamanismia. Hänen mukaansa mentaliteetti on käsitteenä hankala määrittellä. Siikala erottaa kollektiivisen tietoisuuden käsitteen mentaliteetista, jonka hän määrittelee ”sielulliseksi varustukseksi”. Tällä hän tarkoittaa maailman hahmottamisen tiedollisia, elämyksellisiä ja toimintaa määrittäviä malleja. Siikala huomioi mentaliteetin tutkijoiden korostaman mentaliteetin muutoksen tai muuttumattomuuden. Suomessa käsite on yhdistetty kansanluonteeseen, kollektiivisesti jaettuihin ajattelun ja kokemisen malleihin sekä elämänasenteisiin, arvoihin ja tunteisiin. Mentaliteettien tutkimus on pyrkinyt selvittämään jatkuvuuksia ja perinteitä, jotka ovat säilyneet läpi ajan yhteiskunnallisista muutoksista huolimatta. Siikalan mukaan kognitiivinen antropologia on määritellyt kulttuuriset ja kansanomaiset ajattelun mallit yhteisesti jaetuksi, julkiseksi tiedoksi, joka muodostaa maailmankuvan ja maailmassa toimimisen perustan. Myös kansanomaisen uskonnon taustalla on näitä yhteisesti jaettuja ajattelun malleja, jotka vaikuttavat ihmisen toimintaan. Malleja ei esitetä suoraan, vaan ne ilmenevät eri tilanteissa tilannekohtaisen tulkinnan mukaan. Šamanistisen ajattelun mallit ja myyttiset mielikuvat edustavat šamaanilaitoksen uskomuksellista ja toiminnallista kokonaisuutta. Tämä kokonaisuus on monimuotoinen, mutta toiminnoiltaan ja peruseriaatteiltaan samankaltainen eri kulttuureissa.¹⁹

Maailmankuvan ja uskomusjärjestelmien tutkimuksessa muutoksen hitauden merkittävyys on ollut yksi huomion kohteista. Muutosta on tarkasteltu niin etnologian kuin historian keinoin. Mentaliteettihistoria on pyrkinyt tuomaan esille tutkimansa aikakauden ihmisten ajattelua ja luonnehtinut täten mentaliteetin kollektiiviseksi, kaikille yhteiseksi. Käsitteen määrittely on luonut tutkimukselle ongelman: kenen mentaliteetista puhutaan? Mentaliteetin laaja-alaisuus on vaikeuttanut sen yhdistämistä tietyn kansanryhmän ajattelun malleja kuvaavaksi termiksi. Tutkimuksessa on viime vuosina havaittu mentaliteetin havainnollisen muuttumattomuuden lisäksi ne kulttuuriset vaikutteet, joita ympäröivä kulttuuri on siihen ajan mukana tuonut.

¹⁸ Knuutila 1994. s. 53–57.

¹⁹ Siikala 1994 s. 22–27, 42–53.

Mentaliteetti ei ole enää muuttumaton, vaan sen muutos on hyvin hidasta ja ympäröivän kulttuurin vaikutuksen alaista.²⁰ Knuutilan mukaan mentaliteettien tutkimukselle tärkeintä aineistoa on myyteissä säilynyt myyttinen tieto. Tämä folkloren laji heijastaa hänen mukaansa parhaiten tuhansien vuosien aikana syntynyttä perinnettä ja tietoa. Suullisen perinteen variaatiot kuitenkin aiheuttavat ongelmia mentaliteettien tutkimukselle.²¹ Myyttejä tutkinut Siikala pitää mentaliteetin ja ajatusmaailman tutkimista mahdollisena variaatiosta huolimatta. Loitsuperinteen taustalta hän on havainnut myyttisen tiedon jatkuvuuden ja mentaliteetin hitaan muutoksen. Olennaista tässä muutoksessa on ollut kerroksellisuus: jokainen vanha maailmankuva on elänyt uuden rinnalla ihmisten ajatusmaailmassa. Uskomusperinne on pitkän keston mentaalista rakennetta, joka muuttuu hitaasti. Siikalan mukaan on kuitenkin ongelmallista suomalaisten kohdalla kansankulttuurin keskittyminen yhteiskunnan alimpiin kerrostumiin. Kansankulttuuri on hänen mukaansa maalaisyhteisön oma, salattu kulttuuri, ja kansanomaisen maailmankuva tulosta erilaisten aineiden sekoittumisesta.²² Taikuuden säilyminen rangaistavana rikoksena sekä taikusoikeudenkäyntien esiintyminen vielä 1700-luvulla liittyvät mentaliteetin ja maailmankuvan muutoksen hitauteen.

Tarkastelen myös oikeushistoriallisesti hovioikeuden ja alioikeuden tuomion langettamisen käytänteitä. Aiempi noituutta ja taikuutta koskeva tutkimus ei ole Suomessa samalla tavalla vertaillut ali- ja hovioikeuden tuomioita.²³ Tämä on johtunut lähinnä tuomiokirja-aineiston säilymisestä. Alioikeuden tuomiokirjat ovat yleisesti ottaen säilyneet Suomessa hyvin. Suurin osa on säilynyt renovoituna eli puhtaaksi kirjoitettuna hovioikeuksien arkistoissa. Tuomiokirjoja on kuitenkin tuhoutunut erilaisissa paloissa. Suurinta tuhoa aiheutti Turun palo vuonna 1827, jolloin tuhoutuivat suurelta osin Turun hovioikeuden hallussa olleet tuomiokirjat.²⁴ Aiemmassa suomalaisessa tutkimuksessa ei ole käytetty taikuuden tutkimisessa kahta oikeusaineistoa juuri hovioikeuksien aineistojen puuttuessa. Lähimmän vertailukohdan antaa Per Sörlinin Götan hovioikeuden aluetta koskeva tutkimus.²⁵ Pohjois-

²⁰ Knuutila 1994 s. 53–67; Siikala 1994 s. 22–27.

²¹ Knuutila 1994 s. 58–61.

²² Siikala 1994 s. 42–53, 272–283.

²³ Suomen noitusprosesseja tutkineet Antero Heikkinen, Marko Nenonen sekä Jari Eilola ovat käyttäneet pääasiallisina lähteinään joko kihlakunnanoikeuden tai raastuvanoikeuden renovoituja- tai konseptituomiokirjoja. Lisäksi he ovat tutkineet Ruotsin arkistoista löytyneitä lähteistöjä. Antero Heikkinen ja Marko Nenonen ovat tarkastelleet joitain tapauksia myös hovioikeuden kirjeiden ja muiden ilmoitusasioiden avulla. He eivät kuitenkaan pohdi laajasti hovioikeuden tuomioiden langettamista, koska materiaali on puutteellinen. Heikkinen 1969 s. 102–108; Nenonen 1992 s. 168, 179, 249, 273–275, 285, 302, 311.

²⁴ Saarenheimo 1994 s. 153.

²⁵ Sörlin käyttää sekä ali- että hovioikeuden aineistoja Götan hovioikeuden tuomioalueelta tutkimuksensa lähteinä. Sörlin 1993 s. 16–17.

Pohjanmaalta ja Kainuusta ovat sekä alioikeuksien että hovioikeuden aineistot säilyneet. Lähdeaineiston analyysissä tuodaan esille se, etteivät aineistot olleet täysin ongelmattomia. Tuomion langettamista tarkastellaan lähdeaineiston lisäksi virallisten normien sekä tutkimuskirjallisuuden avulla.

Noituus ja taikuus ovat työn keskeisimmät käsitteet. Aiemmasta tutkimuksesta poiketen käsitteet määritellään pääosin tapausten käsittelyn lomassa. Myös rikoslakia aukaistaan tekstin lomassa, jotta lukija ymmärtää, miksi noituudesta ja taikuudesta saattoi joutua oikeuden eteen, ja miten niistä tuomittiin. Käsitteiden nykyiset määritelmät ovat yleensä lähtöisin tutkijoilta. Jokainen tutkija on luonut oman käsityksensä siitä, miten aikalaiset käsittivät noituuden ja taikuuden.

Jari Eilola on todennut osuvasti käsitteiden määrittelyn olevan hyvin vaikeaa. On hyvin hankalaa erottaa eri tutkijoiden luomien määrittelyjen lomasta yhtenäisiä käsityksiä, sillä tutkijoiden määritelmät ovat syntyneet lähteiden tarjoamien mielikuvien kautta. Aikalaiskäsitteet noituudesta ja taikuudesta olivat ambivalentteja: molempiin kuului sekä hyvää että pahaa. Mentaliteetin ja maailmankuvan muutosten hitaus on vaikuttanut kieleen, ajattelumalleihin ja käsityksiin. Muutokset ovat vaikuttaneet noituuden ja taikuuden ”ilmiöiden” ymmärtämiseen yhteiskunnan eri tasoilla. Tutkijoiden määritelmässä käsitteet on eroteltu omiksi kategorioikseen lähinnä aikalaiseliitin tekemän ”ilmiön” määrittelyn avulla. Esimerkiksi noituus on määritelty sisältämään supranormaalien pahan voimien kanssa toimimista, sekä yliluonnolliseksi voimaksi vahingoittaa toista ihmistä tai tämän elinkeinoa. Tämä määrittely on kummunnut demonologioiden väritymistä eliitin käsityksistä. Hengellisen ja juridisen eliitin demonologisissa kirjoituksissa luotiin 1500- ja 1600-lukujen aikana suuntaviivat paholaisuskolle ja noituuden kriminalisoinnille. Demonologioita ovat teologisen tai juridisen oppineiston tekemät opilliset kirjoitukset pahan ja paholaisen vaikutuksesta ihmisten joukossa. Niin protestanttiset kuin katoliset kirjoittajat tekivät näitä kirjoituksia.²⁶ Aikalaiskirjoitukset ja tutkimusten lähdeaineisto ovat pääasiassa hengellisen tai maallisen eliitin piiristä lähtöisin. Tämän vuoksi kansan uskomukset ja ajattelumallit ovat olleet vaikeampia määritellä. Lähdeaineiston lähiluvulla, rivien välistä tulkitsemalla sekä

²⁶ Noituuden ja taikuuden määrittelyistä Eilola 2003 s. 50–59; Nenonen 2006 s. 28–33. Demonologioista laajasti Heikkinen 1969 s. 18–34 ja Valk 1997. Katso myös Caro Baroja 1987 s. 29–50; Clark 1987 s. 51–82; Nenonen 2006 s. 122–125.

poikkitieteellisyydellä on aikaisemmassa tutkimuksessa voitu erottaa, mitkä olivat eliitin ja kansan näkemysten erot.

Myös taikuus ja magia ovat tutkijoiden luomia yläkäsitteitä, jotka kattavat kaikenlaisen supranormaalin kanssa toimimisen. Taikuuden ja magian alle asetetaan paljon alakäsitteitä, myös sellaisia, joita aikalaiset eivät olisi välttämättä asettaneet. Linda Ojan mukaan magian todellisen luonteen määrittäminen on hyvin hankalaa. Magia on käsite, jota aikalaiset eivät käyttäneet, ja tutkijat käyttävät sitä kokoavana terminä. Saman havainnon on tehnyt myös Jari Eilola. Marko Nenosen mukaan tutkijat ovat pyrkineet selittämään magian olevan muun muassa keino hallita luontoa ja maailmaa. Magian avulla on pyritty hallitsemaan ja valvomaan yliluonnollisia voimia, sekä käyttämään niitä hyväksi erilaisten riittitekniikoiden avulla. Magian määritelmää on kuitenkin arvioitu uudelleen. Nenonen määrittelee magian ”käsitteeksi, jolla teemme eroja ja rajaamme meille tuttuja mutta selittämättömiä asioita eri kategorioihin”.²⁷

Taikuus-sana on kuitenkin määriteltävä ennen taikusoikeudenkäyntien käsittelyä. Käsitteen ymmärtämiseksi on määriteltävä aikalaisen käyttämä kieli eri lähteissä. Tuomiokirjoissa käytetty syyte *vidskepelse* suomentuu taikauskoksi.²⁸ Termi on peräisin virallisten normien kielestä. Termin alle asetettiin taikauskon mukaiset toimet eli taikojen tekeminen, *signeri* eli sanamagia, loitsiminen sekä *lövjeri* eli rituaaliset toimet esineiden avulla ja *spådom* eli ennustaminen. Kaikki nämä toimet olivat luterilaisen kirkon näkökulmasta taikauskoa, mikä oli rangaistavaa.²⁹ Tässä työssä termeistä olennaisimmat ovat *vidskepelse* sekä *signeri*. Tuomiokirjoissa käytetään näitä kahta termiä syytelausemissa. Taikausko-termin käyttö on oikeuskielessä yleisempää ja se kattaa loitsimisen sekä taikuuden rituaalisen ja esineellisen osan. Tuomiokirjoissa syytelausemassa ilmaistiin taikauskon mukainen teko seuraavasti: ”öfwat widskepelse”, ”brukat widskepelse”, ”i widskeppeligt afsigt” tai ”öfwat signeri”.³⁰ Näiden sanamuotojen suomentaminen on ohjannut tämän työn terminologiaa. Tutkimuksessa ei selitetä sanojen etymologiaa. Tärkeä apu oikeusaineiston suomennoksissa on ollut myös Christfrid Gananderin *Nytt Finskt Lexicon* -teos vuodelta 1786 (1997). Gananderin

²⁷ Eilola 2003 s. 50–58; Klemettinen 1997 s. 22–25; Nenonen 2006 s. 110–112; Oja 1999 s. 21–23.

²⁸ Tutkimuksen aikana tuomiokirja-aineiston suomennoksen apuna käytin pääasiassa yhtä sanakirjaa. Lampén 1978 s. 804.

²⁹ Eilola 2003 s. 56; Oja 1999 s. 21–23, 63.

³⁰ Lampénin sanakirjan avulla sanamuodot on suomennettu seuraavasti: *öfwat widskepelse* = harjoittanut taikauskoa; *brukat widskepelse* = käyttää taikauskoa; *i widskeppeligt afsigt* = vaikuttaen taikauskolta sekä *öfwat signeri* = harjoittanut sanamagiana. Taikausko-termi on kuitenkin korvattu taikuus-termillä.

suomenkielen sanakirja valottaa aikalaiskäännöksiä oikeudessa esiintyneille termeille. *Brucar widskepelse* suomentuu ilmaisuun *tekee taikoja*. *Widskepelse*-sana suomentuu muun muassa *taika, taikan, taijan* tai *taikaan, taijannut, taijotaan*.³¹

Taikausko-sanana suomennos vaihtelee, joten käytän työssäni taikausko-sanana sijasta termiä taikuus syytettyjen tekojen määrittämiseksi. Taikuus-termi toimii työssäni samanlaisena yläkäsitteenä kuin taikausko-termi aikalaiskielessä. Taikuudella tarkoitan muiden tutkijoiden tapaan ylikuonnollisen kanssa toimimista, sen erilaisia menettelytapoja ja keinoja. Tutkimus kohdistuu taikojen tekemisen analyysiin, jolloin taikuus-termin käyttäminen on perustellumpaa. Taikausko on hengellinen yläkäsite, johon on ajan myötä tullut osaksi kansan esikristillisiltä ajoilta juontuvan uskomusperinteen mukaiset keinot. Käytän taikausko-termiä ainoastaan lakipykälää tarkasteltaessa. Lakipykälien yhteydessä taikausko-termi on parempi sen kuvattessa eliitin suhtautumista taikatekoihin taikauskona. Kansan ja eliitin käsityksiä taikuudesta käsitellään työn lomassa taikuuden ja noituuden määrittelyjen tavoin.

Työlle on tärkeää määritellä oikeuden toimijat tutkittaessa oikeuslaitoksen tuottamia lähteitä ja oikeuslaitoksen suhtautumista erilaisiin rikoksiin. Käytän oikeus-termiä määrittämään oikeuselintä, joka langetti tuomion. Oikeus-termi kattaa sekä ali- että hovioikeuden tuomarit ja raadit: ne instanssit, jotka langettivat tuomioita. Oikeuselin toimii työssäni persoonattomana tuomion langettajana, sillä mahdolliset henkilökohtaiset vaikuttimet jätetään tarkastelun ulkopuolelle. Aikaisemmassa tutkimuksessa on tutkittu eri oikeustoimijoiden roolia noituus- ja taikuus-oikeudenkäynneissä. Erilaiset oikeusjärjestelmät, kuten inkvisitio sekä käräjäoikeus ovat toimineet eri tavoin käsitellessään noituutta ja taikuutta. Joissakin maissa oikeuselimen toimijoilla saattoi olla suuri henkilökohtainen rooli noituus- ja taikuus-oikeudenkäyntien kulussa. Esimerkiksi Antero Heikkisen tutkimassa Nils Psilander oli vahvassa asemassa 1600-luvun lopun ahvenanmaalaisissa noituus-oikeudenkäynneissä.³² Tutkimuksen edetessä havaitsin, ettei 1700-luvun lopun oikeuden henkilöillä ole vaikutusta henkilökohtaisella tasolla. Tämän vuoksi oikeus-sanana käyttö tarkoittaa oikeuselimen tuomiota langettavia tahoja, eli alioikeudessa tuomaria ja raatimiehiä. Oikeuselimen toimijoita ei erotella myöskään hovioikeuden osalta. Oikeus on persoonaton toimija, jonka eteen syytetty ja syyttäjät tulivat esittämään asiansa.

³¹ Ganander 1997 (1786) 3:108 s. 942.

³² Heikkinen 1969 s. 204–244.

1.2. Tutkimusaika ja -alue

Tutkimukseni sijoittuu vuosille 1754 - 1800. Ajanmääritys on tehty Vaasan hovioikeuden aineiston perusteella. Lähdeaineiston kartuttamisen yhteydessä ilmeni mahdollisuus tutkia Vaasan hovioikeuden aineistoa. Vaasan hovioikeus perustettiin vuonna 1776, mutta sen arkistoon siirrettiin Turun hovioikeudesta Pohjois-Pohjanmaata ja Kainuuta koskevaa päätöstaljomateriaalia vuodesta 1754 lähtien. Päätökset tehtiin Turussa vuoteen 1775 asti.³³ Tutkimusalueelta löytyi taikuustapauksia aina vuodesta 1754 lähtien. Taikusoikeudenkäyntejä käsiteltiin Turun ja Vaasan hovioikeuksissa lähes joka vuosi, joskus useampia tapauksia vuodessa. Tämän vuoksi ajallinen jatkuvuus säilyy tutkimusajan loppuun saakka. Hovioikeuden aineiston rinnalla käytetty alioikeuden aineisto tukee ajanmääritystä. Kaikki hovioikeuden käsittelemät tapaukset oli jäljitettävissä alioikeuden tuomiokirjoista.³⁴ Ajanmäärityksen loppumiskohta on perusteltavissa sillä, että vuoteen 1800 asti taikuustapauksia löytyy hovioikeuden aineistosta suhteellisen tiheästi, noin kaksi tapausta vuodessa. Tapausten esiintymistiheys kuitenkin vähenee lähestyttäessä vuotta 1800. Vuosisadan vaihteen jälkeen tapauksia ei enää ole löydettävissä samalla tiheydellä. Löysin vain yhden tapauksen viiden vuoden sisällä lähdeaineistoa kartuttaessani. Tämän vuoksi vuosi 1800 on sopiva ajankohta lopettaa tutkimus. Mahdollisesti tapauksia on löydettävissä tutkimusajan ulkopuolelta, mutta ne kuuluvat laajemman tutkimuksen piiriin.

1.2.1. Hallinnolliset ja oikeudelliset piirteet tutkimusalueella

Pohjois-Pohjanmaalta ja Kainuusta on aiemmin tutkittu noituus- ja taikuustapauksia sekä historian että kansanperinteen tutkimuksessa.³⁵ Valitsin Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun tutkimusalueiksi, koska alueilta on löydetty taikuustapauksia vielä 1730- ja 1740-luvuilta.³⁶ Omat havaintoni kyseiseltä ajalta tukivat alueiden valintaa.³⁷ Alueen valintaa helpotti myös sen kuuluminen Vaasan hovioikeuden piiriin yhtenä kokonaisuutena. Lähdeaineiston

³³ Koskivirta 2001 s. 19.

³⁴ Katso lähdeluettelo arkistoaineiston osalta. Lähdeaineiston käytöstä ja ongelmista katso luku 1.3.

³⁵ Katso noituusprosesseista Heikkinen 1969 ja Nenonen 1992. Taikuudesta Pohjois-Pohjanmaalla 1700-luvun alussa katso myös Halila 1984 s. 228–230 sekä 1730- ja 1740-luvuilla katso Halila 1954 s. 632–635; Kuusi 1985 s. 22–44; Tyrkkö 1948 s. 407–408.

³⁶ Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun taikuudesta tietoja on löytynyt tutkimuskirjallisuudesta ja alueen paikallishistorioista. Katso muun muassa Kuusi 1985, Halila 1954, Heikkinen 1986, Nenonen 1992, Tyrkkö 1948, Vartiainen 1931 sekä Virkkunen 1953.

³⁷ Olen aikaisemmin tutkinut Pohjois-Pohjanmaan taikusoikeudenkäyntejä 1730- ja 1740-luvuilla. Seminaari II-työ Jyväskylän yliopiston historian laitoksella keväällä 2001.

kartoituksen yhteydessä löytyneet 48 taikuusoikeudenkäyntiä vakiinnuttivat tutkimusalueeni.³⁸

Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun yhdistäminen tutkimusalueeksi oli perusteltua. Maakunnat sijaitsivat maantieteellisesti lähellä toisiaan, mutta ne ovat olleet myös hallinnollisesti läheisiä. Pohjanmaan lääniin kuuluminen yhdisti alueet kokonaisuudeksi, joka oli saman lääninhallinnon alainen. Pohjanmaan lääni muodostettiin vuonna 1634, kun maakunnat lakkautettiin Ruotsin valtiossa toteutetun hallinnollisen uudistuksen myötä. Tällöin sekä Pohjois-Pohjanmaan maakunta että Kajaanin lääni liitettiin Pohjanmaan lääniin. Myös Lappi oli osa Pohjanmaan lääniä.³⁹ Pohjois-Pohjanmaa muodostui maakuntana aiemmin kuin Kainuu. Maakuntana se muodostui osaksi Pohjanmaan lääniä, joka kattoi lähes koko Suomen länsirannikon. Pohjois-Pohjanmaa oli Pohjanmaan pohjoisin osa, joka lopulta muodostui omaksi maakunnakseen hallinnollisesti ja henkisesti.⁴⁰

Kainuun nimellä nykyisin paremmin tunnettu Kajaanin lääni muodostettiin, kun kenraalikuvernööri Pietari Brahe sai Kajaanin vapaaherrakunnan vuonna 1650. Läänin nimen saanut vapaaherrakunta ei kuitenkaan toiminut omana hallinnollisena alueenaan pitkään, sillä jo 1680-luvulla läänistä muodostettiin Pohjanmaan läänin alainen voutikunta. Alueella ei ollut omaa maaherraa, vaan ylimpänä viranhaltijana toimi kruununvouti. Kajaanin kaupungin lisäksi lääniin kuuluivat hallinnollisina pitäjinä Paltamo ja Sotkamo.⁴¹ Kainuu on sekä maantieteellisenä että mentaalisenä alueena sama kuin Kajaanin lääni. Taikuustapausten osalta keskitytään Kainuuseen kokonaisuutena, sillä tapauksia esiintyy lähes koko maakunnan alueella. Paltamon ja Sotkamon käräjien lisäksi taikuustapauksia käsiteltiin Kajaanin raastuvanoikeudessa. Hallinnollisten muutosten myötä Kainuuseen tuli lisää käräjäpitäjiä

³⁸ JyMA Vaasan hovioikeuden arkisto 1754 - 1800. Katso liite 1. Taikuusoikeudenkäynnit tarkastelujaksoittain ja alueittain.

³⁹ Pohjois-Pohjanmaan pitäjäjako 1700-luvulla Kemi, Ii, Pudasjärvi, Oulu, Hailuoto, Liminka, Salo, Siikajoki, Pyhäjoki, Kalajoki. Kajaanin vapaaherrakuntaa kutsuttiin lääniksi, vaikka se ei varsinaisesti ollut lääni. Sotkamon ja Paltamon pitäjät kuuluivat Kajaanin lääniin. Tornion kaupunki kuului Länsipohjan lääniin. Halila 1954 s. 51–54, 95, 667–671; Keränen 1986 s. 266–277.

⁴⁰ Pohjanmaan lääni muodostettiin vuonna 1674. Luukko 1954 s. 205–255, 523–577; Virrankoski 1973 s. 503–510.

⁴¹ Pietari Brahe toimi Suomen kenraalikuvernöörinä vuosina 1637 - 1654. Halila 1954 s. 667–671; Heikkinen 1986 s. 12–13; Karonen 1999 s. 238–243, 252–262; Keränen 1986 s. 266–277; Vartiainen 1931 s. 92–100.

1800-lukua lähestyttäessä.⁴² Tutkimusalueeseen kuului 1700-luvulla myös Kemin pitäjä. Nykyisin pitäjä sijoittuu Lapin lääniin Pohjanmaan historiallisena Peräpohjolana.⁴³

Pohjanmaan lääni jaettiin Oulun ja Vaasan lääneihin 20.6.1775. Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu kuuluivat Oulun lääniin. Läänissä oli viisi kihlakuntaa, mutta hallinnolliset pitäjät eivät muuttuneet. Kihlakuntien sisällä tapahtui muutoksia tuomiokuntajaoissa eri aikoina.⁴⁴ Hallinnollisilla muutoksilla ei ole merkitystä tutkimuksen kannalta. Pohjanmaan ja Oulun lääneihin kuului useita tuomiokuntia, joita eroteltiin ja yhdisteltiin eri aikoina lähinnä oikeudenhoidollisten asioiden helpottamiseksi. Laajat pitäjien alueet olivat hankalia oikeudenhoidon käytännön eli käräjien järjestämisen kannalta. Yksi hallintopitäjä saattoi kattaa maantieteellisesti hyvin laajan alueen. Muutaman kerran myös tapausten kohdalla maantiede vaikutti: osaa syytetyistä tai todistajista ei saatu käräjille, koska he eivät voineet matkustaa pitkiä matkoja esimerkiksi talvella.⁴⁵

Ruotsin hallinnon mukaisesti Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun pitäjien hallinto järjestettiin käräjien puitteissa. Vähintään kaksi kertaa vuodessa järjestettävät käräjät pidettiin hallintopitäjittäin.⁴⁶ Oikeudellisten asioiden lisäksi käräjillä käsiteltiin käräjäalueen hallinnolliset asiat. Näitä olivat muun muassa valtion virallisten määräysten julkituonti sekä paikallishallinnolliset asiat. Oikeudellisella arenalla oli suuri merkitys paikallisyhteisölle sekä esivallalle. Käräjien puitteissa saattoivat niin maallinen kuin hengellinen esivalta asettaa määräyksensä voimaan ja valvoa kansaa tehokkaasti. Käräjät nauttivat suurta legitimitettiä niin kansan kuin esivallan piirissä. Suomen osalta on kuitenkin huomattu, että käräjien rooli paikallisyhteisön hallintoasioissa heikkeni 1700-luvun aikana. Pitäjän- ja kirkonkokoukset nousivat hallinnonasioissa käräjien ohi parantaen paikallisyhteisön vaikutusmahdollisuuksia.

⁴² Käräjiä järjestettiin myös Hyrynsalmella ja Säräisniemellä 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Näissä pitäjissä ei ollut taikusoikeudenkäyntejä, joten ne jätettiin pois tutkimuksesta. Kainuun historiasta katso Heikkinen 1986, Huurre-Keränen 1986, Tyrkkö 1948, Turpeinen 1987 sekä Vartiainen 1931.

⁴³ Peräpohjolana tunnettu alue liitettiin Ruotsin valtakuntaan hiljalleen Pähkinänsaaren rauhan (v. 1323) jälkeen. Hedman 1969 s. 43, 67–79.

⁴⁴ Oulun läänin kihlakunnat olivat Kajaanin, Kemin, Oulun ja Salon kihlakunnat. Läänin perustamisesta katso muun muassa Halila 1954 s. 663; Heikkinen 1986 s. 12–13, 17; Vahtola 1991 s. 458; Tyrkkö 1948 s. 297.

⁴⁵ Esimerkiksi Henri Reinikan ja Anna Gyllendukin tapaus. Limingan käräjillä vuonna 1779 alkanut tapaus saatiin päätökseen vuotta myöhemmin, sillä Henri oli paennut metsään eikä häntä saatu kiinni talvisaikaan. Lisäksi Anna ei voinut matkustaa Liminkaan sairautensa vuoksi, sillä hän asui Siikajoella. OMA Limingan lakimääräiset talvikäräjät 1779 Oulu: 224 s. 322, kesä- ja syyskäräjät 1779 Oulu: 225 s. 131–132, talvikäräjät 1780 Oulu: 226 s. 116 sekä kesä- ja syyskäräjät 1780 Oulu: 227 s. 154–159.

⁴⁶ Katso viite 39 Pohjois-Pohjanmaan pitäjäajaosta.

Kihlakunnanoikeus toimi edelleen tehokkaasti tuomioistuimena yleiseen lakiin tukeutuvan tuomarin ja lautamiesten kautta.⁴⁷

Käräjät mahdollistivat määräysten vahvistamisen lisäksi esivallan näkemysten julkistamisen. Esimerkiksi taikuuden kriminalisoinnista kansa sai tiedon kirkon kuulutusten lisäksi käräjillä. Syyttämällä ja tuomitsemalla taikuuden harjoittamisesta kansa oppi sen olevan rikollinen teko. Pohjois-Pohjanmaalla oikeusjärjestelmä toimi: myös pitäjänhallinto saatiin hoidettua tehokkaasti käräjien aikana. Tutkimusalueen paikallishallinnossa olivat myös maaherrat mukana, osallistuen käräjille hallinnon valvomisessa varsinkin isonvihan jälkeen. Maaherrat olivat havainneet paikallishallinnon heikentyneen venäläismiehityksen aikana, joten tiukempi valvonta hallinnon tehostamiseksi oli tärkeää. Paikallishallinto siirtyi enemmän kruunun alempien virkamiesten, kuten pappien, käsiin 1700-luvun aikana, jolloin korkeamman tason puuttuminen alueen hallintoon väheni.⁴⁸ Tutkimusalueen paikallishallinnon toiminta ei ole työssä olennainen tarkastelukohde. Pohjois-Pohjanmaan hallinnollinen jako näkyy käräjäpitäjien jaossa, joka noudatteli lähes täysin hallinnollista pitäjäjakoja. Poikkeuksia oli kuitenkin tuomio- ja kihlakuntien jaossa, mikä johtui tuomiokuntien sisäisistä muutoksista. Pääsääntöisesti hallinnollinen ja oikeudellinen jako kulkivat limittäin.

Pohjanmaan lääni jaettiin eteläiseen ja pohjoiseen tuomiokuntaan vuonna 1659. Pohjois-Pohjanmaa ja Kajaanin lääni kuuluivat tuolloin pohjoiseen tuomiokuntaan.⁴⁹ Muutokset tuomiokuntien jaossa ovat vaikuttaneet lähinnä työssä esiintyvien käräjäkuntien nimityksiin. Pohjanmaan pohjoinen tuomiokunta jaettiin vuonna 1762 Oulun eteläiseen ja pohjoiseen tuomiokuntaan. Kajaanin lääni kuului Pohjois-Pohjanmaan sekä Peräpohjolan lisäksi Oulun pohjoiseen tuomiokuntaan. Eteläiseen tuomiokuntaan kuului Pohjois-Pohjanmaan maakunnassa sijaitseva Pyhäjoen pitäjä. Tuomiokuntaan liitettiin myös joitakin rannikkoalueita oikeudenhoidon tasapuolistamiseksi. Nämä alueet jäävät tutkimusalueeni ulkopuolelle.⁵⁰ Lisäksi tutkimusalueen käräjäkuntien sisällä tapahtui muutoksia eri

⁴⁷ Ruotsin valtion oikeudellisesta järjestelmästä Gustafsson 1994 s. 105–113. Suomen tilanteesta Halila 1954 s. 113–115; Karonen 1999 s. 374–378.

⁴⁸ Pohjois-Pohjanmaan hallinnollisesta jaosta katso Halila 1954 s. 113–115, 168–178, 667–671. Katso myös Gustafsson 1994 s. 112

⁴⁹ Pohjanmaan pohjoinen tuomiokunta sisälsi seuraavat käräjäkunnat: Ii ja Pudasjärvi, Kalajoki, Kemi, Liminka, Oulu ja Hailuoto, Paltamo, Pyhäjoki, Saloinen ja Siikajoki sekä Sotkamo. Halila 1954 s. 168 sekä tuomiokunnan pitäjät OMA Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan arkisto vuosilta 1717 - 1762.

⁵⁰ Halila 1954 s.168–169; Vahtola 1991 s. 451. Oulun eteläiseen tuomiokuntaan lisätyt alueet olivat Pietarsaari, Uusikaarlepyy, Vöyri, Kruunupyö, Kokkola, Lohtaja, Kälviä, Kalajoki ja Pyhäjoki.

tuomiokuntiin kuuluessaan.⁵¹ Oulun tuomiokunta perustettiin vuonna 1776 Oulun läänin perustamisen jälkeen. Tuomiokuntaan kuuluivat uuden läänin kaikki hallintopitäjät ja vanhat kärjäkunnat sekä Kemin pitäjä. Tuomiokirja-aineistossa tuomiokunta ei kuitenkaan esiinny omana kokonaisuutenaan ennen vuotta 1804. Tuomiokunta esiintyy arkistoaineistossa Pohjanmaan pohjoisena tuomiokuntana sekä Kemin ja Kajaanin kihlakuntien tuomiokuntana.⁵² Kärjäkuntien muutokset tulevat työssä esille tilastoissa, joissa näkyvät taikuustapausten määrät eri aikoina eri kärjäpitäjissä.⁵³

Tutkimusalue on maantieteellisesti laaja, joten joitain rajoituksia oli tarpeen tehdä. Tutkimusalueesta jätettiin pois ne kärjäpitäjät, joissa ei ollut yhtään taikusoikeudenkäyntiä. Alkuperäisessä tutkimussuunnitelmassa aioin jättää Kemin pitäjän sekä kaupungit pois tutkimuksesta. Aioin keskittyä tutkimusalueen maaseutuun ja tuoda pois jätetyt alueet esille vain kvantitatiivisesti. Tutkimuksen edetessä mainittujen alueiden poisjättämiselle ei löytynyt perusteita. Valtaosa taikuustapauksista löytyi tutkimusalueen maaseudulta, rannikko- ja jokiseutualueilta sekä Kainuusta. Kaupungeista ja Kemin pitäjästä löytyneet tapaukset eivät eronneet muun tutkimusalueen tapauksista. Taikusoikeudenkäynnit ovat rakenteellisesti ja sisällöllisesti samanlaisia ympäristöstään riippumatta. Myöskään kaupunkien ja maaseudun erottelua ei tehdä. Työn tarkoituksena on tutkia koko aluetta tasavertaisesti.

1.2.2. Elämän edellytykset Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa

Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun erottavina tekijöinä voi pitää talousalueita ja niiden erityispiirteitä. Talous ja elinkeinot perustuivat 1700-luvulla vielä paljolti maahan ja sen antimiin. Talonpoikien rinnalla toimivat muun muassa ruotu- sekä torpparilaitos. Suuri osa

⁵¹ Pohjanmaan pohjoisen tuomiokunnan jako tapahtui vuonna 1762 Oulun eteläiseen ja pohjoiseen tuomiokuntaan. Vahtola s. 451. Pohjoinen tuomiokunta sisälsi seuraavat kärjäkunnat: Ii ja Pudasjärvi (vuoteen 1766 asti), Ii (vuodesta 1767 alkaen), Kemi, Liminka, Oulu ja Hailuoto, Paltamo, Pudasjärvi (vuodesta 1767 alkaen), Saloinen ja Siikajoki sekä Sotkamo. OMA Oulun pohjoisen voutikunnan ja Kajaanin läänin tuomiokunnan arkisto vuosilta 1763 - 1777. Oulun eteläiseen tuomiokuntaan kuuluivat Pyhäjoen lisäksi Kalajoki, Kokkola, Kruunupyö, Kälviä, Lohtaja, Pietarsaari, Uusikaarlepyy sekä Vöyri. Myöhemmin tästä tuomiokunnasta muodostui Pohjanmaan keskinen tuomiokunta. Halila 1954 s. 168. Arkistossa on säilytetty tuomiokunnasta ainoastaan Kalajoki ja Pyhäjoki. OMA Oulun eteläisen ja Korsholman pohjoisen kihlakunnan tuomiokunnan arkisto vuosilta 1763 - 1777.

⁵² Kemin pitäjästä katso Halila 1954 s. 667 liite 1., Jutikkala 1959 kartta no. 24. Kemin pitäjä on mukana myös hovioikeuden aineistossa. Vahtola 1991 s. 451. Pohjamaan pohjoisen tuomiokunnan kärjäkunnat: katso viite 157. Kemin ja Kajaanin kihlakuntien tuomiokunta kärjäkunnittain: Hyrynsalmi, Kemi, Kemi ja Rovaniemi (vuodesta 1777 alkaen), Kemijärvi ja Kuolajärvi (vuodesta 1777 alkaen), Kuusamo, Paltamo ja Hyrynsalmi (vuoteen 1793 asti), Paltamo, Pudasjärvi, Rovaniemi sekä Sotkamo. OMA Kemin ja Kajaanin kihlakuntien tuomiokunnan arkisto vuosilta 1774 - 1805.

⁵³ Katso liite 1. Taikuustapausten määristä.

väestöstä oli sidottu maahan, minkä myötä maaseutu oli merkittävä osa monen ihmisen elämää.⁵⁴ Tutkimusalue jakautuu pääasiassa neljään erilaiseen talousvyöhykkeeseen, jotka ovat kiinteässä yhteydessä maahan. Paikallishistorioiden mukaan Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin talousalueet ovat seuraavanlaisia: Eteläinen osa Pohjois-Pohjanmaata kuului maanviljelys- ja tervanpolttoalueeseen. Oulujoen alueella, varsinkin jokisuissa, harjoitettiin kalastusta ja laivanrakennusta sekä maanviljelystä karjanhoitoineen. Kainuu oli pääasiassa kaskitalouden aluetta karjanhoitoineen. Peräpohjolassa puolestaan harjoitettiin perinteisen maatalouden lisäksi eränkäyntiä. Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun elinkeinonharjoittamisessa oli suuriakin eroja: rannikon ja sisämaan välillä erottavana tekijänä oli lähinnä metsä. Sisämaassa terva- ja kaskitaloudesta saatiin pääasiallinen elinkeino, kun taas perinteinen maanviljelys karjanhoitoineen oli vallitsevampi rannikkoalueella. Lisäksi rannikolla vaikuttivat Oulun laajemmat kauppaoikeudet. Kuitenkin alueen pohjoinen sijainti teki elinkeinon harjoittamisesta hankalaa: ankarat ilmasto-olot vaikeuttivat maataloutta niin paljon, että alueen ei ole nähty olleen maatalouden osalta omavarainen talousalue.⁵⁵

Talousalueiden tarkastelu antaa viitteitä sille, miksi tait olivat samankaltaisia eri alueilla. Elinkeino on pitkällä tähtäimellä vaikuttanut ihmisten arkielämän lisäksi myös perinteisiin ja tapoihin. Kansanperinne on kokonaisvaltainen ja osa pitkäkestoista maailmankuvaa. Kansanperinteisten tapojen ei voi olettaa muuttuvan talousalueiden rajojen mukaisesti, mutta maailmankuvaan on voinut suodattua vaikutteita tärkeän elämän osa-alueen eri piirteistä eri alueilta. Kulttuurivaihdon ja ihmisten liikkumisen myötä vaikutteet ovat kulkeutuneet uusille alueilla suodattuen hiljalleen myös kansanperinteeseen.⁵⁶ Tämän vuoksi tait ovat sisältäneet samanlaisia piirteitä esimerkiksi karjanhoitoon liittyen eri puolilla tutkimusaluetta. Kansanuskomusten ja perinteiden kokonaisvaltaisuus on laajempaa kuin talousalueiden ”rajat”. Erilaiset vaikutteet elämän eri osa-alueilta ovat suodattuneet ihmisten elämään ajan mukana: tämän vuoksi taikoja Kainuun itärajalta on voinut tehdä samanlaisia taikoja kuin hänen aikalaisensa Oulun kaupungissa. Taikuus on ollut osa kokonaisvaltaista kansanperinnettä.

⁵⁴ Karonen 1999 s. 371–374.

⁵⁵ Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun talousalueista 1700-luvulla katso Halila 1954 s. 179–351; Halila 1984 s. 70–101; Hiltunen-Forss-Vilkuna 1996 s. 440; Heikkinen 1986 s. 23–25; Vahtola 1991 s. 372; Nenonen 1992 s. 22; Turpeinen 1985 s. 100–111; Tyrkkö 1948 s. 58.

⁵⁶ Katso kansanperinteestä muun muassa Sarmela 1994, Siikala 1994, Virtanen L. 1988, Virtanen P 1987 sekä Vuorela 1983.

Tutkimusalueen kolme kaupunkia - Kajaani, Oulu ja Raahe - ovat erikokoisia ja ne sijaitsevat eri puolilla tutkimusaluetta. Laajempaa kaupunkien historian selvitystä ei tämän työn yhteydessä ole tehtä. Kaupunkien ja maaseudun välillä ei ole eroja taikusoikeudenkäyntien synnyn tai taikateon osalta. Ainoana erona on tapahtumapaikka eli kaupungin alue kylän sijaan. Suurin tutkimusalueen kaupungeista on Oulu: Pohjois-Pohjanmaan alueen vanhin kaupunki perustettiin 8.4.1605. Oulu oli Pohjois-Pohjanmaan maakunnan pääkaupunkina myös koko Pohjois-Suomen pääkaupunki.⁵⁷ Raahe ja Kajaani eroavat toisistaan lähinnä sijaintinsa vuoksi. Pietari Brahe perusti molemmat kaupungit 1650-luvulla, toisen itään suojaksi venäläisiltä ja toisen rannikolle. Kajaanin kaupunki perustettiin 6.3.1651 ja Raahe perustettiin Saloisten kaupungin nimellä 5.12.1649. Kaupungin nimi vaihtui Raaheksi (Brahestad) 3.11.1652. Kokonsa puolesta molemmat jäivät huomattavasti pienemmiksi kuin Oulu. Molemmat kaupungit olivat riippuvaisia maataloudesta ja laajemman lääninhallinnon alaisia. Kuitenkin niiden, kuten Oulun, voi katsoa toimineen oman alueensa pääkaupunkina: Raahe Salon maakunnan ja Kajaani Kainuun pääkaupunki.⁵⁸

Koko tutkimusalue oli vahvasti luterilaisen kirkon aluetta. Kuitenkin itäinen osa Kainuusta joutui ortodoksisen Karjalan vaikutuksen alaiseksi sijaintinsa vuoksi koko historiansa ajan. Lisäksi Oulun seudulle oli jo 1300-luvulta lähtien alkanut tulla ortodoksisia karjalaisia.⁵⁹ Osassa taikuustapauksia on havaittavissa myös itäistä vaikutusta, lähinnä viittauksia karjalaisiin ja venäläisiin uskomuksiin ja taikakeinoihin. Uskonnollisuudessaan ja rituaaleissaan mystisempänä pidettyä ortodoksisuutta voisi pitää vaikuttavana tekijänä taikusoikeudenkäyntien syntyyn. Ortodoksisuuden mystisyyttä ei kuitenkaan ole pidetty vaikuttajana venäläisten noitakäsityksiin.⁶⁰ Luterilainen uskonnollisuus oli alueella vahvaa ja kirkkokuria korostettiin. Kirkollinen elämä oli alueella taantunut isonvihan aikana, joten 1700-luvun lopulla kirkossa käynti oli tärkeää. Papisto oli joutunut ahtaalle suuren Pohjan sodan sekä isonvihan myötä. Moni pappi oli lähtenyt pakoon Ruotsiin tai oli joutunut sodan jalkoihin. Ajalle oli ominaista harhaoppisuuden eli uskonnollisten herätysliikkeiden kaihtaminen. Ruotsin valtion alueella luterilainen kirkko pyrki voimakkaasti taistelemaan erilaisia herätysliikkeitä vastaan. Kuitenkin radikaalipietismi oli alkanut 1700-luvun

⁵⁷ Virkkunen 1953 s. 87–100.

⁵⁸ Kaupunkien perustamisesta ja hallinnollisista oloista katso Karonen 1999 s. 262; Kajaanin ja Raahan perustaminen katso Söderhjelm 1911 s. 1-3; Toivanen – Forss 1990 s. 526–538; Vartiainen 1931 s. 100–101; Väisänen 1998 s. 77.

⁵⁹ Katolinen ja ortodoksinen kirkko vaikuttivat alueella 1300-luvulta lähtien. Katso alueen paikallishistorioista kirkon roolista alueella Halila 1954 s. 396–402, 476–607; Halila 1984 s. 206–237; Heikkinen 1986 s. 59; Vahtola 1991 s. 158–164; Luukko 1954 s. 256–257.

⁶⁰ Nenonen 2006 s. 200–209.

alkupuolella nostamaan päätään myös Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun seuduilla. Alueella vietiin ahkerasti kärejille, jos väki ei osallistunut kirkonmenoihin.⁶¹ Herätysliikkeet erotettiin kuitenkin taikauskosta ja taikuuden harjoittamisesta. Harhaoppisuus määriteltiin tiukasti: harhaoppisuutta oli kirkon vastaisten oppien noudattaminen, mutta kansan perinteiset uskomukset eivät kuuluneet tähän harhaoppisuuden määritelmään. Taikauskon määritelmä noudatti vanhoja käsityksiä noituuteen liittyen.

Joitakin piirteitä luterilaisuudesta ja ortodoksisuudesta suodattui kansanuskomuksiin ja sitä kautta kansan tapoihin. Kristilliset piirteet esiintyivät myös taikuudesta syytettyjen kertomuksissa: rukous tai muu Jumalan apuun viittaaminen koettiin voimakkaaksi apuvälineeksi taian teossa. Kristillisten riittien käyttämisestä ei koettu pahaksi asiaksi, sillä Jumalaan turvaamista ei koettu synniksi.⁶² Virallisen uskonnon ja kansanuskon suhdetta analysoidaan myöhemmin. Eri uskontokunnilla ei kuitenkaan ollut vaikutusta taikusoikeudenkäyntien syntyyn. Ortodoksisuuden vahvemmalla vaikutusalueella Kainuussa tapauksia on vähemmän kuin luterilaisemmalla rannikkoseudulla. Itärajan taikuus ei myöskään ole erilaisempaa kuin rannikolla. Aikaisemmassa tutkimuksessa on huomioitu tapausten keskittyminen rannikkoseudulle. Yhtenä tekijänä on pidetty alueen tiukempia yhteyksiä emämaahan Ruotsiin ja ruotsalaisen perinteen vahvaa roolia alueella.⁶³ Uskonnollisia tekijöitä ei ole korostettu, eikä niillä ole nytkään havaittavaa merkitystä. Uskonnon puhtauden puolustaminen kuului molemmille uskontokunnille. Taikusoikeudenkäynnit ovat olleet erillään herätysliikkeitä vastaan tapahtuneesta kirkon ”taistelusta”. Taikuus oli sivistyvän valtion ”vihollinen”, josta tuli päästä eroon. Kansantapojen kitkeminen oli osa kansan kasvatustyötä ja täten taikuuden kitkeminen arjesta oli osa sitä. Taikusoikeudenkäyntien syntymisellä ei ollut uskontokuntien kanssa mitään tekemistä.

⁶¹ Halila 1954 s. 580–58; Halila 1984 s. 206–237; Heikkinen 1986 s. 64–65, 68, 83–84, 87; Vahtola 1991 s. 463. Pietismistä Suomessa katso Karonen 1999 s. 335 sekä Virrankoski 2001 s. 370–377.

⁶² Kristillisyyden merkityksestä ja hyödyntämisestä katso tarkemmin luku 4. sekä Heikkinen 1988 s.113–115. Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun taikuustapauksissa esiintyy kristillisiä piirteitä, esimerkiksi loitsuissa. Kristillisistä vaikutteista lisää loitsuja analysoidaessa.

⁶³ Bläkulla-tapaukset Suomen länsirannikolla on linkitetty ruotsalaiseen perinteeseen 1600-luvun noituusoikeudenkäyntien tutkimuksessa. Bläkulla-tapauksiin liittyi lasten vieminen noitasapatin viettoon Bläkulla-nimiseen paikkaan. Siellä lapset osallistuivat noitien menoihin, joita itse paholainen usein johti. Noitasapatti- ja paholaisliitto -käsitteistä laajemmin toisaalla tässä työssä. Suomalaisissa tutkimuksissa on käsitelty laajasti Bläkullaan liittyviä oikeudenkäyntejä. Katso Eilola 2003, Heikkinen 1969 sekä Nenonen 1992.

Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu eivät siis alueellisesti eroa toisistaan juuri lainkaan. Joitain pieniä eroja talousalueissa ja uskonnollisuudessa on havaittavissa, mutta muutoin tutkimusalueen voi havaita olevan yhtenäinen. Kemin ja kaupunkien lisääminen tutkimukseen on osoittanut, että Peräpohjolalla tai kaupungeilla ei ole myöskään eroa muuhun tutkimusalueeseen verrattuna. Hallinnollisia, oikeudellisia, taloudellisia ja uskonnollisia seikkoja tärkeämpiä ovat ne pitkäkestoiset ja laajoja alueita yhdistävät mentaaliset ajatusmallit ja maailmankuvat. Alueellisten erityispiirteiden ja erojen selittäminen ei ole olennaista tutkimukselle. Työssä keskitytään taikusoikeudenkäyntien lisäksi löytämään taikateoille taustoja, jotka kumpuavat lähinnä kansanuskon ja -tapojen piiristä.

1.3. Asiakirjalähteet

1.3.1. Hovioikeuden aineisto lähteenä

Työn lähteinä käytetään kahta arkistoaineistoa: Vaasan hovioikeuden alistettujen asiain designaatioluetteloita ja päätöstaltioita sekä Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjoja. Lähdeaineiston kartuttamisen yhteydessä havaittiin, että tutkimuksessa oli tarpeen käyttää molempia. Tutkimus aloitettiin Vaasan hovioikeuden aineiston parissa. Vaasan maakunta-arkistossa säilytettävä alkuperäisaineisto on mikrofilmattu 1990-luvulla Suomen Akatemian rahoittamaa Rikollisuuden historia - tutkimusprojektia varten. Mikrofilmit ovat saatavilla Jyväskylän maakunta-arkistossa. Aineistosta ovat tutkimusajalta tallessa designaatioluettelot ja päätöstaltiot, jotka ovat säilyneet lähes täydellisesti Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun osalta.⁶⁴ Tämän voi sanoa olevan harvinaista, sillä suurin osa ajan aineistosta on tuhoutunut tulipaloissa. Aineistosta puuttuvat kuitenkin vuodet 1758 ja 1759. Muutoin hovioikeuden aineisto on ajallisesti ja alueellisesti kokonainen.⁶⁵

Puuttuvat vuodet eivät hankaloita tutkimusta. Puuttuvia vuosia voisi jäljittää kihlakunnanoikeuden arkistoista, mutta arkistoaineiston laajuuden vuoksi ne jätettiin pois. Näiltä vuosilta voi olla löydettävissä muutamia tapauksia, jotka voivat tuoda lisätietoja kvantitatiiviseen osuuteen. Kokonaisuuden kannalta muutama tapaus ei luultavasti tuo uutta,

⁶⁴ Koskivirta 2001 s. 19 viite no. 43

⁶⁵ JyMA Vaasan hovioikeuden aineisto. Puuttuvat vuodet olivat Turun hovioikeudesta siirrettyjen aineistojen osuudessa. Luultavasti pöytäkirjat ovat tuhoutuneet eikä niitä ole mikrofilmattu ennen tuhoutumista.

erilaista tutkimustietoa. Taikuusoikeudenkäyntien samankaltaisuus ei antanut aihetta jäljittää tapauksia kihlakunnanoikeuden tuomiokirjoista. Hovioikeuden aineiston tulkitsemisessa on puuttuvista aineistoista huolimatta esiintynyt ongelmia. Aineiston käyttö primäärilähteenä on hankalaa, sillä hovioikeuden käsittely on suppeaa taikuustapausten osalta. Aineiston informaatioarvo jää hyvin pieneksi. Samaa hovioikeuden aineistoa on tutkimuksissaan käyttänyt Anu Koskivirta. Hän on tutkinut Savon ja Karjalan läänien henkirikoksia ja tehnyt tutkimuksessaan saman huomion Vaasan hovioikeuden aineistosta: myös muiden rikosten osalta hovioikeuden käsittely on suhteellisen suppeaa.⁶⁶ Hovioikeus on päätöstalioissa painottanut rikoksen oikeudellisia seuraamuksia ja omaa näkemystään käsiteltävään asiaan. Hovioikeus ei keskity selvittämään asiaa kihlakunnanoikeutta perusteellisemmin. Tuomiot langetettiin pitkälti alioikeuden prosessikuvauksen pohjalta.⁶⁷ Vaasan hovioikeus tarkasti 1700-luvun lopulla Pohjanmaan läänin sekä Savo-Karjalan läänin alioikeuksien tapauksia. Läänijakojen myötä hovioikeuden tehtäväkenttä hieman muuttui, mutta Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu säilyivät tarkastusalueina.

Hovioikeuden designaatioluetteloissa ja päätöstalioissa tapausten kuvaus on samanlainen ja se esitellään lyhyesti: syytetty ja hänen sosiaalinen asemansa, kotipaikkakunta sekä pykälä, jonka nojalla syytetty on saanut rangaistuksen tai vapautuksen syyteistä. Designaatioluetteloissa ilmoitetut tiedot ovat lähinnä suuntaa antavia 1750-luvulla. Niissä on tuotu esille edellä mainittujen asioiden lisäksi sen kärjäkunnan nimi, mistä tapaus tuli hovioikeuteen. Tuomion langettamispäivämäärä ilmoitettiin 1760-luvun lopulta alkaen. Taikuusoikeudenkäyntien langettavat tuomiot olivat useimmiten sakkotuomioita mahdollisine muuntorangaistuksineen. Jos sakkorangaistukseen tuomittu ei voinut maksaa sakkojaan rahalla, hänelle langetettiin muuntorangaistus eli sakot tuli korvata vankeudella. Vuoden 1734 yleisessä laissa määriteltiin, kuinka monta päivää vankeutta vastasi mitäkin sakkosummaa. Yleisin vankeusaika oli kahdeksan päivää, mikä vastasi 10 taalerin sakkoja. Kuitenkaan yli kahta kuukautta ei saanut olla vangittuna. Vankeusrangaistukseen langetetut suorittivat vankeutensa useimmiten vesi-leipä-vankeutena.⁶⁸

⁶⁶ Koskivirta 2001 s.19–21.

⁶⁷ Hovi- ja alioikeuksien tuomion langettamista arvioidaan laajemmin työn kuudennessa luvussa.

⁶⁸ Muuntorangaistus ilmenee vuoden 1734 laissa ulosmittauskaareissa (Utsökningsbalk, U:B:). Myös oikeudenkäymiskaareissa (Rättegångsbalks, R:B:) määritellään tuomion langettamisesta ja täytäntöönpanosta. Vuoden 1734 yleinen laki, faksimile painos (1984) s. 193 X.Cap.1.§.U:B: sekä s. 259 XXXII.Cap.2.§.R:B:.

Kaikista tapauksista on kirjattu myös sakkojen suuruus sekä mahdolliset muihin rikoksiin liittyvät sakot. Harva taikuustapaus on tuotu tarkemmin esille. Useimmiten näissä tapauksissa oli mukana muutakin kuin taikuutta. Päätöstaltioissa kuvauksen kaava on samanlainen: loppuun on vain lisätty hovioikeuden kommentti ja päätös asiasta. Hovioikeuden tarkastelu on suppeaa myös niissä tapauksissa, joissa oli mukana muitakin rikoksia kuin taikuutta. Yleisimmin taltioissa vain todetaan jokainen rikos erikseen ja tuodaan esille niistä tehty päätös. Pääasiassa niin designaatioluettelot kuin päätöstaltiotkin sisältävät tapauksen pääpiirteiden selittämisen ja hovioikeuden lyhyen huomion asiaan. Muuhun rikollisuuteen verrattuna taikuustapauksia on käsitelty hyvin vähän ja vain kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjojen avulla. Hovioikeus päätti lähes aina pitää voimassa kihlakunnanoikeuden langettaman tuomion. Joissakin tapauksissa sakkojen määrää tai vankeustuomion pituutta vähennettiin ja mahdollisesti syytetty vapautettiin, mutta päätöksille ei annettu perusteluita. Näiden seikkojen vuoksi on hankalaa käyttää taikuusoikeudenkäyntien tutkimukseen ainoastaan hovioikeuden aineistoa. Ilman tarkempaa kuvausta oikeudenkäynnin kulusta, eri todistuksista ja tuomion perusteluista, ei hovioikeuden aineistoa voi käyttää taikuussyytösten taustalla vaikuttaneiden tekijöiden tutkimukseen. Tutkimus jäisi tällöin suppeaksi ja johtopäätökset hyvin pinnallisiksi.

Hovioikeuden aineiston suppeuden vuoksi osoittautui tarpeelliseksi tarkastella tapauksia kihlakunnanoikeuden pöytäkirjojen kautta. Taikuusoikeudenkäyntien taustojen etsiminen vaati informaatioarvoltaan monipuolisempaa aineistoa. Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun alueiden kihlakunnanoikeuksien aineisto on säilynyt hyvin, sekä renovoitujen että konseptituomiokirjojen osalta.⁶⁹ Taikuustapaukset olivat rikoksia, jotka tuli lähettää hovioikeuden tarkasteltavaksi vuoden 1734 yleisen lain oikeudenkäymiskaaren nojalla.⁷⁰ Tapausten kulkeminen Pohjois-Pohjanmaalta Turun, myöhemmin Vaasan, hovioikeuden tarkasteltaviksi oli nopeaa: useimmiten tapaus on löydettävissä hovioikeuden aineistosta jo saman vuoden puolella. Oli mielenkiintoista huomata, että Vaasan hovioikeuden perustamisen myötä taikuustapauksien käsittely pysyy samanlaisena Turun hovioikeuden käsittelyn kanssa.

⁶⁹ Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun tuomiokuntien renovoidut tuomiokirjat JyMA mikrofilmeinä sarja UK983 - 1032. Kaikkia vuosia ei kuitenkaan ole mikrofilmatu. OMA Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun tuomiokuntien tuomiokirjat. Katso tarkat tiedot lähdeluettelosta.

⁷⁰ Vuoden 1734 yleinen lain oikeudenkäymiskaaren 25.luvun viidennessä pykälässä mainitaan rikokset, jotka tuli lähettää hovioikeuden tarkasteltaviksi. Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) XXV.Cap.5.§.R:B: s. 241-242. Laissa määrättiin myös alioikeuksien tuomiokirjojen lähettämisestä hovioikeuteen. Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) II.Cap.6.§.R:B: s. 197; VI.Cap.6.§.R:B: s. 200-201.

Tämä johtui mahdollisesti Turun hovioikeuden päätöstaltioiden siirtämisestä uuden hovioikeuden arkistoihin.

Hovioikeuden aineiston käyttö kihlakunnanoikeuden tuomiokirjojen rinnalla on perusteltua, vaikka päätöstaltioiden informaatioarvo on huono. Hovioikeuden aineiston avulla voidaan tarkastella ylemmän oikeusinstanssin suhtautumista taikuussyytöksiin. Informaatioarvosta huolimatta aineistosta voidaan analysoida langetettujen tuomioiden lainmukaisuutta ylemmällä oikeustasolla. Lisäksi hovioikeuden aineisto toimi ”hakemistona”: tapauksia etsittiin alioikeuden tuomiokirjoista hovioikeudessa mainittujen tuomiopäivämäärien tai muun informaation avulla. Hovioikeuden aineistosta poimittiin tarkasteluun taikauksiksi (*vidskepelse*) tai sanamagiaksi (*signeri*) merkityt tapaukset. Näiden hakusanojen perusteella tarkasteltiin Vaasan hovioikeuden aineistoa 1700-luvun lopulla. Hakusanat toimivat apuna myös alioikeuden tuomiokirjojen käytössä: ilman tarkempaa tuomiopäivämäärää syytteen sanamuodolla tapaukset löytyivät helpommin.

Hovioikeuden aineistoon verrattuna kihlakunnanoikeuden aineistoa voi pitää primäärilähteenä, sillä sen kerronta on taikuustapauksissa laajempaa. Ilman kihlakunnanoikeuden tuomiokirjoja tapausten tulkinta olisi jäänyt hyvin pintapuoliseksi. Vaikka taikuussyytös olisikin selvitetty nopeasti, kihlakunnanoikeudessa tapaus oli selvitettävä perinpohjaisesti. Taikuudesta langettava tuomio oli oltava perusteltu. Kihlakunnanoikeuksien aineisto on laajempi ja taikuustapausten osalta monipuolisempi. Alioikeuden tuomiokirjojen avulla on mahdollista tarkastella mentaliteetin muutosta ja muuttumattomuutta, sekä pohtia, miksi taikuusoikeudenkäyntejä oli 1700-luvun lopulla. Myös tapausten tarkempi analysointi voidaan tehdä niistä käsin. Hovioikeuden aineistoa ei voi jättää kokonaan huomioimatta, koska siitä on apua yleiskuvan luomisessa. Aineisto kattaa koko tutkimusajan ja -alueen, joten yleiskuvan hahmottaminen onnistuu helpommin tästä aineistosta käsin. Molempia lähdeaineistoja on käytettävä yhdessä ja pyrittävä hyödyntämään niiden hyviä puolia.

1.3.2. Kihlakunnanoikeuden tuomiokirjat taikuusoikeudenkäyntien tutkimuksen lähteenä

Kihlakunnanoikeuden tuomiokirja-aineistoa kartoittaessa renovoidut eli puhtaaksi kirjoitetut tuomiokirjat osoittautuivat hankalaksi lähteeksi. Hovioikeusinstituution perustamisen jälkeen

alioikeuksien tuli lähettää puhtaaksikirjoitetut tuomiokirjansa hovioikeuden tarkasteltavaksi. Myös vuoden 1734 lain oikeudenkäymiskaaressa määrättiin alioikeuksien velvollisuudesta lähettää asiakirjansa hovioikeuteen. Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun alioikeudet lähettivät tuomiokirjansa ensin Turun, sitten Vaasan hovioikeuteen.⁷¹ Tutkimusalueen renovoidut tuomiokirjat löytyvät pääosin mikrofilmattuna Jyväskylän maakunta-arkistosta. Pohdin seuraavassa renovoitujen tuomiokirjojen hylkäämistä sekä konseptituomiokirjojen käyttämistä tutkimuksen tekemisessä. Lisäksi arvioin kihlakunnanoikeuden sekä raastuvanoikeuden tuomiokirjoja oikeuslähteenä.

Siinä missä hovioikeuden aineisto vaati rinnalleen alioikeuksien tuomiokirja-aineiston informaatioarvon suppeuden vuoksi, myös renovoitujen tuomiokirjojen informaatioarvo osoittautui heikoksi. Alkuperäisen tutkimussuunnitelman mukaan tutkin tutkimusalueen renovoitujen tuomiokirjojen mikrofilmejä. Renovoituja tuomiokirjoja on säilynyt Suomen ja Ruotsin hovioikeuksien arkistoissa, mutta niitä on tuhoutunut paloissa ja muissa onnettomuuksissa. Kuitenkin 1700-luvun osalta tuomiokirja-aineisto on säilynyt hyvin sekä renovoituina että konseptituomiokirjoina. Puhtaaksikirjoitettujen tuomiokirjojen käytössä on kuitenkin ongelmia: ajan myötä kirjurit saattoivat vähentää kirjaamista. Vain tärkeimmät asiat kirjattiin kokonaisuudessaan ja muut alioikeuden käsittelemät asiat vain mainittiin. Vähitellen muun muassa hallinnolliset asiat jäivät pois renovoituista tuomiokirjoista.⁷² Mikrofilmien perusteella havaitsin, että Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun alueiden tuomiokirjoissa on jätetty kirjaamatta lähes kaikki hovioikeuden tarkastettavaksi lähetetyt asiat. Kirjurien tyyli kirjoittaa vaikutti siihen mitä käräjäasioita renovoituihin tuomiokirjoihin kirjattiin. Asioiden tiivistäminen ja järjestäminen omiin lukuihin tai pykäliin vaihteli kirjureilla. Lähteiden ”lukutaito” on tämän vuoksi ollut erittäin tärkeää: käräjäasioiden joukosta oli osattava tunnistaa oikeat tapaukset. Renovoituissa tuomiokirjoissa lukua hankaloitti kuitenkin kirjaamisen vaillinaisuus.

Tärkeä osa renovoituja tuomiokirjoja ovat sakkoluettelot, joiden avulla on tehty historian tutkimusta monista rikoksista. Tuomiokirjan lopussa olevat sakkoluettelot kertovat, ketkä ovat saaneet sakkotuomion ja mistä rikoksesta tai rikkomuksesta. Luetteloista ilmenee useimmiten myös rikoksen tekijän ja uhrin sosiaalinen asema, kotipaikka ja teko. Kuitenkaan

⁷¹ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) II.Cap.6.§.R:B: s. 197; VI.Cap.6.§.R:B: s. 200-201; Saarenheimo 1994 s. 151–169; Sörlin 1993 s. 57–58.

⁷² Saarenheimo 1994 s. 153.

aina luetteloihin ei kirjattu hovioikeudelle alistettuja asioita.⁷³ Taikuudesta sakkotuomioiden saaneiden kohdalla sakkoluetteloissa on maininta tapauksen lähettamisestä hovioikeuden lähempään tarkasteluun. Joissain tapauksissa on esillä myös se, jos sakkorangaistus on muutettu vankeus- tai ruumiinrangaistukseksi sakkojen maksamatta jättämisen tai muulla perusteella. Sakkoluettelot ovat ongelmallinen hakemisto taikusoikeudenkäyntien tutkimukseen. Aineistoa tutkiessani havaitsin, että kaikki sakkoihin tuomitut taikuudesta syytetyt eivät näy sakkoluettelossa. Myöskään hovioikeuden aineiston tarjoaman tarkan tuomitsemispäiväyksen perusteella ei syytettyä löydy sakkoluettelosta. Esimerkiksi renki Hannu Tikka tuomittiin maksamaan sakkoja ja myöhemmin kahdeksanpäiväiseen vankeuteen Turun hovioikeuden mukaan Limingan syyskäräjillä 26.10.1767.⁷⁴ Kuitenkaan Limingan vuoden 1767 tuomiokirjan sakkoluettelosta ei löydy mainintaa kyseisestä henkilöstä tai rikoksesta. Mahdollisesti tähän on syynä se, että Tikka sai muuntorangaistuksen: sakkojen sijasta vankeutta.⁷⁵

Myös muiden tarkasteltujen tapausten kohdalla kävi samoin: sakkoluettelossa ei ollut mainintaa, vaikka tuomittu olisi saanut pelkän sakkorangaistuksen. Vapauttavien tuomioiden puuttuminen sakkoluetteloista ei ole yllättävää, vaikka oletin, että ne olisi merkitty sakkoluetteloon hovioikeudelle alistettuna asiana. Tapauksia oli mahdollista selvittää ainoastaan selaamalla varsinaisia tuomiokirjoja hovioikeuden aineiston avulla. Sakkoluettelo osoittautui toimivaksi siinä mielessä, että etsittävä tapaus löytyi luettelosta. Kuitenkaan luettelosta löytyminen ei taannut sitä, että tapaus löytyisi tuomiokirjasta. Renovoiduissa tuomiokirjoissa sakkoluettelon mainitsema tapaus oli sivuutettu maininnalla hovioikeuteen lähettamisestä. Abraham Parvénin tapaus Raahen raastuvanoikeudesta vuodelta 1783 osoittaa, että taikuussyytöksestä voi olla maininta sakkoluettelossa, mutta varsinaisessa pöytäkirjassa tapaus on sivuutettu.⁷⁶ Tämä merkitsemistyyli vaikeuttaa taikuustapausten tulkintaa, koska taikuustapausten sivuuttaminen ei tarjoa tutkimukselle sen tarvitsemia tietoja. Tämän vuoksi lähdeaineiston kartuttaminen kääntyi konseptituomiokirjojen puoleen.

Selvittelyjen jälkeen Oulun maakunta-arkistosta löytyivät tutkimusalueen tuomiokuntien alaisten kihlakunnanoikeuksien sekä kaupunkien raastuvanoikeuksien konseptituomiokirjat.

⁷³ Karonen 1995b. s. 59–60.

⁷⁴ OMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1767 ES4454. Tapaus siirrettiin hovioikeudessa ja ratkaistiin vuonna 1768.

⁷⁵ JyMA Oulun pohjoisen voutikunnan ja Kajaanin läänin tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat mikrofilmirulla UK1015 sakkoluettelo Limingan syyskäräjiltä 26.10.1767 s.843-847v.

⁷⁶ OMA Raahen raastuvanoikeuden renovoitu tuomiokirja vuodelta 1783, mikrofilmirulla ES3729.

Oikeuslaitoksen alkuperäiset tuomiokirjat ovat säilyneet hyväkuntoisina sekä ajallisesti ja alueellisesti lähes täydellisenä sarjana. Ainoa puute konseptituomiokirjoissa oli Raahen raastuvanoikeuden tuomiokirja vuodelta 1783. Tämä tuomiokirja on luultavasti tuhoutunut, sillä siitä on saatavilla vain renovoitu kappale, joka on käytettävissä vain mikrofilminä. Edellä mainittu Abraham Parvénin tapaus on ainoa, jota tässä työssä käsitellään renovoidun tuomiokirjan avulla.⁷⁷ Kihlakunnan ja raastuvanoikeuksien osalta en nähnyt tarpeelliseksi selvittää hovioikeuden aineistosta puuttuvien vuosien tapauksia alioikeuden aineistosta. Kuten aiemmin totesin, kahden vuoden aikana on voinut olla muutama taikusoikeudenkäynti lisää. Tutkimuksessa käytetään hovioikeuden aineistoa yhdessä alioikeuden aineiston kanssa, joten puuttuvien vuosien tapauksia ei voida tarkastella samalla tavoin kuin muita. En ole nähnyt näiden vuosien tapausten tuovan lisäarvoa tutkimukselle.

Konsepteina säilynyttä arkistoaineistoa on historian tutkimuksessa käytetty harvoin, sillä tuomiokirjat ovat usein hyvin vaikeaselkoisia. Tuomiokirjat on usein nidottu kirjurin oikeudessa tekemistä paperiarkeista eli konsepteista. Tämän vuoksi konsepteissa on usein yliviiivauksia, huomautuksia sekä lisäyksiä. Monta riviä tekstiä on voitu laittaa sulkeisiin tai yliviivata, ja sen ylle tai sivun marginaaliin on kirjattu, kuinka kyseiset rivit on korjattu. Muutokset ovat voineet johtua kirjurin tekemistä kirjoitusvirheistä tai sanamuodon parantamisesta. Joskus myös lausunnon antaja on voinut korjata lausuntoaan oikeudenistunnon kuluessa.

Alioikeuksien tuomiokirjojen käyttäminen lähteenä on vaativaa. Tuomiokirjojen kirjaamistyyli vaihtelevat eri vuosina ja eri kirjureiden mukaan: joissakin tuomiokirjoissa asiat eroteltiin selkeillä pöytäkirjapykälillä, mutta suurimmassa osassa ne puuttuvat kokonaan. Tämä hankaloittaa lähteen lukemista. Aineisto on käytävä hyvin tarkkaan läpi, jotta havaitsee, mistä tapauksessa on kyse. Konseptituomiokirjoissa ei ole sakkoluetteloita tai henkilöhakemistoja, kuten renovoiduissa tuomiokirjoissa. Tutkimusalueen tuomiokirjat oli selattava lähes aina alusta loppuun tapaus kerrallaan. Tämä aineiston lukutyö lähentelee jo pitkälti laadullisen tutkimuksen vaatimaa aineiston kokonaisvaltaista tuntemista, alueen muun rikollisuuden ja muiden oikeuteen tuotujen asioiden tuntemusta perehtymällä lähdeaineistoon

⁷⁷ OMA Raahen raastuvanoikeuden renovoitu tuomiokirja vuodelta 1783, mikrofilmirulla ES3729. Alkuperäistä renovoitua tuomiokirjaa säilytetään Kansallisarkistossa. Tuomiokirja on käyttökielossa luultavasti ikänsä tai kuntonsa vuoksi.

kokonaisuudessaan. Kokonaisvaltainen aineiston tuntemus valaisee tutkimusalueen rikollisuutta ja oikeudenkäyttöä.

Lähteiden lähiluvun avulla voidaan Jari Eilolan mukaan tulkita niitä käsityksiä, joita tuomiokirjoihin kirjatun taustalta on löydettävissä. Hän tutki kolmen kaupungin noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä 1600-luvun lopulla käyttäen lähteinään kaupunkien raastuvan- ja kämnerinoikeuksien renovoituja tuomiokirjoja. Lähteiden lähiluku oli hänen tutkimuksessaan alueellisesti mahdollista, sillä kaupunkiympäristö on läheisempi. Lisäksi kaupunkien toimijoiden läheisemmät suhteet mahdollistavat henkilökohtaisten tekijöiden läheisemmän tarkastelun. Eilolan mukaan kaupunkien oikeusaineistosta saatava tieto on runsaampaa.⁷⁸ Laadullisen tutkimuksen mukainen tuomiokirja-aineiston kokonaisvaltainen tuntemus jää työssäni vähälle. Keskityn tarkastelemaan taikuutta osana 1700-luvun lopun ihmisen elämää sekä niitä syitä, miksi taikuudesta syytettiin oikeudessa. Tämän vuoksi laadullisen tutkimuksen vaatimukset eivät täyty. Aineiston kokonaisvaltainen tuntemus olisi osa laajempaa tutkimusta, jossa taikuuden taustojen etsimisessä toimijoilla olisi henkilöinä suurempi rooli.

Tutkimusalueen aineiston kokonaisvaltainen tuntemus on vaativa tehtävä. Käsiteltäviä kärjäkuntia on 21 ja raastuvanoikeuksia kolme. Eilolan aineistoon verrattuna oma aineistoni on alueellisesti laajempi. Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun tuomio- sekä kärjäkunnissa tapahtui muutoksia 1700-luvun lopulla. Muutoksia tapahtui enemmän Pohjois-Pohjanmaan kuin Kainuun kärjäkunnissa.⁷⁹ Tuomio- ja kärjäkunnissa tapahtuneiden muutosten vuoksi aineiston käyttö on hankalaa. Tietyn tapauksen jäljittäminen vaatii oikean tuomiokirjaniteen etsimistä laajan aineiston joukosta. Kärjäkunnan vaihtuminen toisen tuomiokunnan alaisuuteen myös vaikeutti lähdeaineiston käyttöä. Kärjä- ja tuomiokuntien jakautuminen pienempiin osiin ei kuitenkaan haitannut tutkimuksen tekemistä.

Alioikeuden konseptituomiokirjat ovat hyvä lähde taikuustapausten tutkimuksessa. Tapausten kerronta ja käsittely on laajempaa ja tarkempaa kuin hovioikeuden aineistossa. Taikatekoja analysoitaessa on kuitenkin huomioitava toisen käden kerronta: suurimmassa osassa tapahtumista kertoo joko todistaja tai nimismies. Syytetyt useimmiten vahvistavat kerrotun.

⁷⁸ Jari Eilolan tutkimusalueeseen kuuluivat Gävle, Uusikaarlepyy sekä Vaasa. Eilola 2003 s. 38–45.

⁷⁹ Katso edellinen viite 80 Eilolan tutkimuksesta sekä OMA Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun tuomiokuntien tuomiokirjat kihlakunnan sekä raastuvanoikeuksista. Tuomiokuntien kärjäkuntien muutoksista on kirjoitettu tarkemmin luvussa 1.2. Katso kärjäkunnat muutoksineen tarkemmin viitteistä 49 - 52.

Kuitenkin joissain tapauksissa osalliset tai itse syytetty kertoo selvennyksenä tapahtumien kulun. Aikaisemmassa tutkimuksessa on arvioitu tuomiokirja-aineiston käytettävyyttä noituuden ja taikuuden tutkimuksessa. Tuomiokirjoja ei voi pitää käsityksistä ja uskomuksista kertovana aineistona, koska ne eivät selitä ihmisten ajatuksissa ja maailmankuvassa olevia asioita. Tuomiokirjojen on nähty kuvastavan kansan ja eliitin kulttuurisia käsityksiä, niitä mentaalisia malleja, joita maailmankuvan taustalla on löydettävissä. Lisäksi kansan näkemyksiä tutkittaessa tuomiokirjoihin kirjatut tapahtumakuvaukset ovat aina jonkun toisen henkilön kirjoittamia. Kansan näkemykset eivät pääse suoraan esille, sillä kirjurien omia näkemyksiä voi olla suodattunut kirjoitettuun tekstiin. Tutkijan ei tule pitää tuomiokirjoihin kirjattuja asioita totuutena, vaan mahdollisena totuutena aikalaisille. Tapahtumien kuvaukset ovat tilannekohtaisia, mutta ne kertovat taustalla olevista käsityksistä: siitä mitä oli tapahtunut tai mitä uskottiin tapahtuneen.⁸⁰ Olen tulkinut taikatekojen tapahtuneen tuomiokirjassa kuvatun mukaisesti. Toki tulkinassa on muistettava lähteen funktio toisen käden lähteenä. Kuitenkin tapahtumakuvaus on selkein selitys sille, miksi syytetty esimerkiksi kävi öisin hautuumaalla. Tuomiokirjojen tapahtumakuvausten avulla voidaan tulkita juuri sitä mahdollista totuutta, joka oli tapahtumien taustalla.

Loitsujen löytyminen tutkimastani aineistosta on yksi syy, miksi konseptituomiokirjoja käytetään lähdeaineistona. Kirjurit ovat pyrkineet kirjoittamaan sanasta sanaan syytetyn oikeudessa lausuman loitsun. Useimmiten loitsu on kirjoitettu sekä suomeksi että ruotsiksi. Loitsujen lisäksi kirjurit ovat kirjanneet syytetyn ja todistajien lausunnot vähintään seikkaperäisesti. Kirjaamisen tyyli on riippunut pitkälti kirjurista itsestään.⁸¹ Kansanperinnettä on mahdollista tutkia tuomiokirja-aineistosta lukemalla tapauksia niin sanotusti rivien välistä sekä kansanperinnettä koskevan tutkimuskirjallisuuden avulla. Vaikka tuomiokirjojen käyttöä on kritisoitu, ne ovat yksi tärkeimmistä lähteistä kansanuskomusten ja -perinteiden ymmärtämiseksi. Taikusoikeudenkäyntien olemassaolo kertoo, mitä aikalaiset ajattelivat taikuudesta.

Tuomiokirjat mahdollistavat myös mikrohistoriallisen, muutamaan päähenkilöön ja heidän suhteisiinsa keskittyvän tarkastelun. Aikaisemmassa tutkimuksessa on havaittu erilaisten keskinäisten riitojen vaikutus syytöksen syntyyn. Kuitenkin konfliktien taustalla on nähty

⁸⁰ Eilola 2003 s. 40–45; Koskivirta 2001 s. 25.

⁸¹ Esimerkiksi Pertti Kylmäsen käyttämä loitsu oli kirjattu tuomiokirjaan sekä suomeksi että ruotsiksi. OMA Limingan kärjäkunnan kesä- ja syyskäräjät vuonna 1768 Oulu: 204 s. 9v.-11v.. Kylmäsen käyttämää loitsua käsitellään tarkemmin luvussa 4.3.1. Loitsu osana taikatekoa.

olleen monia erilaisia syitä henkilökohtaisista riidoista kuvitteellisiin kiistoihin.⁸² Mikrohistoriallisen tutkimusotteen avulla voidaan selvittää tiettyjen henkilöiden roolia taikusoikeudenkäynneissä. Alun perin tarkoitukseni oli keskittää tutkimusta joihinkin tiettyihin tapauksiin, kuten Hannu Tikkaan ja hänen rooliinsa taikojana. Tikka oli syytettynä taikauskon harjoittamisesta kolme kertaa tutkimusalueen käräjillä.⁸³ Kirkonkirjojen ja muiden paikallisyhteisön elämää kuvaavien lähdeaineistojen jättäminen pois tutkimuksesta ei mahdollista mikrohistoriallista tutkimusta yksilötasolla. Pelkästään tuomiokirjojen avulla voi tarkastella ilmiötä ja sen vaikutusta taikuustapausten toimijoiden elämään. Työn ollessa perustutkimus tarkat henkilökuvaukset jäävät pois. Tutkimuksessa kuitenkin huomioidaan tapauksen konteksti; yhteys, jossa taikuustapaus on tullut esille. Kontekstin analyysin avulla voidaan tulkita syitä, jotka johtivat niin taikatekoon kuin taikuussyytöksen syntymiseen.

Kihlakunnan- ja raastuvanoikeuden konseptituomiokirjat ovat siis paras lähde tutkimukselleni. Taikusoikeudenkäyntien taustojen tulkitseminen onnistuu informaatioarvoltaan suurimman lähteen avulla. Hovioikeuden aineisto toimii hakemistona ja oikeuslaitoksen suhtautumisen kuvastajana. Hovioikeuden aineisto on mielenkiintoinen vertailukohta myös 1600-luvun suurille noitaprosesseille. Ylemmän oikeusinstanssin suhtautumisen tutkiminen kuvastaa aikalaiskäsitteitä ja lainmukaisen tuomitsemiskulttuurin kehittymistä. Havainnot ja tulkinnat taikuudesta ja sen luonteesta ihmisten elämässä olen tehnyt pääosin alioikeuden aineiston avulla. Tutkimuskirjallisuus toimii lähdeaineiston apuna erilaisten tulkintojen ja johtopäätösten luomisessa.

1.4. Tutkimuskirjallisuus

Arvioin tässä luvussa työni kannalta tärkeintä tutkimuskirjallisuutta. Olen pyrkinyt käyttämään työn lähdeaineistoina mahdollisimman monipuolista kirjallisuutta historian tutkimuksen sekä kansanperinteen tutkimuksen saralta. Olen myös käyttänyt joitain yksittäisiä tutkimuksia muilta aloilta. Tuon esille syitä, miksi teosta on käytetty sekä mitä tietoa sillä on ollut tarjota tutkimukselleni. Lisäksi arvioin teoksen käytettävyyttä tutkimuksen apuna.

⁸² Syytteiden taustoista suomalaisessa tutkimuksessa katso Eilola 2003, Heikkinen 1969, Nenonen 1992. Ulkomaisen tutkimuksen osalta katso muun muassa Ankarloo - Henningsen 1987, Sörlin 1993, Thomas 1971. Katso myös luku 3.3.

⁸³ Hannu Tikan taikusoikeudenkäyntejä käsiteltiin Oulun ja Hailuodon käräjillä 1760, Iin ja Pudasjärven käräjillä 1763 sekä Limingassa 1763. Tikan tapauksia käsitellään laajemmin luvussa 3.1.1.

Noituus- ja taikusoikeudenkäyntien tutkimus on luultavasti ollut työlleni tärkeintä tutkimuskirjallisuutta. Aihealuetta on tutkittu runsaasti niin Suomessa kuin ulkomailla. Kuitenkaan kaikkea aihealueen tutkimusta en ole katsonut aiheelliseksi käyttää lähdeaineena. Tutkimukseni keskittyessä 1700-luvulle samaa aikakautta kuvaavien lähdeaineiden määrä on pieni. Aikaisemmasta tutkimuksesta on pitänyt tehdä valintaa sopivien teosten löytämiseksi. Suomalaisien tutkijoiden teokset on otettu mukaan kokonaisuudessaan, mutta ulkomaalaisten osalta olen pyrkinyt käyttämään aihealueen perusteoksia sekä saman aikakauden taikuutta ja noituutta käsitteleviä teoksia. Tärkeimmät suomalaiset lähdeaineet ovat olleet Antero Heikkisen, Marko Nenosen sekä Jari Eilolan väitöskirjat noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä.⁸⁴ Suoranaista lähdekirjallisuutta Suomen 1700-luvun lopun noituuksista ja taikuudesta ei ole käytettävissä. Tämän vuoksi suurin osa vertailusta tapahtuu 1500- ja 1600-lukujen tutkimustulosten perusteella.

Antero Heikkisen väitöskirja *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n.1640 - 1712)* on vuodelta 1969. Heikkisen teos on ensimmäinen suomalaisia noitavainoja koskeva tutkimus. Heikkisen työ rakentuu kolmesta osasta. Hän selvittää noitadoktriinin eli oppineiston luoman noitakäsityksen syntymistä keskiaikaisen ja uuden ajan alun demonologisen kirjallisuuden avulla. Tutkimus tarkastelee noitusoikeudenkäyntejä Ahvenanmaalla sekä Pohjanmaalla, keskittyen noitadoktriinin mukaisten paholaisliitto-tapausten tulkintaan. Lisäksi Heikkinen tarkastelee Turun akatemian magiasyytöksiä 1640- ja 1650-luvuilla. Tutkimus kohdistuu myös muuhun tutkimusajalla ja -alueella esiintyneeseen noituuksien ja taikuuteen. Heikkinen selittää, miksi Suomessa syntyi noitavainoja sekä sitä, miksi ne lopulta hiipivät. Lähdeaineistona Heikkinen on käyttänyt demonologisen kirjallisuuden lisäksi tutkimusalueiden renovoituja tuomiokirjoja. Teos on toiminut perustutkimuksena suomalaisista noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä. Paholaisliittoon keskittyminen ei ole työlleni kannalta hyvä vertailukohta 1600- ja 1700-luvun taikusoikeudenkäyntien välillä. Lisäksi käytän muita Antero Heikkisen tutkimuksia, joita hän on tehnyt niin paikallishistorioihin kuin historianteorioihin liittyvistä aiheista.⁸⁵

⁸⁴ Eilola 2003, Heikkinen 1969 sekä Nenonen 1992.

⁸⁵ Heikkinen 1969. Katso muut Antero Heikkisen teokset ja artikkelit: Heikkinen 1971, 1986 ja 1988.

Marko Nenosen vuonna 1992 julkaistu väitöskirja on *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620 - 1700*. Järjestyksessään toinen suomalainen väitöskirja käsittelee nimensä mukaisesti noituutta ja taikuutta 1600-luvun lopulla. Tiettyihin alueisiin keskittyvässä teoksessa haetaan selitystä noituus- ja taikuusoikeudenkäyntien syntymiselle. Nenonen selittää oikeudenkäyntien syntymistä, niiden taustalla olleita käsityksiä sekä noituuden ja taikuuden olemusta. Lisäksi hän tutkii, keitä noituus- ja taikuusoikeudenkäyntien toimijat olivat sekä heidän vaikuttimiaan. Aineistonaan hän on käyttänyt alioikeuksien renovoituja tuomiokirjoja, piispan- ja rovastintarkastuksen pöytäkirjoja, Suomen asutuksen yleisluetteloa sekä erilaisia tilikirjoja. Alueellisesti Nenosen tutkimus on lähimpänä omaa aluettani. Kuitenkin teos on laaja-alainen ja jättää pois paljon yksityiskohtia. Monessa kohtaa Nenonen huomauttaakin jonkin näkökulman mahdollisesta tutkimuksesta, mutta toteaa, ettei puutu siihen teoksessaan. Nenosen väitöskirja toimii hyvänä vertailukohteenä sadan vuoden aikana tapahtuneille muutoksille. Perustutkimuksena se pyrkii kattamaan kaiken ilmiöön liittyvän, mutta oman tutkimukseni kannalta se ei ole huono seikka.⁸⁶

Toinen Nenosen työ on marraskuussa 2006 ilmestynyt *Noitavainot Euroopassa. Myytin synty*. Kaksiosaisen teoksen ensimmäinen osa ilmestyi tämän työn viimeistelyvaiheessa. Kirja on kokoomateos eurooppalaisesta noitavainojen tutkimuksesta. Nenonen etsii taustoja eurooppalaisten noitavainojen syntymiselle. Syksyllä 2007 ilmestyvässä toisessa osassa hän aikoo lopullisesti selittää muun muassa sen, miksi noitavainot syntyivät. Nenosen uusin teos on kunnianhimoinen pyrkiessään selittämään ilmiötä mahdollisimman kattavasti ja kumoamalla vanhojen tutkimusten tuloksia. Teoksen käyttö oman tutkimukseni apuna jää vähäiseksi. Teos keskittyy noita- ja noitasapattiteorian syntyyn, mikä ei ole työlleni olennaista. Marko Nenosen muita suomalaisia noituusprosesseja koskevia artikkeleita 1990-luvulta on kuitenkin käytetty työn apuna. Artikkelit ovat olleet tärkeä lisä tutkimuskirjallisuuteen.⁸⁷

Suomalaisesta tutkimuksesta tärkeimmäksi on osoittautunut Jari Eilolan väitöskirja vuodelta 2003. Eilolan teos *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittäminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa* on tutkimusotteeltaan hyvin erilainen verrattuna Nenosen ja Heikkisen väitöskirjoihin. Eilolan teos on poikkeuksellinen, sillä ensimmäistä

⁸⁶ Nenonen 1992.

⁸⁷ Nenonen 2006. Katso lähdeluettelosta muut Marko Nenosen artikkelit: Nenonen 1994 ja 1995.

kertaa suomalaisessa noituuden ja taikuuden tutkimuksessa etsitään syitä ilmiöille ihmisten tekemistä erilaisista elämäntilanteiden rajanvedoista. Tutkimus keskittyy käsittelemään kolmea kaupunkia ja niissä tapahtuneita noituusoikeudenkäyntejä. Laajan ja hyvin poikkitieteellisen tutkimuskirjallisuuden ansiosta Eilola luo teoksessaan uutta kuvaa noituusoikeudenkäyntien taustoista. Tavat, millä ihmiset määrittivät noituutta ja taikuutta sekä niiden roolia elämässään eivät sadan vuoden aikana muuttuneet merkittävästi. Eilolan teos onkin tärkein, kun vertaillaan taikuusoikeudenkäyntejä aikaisempiin noituusoikeudenkäynteihin. Hänen tuloksensa poikkeavat omistani jonkun verran, mutta perustiedot ilmiöistä ovat olennaisia. Myös Eilolan eri julkaisuissa ilmestyneet artikkelit ovat olleet tärkeä osa työni kirjallisuutta.⁸⁸

Ulkomaisista teoksista tärkein on ollut 1700-lukua koskeva Per Sörlinin väitöskirja *Trolldoms- och vidskeppelseprocesserna i Göta hovrätt 1635 - 1754* vuodelta 1993. Sörlinin teos käsittelee ajallisesti ja alueellisesti lähimpiä noituus- ja taikuusoikeudenkäyntejä. Sörlin käsittelee myös vuoden 1734 yleistä lakia, minkä vuoksi hänen tuloksensa ovat hyvin vertailukelpoisia.⁸⁹ Bengt Ankarloon ja Gustav Henningsenin kokoomateos *Häxornas Europa 1400 - 1700* käsittelee kattavasti noituutta ja taikuutta Euroopassa. Teoksen artikkelit taustoittavat noituuden ja taikuuden tutkimuksia ja niiden tuloksia.⁹⁰ Owen Daviesin teos *Witchcraft, Magic and Culture 1736 - 1951* käsittelee pääasiassa Englannin oikeudenkäyntejä, joissa syytettiin erilaisten noitakokeiden järjestäjiä. Teoksen vertailukelpoisuus oman työni aineistoon ei ole täysin kattava, sillä tutkimissani tapauksissa ei ole samankaltaisia oikeudenkäyntejä. Daviesin työ jääkin vertailukohteeksi samanaikaisista noituus- ja taikuusoikeudenkäynneistä yleisellä tasolla.⁹¹ Linda Ojan tutkimus *Varken Gud eller Natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, on vielä mainitsemisen arvoinen. Ojan tutkimus taikuudesta 1600- ja 1700-luvun Ruotsista on makrotasoa käsittelevä teos, mutta se antaa hyvät lähtökohdat aikaisemman tutkimuksen luomiin käsitteisiin. Ojan teos on ollut käytössä lähinnä perustietouden hankkimisessa. Kaikki edellä mainitut tutkimukset ovat olleet hyviä teoksia vertailujen ja työn taustoituksen tekemisessä. Myös 1600-lukua koskeva

⁸⁸ Eilola 2003. Katso lähdeluettelosta muut Jari Eilolan artikkelit: Eilola 1997, 1999 ja 2000. Katso myös Katajala – Peltomaa 2004.

⁸⁹ Sörlin 1993.

⁹⁰ Ankarloo-Henningsen 1987.

⁹¹ Davies 1999.

ulkomainen tutkimuskirjallisuus noituudesta on toiminut työn hyvänä apuna aihealueen perustietouden hankinnassa.⁹²

Kansanperinteen tutkimuksesta olen pyrkinyt käyttämään teoksia, jotka valottavat niin kansanperinteen perusluonnetta kuin joitain yksityiskohtia perinteestä. Työni lähtökohtana toimi Matti Kuusen artikkeli *Pohjoispohjalaista taikuutta kahden vuosisadan takaa*. Artikkelin myötä määritin tutkimusalueeni ja se toimi apuna ajan määrittämiselle. Kuusen artikkeli on ollut muutoinkin käyttökelpoinen, sillä se käsittelee taikusoikeudenkäyntejä kansanperinteen näkökulmasta.⁹³ Muita kansanperinnettä koskevia perustutkimuksia, joita olen käyttänyt, ovat Leea Virtasen *Suomalainen kansanperinne*, Toivo Vuorelan *Suomalainen kansankulttuuri* sekä Ilmar Talven *Suomen kansankulttuuri*. Nämä teokset ovat olleet apuna suomalaisen kansanperinteen ja -kulttuurin hahmottamisessa. Teoksissa käsitellään suomalaisen kansanperinteen eri osa-alueita kattavasti. Lisäksi olen pyrkinyt kartuttamaan kuvaa suomalaisesta kansankulttuurista erilaisia kulttuurin yksityiskohtia käsittelevien tutkimusten ja artikkelien avulla.⁹⁴

Kansanperinteen tutkimuskirjallisuudesta tärkein on kuitenkin Anna- Leena Siikalan *Suomalainen šamanismi – mielikuvien historiaa*. Siikalan teos on kattava työ šamanismista ja sen vaikutuksesta suomalaiseen tietäjälaitokseen. Siikala käsittelee tietäjälaitosta shamanismin jälkeläisenä. Hän pohtii teoksessaan muun muassa šamaaneja ja šamanismia, kalevalamittaisen loitsurunon rakentumista, loitsun roolia tietäjän työssä, erilaisia tuonpuoleiseen liittyviä käsityksiä ja niiden merkitystä suomalaisessa kansanperinteessä. Siikala käyttää lähdeaineistonaan Suomen kansan vanhoja runoja pyrkiessään tulkitsemaan myyttistä metaforaa, maailmankuvan rakentumista sekä suomalaisen kansanrunouden mytologia. Tukeutumalla SKVR:n loitsurunouteen Siikala tarkastelee šamanistisen perinnettä ja sen säilymistä loitsurunostossa. Siikalan teos antaa kattavimman kuvan tietäjälaitoksesta.

⁹² Oja 1999. Katso ulkomaiset teokset: Ankarloo – Clark 1999, Ankarloo – Henningsen 1987, Ankarloo 1987, Davies 1999, Hammer – Raudevere 2000, Levack 1988, Nildin-Wall – Wall 1996, Sanders 1995, Särman 1996, Thomas 1971, Tegler Jerselius 2003 ja Valk 1997.

⁹³ Kuusi 1985.

⁹⁴ Talve 1990, Virtanen L. 1988 sekä Vuorela 1983. Katso myös kansanperinnettä ja -kulttuuria käsitteleviä teoksia esimerkiksi: Apo 1995, Harva 1948, Kemppinen 1967, Klemettinen 1997, Knuutila 1992, Laaksonen – Knuutila – Piela 2005, Laaksonen – Piela 1983, Laitinen 2001, Lempiäinen 2000, Pentikäinen 1974, Pentikäinen 1992, Pentikäinen 1995, Sarmela 1994, Strak 2002, Vilku A 1994, Vilku K 1981 ja Virtanen P 1987.

Tämän vuoksi teoksen merkitys työlle on ollut suuri, sillä tietäjälaitoksen perusteiden tuntemus on ollut tärkeää taikusoikeudenkäyntien toimijoiden ymmärtämiseksi.⁹⁵

Muusta tutkimuskirjallisuudesta mainittakoon muutamia teoksia. Poikkitieteellisyys kirjallisuudessa ei mahdollista kaikkien teosten esittelyä, mutta tuon tärkeimmät teokset esille. Veikko Anttosen uskontosemanttinen ja kielitieteellinen tutkimus *Ihmisen ja maan rajat, ”Pyhä” kulttuurisena kategoriana* käsittelee ’pyhän’ käsitettä ja sen ymmärtämistä uskontotieteellisesti. ’Pyhän’ määrittely on ollut työssäni tärkeää, joten Anttosen teos auttanut ymmärtämään mitä käsite pitää sisällään. Uskontotieteen tutkimusotteet poikkeavat historiatieteen tutkimuksesta, mutta Anttosen teos antaa peruskuvan ’pyhän’ käsittämiseksi. Oikeushistorian puolelta tärkein teos on ollut Heikki Pihlajamäen väitöskirja *Evidence, Crime and the Legal Profession. The Emergence of Free Evaluation of Evidence in the Finnish Nineteenth-Century Criminal Procedure*. Pihlajamäen teoria legaalista todistamisesta on ollut tärkeä osa oikeuslaitoksen langettamien tuomioiden tulkinnassa. Lisäksi Anu Koskivirran väitöskirja *”Sisäinen vihollinen”. Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä* on ollut hyvä apu saman oikeuslähteen, Vaasan hovioikeuden aineiston, sekä virallisten normien käytölle.⁹⁶

Myös tutkimusalueen paikallishistoriat sekä erilaiset 1700-lukua kuvaavat teokset ovat toimineet apuna ajankuvan hahmottamisessa. Paikallishistorioista käytetyin oli Aimo Halilan *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia osa V*. Tutkimus käsittelee hyvin yleisellä tasolla tutkimusalueen historiaa 1700-luvun lopulla. Muiden paikallishistorioiden avulla olen tarkentanut paikkakunta- tai aluekohtaisia tietoja. Tutkimusaikaa laajasti käsittelevistä teoksista mainittakoon Petri Karosen perustutkimus *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521 - 1809*. Tämän tutkimuksen avulla tarkennettiin tutkimusaikaan liittyvää tietoutta. Myös Eero Kuparisen toimittama *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa* toimi tutkimusaikaa valottavana teoksena.⁹⁷ Yhtenä osa-alueena ovat olleet myös virallisjulkaisut. Vuoden 1734 yleinen laki muodostaa pohjan virallisten normien käsittelylle. Lakipykälien vapaat suomennokset on tehty faksimilepainoksen, vuoden 1877 lain suomennoksen sekä internetistä löytyvän aikalaisuomennoksen perusteella. Suomentamisen avulla olen ymmärtänyt

⁹⁵ Siikala 1994. Lyhenne SKVR tarkoittaa Suomen kansan vanhat runot -teossarjaa.

⁹⁶ Anttonen 1996, Koskivirta 2001 sekä Pihlajamäki 1996.

⁹⁷ Halila 1954, Karonen 1999 ja Kuparisen 1999. Katso käytetyt paikallishistoriat luvusta 1.2. sekä lähdeluettelosta. Ajankuvaa kuvaavia teoksia esimerkiksi Heininen – Heikkilä 1996, Jutikkala 1995, Karonen 1995a, Katajala 1995, Kolbe 2002, Leino 2002, Lindroth 1978, Lindroth 1981, Matikainen 2000, Matikainen 2002, Orrman – Pispala 1994, Roiko-Jokela 1997, Vilku, KHJ 1997, Virrankoski 2001 ja Ylikangas 1999.

paremmin, miksi taikusoikeudenkäyntien langettavat tai vapauttavat tuomiot perusteltiin tiettyjen pykälien mukaan.⁹⁸ Kaikkea tutkimuskirjallisuutta ei tässä pysty arvioimaan tutkimuskirjallisuuden laajuuden vuoksi. Olen kuitenkin pyrkinyt käymään läpi työni kannalta tärkeimpiä ja käytetyimpiä teoksia.

1.5. Työn rakentuminen

Tutkimukseni rakentuu hieman eri tavalla kuin aikaisemmassa noituus- ja taikusoikeudenkäyntien tutkimuksessa. Tietyt aihepiirit on eritelty omiksi luvuikseen tai alaluvuikseen. Toisaalta taas jotkin aihepiirit, kuten noituuden ja taikuuden käsitteiden määrittely, tapahtuu käsittelyn lomassa. Luvussa kaksi puretaan työn liitteenä olevia tilastoja. Niiden kautta tutkimus rakentuu seuraavissa luvuissa. Tilastojen pohjana ovat molemmat käytetyt lähteet, mutta yksityiskohtaisemmat tiedot ovat peräisin alioikeuksien konseptituomiokirjoista. Tilastojen avulla tehtävä analyysi tuo esille muun muassa tapausten esiintymistiheyden ja -alueet, syytettyjen ja syyttäjien aseman yhteisössä sekä syytettyjen sukupuolen. Lisäksi luvussa luodaan lyhyt katsaus taikuussyytöksiin ja niiden taustoihin sekä eri oikeusasteiden langettamiin tuomioihin.

Luvut kolme ja neljä ovat laajimpia käsittelylukuja. Käsittelen niissä mahdollisimman monipuolisesti taikusoikeudenkäynteihin johtaneita tekijöitä. Kolmannessa luvussa käsittelen taikusoikeudenkäyntien syytettyjä ja syyttäjiä. Taikuudesta syytettyjen sukupuolta puretaan tutkimuskirjallisuuden sekä taikuustapausten avulla. Syyttäjien kohdalla analysoin, miksi maallinen esivalta sekä tavallinen kansa toivat syytöksiä oikeuden eteen. Pohdin myös, mistä taikusoikeudenkäynnit johtuivat tarkastelemalla käsityksiä ja eri toimijoiden suhtautumista niihin. Neljännessä luvussa paneudutaan syvällisemmin niihin syihin, miksi taikuutta harjoitettiin tietyillä paikoilla tai tietynä aikana. Tapausten kvantitatiivisen tarkastelun avulla luvussa kaksi osoitetaan määrät, joiden perusteella tulkinnat tehdään. Tapahtumapaikkoja tarkastelemalla saadaan selville tekojen kulun lisäksi paikan merkitys taikateon onnistumiselle. Muutamien esimerkkien avulla tarkastellaan taustalla olleita syitä. Esimerkkitapausten avulla analysoidaan, miksi juuri tietyllä ajalla tai paikalla oli merkitystä taikateon onnistumiselle, sekä oliko paikan ja ajankohdan valinta sattumaa vai tietoista.

⁹⁸ Vuoden 1734 laki faksimilepainos vuodelta 1984, lain suomennos vuodelta 1877 sekä internet-lähde <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/>.

Lisäksi pohditaan vaikuttiko julkisuus ja yksityisyys taikuuden harjoittamispaikkaan tai -ajankohtaan.

Työn viimeisessä käsittelyluvussa tarkastellaan molempien oikeusasteiden langettamia tuomioita. Luvussa käsitellään noituudesta ja taikuudesta säädettyjä virallisia normeja, sekä vuoden 1734 yleisen lain vaikutusta tuomioiden langettamiseen. Pohdin alioikeuden langettamia tuomioita omana alueena sekä hovioikeuden tuomiota omanaan. Pohdin myös tuomioiden lain- ja oikeudenmukaisuutta analysoimalla tuomioita virallisten normien mukaisesti sekä vertailemalla ali- ja hovioikeuden tuomioiden langettamista.

2. Taikusoikeudenkäynnit vuosina 1754 - 1800 – tilastojen purku

2.1. Esiintymistiheys ja -alueet

Olen jakanut tutkimusajan neljän vuoden jaksoihin, joiden avulla tarkastelen taikuustapausten esiintymistiheyttä ja -alueita. Periodijako on auttanut tilastojen teossa, sillä vuosittainen listaus ei tilastoinnin kannalta ollut olennaista. Ensimmäinen ja viimeinen periodi ovat viiden vuoden mittaisia ajallisen rajauksen vuoksi, sillä muutoin kyseiset periodit olisivat jääneet vajaiksi. Periodijakoa hyödynnettiin lähinnä työn kvantitatiivisessa osuudessa. Tutkimusalueen laajuus ja kihlakuntien fyysinen erillisyys rajoittaa sellaisten johtopäätösten tekemistä, joilla pyrittäisiin selittämään taikusoikeudenkäyntien esiintymistä alueellisen läheisyyden tai alueellisten erityispiirteiden kautta.⁹⁹ Erittelyn tarkoituksena on tuoda esille kuinka tutkimusalueen ja -ajan taikusoikeudenkäynnit jakautuvat. Pohdin tarkemmin, onko tietyillä paikkakunnilla, paikoilla tai alueilla ollut erityistä merkitystä taikateon tekemiseen tai syytöksen esille nousemiseen.

Taulukoista selviää, missä taikusoikeudenkäyntejä oli ja kuinka paljon tapauksia oli kussakin periodissa.¹⁰⁰ Alueella oli yhteensä 48 taikuustapausta. Toisinaan mukana oli muitakin rikoksia, jotka huomioidaan taikuustapausten tarkemmassa analyysissä. Tapauksia oli eniten vuosina 1760 - 1774. Kokonaisuudessaan taikuustapauksia oli tasaisesti koko tutkimusaikana. Keskittyminen tiettyyn ajankohtaan voi johtua maallisen esivallan yksittäisen edustajan henkilökohtaisista vaikuttimista. Halu puuttua taikuuden harjoittamiseen on voinut kohottaa oikeudenkäyntien määrää tietyillä alueilla. Taustalla voivat myös olla suuremmat valtiolliset muutokset, jotka ovat vaikuttaneet taikuuteen suhtautumiseen.¹⁰¹ Tapausten tasaisuus kuitenkin antaa aiheen olettaa, ettei taikusoikeudenkäyntien määrä ollut riippuvainen yksin valtiollisista tapahtumista tai yksittäisten viranhaltijoiden toimista. Syitä taikusoikeudenkäyntien tasaisuuteen tutkimusalueella on etsittävä muistakin seikoista.

⁹⁹ Tutkimusalueet Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu ovat 1700-luvulla olleet laajoja alueita verrattuna nykyiseen maakuntajakoon. Yleisesti hallinnollisista alueista katso Halila 1954 s. 113–167; Heikkinen 1986 s. 30–54. Katso myös luvut 1.2.1. ja 1.2.2. tutkimusalueesta.

¹⁰⁰ Tarkastelussa ei eritellä alueita vuosien mukaan, sillä tarkempi erittely on liitteenä olevassa taulukossa. Myös periodijako tapauksien osalta on työn liitteenä. Katso tarkemmin liite 1. Taikusoikeudenkäyntien lukumäärästä.

¹⁰¹ Vuoden 1734 laki, faksimile painos (1984) s. 126 II.Cap:2.§. M:B: Esivallan roolista ilmiantajana suomalaisissa taikusoikeudenkäynneissä sekä valtiollisten tapahtumien vaikutuksesta laajemmin katso Heikkinen 1969 sekä Nenonen 1992.

Pääosa taikusoikeudenkäynneistä keskittyy nykyisen Oulun läänin rannikko- ja jokiseuduille sekä Kainuuseen.¹⁰² Per Sörlinin tutkimat Götan hovioikeuden alueen noituus- ja taikusoikeudenkäynnit osoittavat kaupungeissa tapahtuneiden taikusoikeudenkäyntien määrän olevan suurempi. Sörlin on tulkinnut määrän johtuvan muun muassa noituustulkintoihin johtaneista jännityksistä, jotka korostuivat tiheämmän väkiluvun ja persoonattomien ihmissuhteiden myötä. Lisäksi hän havaitsi varsinkin *maleficium*- eli maagisen vahingoittamisen tapausten olevan erilaisia maaseudun tapauksiin verrattuna. Kaupungeissa syytettiin enemmän ihmisten vahingoittamisesta noituudella, kun taas maaseudulla syytteet kohdistuivat elinkeinon vahingoittamiseen. Tämä ero ei kuitenkaan näy 1700-luvun lopun suomalaisissa tapauksissa: itse asiassa kaupungeissa oli taikusoikeudenkäyntejä vähemmän kuin maaseudulla, vaikka taikuussyytteet olivatkin samankaltaisia. Taikusoikeudenkäyntien määrä oli kaupungeissa 10 eli vain 1/5 (20 %).¹⁰³

Jari Eilolan mukaan kaupungeista saatava aineisto on runsaampaa raastuvanoikeuksien tiheämmän kokoontumisvälin ja asukkaiden läheisyyden vuoksi. Eilolan tutkimus keskittyy paikallistason analysointiin pyrkien käsittelemään sitä makrotason ilmiön eli noituuskäsityksen avulla. Eilola ei pyri erottelemaan kaupunkien ja maaseudun tapauksia, sillä hän ei havaitse eroavaisuuksia ilmiötä tarkastellessa. Marko Nenosen tutkimien noituus- ja taikuustapausten mukaan erottelua ei ole voitu tehdä kaupunkien aineiston puutteellisuuden vuoksi. Tämän vuoksi Nenosen tekemät yleistykset eivät ole täysin kattavia. Kuitenkin tutkimani tapaukset ovat perustaltaan hyvin samankaltaisia niiden käsittely-ympäristöstä huolimatta. Kansankulttuuri pysyi samankaltaisena kaikissa asuinympäristöissä.¹⁰⁴ Kaupunkien ja maaseudun erottelua ei tehdä, koska ne eivät taikateon piirteiden, taikuustapausten käsittelyn ja oikeudenkäynnin kulun osalta eroa juuri lainkaan. Noituutta ja taikuutta tutkittaessa on olennaista tarkastella koko aluetta tasavertaisesti korostamatta alueellisia erityispiirteitä. Kaupungit olivat maaseudun tavoin kansanperinteen ja vanhojen tapojen suodattajia. Vaikka kaupunkimainen ympäristö oli tiiviimpi ja ”sivistyneempi” kuin maaseudulla, taikuuden esiintyminen ei ollut kaupungeissa vierasta. Ihminen ja hänen maailmankuvansa pysyivät samana ympäristöstä huolimatta.

¹⁰² Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu ovat hyvin monipuolisia alueita sekä taloudellisesti että uskonnollisesti. Katso tarkemmin luku 3. Alueen piirteistä paikallishistorioissa: katso esimerkiksi taloudesta Halila 1954, Heikkinen 1986 sekä uskonnollisuudesta Stark 2002.

¹⁰³ Sörlin 1994 s.127–129. Katso taikusoikeudenkäyntien määrät kaupungeissa ja maaseudulla liite 1. Taikusoikeudenkäyntien lukumäärät.

¹⁰⁴ Eilola 2003 s. 42; Nenonen 1992 s. 17–29, 139–151.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on havaittu, että suomalaiset noituus- ja taikusoikeudenkäynnit keskittyivät tietyille alueille jo 1600-luvulla. Antero Heikkisen tutkimat noitasapattioikeudenkäynnit tapahtuivat Ahvenanmaan lisäksi Pohjanmaan rannikolla. Marko Nenonen keskittyi tutkimuksissaan Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan noituus- ja taikusoikeudenkäynteihin. Kaupunkien osalta Jari Eilolan tutkimat Vaasan ja Uudenkaarlepyyn tapaukset ovat vertailukohta oman työni kaupunkien aineistolle. Rannikkokaupunkeina Vaasa ja Uusikaarlepyy vastaavat oman tutkimukseni rannikkokaupunkeja Oulua ja Raahea.¹⁰⁵ Tässä työssä tutkitut tapaukset keskittyvät samoille alueille: Pohjois-Pohjanmaan rannikkoseudun lisäksi Kainuussa oli noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä jo 1600-luvulla.

Paikkakunnittainen erittely ei tuo alueelliseen tarkasteluun suurempia muutoksia. Kuitenkin tapausten lähempi tarkastelu ja tutkimuskirjallisuus ovat antaneet viitteitä tapahtumapaikan merkityksestä taikuusteon kannalta. Esimerkiksi Henri Juntusen tapaus Paltamon kihlakunnasta vuodelta 1760 osoittaa sen, että taikomisaikalla oli merkitystä taian onnistumiseen. Juntunen jäi kiinni taikuuden harjoittamisesta Kiannon kylän hautapaikka-saarella. Oikeudessa hän selitti paikan olevan tunnettu kansan keskuudessa: väki kävi siellä hakemassa apua vaivoihinsa.¹⁰⁶ Kuitenkaan muita tapauksia ei tutkimusajalta löydy, jossa taikuutta olisi harjoitettu kyseisellä paikkakunnalla tai samassa saarella. Muiden paikkakuntien kohdalla tapahtumapaikan merkitys ei ole niin suuri, mutta olen havainnut, että joissain tapauksissa taikuuden harjoittamispaikka oli sama. Monet kävivät esimerkiksi samalla hautuumaalla harjoittamassa taikuutta. On mahdollista, että taikuuden harjoittamispaikan osuminen samalle kirkkomaalle oli sattumanvaraista. Tutkimukseni aineiston perusteella ei voi suoraan tehdä sitä tulkintaa, että saman kirkkomaan hyödyntäminen olisi ollut tärkeää jokaisella alueella.

Taikomisaikojen valinnasta ei pöytäkirjoissa ole tietoja. Kukaan syytetyistä ei erityisesti mainitse valinneensa tiettyä kirkkomaata sen tunnettuuden vuoksi. Tutkimusalueen paikallishistorioista on joihinkin löytyneet tapahtumapaikkoihin liittyneitä seikkoja, joilla oli

¹⁰⁵ Katso aikaisempi tutkimus: kaupungeista Eilola 2003 sekä maantieteellisestä jakaumasta Heikkinen 1969 ja Nenonen 1992. Tutkimusalueen valintaperusteita käsiteltiin tarkemmin johdannossa.

¹⁰⁶ OMA Paltamon kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät 1760 Kajaani: 8 s.428-429v.; kesä- ja syyskäräjät s.568-570v., 578-582v.; talvikäräjät 1761 Kajaani: 9 s.12-13v., 14-16v., 19-21v., 22-24v. Lisätietoa hauta- eli ruumissaarista katso Laitinen (toim.) 2001.

merkitystä taikuuden harjoittamiseen.¹⁰⁷ Oulun ja Hailuodon kihlakunnassa oikeuteen päätyi tapaus, jossa taitettiin Oulunsalon kirkkomaalla vuonna 1760. Kirkko tunnettiin alueella niin sanottuna uhrikirkkona, jonne ihmiset tekivät pyhiinvaelluksia vaivojen ja ongelmien parantamiseksi.¹⁰⁸ Paikkakunnittainen tilastointi jätettiin tutkimuksesta pois, sillä ei ole tarpeellista eritellä kvantitatiivisesti, kuinka monta kertaa milläkin hautuumaalla on jääty taikuudesta kiinni. Lisäksi kaupunkien ja maaseudun tapausten samankaltaisuus ei tuo lisätekiäjäitä paikkakunnittaiseen tarkasteluun.

2.2. Syytetyt

Käsittelen syytettyjä sukupuolen ja yhteiskunnallisen aseman mukaan. Olen myös jaotellut syytettyjen määrän yhtä tapausta kohti. Syytettyjen ikäjakaumaa ei ole mahdollista määrittää, sillä kaikista tapauksista ei löydy papintodistusta, josta ilmeni syytetyn tai syytettyjen iän ja kristinuskon opit taidot.¹⁰⁹ Tarkempi analyysi ikäjakaumasta olisi tehtävä kirkonkirjojen perusteella, mutta tästä työstä ne on lähteenä jätetty pois. Ikäjakauman analyysi ei ole tässä työssä merkityksellistä.

2.2.1. Sukupuoli

Syytettyjen lukumäärä yhtä tapausta kohti oli hankala erotella. Tarkemman analyysin myötä tapauksista löytyi useampia syytettyjä taikuussyytöksen etenemisestä riippuen. Tutkimusalueen taikuusoikeudenkäynneissä oli syytettynä yhteensä 94 henkilöä. Hovioikeuden aineiston perusteella syytettyjä löytyi aluksi useampia, mutta alioikeuksien aineistoista voitiin havaita, että monessa tapauksessa syytetyt havaittiin syyllisiksi asian edetessä oikeudessa.¹¹⁰ Tämän vuoksi syytettyjen määrä hovioikeudessa oli suurempi.

¹⁰⁷ Käytettyjä Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun paikallishistorioita: Halila 1953, Halila 1954, Hedman 1969, Heikkinen 1986, Hiltunen 1987, Hiltunen – Forss – Vilkuna 1996, Huurre - Vahtola 1991, Toivanen – Forss 1991, Turpeinen 1985, Tyrkkö 1948, Vartiainen 1931, Viita 1995a, Virkkunen 1953 sekä Väisänen 1998.

¹⁰⁸ Hannu Tikkaa syytettiin taikuudesta Oulunsalon kirkon kirkkomaalla vuonna 1760. OMA Oulun ja Hailuodon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Oulu: 12 s.250–257. Oulunsalon uhrikirkosta Hiltunen 1987 s. 36, 92–111 sekä Vahtola 1991 s. 160.

¹⁰⁹ Oikeudessa useimmiten annettiin tämä papin tekemä todistus syytetyistä osoittamaan heidän maineensa tai todistajista osoittamaan kelpoisuus todistajaksi. Kristinopin taitojen perusteella määritettiin, pystyikö todistaja tai syytetty ymmärtämään valan merkityksen. Tulkinta oikeudenkäyntipöytäkirjojen ja vuoden 1734 lain perusteella.

¹¹⁰ Katso liite 1. Taulukko syytettyjen jakaumasta alueittain ja vuosittain.

Miehiä syytetyistä oli peräti 87 / 94. Vain seitsemässä tapauksessa oli naisia mukana syytettyjen joukossa. Nainen oli tavallisesti osallisena miehen tekemään taikuustekoon, ja hänet oli havaittu syylliseksi taikuuden harjoittamiseen tai osalliseksi siihen alioikeudessa.¹¹¹ Lähemmän tarkastelun myötä muutaman naisen havaittiin olevan taikuuden harjoittamiseen yhtä syyllinen kuin mukana ollut mies. Esimerkiksi emäntä Margareta Paulintytär Kipola jäi kiinni taikuuden harjoittamisesta, kun renki Hannu Tikka yritti parantaa hänen sairauttaan kirkkomaalla. Naista ei ole mainittu missään oikeusasteessa ensimmäisenä syytettynä, kuten ei tässäkään tapauksessa. Ankarammat sakot lankesivat Tikalle, vaikka Margaretakin tuomittiin taikuuden harjoittamisesta sakkoihin.¹¹² Naiset olivat lähinnä osallisia taikuuden harjoittamisessa esimerkiksi pyytämällä apua sairauden parantamiseen. Pysin selvittämään, miksi miesten lukumäärä on suurempi taikuustapauksissa kuin 1600-luvun noituustapausten yhteydessä, joissa naisten osuus oli suurempi.¹¹³ Lisäksi miesvaltaisuutta tarkastellaan taikuustekojen sekä kansanuskon ja -tapojen kautta, sillä nämä seikat selventävät sitä, miksi miesten lukumäärä oli muuttunut merkittävästi.

2.2.2. Yhteiskunnallinen asema

Tuomiokirjoissa tuodaan selkeästi esille syytetyn asema yhteiskunnassa, mikä on poikkeuksellista verrattuna esimerkiksi Pohjois-Ruotsin aineistoon 1700-luvun alusta. Sörlinin havaintojen mukaan syytetyn yhteiskunnallista asemaa ei aina kirjattu tuomiokirjaan. Varsinkin miesten osalta arvo puuttui. Kuitenkin Sörlin havaitsi suurimman osan olevan talonpoikia tai muuta maataomistavaa kansanosaa.¹¹⁴ Aiemmassa tutkimuksessa on noituus- ja taikuussyytösten syntyä selitetty myös syytetyn ja syyttäjän aseman kautta. Syytettyjen yhteiskunnallisen aseman on havaittu olleen samanlainen eri puolilla Eurooppaa. Syytetyn asemaa tulkitsemalla on pyritty löytämään syitä myös noitavainojen syntymiselle ja selittämään, miksi juuri tietynlaiset henkilöt päätyivät oikeuden eteen.¹¹⁵

¹¹¹ Katso liite 1. Taulukko syytettyjen jakaumasta alueittain ja vuosittain.

¹¹² Miehen asema tutkimusajan yhteisössä voi selittää tätä joissain tapauksissa. Margaretan tapauksen osalla se ei kuitenkaan ole selittävä tekijä, vaikka molemmat tuomittiin taikuudesta sakkoihin. OMA Iin ja Pudasjärven konseptituomiokirjat kesä- ja syyskäräjät 1763 Kemi: 71 s.599–602.

¹¹³ Miesten osuudesta noituus- ja taikuusoikeudenkäynneissä katso artikkelit Heikkinen - Kervinen 1987 s. 276–291; Nenonen 1992 s. 109–112; Nenonen 1995.

¹¹⁴ Sörlin 1993 s. 109.

¹¹⁵ Yhteiskunnallisen aseman merkityksestä noituus- ja taikuusoikeudenkäyntien esille tulossa katso esimerkiksi Ankarloo-Henningsen 1987, Heikkinen 1969, Thomas 1971.

Tutkimieni tapausten perusteella yhteiskunnallisella asemalla ei ole havaittavaa merkitystä taikusoikeudenkäyntien esiintymiseen 1700-luvun lopulla. Vain muutamassa tapauksessa irtolainen havaittiin papintodistuksen avulla tuntemattomaksi tai huonomaineiseksi. Tämä saattoi vaikuttaa oikeuden päätökseen esimerkiksi todistajanlausunnon hyväksymisestä. Muutoin yhteiskunnallista asemaa ei korosteta syyttämisen tai tuomitsemisperusteena. Pääasiallisesti syytetyt olivat maaseudun talollisia, vaikka kyseessä olisi ollut taikuussyytteeseen joutuminen kaupungin raastuvanoikeudessa. Talonpoikien suuri rooli vastaa Sörlinin tuloksia Götan hovioikeuden alueen syytettyjen asemasta. Sörlinin mukaan talonpojat olivat yhtäläillä syytettynä ja syyttäjinä. Syyttäjien ja syytettyjen välinen sosiaalinen eriarvoisuus ei tullut esille samoin kuin Manner-Eurooppaa koskevissa tutkimuksissa. Useimmiten syyttäjä ja syytetty kuuluivat samaan yhteiskunnalliseen luokkaan. Erilaiset taloudellisiin ja sosiaalisiin seikkoihin liittyvät noitavainojen selittämistavat ovatkin saaneet Sörlinin hieman ”ironisesti” toteamaan Pohjois-Ruotsin tapausten olleen talonpoikien vainoja.¹¹⁶

Onko syytetyn asemalla ollut merkitystä taikuussyytökseen? Jos asiaa tarkasteltaisiin aiemman tutkimuksen käyttämän *taloudellisen-sosiaalisen tarkastelutavan* mukaan, myös syytettyjen asemalla voisi olla merkitystä oikeudenkäyntien syntyyn. Taustatekijöinä niin noituudelle kuin siitä syyttämislle on pidetty henkilöiden mahdollisia taloudellisia tai sosiaalisia heikkouksia, sekä ristiriitoja yhteisön ja sen yksilöiden kanssa. Taustalla nähtiin olevan yleinen eurooppalainen taloudellinen ja sosiaalinen murros, joka oli johtanut yhteiskunnalliseen eriytymiseen ja selviytymisen epävarmuuteen. Teoria pohjautui Alan Macfarlanen ajatukseen konfliktista, joka oli syntynyt kerjuutilanteen pohjalta. Vähäosainen joutui syytetyksi, kun hyväosaiselle oli tapahtunut jokin epäonni. Kerjuulta kieltäytymisen syyllisyys siirrettiin toiselle, kun epäonni tulkittiin tulokseksi kerjääjän torjumisesta. Usein kieltäytymistilanteet päättyivät konfliktiin, jossa kerjääjä uhkasi tai solvasi kieltäytyjää.¹¹⁷ Selitystapaa on käytetty suurimmaksi osaksi pyrittäessä tulkitsemaan kansan keskuudessa syntyneitä noituus- ja taikuussyytöksiä. Konfliktien taustalla saattoivat olla myös

¹¹⁶ Katso liite 2. Syytettyjen yhteiskunnallinen asema. Sörlin 1993 s. 109–114. Myös suomalaisissa noitusoikeudenkäynneissä talonpoikien määrä on ollut suuri jo 1600-luvulla, katso Heikkinen 1969 s. 264 (taulukko).

¹¹⁷ Taloudellisen-sosiaalisen selitystavan mukainen tulkinta on ollut voimissaan noituustutkimuksissa. Nykyään selitystapa on pääosin hylätty. Katso esimerkiksi Ankarloo 1987 s. 266–275; Klaniczay 1987 s. 210–213; Levack 1987 s. 116–119, 134–136, 139–142; Rowland 1987 s. 153–154; Sörlin 1993 s. 97–98, 109, 114–119, 125–127, 133–143. Suomalaisista kerjäläisnoidista ja konflikteista Eilola 2003 s. 256–259; Heikkinen 1969 s. 101–105, 259, 262; Nenonen 1992 s. 33–34, 171–173, 176–180. Englantilaisten Alan MacFarlanen ja Keith Thomasin tulosten arviointia Nenonen 2006 s. 226–235.

henkilökohtaiset riidat. Mikä tahansa kiista saattoi kumuloituessaan aiheuttaa edellisen kaltaisen uhkaustilanteen tai syytteen noituudesta. Konflikti oli harvemmin taustalla taikuudesta syytettäessä. Konfliktin seurauksena myös huhuihin perustuvat epäilyt saattoivat antaa aiheen syyttää noituudesta. Kiistatilanteen tulkinnalla oli suuri merkitys noitumis- tai taikomistulkinnan teossa.¹¹⁸

Noituusoikeudenkäynneissä syytettyjen joukossa on ollut irtolaisia ja kerjäläisiä, ja sitä on selitetty muun muassa yhteiskunnasta syrjäytymisellä. Taloudellisesti ja sosiaalisesti yhteisön ulkopuolelle joutuneet olivat usein yhteisön huomion kohteena. Ilmaston rajoittama elinkeinon harjoitus ja sen aiheuttama sosiaalinen eriarvoisuus vaikuttivat syytteiden syntyyn, mutta myös huhupuhe vaikutti syytösten tai epäilyjen syntyyn. Noidan maine saattoi syntyä epäillyn tai tapahtuneen noitumisen perusteella, tai yleisen huonomaineisuuden vuoksi.¹¹⁹ En käsittele syytettyjen yhteiskunnallista arvoa selittävänä tekijänä, sillä taloudellisilla tekijöillä ei ole roolia 1700-luvun lopun taikuusoikeudenkäyntien syntymisessä. Tutkimusajan ja -alueen tapauksissa ei ole juuri lainkaan niin sanotusti marginaaliin kuuluvia ihmisiä, kuten kerjäläisiä, joiden on aiemmassa tutkimuksessa nähty joutuneen herkemmin syytetyksi noituudesta ja taikuudesta. Suurin osa 1700-luvun lopun syytetyistä oli talollisia, jotka eivät asemansa vuoksi joutuneet tuomiolle. Taikuusoikeudenkäynneissä ilmenevät lähinnä sosiaaliset ja henkilökohtaisiin väleihin liittyvät tekijät. Taloudellis-sosiaalista selittämistä ei tässä työssä hyödynnetä laajalti, sillä se ei ole relevantti tulkinnan kannalta. Vain muutamassa tapauksessa vanha tulkintatapa osoittaa pitävyytensä.

2.3. Syyttäjät ja todistajat

2.3.1. Syyttäjät

Mikä on taikuusoikeudenkäynnissä syyttäjän merkitys? Lähes kaikissa tapauksissa oli syyttäjänä maallisen esivallan edustaja: nimismies tai kaupungin- tai maaviskaali. Taikuussyytöksen saapuminen oikeuteen oli maallisen esivallan vastuulla. Tämä antaa taikuussyytteelle juridisen pohjan, koska esimerkiksi nimismies oli kihlakuntansa alueella ylin lainvalvoja. Myös kyseisen henkilön omat intressit alueella ja sen tapahtumissa on

¹¹⁸ Suomalaisessa tutkimuksessa jokin riita on useimmiten nähty motiiviksi noitumiselle. Eilola 2003 s. 256–259, 270–271; Heikkinen 1969 s. 244–245, 259–262; Nenonen 1992 s. 233–247.

¹¹⁹ Katso viite 117. Suomalaisista tutkimuksista Eilola 2003 s. 258, 265–269; Heikkinen 1969 s. 101–105, 259, 262; Nenonen 1992 s. 33–34, 171–173, 176–180.

huomioitava mahdollisina tekijöinä.¹²⁰ Esimerkiksi Limingan kihlakunnan nimismies Henric Enqvist oli hyvin tehokas syyttäjä taikusoikeudenkäynneissä. Kyseisestä kihlakunnasta on löytynyt eniten taikusoikeudenkäyntejä koko tutkimusajalta.¹²¹ Enqvistin mahdolliset henkilökohtaiset vaikuttimet eivät kuitenkaan voi selittää taikusoikeudenkäyntien määrää alueella. Limingan kihlakunnan seuraava nimismies Jöns Petter Berg oli yhtä tehokas ilmiantaja niin taikus- kuin muissakin oikeudenkäynneissä.¹²² Täten henkilökohtaisten ominaisuuksien analyysi ei ole olennaista. Tehokkuus osoittaa vain alueen nimismiesten vahvan roolin kihlakuntansa oikeudenhoidossa. Nimismiesten toimia tarkastellaan myöhemmin esimerkkeinä esivallan tehokkuudesta taikuuden kitkemiseksi.

Syyttäjien joukossa oli myös jonkin verran papistoa. Nimismies on tuonut esille oikeudessa papin suullisesti ilmiantaman, tai papin kirjallisten muistelmien esille tuoman taikuusasian. Pappi ei itse ilmiantanut asiaa käräjillä, vaan toimi aina välillisesti nimismiehen kautta. Papiston rooli tutkimusalueen oikeudenkäynneissä on kokonaisuudessaan vähäinen. Papit tulevat esille tapauksissa kirjoittamiensa papintodistusten kautta, joissa osoitettiin todistajien tai syytettyjen hyvämaineisuus. Pappien määrän vähäisyyteen saattoi vaikuttaa se, että pitäjien kirkolliskokouksissa käsiteltiin näitä asioita, mutta ne eivät päätyneet maallisille käräjille syystä tai toisesta. Tutkimusalueelta löytyy muutama tapaus, missä mainitaan taikuussyytöstä aiemmin käsitellyn kirkon piirissä. Pauli Nevanperä oli vuonna 1775 kutsunut talonpoika Jaakoppi Wändön kirkkoraadin eteen, koska tämä oli syyttänyt Nevanperää noitumisesta ja taikuudesta. Asiaa käsiteltiin maallisen esivallan osalta seuraavan vuoden talvikäräjillä, jolloin Nevanperä vapautettiin noitumis- ja taikuussyytteistä.¹²³

Papiston rooli taikusoikeudenkäynneissä on 1700-luvulla toisenlainen kuin 1600-luvulla. Kuinka tätä tulisi selittää? Pappien asema yhteisössä ei muuttunut reformaation myötä, vaikka valtio asettui uskon puolustajaksi. Maallisen esivallan puuttuminen oikean uskon ylläpitoon on kuitenkin vaikuttanut hengellisen esivallan rooliin ”taistelussa” taikauskoa vastaan. Mahdollisesti tästä syystä pappien määrä taikuustapauksissa on vähäinen. Papit eivät enää ilmiantaneet noitus- tai taikuustekoja, sillä tehokkaasti toimiva maallinen esivalta sai

¹²⁰ Katso Gustafsson 1994 sekä liite 3. Syyttäjät taikusoikeudenkäynneissä

¹²¹ Katso liite 1. Taulukko esiintymistiheydestä ja -alueittaisesta jakaumasta.

¹²² Pohjois-Pohjanmaalta tehdyissä paikallishistorioissa ei ole tarkempia tietoja tutkimusalueiden nimismiesten henkilökohtaisista vaikuttimista. Ainoastaan mainitaan aatellis- ja virkamiessukujen vaikutus nimismiesten virkojen ”periytymisessä”. Halila 1984 s. 158–162; Ylikangas 1996 s. 119–154. Katso myös liite 3. Taulukko syyttäjistä sekä Oulun maakunta-arkistossa sijaitsevat Limingan käräjien tuomiokirjat 1700-luvun loppupuolella.

¹²³ OMA Pyhäjoen lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1776 Salo: 49 s. 148-151v.

syytetyt tuomiolle, useimmiten myös rysän päältä kiinni. Myös papiston roolin muuttuminen oikeuslaitoksen prosessin jäsenenä vaikutti papiston vähäisyyteen. Kirkkoherrojen osaksi tuli hoitaa pitäjänhallintoa, kun kihlakunnan oikeus hoiti rikosasiat.¹²⁴ Myös yhteisön sisäisen kontrollin osuus sekä valtion ja kirkon suhteen muuttuminen 1700-luvun aikana ovat voineet vaikuttaa papiston rooliin taikuusoikeudenkäynneissä.

Yksi tekijä taloudellis-sosiaalisen selitystavan hylkäämiseen on juuri maallisen esivallan vahva esiintyminen taikuustapausten ilmiantajina ja syyttäjinä.¹²⁵ Taloudellisella eriarvoisuudella ei voi selittää sitä, miksi esivalta puuttui entistä hanakammin ”viattomamman” taikuuden harjoittamiseen. Tähän on syy löydettävissä tutkimusajan lainsäädännöstä. Taikuuden kriminalisoinnin myötä esivallan huomio kohdistui entistä tarkemmin kansan piirissä ”hyväksytyyn” taikuuteen. Taustalla ei voi nähdä mitään talouteen tai sosiaaliseen asemaan liittyvää maallisen esivallan kontrollointikeinoa. Pikemminkin kyse on kokonaisvaltaisesta henkisestä kontrollista, jota vahvan luterilaisen ortodoksian aikana pyrittiin harjoittamaan niin hengellisen kuin maallisen esivallan taholta. Kansa haluttiin sivistää ja taikuuden harjoittaminen joutui samalla tulilinjalle.

Tapauksista 13:ssa ilmiantajana on ollut muu kuin virallinen taho; talonpoika tai syytetyin yhteiskunnallisen aseman edustaja, esimerkiksi toinen renki. Sörlinin tapauksissa tendenssi on samanlainen: naiset syyttivät samanarvoisia naisia ja miehet oman asemansa edustajia. Miesten dominanssi on selkeä myös Götan hovioikeuden syyttäjissä.¹²⁶ Syytä kansan keskuudessa esiintyneisiin syytöksiin on etsitty edellä mainitun konfliktiteorian avulla. Kiistatilanne on havaittavissa tutkimusalueella muutamassa tapauksessa, esimerkkinä mainittakoon Olavi Antilan tapaus. Lyöntitapauksen yhteydessä talonpoika Matti Kärämä syytti Antilaa ”noitamieheksi” (trollkarlan), jonka johdosta Antila havaittiin tutkinnan myötä syylliseksi taikuuden harjoittamiseen.¹²⁷ Tällaisissa tapauksissa selittävänä tekijänä voi pitää henkilökohtaisia välejä aikaisemman tutkimuksen perusteella. Heikkisen, Eilolan ja Nenosen tutkimissa tapauksissa ihmisten väliset konfliktit vaikuttivat syytteen nostamiseen.¹²⁸

¹²⁴ Pitäjänhallinnon roolin muuttumisesta katso Karonen 1999 s. 374–378.

¹²⁵ Katso liite 3. Tilasto syyttäjäistä.

¹²⁶ Sörlin 1993 s. 109–114.

¹²⁷ Olavi Antilan tapaus OMA Limingan konseptituomiokirjat talvikäräjät 1757 Oulu 184: s.23-27v., 29-38v. Vastaavanlaisia tapauksia ovat myös Juhani Tulkin ja Erkki Leinosen tapaukset. OMA Juhani Tulkki: Kemin lakimääräiset talvikäräjät 1786 Kemi: 35 s. 144, 183–184. Erkki Leinonen: Paltamon konseptituomiokirjat talvikäräjät 1794 Kajaani: 53 s. 112-114v., 155- 157; kesä- ja syyskäräjät 1794 Kajaani: 53 s.309-310v.

¹²⁸ Ihmisten välisistä suhteista katso Eilola 2003 s. 256–259, 270–271; Heikkinen 1969 s. 101–105, 244–245, 259–262; Nenonen 1992 s. 33–34, 171–173, 176–180, 233–247.

Konflikti-teorian yhteyteen liittyy vahvasti noituus- ja taikuustulkinnan teko. Ihmisten väliset suhteet eivät ole tutkimissani tapauksissa suuressa roolissa. Vain muutaman tapauksen osalta voi havaita henkilöiden välillä olleen kiistoja, jotka vaikuttivat syytteen nostamiseen. Taikuussyytökset tulivat oikeuteen pääosin muiden syiden vuoksi.

Huhu on voinut vaikuttaa niin syytöksen esille tuomiseen kuin sen käsittelyyn oikeudessa. Huhun perusteella voitiin noitumisen varmistuttua selvittää, kuka oli syyllinen tai levittää tietoa jostain henkilöstä, jonka uskottiin olevan noita tai tietäjä. Esimerkiksi Hannu Tikan tapauksessa huhu hänen tietäjän taidoistaan vaikutti todistajien lausuntoihin, mutta ei varsinaisesti ilmiantoon, koska taikuussyytös tuli esille papin muistelmien kautta.¹²⁹ Huhun merkitystä noituus- ja taikuusoikeudenkäynneissä on tutkittu aiemmin, joten sitä ei voi sivuuttaa käsitellessä taikuusoikeudenkäyntejä. Aineistoni ei kuitenkaan viittaa huhun merkitykseen syytteen syntymisen osalta. Merkitys nousee esille lähinnä siinä, että tunnetulta tietäjältä on etsitty apua esimerkiksi sairauden parantamisessa, ja todistajien lausunnoissa on kerrottu syytetyn olevan tunnettu tietäjä. Huhun rooli on vahva tietäjien taitoihin liittyvissä jutuissa ja sillä on voinut olla vaikutusta myös oikeuden tutkinnan lopputulokseen.

2.3.2. Todistajat

Todistajien lukumäärä on kaikissa tapauksissa ollut vähintään kaksi, mikä on kuulunut legaalisen todistelun periaatteisiin. Oikeudessa tuli olla kaksi valallista todistajaa, jotka olivat aikuisia ja kristinopin taitoisia. Kuitenkin alle 15-vuotiaat lapset voitiin hyväksyä todistajiksi, jos lasten yhteenlaskettu ikä vastasi kokonaista aikuista. Tähän on oikeuskäytännöissä ollut omat periaatteensa eri oikeusjärjestelmissä eri aikoina.¹³⁰ Jos oikeudessa ei voitu esittää kahta valallista todistajaa, syytetty piti vapauttaa syytteestä todisteiden puuttuessa. Syytetty voitiin tuomita myös ilman todistajia, lähinnä silloin, kun hän tunnusti vapaaehtoisesti rikoksensa. Useimmiten syytetty pyrki kieltämään syytöksen, mutta joskus hän tunnusti heti tai oikeuden esittämien todistajien ja toden puhumisen vaatimusten jälkeen. Joissain tapauksissa syytetty sai myös jäävättyä yhden tai useamman todistajan, mutta jäävin perustelun piti olla pitävä, jotta oikeus huomioi sen ja jätti todistajan valallisen todistuksen huomiotta.¹³¹ Useimmiten

¹²⁹ Huhujen merkityksestä noituus- ja taikuusoikeudenkäynneissä katso Eilola 1997 s. 87–119; Eilola 2003 s. 239, 265–269. OMA Iin ja Pudasjärven konseptituomiokirjat kesä- ja syyskäräjät 1763 Kemi: 71 s. 599–602.

¹³⁰ Legaalisen todistelun periaatteista katso Pihlajamäki 1996 sekä tarkemmin luku 5.3.1.

¹³¹ Pertti Utriaisien ja Juhani Sirviön taikuustapaus tuli esille syytettäessä Utriaista murrosta. Hovioikeus jääväsi jälkeinpäin yhden todistajan, Juhani Tervon, jonka todistuksen alioikeus hyväksyi vaikka syytetty Pertti

syyte vakuutettiin useilla todistajilla, mitä myös oikeus edellytti. Joissain tapauksissa kuultiin todistajia myös ilman valaa, jos vähintään kaksi valallista todistajaa oli hankittu. Todistajanlausuntoja tarkastellaan kahdella eri tavalla. Ensimmäkin alioikeuden konseptituomiokirjojen todistajanlausunnot ovat tärkeitä, koska niissä on esimerkiksi kerrottu taikuusteko yksityiskohtaisesti sekä taikojien käyttämiä suomenkielisiä loitsuja. Nämä lausunnot antavat hedelmällistä materiaalia taikuustekojen taustan tutkimiseen. Lisäksi todistajien roolia tarkastellaan analysoitaessa tuomion langettamista.

Oliko todistajien yhteiskunnallisella asemalla mitään merkitystä taikusoikeudenkäynnin lopputulokseen? Aineiston perusteella asemalla ei ole suurta merkitystä: todistajan maine on tarvittaessa täytynyt vahvistaa papintodistuksella. Henkilön maineen mukaan oikeudessa päätettiin todistajan oikeustoimikelpoisuus. Todistajien asemalla ei ole merkitystä syytteiden synnyn yhteydessä. Papintodistuksen osalta lopputulokseen on voinut vaikuttaa todistajan hyväksyminen valallisesti kuultavaksi, samoin jäävittömyyden hyväksyminen. Tämän vuoksi en arvioi tarkemmin todistajien asemaa tai henkilökohtaisia vaikuttimia. Todistajiin tukeudutaan vain taikatekojen valaisemisessa ja tuomioiden langettamisen lainmukaisuudessa.

2.4. Taikuuden harjoittamisen paikka ja aika

Tässä yhteydessä tarkastelen tilastojen pohjalta taikuudenharjoittamiset eli sitä miten, missä ja milloin taikuutta harjoitettiin. Tarkastelen taikuusteon ajankohtaa ja taikomisaikkaa, sekä niihin liittyneitä seikkoja. Taikuussyytösten tarkemmassa analyysissä tuon myös esille aineistosta löytyneet ”erikoistapaukset”, kuten Hannu Tikan esiintymisen useilla käräjillä taikuudesta syytettynä.¹³² Tämä analyysi koskee omaa aineistoani, eikä sitä voida suoraan yleistää koskemaan kaikkea 1700-luvun taikuutta. Laajempi tutkimus voi antaa viitteitä mahdolliseen alueelliseen tai ajalliseen erityisyyteen, mutta tähän mahdollisuuteen en usko. Kansatieteellisessä kirjallisuudessa on osoitettu yliluonnolliseen liittyvien uskomusten olevan samankaltaisia koko Suomessa.¹³³

Utriainen oli yrittänyt jäävätä kyseisen todistajan. JyMA Vaasan hovioikeus ES4476 no.87 ja Sotkamon kärjäkunnan lakimääräiset syyskäräjät vuonna 1792 Kajaani: 99 s. 276–278, 284–286v., 293–294, 316–320.

¹³² Hannu Tikka esiintyy kolme kertaa oikeudessa, joka kerta eri käräjillä. Hannu Tikan oikeudenkäynnit olivat seuraavilla käräjillä: Oulu ja Hailuoto 1760, Ii ja Pudasjärvi 1763 sekä Liminka 1763. Katso myös liite 5. Taulukko taikuudesta kiinnijääneet ja harjoitettu taikuus.

¹³³ Esimerkiksi Laatokan Karjalan pahoistutkimuksessa on samoja vainajauskon piirteitä kuin omassa aineistossani on havaittavissa. Katso Klemettinen 1996. Muusta vainaja- ja vainajala uskosta myös Kemppinen 1967 sekä Siikala 1994.

2.4.1. Taikuuden harjoittamisen tapahtumapaikka

Aineiston perusteella taikuusteon tapahtumapaikkana oli useimmiten pitäjän tai kaupungin kappelikirkko ja sen kirkkomaan. Joissain tapauksissa myös kirkkomaalla sijaitsevassa kellotapulissa tai itse kirkossa harjoitettiin taikuutta. Muutamassa tapauksessa taikuutta harjoitettiin syytetyn omalla tilalla tai muun talonpojan tilalla. Lisäksi elinkeinon liittyen taikatekoja väitettiin tehdyn kalastuspaikoilla.¹³⁴ Tapahtumapaikalla on ollut merkitystä sille, miksi ja miten on taiottu. Esimerkiksi kirkkomaalla tapahtuneet taikat voidaan liittää kirkkoväen ja ruumiin merkitykseen taikateon vahvistajina,¹³⁵ samoin haudankaivuun on olennainen tekijä kirkkomaan taioissa. Kirkon ja sen osien häiritseminen ovat myös osia kirkkomaalla tapahtuvasta taikuudesta. Kirkkomaalla tapahtuneiden taikojen tilastointiin on laskettu mukaan epäselvät tapaukset esimerkiksi haudankaivuun osalta. Kaikista tapauksista ei ole varmuutta, onko hautaa todella kaivettu vai ei. Tämä hankaloittaa jonkin verran tilastojen perusteella tehtävää analyysia, mutta kokonaisuuden kannalta sillä ei ole merkitystä.

Omalla tai jonkun muun tilalla tehdyn taikateon taustalla ovat kansan tapoihin kuuluvat henkilön tai omaisuuden suojeleminen ja oman onnen lisääminen. Omaan piiriin laskettiin myös metsä ja kalapaikka eli erilaiset elinkeinon harjoittamisen paikat. Omassa piirissä taikateon tekeminen on esillä myös aikaisemmassa tutkimuksessa.¹³⁶ Tällaiset taikateot ovat aineistossa lukumäärältään vähäisempiä kuin kirkkomaalla tapahtuneet. Kirkkomaalla tapahtunut taikuus on ollut julkisempaa kuin omassa piirissä, sillä sen harjoittaminen on ollut avoimempaa julkisella paikalla. Täten myös kiinni jääminen on voinut tapahtua useammin kirkkomaalla tapahtuneissa taikateoissa kuin omassa piirissä harjoitetuissa taikakeinoissa. Tämä kahtiajako kirkkomaan ja oman piirin välillä oli selkein tapa lähteä purkamaan taikuuden harjoittamisen tapahtumapaikkoja. Tarkastelussa huomioidaan paikan merkittävyyden lisäksi julkisen ja yksityisyyden problematiikkaa kiinnijäämisen ja taikateon kannalta.

¹³⁴ Katso liite 7. Tilasto taikuuden harjoittamisesta. Kirkkomaalla taioitiin 37 tapauksessa, muussa ympäristössä 11 tapauksessa.

¹³⁵ Vainajauskosta Suomessa suhteellisen kattavia esityksiä ovat Harva 1948, Kemppinen 1967, Klemettinen 1997, Pentikäinen 1990 sekä Siikala 1994. Katso myös Eilola 2003 s. 137–138, 145–150.

¹³⁶ Omassa piirissä taikomista katso Eilola 2003; Kansanperinteestä katso esimerkiksi Virtanen L. 1988; Vuorela 1983.

2.4.2. Taikuuden harjoittamisen ajankohta

Aineistosta voitiin erotella mihin vuoden- tai vuorokauden aikaan taikuusteko oli tapahtunut. Ajankohtaa analysoitaessa on kuitenkin huomattava päällekkäisyydet, jotka vaikeuttivat kvantitatiivista osuutta. Tapauksista voitiin selvittää joko täysin tarkka ajankohta kellonaikaa myöten tai ylimalkaisempi viittaus vuoteen. Ainoastaan yhden tapauksen kohdalla ei voitu saada tarkkoja tietoja ajankohdasta.¹³⁷ Taikuusteko on joissain tapauksissa tapahtunut kirkollisen juhlapyhän tienoilla sekä useimmiten myöhään illalla tai yöllä.¹³⁸ Kirkollinen ajankohta on voinut olla merkittävä tekijä taikuusteon voimakkuudelle sekä sille, onko taika onnistunut vai ei. Kristillisiä juhlapyyhiä, jolloin taikuutta harjoitettiin, ovat muun muassa pääsiäinen ja helluntai.¹³⁹ Kirkollisen ajankohdan merkityksellisyyteen antaa vainajauskon lisäksi viitteen myös se, että kristilliset riitit sekoittuivat taikoihin. Esimerkiksi Isä Meidän –rukousta käytettiin osana taikoja. Kansan vanhat tavat olivat sitkeitä, ja kristinuskon sakramentit ja opit sekoittuivat perinteisiin ja tapoihin. Tosin on huomioitava myös se, että kirkollinen ajankohta on voinut olla myös puhdasta sattumaa, sillä esimerkiksi varastetun takaisin hankkimisessa varastettu esine yritettiin saada mahdollisimman pian takaisin.¹⁴⁰ Täten taikuuden harjoittaminen tietynä kirkollisena juhlapyhänä on ollut sattumaa. Kuitenkin on huomioitava mahdollisuus, että taikuuden harjoittaminen kirkollisessa yhteydessä on liittynyt ajankohdan tietoiseen valintaan.

Myöhäinen ajankohta, kuten yö, viittaa siihen, että teko haluttu salata muilta. Kansalle ”sallittu” taikuus oli esivallan silmissä rikos, josta voitiin rangaista yhä kuolemalla, joten taikuuden harjoittamisen piilottelu tuntuu olleen tärkeää. Siitä ei haluttu jäädä kiinni. Kuitenkin oikeudessa oli todistajia, jotka olivat nähneet syytetyt kirkkomaalla tai saaneet heidät rysän päältä kiinni. Tässä yhteydessä papiston rooli taikuusoikeudenkäynneissä on enimmäkseen tullut ilmi. Papin muistelmissa on esimerkiksi mainittu, että syytetty on jäänyt kiinni itse teossa kirkon vahtimiehille ja sen jälkeen tunnustanut tekonsa papille. Kirkkomaalla on ollut valvottu alue, mutta kaikki eivät välttämättä ole jääneet kiinni. Siksi taikuusteko on mahdollisesti pyritty tekemään pimeän tarjoamassa suojassa. Tässä on huomioitava kesäaika,

¹³⁷ Abraham Parvéinin tapaus Raahen raastuvanoikeudessa. Tiedot ovat hävinneet alioikeuden osalta, koska konseptituomiokirjat ovat hävinneet ja renovoiduissa tuomiokirjoissa ei ole tietoa tapauksen käsittelystä. OMA Raahen raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat ES3729, tapaus nro 253, sakkoluettelo s. 1356.

¹³⁸ Katso tarkemmin liite 5. Tilasto taikuudesta, sekä liite 7. Tilasto taikuuden harjoittamisesta.

¹³⁹ Kirkollisen ajankohdan merkityksestä katso Lempiäinen 2000.

¹⁴⁰ Tutkimuksen aineistossa on erilaisia tapauksia varastettujen tavaroiden takaisin saamisesta. Ajankohdan valintaa ei ole yleensä perusteltu.

jolloin pimeän tarjoama suoja ei ole ollut mahdollinen. Kesän osalta on tulkinnassa pitäydyttävä yön merkityksessä, sillä taikuusteon tekeminen pimeällä tai ylipäätään yöllä on voinut olla merkityksellistä. Pimeyden ja yön turvin taikomiseen on liitettävä myös julkisuuden ja yksityisyyden problematiikka taikateon ja siitä kiinnijäämisen selittäjänä.

Taikuusteossa vuodenaajalla ei näy olevan kovinkaan suurta painoarvoa. Ainoastaan omassa piirissä tehtyjen taikatekojen yhteydessä sillä on merkitystä. Tilastoinnissa vuodenaajat on määritelty nykyisten vuodenaikojen mukaan, esimerkiksi talvikausi on marraskuusta maaliskuulle. Vuodenaikojen mukaan on tilastoitu myös kirkolliset pyhät ja vuorokauden ajat. Siitä ei kuitenkaan ole varmuutta, kuinka suurta merkitystä taikuuden harjoittamiselle oli eri vuoden- ja vuorokauden aikojen yhdistelmällä, vai onko sillä ollut merkitystä lainkaan. Vuodenaikojen roolista taikuusteossa on esimerkkinä Sigfrid Eerolan tapaus vuodelta 1760. Eerolan vaimon Valpuri Olavintyttären väitettiin harjoittaneen taikuutta muutamana keväänä ennen kuin karja laskettiin laitumelle. Taikatekojen tarkoituksena oli suojata karjaa laitumella, jotta se palaisi kotiin elossa.¹⁴¹ Vuodenaikaan liittyvistä taioista on aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa, kuten myös kansanperinnettä koskevassa kirjallisuudessa. Vuodenaika huomioidaan taikuustekoa tarkasteltaessa kokonaisuutena.

2.5. Miksi taikuutta harjoitettiin?

Taikuuden harjoittamisen taustatekijät ovat oikeuden määrittelemiä ”syytä”: syyttäjät ovat syytelausemassaan maininneet, miksi taikuutta harjoitettiin. Syytetyt ovat kuitenkin itse kertoneet mitä teon taustalla oli suurimmassa osassa tapauksia. Jaottelut taustatekijöiden mukaisiin ryhmiin tulee aineiston pohjalta. On myös huomioitava se, mitä taikuus sisälsi ja miten taikuusteko suoritettiin. Tässä yhteydessä taikuuden harjoittamisen analyysi vielä puuttuu, sillä se on laaja aihealue käsittäen niin taikauskon, konkreettiset taikuuden harjoittamisen tavat kuin loitsut sekä niiden hyödyntämisen. Olen eritellyt tilastoon esimerkiksi loitsujen käyttöä eri yhteyksissä. Laajemmassa tarkastelussa tuon esille mahdollisen tietämyksen ja tunnettuuden taikojana tai taikakeinojen osajana.

Tekojen taustat täytyy linkittää niin paikkaan, aikaan kuin tekijöihinkin, jotta voidaan ymmärtää, miksi tietyllä tavalla taiottiin. On huomioitava taustalla vaikuttaneet tekijät eli

¹⁴¹ Syytetyinä olivat Sigfrid Eerola, hänen vaimonsa Valpuri Olavintytär sekä Kaarina Mikaelintytär. OMA Salon ja Siikajoen lakimääräiset syyskäräjät vuonna 1760 Salo: 92 s.182v.–187.

kansanperinne ja -tavat, mutta näihin seikkoihin puutun laajemmin toisaalla. Tilastojen perusteella tehdyssä analyysissä sekä itse tilastoinnissa on huomioitava se, että jossain tapauksissa harjoitettiin, tai oli usein harjoitettu, erilaisia taikuuskeinoja eri tarkoituksiin. Tässä eritellään sitä, miten taikuutta harjoitettiin ja miksi, jos se on mahdollista tilastojen tarkastelun perusteella havaita. Myös tähän jaotteluun liittyy aineiston vaikutus taikateon taustojen osalta. Taikuuden harjoittamisen määritelmät ovat peräisin syyttäjien ja syytettyjen antamista selityksistä.

Tutkituista tapauksista 12 oli varastetun tai kadonneen esineen takaisin saamista taikuuskeinoin. Kaikki teot tehtiin kirkkomaalla, joko kirkkoa häiriten¹⁴², kellotapulissa tai haudankaivuulla. Esimerkiksi oikeudessa selitettiin tarkasti taikuusteko, jossa kellotapuliin kuljetettiin kolme lastua paikalta missä varastettu esine oli sijainnut. Lastut piti laittaa kelloon ja vielä lyödä kelloja, jotta varas löytyisi tai varastettu esine palautuisi omistajalleen.¹⁴³ Lastujen käyttö varastetun etsimisessä nousee esille muutamassa muussa samankaltaisessa tapauksessa. Tämä on tärkeä löytö, kun pyritään analysoimaan taikuuden harjoittamisen keinoja. Lastujen käyttö taikakeinojen harjoittamisessa on tuotu esille aiemmassa noituutta ja taikuutta koskevassa tutkimuksessa. Kuitenkin syytettyjen lausuntojen tarkempi analyysi on tärkeää, sillä joidenkin tapausten yhteydessä on löytynyt selkeitä kuvauksia taikuusteon tekemisestä, sen yhteydessä käytetyistä välineistä sekä lausutuista loitsuista.

Analysoitaessa taikuuden harjoittamista varastetun takaisin saamiseksi on huomioitava, että tutkinnan aikana saattoi selvitä oikeudenkäynnin kulkuun vaikuttavia asioita. Esimerkiksi se henkilö keneltä oli jotain varastettu, oli pyytänyt taikuudesta syytettyä hankkimaan takaisin tavaransa.¹⁴⁴ Tämä on useissa tapauksissa johtanut sakkoihin osallisuudesta, jos henkilö voitiin todistaa osalliseksi taikuusteon harjoittamiseen tai siihen ”yllyttämiseen”. Taikuuden välillinen käyttö on ollut rikollista toimintaa esivallan silmissä.¹⁴⁵ Henkilö, jolta oli varastettu, ei kuitenkaan aina ollut pyytänyt hankkimaan omaisuuttaan takaisin. Esimerkiksi irtolaismies

¹⁴² Maininta tulee oikeudessa käytetystä kielestä, tarkoittaen sitä, että kirkkoa häirittiin hakkaamalla sen seiniä, potkimalla ovea, murtautumalla kirkkoon tai kiertämällä kirkkoa. Kirkon ja kirkkomaan pyhyyttä ja merkitystä käsitellään laajemmin luvussa 4.

¹⁴³ Kajaanin raastuvan oikeudessa syytettynä ollut Olavi Halonen toimi näin. OMA Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto tuomiokirja vuodelta 1767 Ica: 5 s. 962–965 sekä tuomiokirjan liite. Erilaisista keinoista on myös aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa.

¹⁴⁴ Tutkimuksen tapaukset koskien varastetun takaisin saamista, yhteensä 12 tapausta. Katso liite 5. Taikuuden harjoittamisesta.

¹⁴⁵ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 174, LXI.Cap.M:B:. Luvussa viisi analysoidaan osallisuustuomioita.

Olavi Halonen oli omatoimisesti päättänyt hankkia takaisin Kajaanin kaupunginkirjurin Jacob Elfvingin vaimolta varastetut korvarenkaat, minkä johdosta hän jäi kiinni harjoittaessaan taikuutta kaupungin kirkkomaalla. Halosen mukaan Elfvingin vaimo ei ollut pyytänyt tai antanut minkäänlaista johdatusta toimia siten. Täten ainoastaan Halonen tuomittiin taikuudesta sakkoihin.¹⁴⁶ Osallisuus taikuuteen nähtiin rikollisena, mutta aina sitä ei voitu todentaa tapahtuneeksi. Tosin esimerkkitapauksessa Elfvingin vaimoa ei edes kuulusteltu asian tiimoilta vaan uskottiin syytetyn sanaa. Kuitenkaan aineiston perusteella ei voi olla varma, onko osallisuus ollut kaikissa tapauksissa todellista vai ei. Syytetyn kieltäessä avun pyytämisen tai taikakeinojen neuvomisen ei osalliseksi epäiltyä henkilöä voitu todisteiden puuttuessa tuomita.

Sairauden parantamistapauksia oli 17. Kaikki tapahtuivat kirkkomaalla, kirkossa, kellotapulissa, kirkkoa häiritsemällä tai haudankaivuulla. Sairauden parantamiseen olen laskenut mukaan myös eläimen parantamisen, jota on yksi tapaus. Näihin liittyvät olennaisesti tautikäsitketykset, kirkkoväki sekä ruumiin voima taian vahvistajana.¹⁴⁷ Sairauden parantamisen rituaalit olivat lähes samanlaisia koko aineistossani. Taika on tehty joko itselleen tai toisen henkilön hyväksi, ja parantamisen taidot on saatu joko muistitiedon tai opetuksen pohjalta. Esimerkiksi Henri Juntusen tapaus vuodelta 1760 tuo esille erilaisia taikakeinoja, kuten hautakuopassa ryömimisen ja erilaisten apuvälineiden käytön sekä loitsujen hyödyntämisen taikateon vahvistajana. Lisäksi tapaukseen kuului taikakeinojen oppiminen toiselta henkilöltä.¹⁴⁸ Tapaus antaa monipuolisuudessaan hedelmällistä tietoa taikuuteen tekemisen taustoista ja käytetyistä menetelmistä. Sairauden parantamisen eri keinot ovat tutkimuskohteena tärkeä osa työtäni. Taikakeinojen tutkiminen valottaa parhaiten kansan perinteisiä tapoja ja käytänteitä sekä niiden ja kristinuskon oppien kohtaamista rahvaan arjessa.

Seitsemässä tapauksessa taikuuteen taustalla oli joko onnen lisääminen tai omaisuuden suojeleminen pahalta. Tähän kategoriaan laskin myös itsensä suojelemisen pahalta kirousta vastaan. Tällä tarkoitan sitä, että taikuutta harjoittanut henkilö luuli joutuneensa tai joutuvansa kirouksen uhriksi. Joissain tapauksissa syytetty pyrki todistamaan olleensa kirouksen uhrina siinä kuitenkin onnistumatta. Näissä tapauksissa taikuus tapahtui pääosin muualla kuin

¹⁴⁶ OMA Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto, tuomikirja vuodelta 1767 Ica:5 s. 961–962 + liite.

¹⁴⁷ Ruumiin ja vainajien merkityksestä katso viite 135 sekä luku 4.1.1.

¹⁴⁸ OMA Paltamon käräjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät 1760 Kajaani: 8 s.428-429v.; kesä- ja syyskäräjät s.568-570v., 578-582v.; talvikäräjät 1761 Kajaani: 9 s.12-13v., 14-16v., 19-21v., 22-24v.

kirkkomaalla tai sen ympäristössä. Omaisuuden suojelemiseen liittyvät myös omassa piirissä tehdyt taikateot. Nämä taikuusteot olivat erilaisia kuin kirkkomaalla. Esimerkiksi Sigfrid Eerolan tapauksessa hänen vaimonsa Valpuri teki lehmän vasikoidessa juuri synnyttäneen lehmän maidosta kakun, jonka hän sitten syötti vasikalle. Tämän piti tuoda onnea vasikalle, jotta se kasvaisi turvallisesti.¹⁴⁹ Oman onnen lisäämiseksi tehdyt taitat olivat arkipäivää 1700-luvun ihmiselle, vaikka kaikki yhteisön jäsenet eivät pitäneet sitä hyväksyttävänä. Onnen merkityksestä ja sen lisäämisen eri keinoista taikuudella tai muuten on aikaisemmassa tutkimuksessa runsaasti.¹⁵⁰ Tämä on tärkeä tutkimuskohde, samoin sen pohtiminen, miksi juuri näitä tapauksia ei löydy kovinkaan monta verrattuna sairauden parantamiseen tai varastettujen esineiden takaisin saamiseen. Tässä yhteydessä on pohdittava myös julkisen ja yksityisen yhteyttä taikuustapausten esille tulossa.

Tapauksista kahdeksan liittyi todelliseen tai epäiltyyn toisen henkilön vahingoittamiseen. Nämä tapahtuivat suurimmaksi osaksi kirkkomaalla. Esimerkiksi vuonna 1768 talonpoika Henrik Halonen tai Greus syytti talonpoika Juhani Liedestä taikomisesta hänen kalastuspaikallaan tarkoituksenaan vahingoittaa häntä. Liedes kuitenkin vapautettiin, koska Halonen ei voinut osoittaa sen olleen totta.¹⁵¹ Kirkkoväen voimalla oli merkitystä taikateoissa, jotka tehtiin vahingoittavassa tarkoituksessa kirkkomaalla. Muutoin vahingoittavien taikatekojen oletetaan olleen noitumista. Vahingoittavan taikuuden yhteydet noituuteen tuodaan esille termien määrittelyn yhteydessä, jotta voidaan paremmin ymmärtää eroa, joka on tällaisissa tapauksissa taikuus- ja noituusoikeudenkäyntien välillä. Määrittelyn yhteydessä tuon esille laajemmin myös noituus ja taikuus-käsitteiden päällekkäisyydet. Tulkitseen myös sitä, miten oikeus pystyi tekemään päätöksen taikuudesta, jos syyttäjä väitti teon olleen noituutta.

Muutama tapaus on epäselvä taikuusteon taustojen osalta. Nämä oikeustapaukset ovat muutoinkin epäselviä. Niistä voidaan eritellä joitain seikkoja, kuten missä ja miten taikuusteko tapahtui. Ainoastaan yhdestä tapauksesta ei ole minkäänlaista tietoa alioikeuden aineistossa, sillä tapaus on hävinnyt konseptituomiokirjoista. Hovioikeuden aineistosta on löydettävissä joitain selventäviä tietoja tapaukseen, mutta selitystä taikuusteon taustoista ei

¹⁴⁹ OMA Salon ja Siikajoen lakimääräiset syyskäräjät vuonna 1760 Salo: 92 s.182v.–187.

¹⁵⁰ Onnea ja sen merkitystä käsitellään laajemmin sivuilla 77 - 78. Katso myös viitteet 220 - 222.

¹⁵¹ OMA Iin lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1768 Kemi: 73 s. 732v. 733.

tapauksen osalta löydy.¹⁵² Kuitenkaan jutuissa ei anneta selkeää perustetta taikuuden tekemiseksi, joten niiden analysointi jäänee pintapuoliseksi aineiston puuttuessa. Tällaiset vähäistä informaatiota sisältävät tapaukset ovat tutkimuksen kannalta käytännöllisiä kvantitatiivisessa tarkastelussa, joten niiden poisjättämiselle ei ole syytä. On olennaista tehdä taikuuden harjoittamisen tarkempi analyysi, jotta voidaan ymmärtää miksi ihmiset toimivat kuten toimivat, ja miksi oikeus halusi siitä tuomita. Pelkän tilastoinnin avulla tehty analyysi loi suuntaviivat taikusoikeudenkäynneille ja niiden tulkinnalle.

2.6. Tuomiot ja oikeudenkäynnin kesto

Lähes kaikki taikuudesta sakkoihin tuomitut tuomittiin vuoden 1734 yleisen lain II.Cap.2.§.M:B:n mukaan. Pykälässä määriteltiin taikuuden harjoittamisesta annettavan sakkorangaistuksen määrä: 10 - 40 taaleria sakkoja tai vesi-leipävankeus rikoksen vakavuuden mukaan. Lisäksi pykälässä määritettiin taikuuden harjoittamiseen osallistumisen rangaistuksesta. Osallisuudesta sai 5 - 20 taalerin sakot tai vesi-leipävankeutta.¹⁵³ Tuomioiden kovuus riippui siitä, kuinka oikeus katsoi taikuutta harjoitetun, eli kuinka raskauttava teko oli ollut. Myös tapauksissa, joissa syytetyt tunnustivat, viralliset normit olivat olennainen rangaistuksen määrittäjä. Vapautuksen taikuussyytöksestä sai useimmiten silloin, kun syytettyä ei voitu todistaa syylliseksi säädöksiensä edellyttämällä tavalla. Kuitenkin yksi tapaus on löytynyt, missä syytetty olisi voitu tuomita normien mukaan, mutta Tuomas Karppinen havaittiin vajaamieliseksi, joten hänet vapautettiin syytteistä.¹⁵⁴ Lisäksi yksi tapaus päättyi vapautukseen, koska rikoksen katsottiin olevan vanhentunut.¹⁵⁵ Näitä tapauksia käsitellen tarkemmin analysoidessani ali- ja hovioikeuksien langettamia tuomiota.

¹⁵² Raahen raastuvan tapaus koskien porvari Abraham Parvénin taikusoikeuden käyntiä, katso viite 48. Hovioikeuden osalta tiedot: JyMA Vaasan hovioikeuden alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1783 ES4469 no. 24.

¹⁵³ Katso vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 126, II.Cap.2.§.M.B. ”Joka harjoittaa tietäjä-, tahi ennustuskeinoja taikka muuta taikauskoa, sakoitettakoon ensimmäiseltä kerralta 10 taalaria taikka, rikoksen mukaan, enemmän, neljäänkymmeneen taalariin asti, taikka pidettäköön vesi-leipä vankeudessa. Jos toisen kerran sen tekee, sakoitettakoon kaksinkertaisesti...” Osallisuus taikatekoon: ”...joka etsii neuvoa tahi apua taikureilta tahi tietäjiltä, sakoitettakoon viisi taalaria taikka, rikoksen mukaan, enemmän, kahteenkymmeneen taalariin asti, taikka rangaistakoon vesi- ja leipävankeudella.”. Lainaukset vuoden 1877 lain suomennoksesta s. 243. Virallisia normeja käsitellään myös luvussa 5.1.2.

¹⁵⁴ Tuomas Karppisen tapausta käsitellään tuomion osalta luvussa 5.3.5. OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1755 Kajaani 6: s.272–273, 300-301v.

¹⁵⁵ Erkki Leinosen tapausta käsitellään lisää luvussa 5.3.5. OMA Paltamon konseptituomiokirjat talvikäräjät 1794 Kajaani: 53 s. 112-114v., 155- 157; kesä- ja syyskäräjät 1794 Kajaani: 53 s.309-310v.

Osassa tapauksia syytös taikuudesta on tullut muun syytteen myötä. Esimerkiksi kärjäasian edetessä havaittiin jonkun syytetyistä olevan syyllinen taikuustekoihin. Olavi Antilan taikuussyytös sai alkunsa käräjillä siten, että Olavi oli haastettuna käräjille lyöntitapauksen vuoksi. Tutkinnan edetessä hän sai syytteen taikuudesta. Jutussa oli mukana neljä muuta henkilöä, jotka liittyivät pääasiassa lyömis- ja solvausjuttuun.¹⁵⁶ Hovioikeutta kiinnosti lähinnä taikuus, sillä tällaiset tapaukset oli lain nojalla lähetettävä hovioikeuden tarkastettavaksi.¹⁵⁷ Tämän tyyppiset tapaukset on otettu mukaan, koska hovioikeuden designaatioluetteloissa ne merkittiin taikuudeksi.

Lähes kaikki tutkimusalueen taikuudesta syytetyt saivat teostaan sakkorangaistuksen, joka muutettiin fyysiseksi rangaistukseksi, jos syytetty ei voinut maksaa sakkojaan. Muuntorangaistus langetettiin silloin, kun oikeudessa ilmeni tuomitun kyvyttömyys rahallisen korvauksen suorittamiseen. Rangaistus muutettiin useimmiten ruumiilliseksi: raippa- tai vankeusrangaistukseksi. Muuntorangaistus pyrittiin suorittamaan oikeudenkäynnin jälkeen, mutta taikuustapauksiin liittyvät tuomiot pantiin täytäntöön vasta hovioikeuden tuomion jälkeen. Siihen asti tuomitut odottivat rangaistustaan valvonnan alaisina.¹⁵⁸ Missään tutkituista tapauksista ruumiillinen rangaistus ei tullut suoraan taikuuden harjoittamisesta, vaikka normit antoivat siihen mahdollisuuden. Ruumiillinen rangaistus annettiin aina muuntorangaistuksena. Muuntorangaistuksen rooli ei ole työssäni suuri, mutta tuon sen esille osana tutkimusajan rangaistuskäytäntöjä. Laajempaa muuntorangaistusten analyysia ei ole tarpeen tehdä, sillä ne eivät olennaisesti ole vaikuttaneet taikuussyytöksiin ja -oikeudenkäynteihin.

Alioikeudessa oikeusasiat ratkaistiin pääosin yksillä käräjillä loppuun asti, mutta joissain tapauksissa juttu venyi yli vuoden mittaiseksi. Käräjät pidettiin tutkimusalueen kihlakunnissa yksi tai kaksi kertaa vuodessa, joten olennaisten todistajien puuttuessa kyseisiltä käräjiltä, oikeuden oli siirrettävä asia seuraaville käräjille. Kaupunkien raastuvanoikeuksien kohdalla tämä huomio ei ole olennainen, sillä raastuvan oikeus kokoontui lähes joka päivä.¹⁵⁹ Huomioitavaa on se, että jos juttuun liittyi muutakin kuin taikuutta, asia saattoi venyä muiden

¹⁵⁶ OMA Limingan konseptituomiokirjat talvikäräjät 1757 Oulu 184: s.23-27v., 29-38v.

¹⁵⁷ ES4448 n.58 designaatioluettelo ja päätöstaltio, sekä vuoden 1734, faksimilepainos ja XXV.Cap.5§.R.B. s. 241-242. Pykälässä määritellään rikokset, jotka oli lähetettävä hovioikeuden tarkasteluun. Katso myös luku 2.7 sekä luku 5.

¹⁵⁸ Katso muuntorangaistuksesta tarkemmin sivu 20 sekä viite 68.

¹⁵⁹ Katso tarkemmin luku 5. sekä Eilola 2003 s. 42. Maunu Eerikinpojan kaupunginlakiin vuodelta 1355 - 1360 sisältyi määräykset raastuvanoikeuksien toiminnasta Karonen 1995a s. 20-23.

syiden vuoksi. Tällöin huomionarvoista on vain taikuusasian tarkasteluun käytetty aika. Tapausten kesto käräjillä tuo esille alioikeuden tuomareiden halun olla varma taikuussyytöksen oikeutuksesta, asian oikeasta todistamisesta sekä lainmukaisesta rangaistuksesta. Jutun annettiin venyä, jotta langetettu tuomio oli oikeudenmukainen.

2.7. Ali- ja hovioikeuden päätökset

Kaikki taikuustapaukset tuli lähettää hovioikeuteen niiden säädösten nojalla, joissa määriteltiin, mitkä rikokset olivat hovioikeuden tuomiovallan alaisia. Oikeudenkäymiskaaren 25.luvun viidennen pykälän mukaan hovioikeuden tuli tarkastaa myös taikuustapaukset.¹⁶⁰ Ali- ja hovioikeuden käytänteitä sekä tuomion langettamisen perusteita tarkastellaan laajemmin viidennessä luvussa. Hovioikeuden aineistoa tarkastellessa ei ole olennaista huomioida esiintymistiheyttä ja -alueita, syytettyjen lukumäärää, arvoa tai syyttäjää, kuten alioikeuden kohdalla huomioidaan. Tärkeämpää on tarkastella sitä, miten hovioikeus suhtautui syytökseen, eli kuinka se muutti tai oli muuttamatta alioikeuden langettamaa tuomiota. Hovioikeuden aineiston kohdalla on huomioitava se, että päätöstaltioissa ei päätöstä ole perusteltu lähes lainkaan. Joissain tapauksissa hovioikeus on kuitenkin tuonut esille syyt, miksi esimerkiksi sakkoja on alennettu, mutta tämä on harvinaista.

Tärkein tutkimuskohde hovioikeuden osalta on suhtautuminen taikuudesta langetettuihin tuomioihin. Hovioikeus on lähes aina pitänyt voimassa alioikeuden langettamat tuomiot. Muutoksia on tehty jonkin verran esimerkiksi syytetyn sakkoja alentamalla. Vain sellaisissa tapauksissa, joissa taikuussyytös oli alun perin epäselvä, hovioikeus vapautti syytetyt. Esimerkiksi Henri Taskinen ja Pauli Kangas tuomittiin taikuuden harjoittamisesta Vihannin kappelikirkon kirkkomaalla vuonna 1774. Syytetyt yrittivät väittää olleensa siellä säikäytemässä ohi kulkevaa nuorisoa. Hovioikeudessa Taskisen ja Kankaan tuomiot muutettiin vapauttaviksi, mutta he saivat myös varoitukset, etteivät enää tekisi niin. Kuitenkaan hovioikeuden päätöstaltiossa tapauksen osalta ei päätöstä laajalti perusteltu.¹⁶¹

¹⁶⁰ Katso vuoden 1734 laki, faksimile painos (1984) s. 241–242, XXV.Cap.5§.R:B: : ”...alioikeuden tuomitsemat...tulee lähettää hovioikeuteen tutkittaviksi...kaikkalainen noituus ja taikuus...” Vapaa suomennos internet-lähteen pohjalta. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/>. Tähän on vaikuttanut instanssijärjestys eli oikeusasteiden hierarkiaan sidottu käsittelyjärjestys alioikeudesta kuninkaaseen, joka on peräisin vuoden 1593 Kaarle-herttuan oikeudenkäyntiä koskevasta patentista. Ylikangas 1999, s. 30 alaviite 62.

¹⁶¹ Katso liite 6. Tilasto hovioikeuden toimista, sekä OMA Salon ja Siikajoen syyskäräjät 1774 Salo: 116 s.110-113v. Hovioikeuden tuomiosta: JyMA Vaasan hovioikeuden päätöstaltiot ES4460 no.52 sekä ES4461 no.9.

Rikoksen osallisten kohdalla hovioikeus muutti tuomioita alentamalla sakkoja tai vapauttamalla alioikeuden tuomitsemista sakoista. Esimerkkinä osallisten tuomion muuttamisesta on Pertti Kylmäsen ja Pauli Raustin tapaus vuodelta 1767. Molemmat saatiin kiinni taikuuden harjoittamisesta kirkkomaalla, mutta oikeuden tutkimusten jälkeen Kylmänen tuomittiin sakkoihin taikuudesta ja Rausti osallisuudesta tekoon. Hovioikeudessa Kylmäsen tuomio pidettiin voimassa, mutta Rausti sai vapautuksen.¹⁶² Hovioikeuden päätöstaltioista löytyy jonkin verran selityksiä sille, miksi hovioikeus päätyi muuttamaan tuomiota. Pääosin hovioikeus on pitänyt voimassa syytettyjen sakot. Tämä johtuu luultavasti siitä, että hovioikeus on halunnut vahvistaa alioikeuden ja oikeudenmukaisen tulkinnan taikuuden rangaistavuudesta. Tutkimuksessa on huomioitava muuttuneet oikeuslaitoksen käytänteet ajan ja lain muutosten myötä. Hovioikeus joutui myös joissain tapauksissa koventamaan taikuudesta annettuja sakkoja. Esimerkiksi käyvät Mikael Koistisen kaksi taikuustekoa, joista hän jäi molemmilla kerroilla kiinni. Hovioikeudessa Koistisen sakkoja kovennettiin rikoksen uusimisen vuoksi.¹⁶³ Hovioikeuden käytäntöjen tarkastelun yhteydessä käsitellään myös Koistisen tapausta laajemmin. Esimerkkitapausten kautta voidaan tulkita alioikeuden tuomion langettamisen käytänteitä ja niiden mahdollisia eroja. Lisäksi laajemmassa analyysissä pohditaan tuomioiden lainmukaisuutta oikeustapausten kerronnan avulla.

¹⁶² Kylmäsen ja Raustin tapaus OMA Limingan kesä- ja syyskäräjät 1767 Oulu: 292 s.195–196, talvikäräjät 1768 Oulu: 203 s. 187v., kesä- ja syyskäräjät 1768 Oulu: 204 s. 9v.-11v.. Hovioikeuden päätös: JyMA Turun hovioikeuden päätöstaltiot ES4455 no. 80.

¹⁶³ Mikael Koistinen oli kaksi kertaa syytettynä taikuudesta. OMA Oulun raastuvan tuomiokirjat 1775 AI: 75 s. 254–264, sekä 1786 AI: 89n s. 1365–1369, 1379–1382. Vaasan hovioikeuden tuomio 1786 ES4471 no.80.

3. Syytetyt ja syyttäjät – Sukupuoli ja esivalta taikusoikeudenkäynneissä

Noituutta ja taikuutta tutkittaessa on kiinnitetty huomiota muun muassa siihen, keitä syytetyt ja syyttäjät olivat. Syytettyjen kautta on selitetty ilmiöitä sekä niiden vaikutusta aikansa yhteiskuntaan. Tutkimuksissa on etsitty syitä muun muassa sille, miksi suurin osa noituudesta syytettyjä oli naisia eri elämäntilanteissa. Naisten roolia on tutkittu monipuolisesti, minkä vuoksi näkökulmat sekä tutkimustulokset ovat vaihdelleet. Tutkimustulokset ovat ajan myötä tarkentuneet ja vanhoja tuloksia on sekä kritisoitu että hylätty. Noituuden ja taikuuden tutkimus jatkuu yhä ja tulokset tarkentuvat edelleen myös syytettyjen osalta.¹⁶⁴

Marko Nenosen luoma käsite ”länsimainen paradigma” kuvaa hyvin eurooppalaista noituus- ja taikuustutkimusta. Käsitteellä Nenonen tarkoittaa noituus- ja taikuustutkimusta sekä oikeudenkäyntejä ohjanneita käsityksiä noituudesta. Käsitteet ovat pohjautuneet aikalaiseliitin näkemyksiin noituudesta. Noidan stereotypia, eli käsitys siitä millaisia ihmisiä noidat olivat ja mitä he tekivät, perustuu aikalaiseliitin käsityksiin noidan olemuksesta ja kanssakäymisestä paholaisen kanssa. Noitusoikeudenkäynnit pohjautuivat näihin sekä kansanomaisiin käsityksiin. Keskittyminen eliitin käsityksien värittämän oikeudenkäyntiaineiston tarkasteluun on tuottanut samankaltaisia tuloksia eri tutkijoilta. Länsieurooppalainen näkemys noitasapattiin lentävästä noidasta on hallinnut käsitystämme pitkään. Itäinen ulottuvuus on sivuutettu tutkimuksessa, minkä vuoksi noitasapattiin liittyvät käsitykset ovat tulleet vallitseviksi. Itä-Euroopassa kansanomainen noituus ja taikus olivat suuremmissa roolissa kuin noitasapatti. Kansanomaiset käsitykset noituudesta ja taikuudesta on usein jätetty tutkimuksessa sivuun tai ne on huomioitu hyvin pintapuolisesti. Tutkimuksen tulokset ovat päätyneet korostamaan muun muassa naisten roolia ja noitadoktriinin mukaisia käsityksiä noituudesta.¹⁶⁵

Aikaisemmassa tutkimuksessa on myös pohdittu miesten roolia noituuden ja taikuuden harjoittajina. Naisen rooli noitana on ollut tutkimuksessa korostetusti esillä, mutta esimerkiksi suomalaisen ja muun pohjoismaisen tutkimuksen kautta miesten rooli noitana ja tietäjänä on tullut yhä enemmän esille. Tämän työn kannalta tutkimukset miesten roolista ovat tärkeitä.

¹⁶⁴ Esimerkiksi Margaret Murrayn kuuluisat tulokset englantilaisesta noituudesta merkinä esikristillisestä hedelmällisyyskultista oli aikansa tuote. Jälkeenpäin Murrayn tulokset on noituuden tutkimuksessa yleisesti hylätty. Eilola 2003 s. 25–26; Heikkinen 1969 s. 12–13, 17; Nenonen 1992 s. 313–333, 359–372; Nenonen 2006 s. 223–225; Toivo 2003 s. 188–190. Edellä mainitut tukijat ovat itsekin huomioineet naisen suuren osuuden noituudesta syytettyinä. Katso myös Levack 1987 s. 123–139.

¹⁶⁵ Nenonen 2006 s. 56–127, 191–209.

Marko Nenonen on pohtinut, miksi itäisessä Suomessa miesten osuus syytetyistä oli suurempi. Hän tarkastelee asiaa taloudellisten ja sosiaalisten edellytysten kautta, kuten erilaisten talousalueiden ja naisten yhteiskunnallisen ”näkyttömyyden” kautta. Nenosen mukaan karjatalouden puuttuminen Itä-Suomesta vaikutti miesten määrään, samoin naisten puuttuminen käräjiltä. Nenonen ei kuitenkaan selitä, mistä miesten suuri määrä johtui Itä-Suomessa hypoteeseistaan huolimatta.¹⁶⁶ Miesten määrää 1700-luvun lopun taikuudessa onkin arvioitava vertailevasti eri tutkimuksiin nähden.

Myös syytettyjen yhteiskunnallisen aseman vaikutusta on arvioitu suhteessa syytteen nostamiseen. Kuitenkaan yhteiskunnallista asemaa ei enää nykytutkimuksessa korosteta.¹⁶⁷ Syyttäjien osalta aikaisemmassa tutkimuksessa on puolestaan pohdittu syitä, miksi tavallinen kansa syytti toisiaan noituudesta ja taikuudesta, sekä maallisen ja hengellisen esivallan rooleja syyttäjinä. Myös yksittäisiä henkilöitä tutkimalla on voitu selvittää muun muassa henkilökohtaisten vaikuttimien merkitystä syyttäjän sekä syytetyn roolissa.¹⁶⁸ Edellä mainittuja seikkoja tulkitsemalla on pyritty löytämään syitä esimerkiksi sille, miksi noituus- ja taikuussyytteitä esiintyi, minkälaisia ihmisiä syytettiin sekä on tutkittu, millaisia noituus- ja taikateot olivat.

Tulkinnat ovat vaihdelleet niin suomalaisessa kuin muussa eurooppalaisessa tutkimuksessa tutkimusajankohdasta ja -alueesta riippuen. Edellä mainittu taloudellis-sosiaalinen tutkimussuunta on hiljalleen väistynyt noituus- ja taikusoikeudenkäyntien selityksenä. Nykyään tapausten taustoja etsitään muun muassa mentaliteettihistorian keinoin erilaisista ”rajanvedoista” kansan ja eliitin välillä: erilaisista maailmankuvan ja uskonnon tulkinnoista sekä yhteisöelämän tekijöistä tutkimusajalla. Jari Eilolan luomat pääpiirteet suomalaisten tekemistä rajanvedoista ja määrittelyistä kielletyn ja sallitun välillä ovat olleet tutkimukselleni tärkeimpiä. Hän määrittelee selkeästi missä määrin noituus ja taikus olivat sallittuja ihmisen elämässä, sekä miten uuden ajan alun ihminen käsitti suhteensa yliluonnolliseen. Eilolan määrittelyjen avulla olen voinut pohtia taikusoikeudenkäyntien toimijoiden elämässään

¹⁶⁶ Hastrup 1984 s. 328–344; Nenonen 1992 s. 181–184, 313–333, 359–372; Nenonen 1995 s. 131–162; Nenonen 2006 s. 204, 224–225, Sörlin 1993 s. 108–109.

¹⁶⁷ Yhteiskunnallisen aseman merkityksestä noituusoikeudenkäynneissä esimerkiksi Thomas 1971 s. 638–680; Sörlin 1993 s. 111–114.

¹⁶⁸ Katso noituus- ja taikusoikeudenkäyntien tutkimuksia muun muassa Ankarloo – Clark (toim.) 1999, Ankarloo-Henningsen (toim.) 1987, Davies 1999, Eilola 2003, Heikkinen 1965, Levack 1987, Nenonen 1992, Nenonen 2003, Nenonen 2006, Oja 1999, Sörlin 1993, Särman, Tegler Jerselius 2003.

tekemiä rajanvetoja.¹⁶⁹ Tässä työssä syytettyjen tai syyttäjien yhteiskunnallisella asemalla, sukupuolella tai roolilla taikusoikeudenkäynnissä ei ole suurta merkitystä. Nämä seikat tuodaan esille ilmentämään ihmisen tekemiä määrittelyjä elämänsä rajanvedoista. Tapausten tulkinta keskittyy kansan käsityksiin yliluonnollisesta ja sen vaikutuksesta ihmisten elämään kokonaisvaltaisesti. Taikuustapausten käsittely tapahtuu aineiston tarjoamien tapahtumakuvausten avulla. Tulkinnessa on muistettava maailmankuvan ja käsitysten tutkimukseen liittyvät seikat. Pöytäkirjojen tapahtumaselostusten avulla voidaan tutkia ja tulkita tekijöitä, jotka johtivat niin taikuuden harjoittamiseen kuin taikusoikeudenkäyntien syntymiseen.

3.1. Taikuudesta syytetyt

Kuinka voidaan tutkia taikuudesta syytettyjä? Kvantitatiivisessa osuudessa tulokseksi saatiin 94 syytettyä, joista 87 oli miehiä. Tämä määrä on huomattava verrattuna samalta alueelta tehtyyn aikaisempaan tutkimukseen. Marko Nenosen tutkimustuloksissa Pohjois-Pohjanmaan syytettyjen sukupuolijakauma vaihteli eri aikoina. Vuosina 1626 - 1651 sekä vuosina 1652 - 1666 syytettyjen enemmistö oli miehiä. Tämän jälkeen vuoteen 1700 saakka syytettyjen enemmistönä oli naisia. Nenosen tutkimat tapaukset käsittivät niin kansanomaisen noituuden ja taikuuden, kuin demonisen magian sekä paholaisliitto- ja noitasapattijutut. Miesten osuus oli suurempi vahingoittavaan noituuteen liittyvissä tapauksissa.¹⁷⁰ Antero Heikkisen tutkimuksissa Pohjanmaalla noituudesta syytettiin useimmiten naisia. Lukumääräisesti naisten määrä syytetyistä oli 2/3. Naisiin kohdistuneet syytteet koskivat pääasiassa demonista magiaa ja paholaisliittoa.¹⁷¹

Suomalaisia kaupunkeja tutkinut Jari Eilola sai noituudesta syytettyjen enemmistöksi naiset. Kuitenkin hän huomioi miesten roolin taikusoikeudenkäyntien toimijoina sekä kansanomaisen noituuden ja taikuuden merkityksen.¹⁷² Joissakin noituutta koskeneissa tutkimuksissa naisten asema on värittänyt feministisen tutkimuksen myötä. Naisiin kohdistuneita noituussyytteitä on arvioitu aikalaisten naisvihaksi tai keinoksi nujertaa

¹⁶⁹ Katso edellinen viite (168). Jari Eilolan väitöskirjassa on runsaasti määritelmiä ja käsitteistöä rajanvetoihin liittyen. Eilola 2003.

¹⁷⁰ Ajanjaksolla 1626 - 1651 syytetyistä 91 % oli miehiä. Jaksolla 1652 - 1666 miehiä oli 58 %. Tutkimusalue käsitti myös Kainuun. Nenonen 1992 s. 73–74, 77, 113–123, 144–145. Katso myös vertailua Suomen idän ja lännen välillä Nenonen 1995 s. 131–162; Nenonen 2006 s. 210–225.

¹⁷¹ Heikkinen 1969 s. 9–10, 88–94, 109–134, 189–203, 204–267.

¹⁷² Noituuden roolista miesten maailmassa katso Eilola 2003 s. 202–216.

yhteisössä ”liian äänekkäästi” toimineet naiset.¹⁷³ Joitakin eroja on kuitenkin havaittavissa: esimerkiksi Islannissa noituudesta syytetyt olivat perinteistä tietäjän ammattia harjoittavia miehiä. Islantilaiset noidat joutuivat usein syytetyiksi perinteisten uskomusten muovauduttua noitadoktriinin mukaiseksi. Myös Venäjällä suurin osa syytetyistä oli miehiä, jotka joutuivat tuomiolle perinteisestä vahingoittavasta noituudesta.¹⁷⁴

Euroopassa naisten määrä syytettynä oli huomattavan suuri. Tämä johtuu suurelta osin niin sanotusta noidan stereotypiasta, joka loi kuvan naisesta noitana. Demonologioiden ja muiden noituutta koskevien kirjoitusten luoma kuva noidista paholaisen apureina ja palvojina muokkasi pitkälti kuvaa noidasta. Oppineiston doktriinissa noidat lensivät erilaisin apuvälinein, kokoontuivat salaisiin kokouksiin ja paholaiselle lupautumalla saivat tältä voimansa vahingoittaa muita. Kuuluisimmassa keski-aikaisessa demonologiassa *Malleus Maleficarum*issa eli Noitavasaraassa määriteltiin, keitä noidat olivat ja mitä he tekivät. Kirjaa tutkineet ovat huomanneet sen olevan voimakkaasti naisvihainen. Noitavasaran ja muiden teologisten kirjoitusten luoma kuva naisista noitina suodattui vähitellen yleiseen käsitykseen noidista.¹⁷⁵

Suomalaisen noituus- ja taikuustutkimuksen kohdalla on huomioitava se, että kotimainen tutkimus on huomionut jo hyvin varhaisessa vaiheessa eron noidan stereotypian mukaisten käsitysten ja kansanomaisten käsitysten välillä. Käsitys noidista ja niiden olemuksesta on erilainen kuin demonologioiden luoma kuva. Tämä erotus on muokannut tutkimustuloksia niin syytettyjen sukupuolieroista kuin kansan ja eliitin käsityksistä. Työn kannalta on tärkeää huomioida erot oppineiston ja kansan käsitysten välillä, mutta myös ajan mukana tapahtunut käsitysten sekoittuminen. Naisten osuus on vähäinen 1700-luvun lopun taikuustapauksissa, kun taas miehet selkeästi dominoivat. Tässä työssä naisten osuus tuodaan esille erityispiirteenä, vertaamalla naisten roolia noituudesta syytettyjen naisten rooliin.

¹⁷³ Toivo 2004 s. 187–243.

¹⁷⁴ Hastrup 1984 s. 342; Nenonen 2006 s. 200–209.

¹⁷⁵ Eilola 2003 s. 59; Heikkinen 1969 s. 14–27; Nenonen 2006 s. 82–85; Valk 1997 s. 127–156.

3.1.1. Tietäjälaitoksen asema paikallisyhteisössä – tunnettuja tietäjiä

Miten voidaan tulkita miesten suurta roolia? Aikaisemman tutkimuksen tulokset ovat hyvä vertailukohta: idän mallina on miesnoita ja vastaavasti lännen mallina naisnoita.¹⁷⁶ Kuitenkaan 1700-luvun lopun osalta tulkinta ei ole sama. Niin idässä kuin lännessä taikojan roolin on ottanut mies, joka oli hyvin usein talonpoika. Yhteiskunnallisella asemalla tai sukupuolella ei ollut väliä, kun tarkoituksena oli auttaa itseään tai toista. Tulkitsen miehen roolia taikusoikeudenkäynneissä suomalaisen tietäjälaitoksen ja kansauskon perusteella. Šamanistiseen uskontoon pohjautuva tietäjälaitos määritteli perinteisen taikuuden kanssa toimijoiden sukupuolta ja roolia. Tuon myös esille kansanomaiset käsitykset noituudesta sekä eliitin luoman kuvan noidasta. Näillä seikoilla oli vaikutusta siihen, miksi miehet dominoivat 1700-luvun lopun taikuudessa.

Anna-Leena Siikalan teos suomalaisesta šamanismista kuvaa hyvin kansanperinteen tutkimuksen tulkintoja šamanismin vaikutuksesta suomalaiseen kansanuskoon. Esikristillisistä uskonnoista šamanismia ja sen mentaalista maailmaa on pidetty suurimpana vaikuttajana suomalaisen kansanperinteeseen ja -uskoon. Sitä on pidetty myös selittäjänä niin tietäjälaitokselle kuin noituuden eri muodoille sekä jumalauksen animistisuudelle. Suomalaisen kansanrunouden kautta henkisellä perinteellämme on nähty olevan šamanistisia piirteitä. Teoksessaan Siikala pyrkii luomaan kuvaa suomalaisen tietäjälaitoksen kehittymisestä tutkimalla vertailevasti naapurikansojen šamanististen uskontojen piirteitä riittien samankaltaisuuden vuoksi.¹⁷⁷

Suomalaisen tietäjälaitoksen kannalta tärkein tutkimuskohde on ollut siperialainen šamanismi. Mikä tämä uskonto oli ja keitä sen toimijat olivat? Šamanismin laajaa käsitettä on hankala selittää tyhjentävästi. Antropologinen, etnologinen ja folkloristinen tutkimus ovat käsitelleet aihealuetta laajasti. Tutkimusten mukaan šamaanit olivat useimmiten miehiä. Myös tietäjien ja esikristillisen ajan suomalaisten noitien on havaittu olleen miehiä, joten tietäjälaitos on voinut muodostua miesvaltaiseksi. Heidän joukossaan on ollut myös naisia. Sukupuolta ei

¹⁷⁶ Katso aikaisempi suomalainen tutkimus Eilola 2003 s. 202–216; Heikkinen 1969 s. 244–267; Nenonen 1992 s. 111, 131–159, 181–184, 362–372; Nenonen 1995 s. 133–135; Nenonen 2006 s. 210–225.

¹⁷⁷ Šamanismin ja tietäjälaitoksen yhteyksistä Siikala 1994 s. 13–20, 22, 38–62. Animismilla tarkoitetaan luonnon elollistamista. Siikalan mukaan animismi itsessään ei ole uskonto vaan riittien ja uskomusten kokonaisuus. Siikala 1994 s. 53. Uskonto voidaan määritellä ”instituutioksi, joka koostuu kulttuurisesti kaavoittuneesta vuorovaikutuksesta kulttuurisesti ilmaistujen yli-inhimillisten olentojen kanssa.” Uskontoon kuuluvat uskomus-, toiminta- sekä arvojärjestelmä, joilla kaikilla on yhteys yli-inhimilliseen toimijaan. Pentikäinen 1974 s. 40–43.

kuitenkaan ole tutkimuksissa eroteltu tai analysoitu laajasti. Šamaanin ja tietäjän tehtävänä oli toimia yhteisönsä elämää uhkaavien kriisien torjuna. Šamanistisessa uskonnossa ihmiselämän vaikeuksien nähtiin johtuvan tuonpuoleisen edustajien toiminnasta. Šamaanit taistelivat näitä tuonpuoleisia vaikuttajia vastaan erilaisten riittien ja rituaalien avulla, jotka toimivat eräänlaisina näytelminä. Ekstaasiin eli loveen lankeamisella oli suuri asema riiteissä, varsinkin sairauksia parantaessa. Initaatoriittien myötä šamaanit oppivat tarvitsemansa taidot.¹⁷⁸

Šamanistisia käsitteitä ja uskomuksia on Siikalan mukaan tutkittu vähän. Šamanistinen tieto koskee tuntematonta, tuonpuoleista maailmaa. Tämänkaltaiset myyttiset mielikuvat nojaavat uskomustraditioon, jotka määrittyvät ja periytyvät kulttuurisesti, sekä ovat kollektiivisia luonteeltaan. Nämä mielikuvat ovat osa niitä mentaalisia tiedostamattomia malleja, jotka kulkeutuvat sukupolvelta toiselle.¹⁷⁹ Šamanismi on säilynyt suomalaisessa folkloressa eli suullisessa perinteessä. Se ilmenee riiteissä sekä suullisen perinteen aiheissa ja mielikuvissa. Siikalan mukaan šamanistinen maailmankäsitys ja mentaliteetti ovat säilyneet suullisen perinteen avulla. Kansankulttuuria levittävä suullinen kerronta oli tärkeä yhteisöllisen viestinnän väline varsinkin alemmissa kansankerroksissa.¹⁸⁰

Kansankulttuuria ja maailmankuvaa ei voi rajoittaa Siikalan tavoin koskemaan vain maalaisyhteisöä.¹⁸¹ Taikuutta tutkittaessa on huomioitava kulttuurin ja mentaliteetin pitkäkestoisuuden lisäksi niiden läpitunkevuus. Kaupunkilaisväestön ei voi olettaa olleen vähemmän tietoinen kansankulttuurin tavoista ja perinteistä, sillä kaupunkilaiset olivat alun perin lähtöisin maaseudulta. Tutkimissani tapauksissa kaupunkien oikeudenkäynnit sisälsivät samaa perinteistä taikuutta kuin maaseudulla. Mentaaliset mallit ovat pitkäkestoisuuden lisäksi periytyviä. Suullisessa ja myöhemmin kirjoitetussa perinteessä mallit kulkivat sukupolvelta toiselle. Toki mentaalisten mallien muutos oli voinut alkaa kaupunkilaisten keskellä, mutta taikuutta esiintyi kaupungeissa siitä huolimatta. Maailmankuvan ja mentaliteetin muutos on hidas prosessi.

¹⁷⁸ Siikala 1994 s. 38–42, 206–238. Katso perinteentutkimuksen tekemistä shamanismin määritelmistä myös esimerkiksi Harner 1990; Saamelaisten mytologiasta Pentikäinen 1995.

¹⁷⁹ Siikala 1994 s. 42–53.

¹⁸⁰ Katso mentaliteetin määritelmä johdannosta. Siikalan mukaan kansankulttuuri oli maalaisyhteisön omaa kulttuuria. Siikala 1994 s. 22–27, 53–59, mytologia tietoisuuden representaationa s. 272–276.

¹⁸¹ Siikala 1994 s. s. 42–53, 272–283.

Šamanistiset perinteet säilyivät tietäjillä ja heidän käyttämässään loitsuissa. Tietäjälaitoksen voi katsoa olevan jollain tavalla šamanismin ”jälkeläinen”. Tietäjäkulttuurin ja -laitoksen on nähty kehittyneen esikristillisten noitien riittien ja rituaalien pohjalta, jotka olivat samanlaisia kuin šamaaneilla. Tietäjät lankesivat loveen käyttämällä samantyyppistä ekstaasitekniikkaa ja matkasivat Tuonelaan hakemaan apua. Erilaisissa 1700-luvun aikalaiskuvauksissa tietäjien on kuvattu muun muassa elehtivän, sylkevän ja huutavan kuten mielenvikaiset. Tietäjä haltioitui eli lankesi ekstaasiin parantamisen onnistumiseksi.¹⁸² Tietäjän asema säilyi suomalaisessa yhteisössä pitkään, aina 1900-luvun alkuun saakka. Tietäjäinstituution piirteet olivat eri puolilla Suomea samanlaisia: loitsujen tuntemus, ekstaasitekniikka ja suggestiotaidot. Yhteisön tietäjät toimivat ”sivutoimisesti”, joskus pyytäen maksua toimistaan. Taikojen teho saattoi riippua maksun suorittamisesta. Myös tietäjät initoituivat ”työhönsä” erilaisten riittien avulla. Tietäjien apuun turvauduttiin kaikissa elämän kriisitilanteissa, kuten jonkun pahansuovan ihmisen aiheuttaman vahingon torjumisessa. Tietäjä kykeni myös paljastamaan onnen pilaajan sekä varkaan ja rankaisemaan heitä. Tietäjien apuun turvauduttiin myös lemmentaikojen yhteydessä. Kuitenkin tietäjän rooli oli samalla tavalla ambivalentti kuin noidan: hän pystyi auttamisen lisäksi vahingoittamaan. Tämä ambivalenttius on tullut esille noituusoikeudenkäyntien yhteydessä. Tietäjiä on voitu syyttää käräjillä vahingoittavasta taikuudesta tai noituudesta.¹⁸³

Noituus käsitetään tässä työssä laajasti yliluonnollisten voimien kanssa toimimiseksi pahan päämäärän saavuttamiseksi. Noituuden tarkoituksena nähdään toisen ihmisen tai tämän omaisuuden vahingoittaminen. Noituuden käsite kumpuaa aikalaiskäsityksistä sekä tutkijoiden tulkinnoista. Noitadoktriinin mukainen stereotyyppinen käsitys sapattiin lentävästä noidasta oli lähinnä eliitin luoma ja omaksuma käsitys, johon liittyi käsitys paholaisen kanssa tehdystä liitosta. Noidilla uskottiin olevan myös erilaisia apuhenkkiä, joiden avulla he muun muassa varastivat naapurinsa maito-onnen. Perinteinen, kansanomaisesti käsitetty noituus ymmärrettiin pelkistäen maagisin keinoin vahingoittamiseksi erilaisissa tilanteissa. Keinoilla ei ollut väliä, vaan noituminen saattoi tapahtua kirouksin, myrkyttämällä tai pahoilla

¹⁸² Siikala mukailee Martti Haavion näkemystä suomalaisista noidista, jotka lankeavat loveen eli ekstaasiin šamaanien tavoin laulamalla jonkin musiikki-instrumentin avulla. Siikala ja Haavio käyttivät vertailupohjana suomalais-ugrilaisten kansojen šamaaniutta. Haltioitumisesta Siikala 1994 s. 206–213, lovesta s. 223–226, 236–238. Tietäjän shamanistisista taidoista katso laajemmin Siikala 1994 s. 206–272. Katso myös Nenonen 1992 s. 50–58.

¹⁸³ Noitien kohdalla on huomioitava kristillistyneen noita-käsityksen ja esikristillisen käsityksen erot. Shamaanin vertaaminen noitaan on merkityksellistä vain verratessa esikristillistä noitaa, joka toimi shamaanin tavoin. Kristillistynyt noita-käsitys (noitadoktriini) ei sovi shamanistisen kulttuurin vertauskohdaksi. Nenonen 1992 s. 50–58; Nenonen 2006 s. 104; Siikala 1994 s. 69–76, tietäjien initaatiopaikoista s. 164.

ajatuksilla. Noidalla uskottiin olevan myötäsyntyinen kyky toimiinsa ja kenellä tahansa saattoi olla kyky noituuteen. Perinteiset noidat kuitenkin toimivat šamaanin tavoin yhteisönsä auttajana kriisitilanteissa. Noituuden ambivalenttius riippui ihmisten tilannekohtaisista tulkinnoista. Myös tekojen salailu ja uhkailu saattoivat johtaa noituustulkintaan.¹⁸⁴ Noitien ohella tietäjien asema oli vaaranalainen, sillä tietäjän voimat olivat samankaltaisia kuin šamaanilla ja noidalla. Kansanomaisen ja eliitin käsitysten sekoittuessa tietäjien rooli saattoi muuttua. Tilanteen mukaan tietäjän toimet tulkittiin hyväksi tai pahoiksi.

Tietäjän toiminta perustui salaiseen tietoon yliluonnollisesta, sen vaikutuksista ja niiden rituaalisesta hallinnasta. Tietäjän tuli tietää asioiden synty eli myyttinen alkuperä voidakseen hallita yliluonnollisia voimia. Kuitenkaan tietäjän ei tarvinnut matkata tuonpuoleiseen tiedon hankkimiseksi, vaan hän oli saanut sen pyhistä sanoista, syntyvirsistä. Tietäjäys periytyi yleensä suvun sisäisesti, mutta taidot saattoi opettaa myös henkilölle, jolla oli väkeä ja taipumusta tietäjän toimeen. Tutkimissani tapauksissa on esimerkkejä joltain vanhemmalta henkilöltä opetellusta taikateosta. Näitä tekoja pyrittiin usein tekemään tarkalleen opetuksen mukaisesti. Esimerkiksi Henri Juntunen oli oppinut taitonsa vanhemmalta mieheltä ollessaan tämän mukana parantamistapahtumassa.¹⁸⁵ Tietäjien taidot eivät kuitenkaan olleet ulkoa opittuja, vaan tietäjän tuli sisäistää väkensä ja tietonsa. Taitojen käsitettiin olevan osa tietäjän maailmankuvaa, jotta riitit olisivat tehokkaita. Tiedonhankinta tuonpuoleisesta ei kuitenkaan ollut oleellista tietäjän toimen harjoittamiseksi, minkä osoittaa myös Juntusen tapaus. Tuonpuoleisen tiedon vaatimuksen poistuttua tietäjien ammattiin saattoi ryhtyä lähes kuka tahansa. Tietäjän oli turvauduttava väkensä lisäksi erilaisten supranormaalien olentojen apuun tehtäviensä hoitamiseksi. Yhteydenpito erilaisten yliluonnollisten olentojen kanssa kuului tietäjän toimeen.¹⁸⁶

Taikuus käsitetään tässä työssä laajasti hyvää tarkoittavana maagisena toimintana. Taikuus saattoi kohdistua taikojaan itseensä tai toiseen henkilöön. Kansanomainen taikuus oli uskomusten mukaisten maagisten riittien ja rituaalien suorittamista. Myös taikuus oli ambivalentti käsite. Taikuuden hyväksyttävyyteen kuului sen kokeminen toimena, jonka lähes

¹⁸⁴ Noitien apueläimiä kutsuttiin paraksi tai spiritus familiariseksi. Laaja ja selkeä määritelmä Eilola 2003 s. 57–59, 69–73, 101–124. Katso myös Heikkinen 1969 s. 18–34; Klemettinen 1997 s. 25–29, 53–68; Nenonen 1992 s. 39–50; Oja 1999 s. 22–23, 56–63, 67–76; Sörlin 1993 s. 123–151. Noitadoktriinin mukaisista noitakeinoista katso luku 3.1.2. Katso myös konfliktiteorian ja taloudellisen-sosiaalisen selitystavan yhteydessä esitetyt seikat noituustulkinnan teosta. Katso sivut 40 - 41 sekä kirjallisuuden osalta viitteet 117 - 118.

¹⁸⁵ OMA Paltamon kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät 1760 Kajaani: 8 s.428-429v.; kesä- ja syyskäräjät s.568-570v., 578-582v.; talvikäräjät 1761 Kajaani: 9 s.12-13v., 14-16v., 19-21v., 22-24v.

¹⁸⁶ Nenonen 1992 s. 50–58; Siikala 1994 s. 75–76, 167–206, 219–220.

jokainen saattoi tehdä, missä tilanteessa tahansa. Arkipäiväisiä taikoja ei aina edes käsitetty taikaukoksi. Jari Eilola on ansiokkaasti määritellyt taikuuden ja sen rajat ihmisen elämässä. Taikuus oli yleisesti ottaen sallittua, mutta joissain tilanteissa se saatettiin tulkita kielletyksi. Taikuus oli sallittua pilatun onnen palauttamisessa, sairauksien parantamisessa, liminaali- eli siirtymätiloihin liittyvien riittien suojaamisessa sekä vääryyksien oikaisemisessa. Kuitenkin toimet, jotka tapahtuivat kostamiseksi tai oman onnen kasvattamiseksi muiden kustannuksella, saatettiin tulkita noituudeksi.¹⁸⁷ Taikoja saattoi tehdä kuka tahansa, jos vain tiesi miten toimia. Tiedot taikateoista saattoi oppia joltain tunnetulta tietäjältä, mutta niitä opittiin myös kuulopuheen kautta. Taikuus oli osa laajempaa rituaalista ajattelua, joka oli ihmisen elämässä kokonaisvaltainen, arkipäiväinen asia. Erilaisiin riittiekspertteihin ja heidän neuvoihinsa tukeuduttiin, vaikka taikuuden tiedettiin olevan esivallan silmissä kiellettyä toimintaa.¹⁸⁸

Miesten suorittamat taikateot ovat läpi tutkimusajan ja -alueen hyvin samankaltaisia. Tämän vuoksi niiden kohdalla voidaan tehdä yleistyksiä, jotka kuvaavat miesten roolia taikuuden parissa. Muutamien esimerkkien avulla saadaan yleinen kuva miehestä tietäjänä. Parhaana esimerkkinä on edellä mainittu Henri Juntusen taikuustapaus vuodelta 1760. Monipuoliseen tapaukseen liittyy jonkinasteisen tunnettuuden lisäksi taikakeinojen oppiminen ulkopuoliselta, taikuuden harjoittaminen useaan otteeseen sekä selkeitä kuvauksia taikateon tapahtumista. Lisäksi tapaukseen liittyy tunnettuus tietäjänä ja harvinainen maininta maksun pyytämisestä taikojen teosta. Henri Juntusen tapaus on loistava esimerkki siitä, kuinka miehen rooli tietäjälaitoksen tradition jatkajana vaikutti sekä taikoihin että taikuussyytöksen syntyyn.

Sokea mies Henri Juntunen ilmiannettiin taikuudesta Paltamon talvikäräjillä vuonna 1760. Nimismies Kustaa Costiander syytti Juntusta taikuuden harjoittamisesta ja yleisen pahennuksen aiheuttamisesta. Costiander toi syytteen oikeuteen, sillä hän pelkäsi ikääntyneen Juntusen kuolevan ennen kuin tapaus saataisiin päätökseen.¹⁸⁹ Tapausta käsiteltiin useilla käräjillä, Juntusen ja todistajien poissaolojen vuoksi. Juttu saatiin päätökseen vuoden 1761

¹⁸⁷ Listaus taikuuden sallitusta ja kielletystä käytöstä Eilola 2003 s. 96. Katso myös Nenonen 1992 s. 58–72; Stark-Arola 1998 s. 112–117; Virtanen L. 1988 s. 249–256. Taikuuden erilaisia keinoja on käsitelty laajasti seuraavissa luvuissa. Erityisesti luvussa 4. käsitellään erilaisia taikakeinoja.

¹⁸⁸ Kattavasti taikuudesta katso Eilola 2003 s. 60–101. Katso myös Nenonen 1992 s. 58–67; Virtanen L. 1988 s. 249–256.

¹⁸⁹ OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1760 Kajaani: 8 s.428v.-429v.

talvikäräjillä.¹⁹⁰ Syytteen mukaan Juntunen oli kaivanut hautoja Kiannon kylän hautasaarella usean vuoden aikana. Oikeudessa esiintyneiden todistajien ja Juntusen itsensä mukaan, hän oli taikonut useaan otteeseen eri henkilöiden sairauksien parantamiseksi. Näiden taikatekojen aikana hänellä oli ollut mukanaan useita eri henkilöitä, jotka olivat tavalla tai toisella osallistuneet taikuuden harjoittamiseen. Esimerkiksi Lasse Karvonen oli ryöminyt hautasaarelle tehdyssä kuopassa Juntusen neuvojen mukaisesti. Lisäksi Juntunen oli ollut ennen sokeutumistaan hautasaarella Tuomas Toivasen ja Juhani Hulkkosen kanssa oppimassa taikakeinoja.

Tapauksessa tuli ilmi myös Nils Materon osallisuus taikuuden harjoittamisessa. Kaikki henkilöt olivat yrittäneet parantaa sairauksiaan samalla tavoin: ryömimällä kuopassa Juntusen antamien ohjeiden mukaan. Henri Juntunen ei kuitenkaan myöntänyt ottaneensa koskaan maksua taikojen tekemisestä, vaikka totesi kerran pyytäneensä kaadetun karhun lihaa ja viinaryypyn.¹⁹¹ Tapauksen edetessä Lasse Keräsen havaittiin syyllistyneen Juntusen ohella haudankaivuuseen. Keränen ja Juntunen olivat nuoruudessaan kaivaneet auki Juhani Tauriaisen haudan ja ottaneet ruumiilta hopeasormuksen, jonka he olivat sittemmin myyneet eteenpäin. Molemmat tuomittiin tästä rikoksesta.¹⁹²

Henri Juntusen tapaus on monipuolinen ja sitä voidaan käsitellä monin eri tavoin. Hänet tuomittiin moninkertaisesta rikoksesta suurimpaan mahdolliseen sakkorangaistukseen. Juntunen sai 40 taalerin sakot taikuuden harjoittamisesta.¹⁹³ Juntusen toimet olivat tapahtuneet usean vuoden aikana, mikä todistettiin myös Juntusen omien lausuntojen mukaan. Hänen tiedettiin harjoittavan näitä toimia, mutta vasta hänen terveytensä heikkous antoi aiheen tuoda tapaus oikeuden eteen. Syyte tuli oikeuteen nimismiehen epäillessä Juntusen terveyden pettämistä. Jo syytteenluvussa nimismies kertoi taikojen tapahtuneen useiden vuosien aikana. Tämä osoittaa esivallan tienneen Juntunen harjoittavan taikuutta. Kuitenkaan häntä ei oltu aiemmin yritetty saada teoistaan tuomiolle. Myös muut paikallisyhteisössä tiesivät taikojen tekemisestä. Taikatekojen monipuolisuus osoittaa Juntusen toimineen

¹⁹⁰ Tapausta käsiteltiin kesä- ja syyskäräjillä vuonna 1760 sekä useana päivänä vuoden 1761 talvikäräjillä. OMA Paltamon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Kajaani: 8 s.568-570v., s.578v.-582v.. Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1761 Kajaani:9 s.12-13v., s. 14–16, s. 19-21v., s.22-24v.

¹⁹¹ Katso viitteet 189 - 190.

¹⁹² Katso viitteet 189 - 190. Lasse Keränen tuomittiin korvaamaan sormus Tauriaisen jälkeläisille XL.Cap.4.§.M:B: mukaan. Henri Juntunen ja Keränen tuomittiin sakkoihin hautarauhan rikkomisesta XLVI.Cap.4.§.M:B: mukaan ja ja hautaan murtautumisesta XL.Cap.1.§. ja 6.§.M:B: mukaan. Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 158–159, 163.

¹⁹³ Sakot langetettiin vuoden 1734 yleisen lain 2.§.II.Cap.M:B: mukaan. Katso tarkemmin luvut 2.6. ja 5.1.

eräänlaisena tietäjänä. Erilaisia konsteja osaamalla Juntunen oli luonut itselleen maineen ja tunnettuuden henkilönä, jonka apuun voitiin turvautua. Yhteisön hyväksyntä osoittaa myös tietäjyyden hyväksyntää: niin kauan kuin Juntunen ei vahingoittanut toimillaan ketään, hän sai toimia rauhassa.

Henri Juntunen kuvastaa perinteistä suomalaista tietäjää. Hänen tiedettiin osaavan keinoja, joilla parantaa sairauksia ja monet pyysivät hänen apuaan. Tunnettuus oli syntynyt hänen harjoitettua toimeaan vuosia. Myös maksun pyytäminen sopii tietäjän kuvaan. Henri kertoi oppineensa parantamiskeinot nuoruudessaan Juhani Hulkkoselta seuraamalla tämän toimia hautasaarelle kaivetussa kuopassa. Taitojen oppiminen toiselta henkilöltä vahvistaa käsitystä Juntusen roolista. Kuitenkin oppimistapa viittaa initaatoriittien jääneen pois tietäjien toimenkuvasta. Taikatekojen yleinen hyödynnettävyys mahdollisti ulkokohtaisen oppimisen. Lisäksi Kiannon kylän hautasaaren tiedettiin olevan paikka, jossa saattoi suojassa tehdä kaikkea salaista. Tunnetun taikomispaikan hyödyntäminen taikojen vahvistajana viittaa tietoon, jota tietäjät omasivat erilaisten ylikuonnollisten toimijoiden avusta. Tutkituissa taikuusjutuissa on samanlaisia tapauksia avunpyynnöistä ja turvautumisesta tietäjään. Miesten rooli niissä tapauksissa on hyvin samanlainen: haudankaivuun tai muun taikateon avulla yritettiin saada aikaan toivottu vaikutus. Useimmiten taikoja neuvonut tietäjä oli mukana taian teossa. Ainoa seikka, missä Juntusen tapaus poikkeaa muista, on se, että Juntunen ei ollut juovuksissa taikuuksia harjoittaessaan. Hyvin monessa tapauksessa taikoijat olivat juovuksissa jäädessään kiinni toimistaan.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on analysoitu huhun merkitystä osana noituus- ja taikuussyytösten syntymistä. Varsinkin Jari Eilolan tutkimuksessa huhun ja maineen roolit noituus oikeudenkäyntien vaikuttajina on hyvin analysoitu. Huhujen myötä on jotain henkilöä saatettu syyttää noituudesta tai taikuudesta sekä tuomita teoista. Tällöin noidan maineeseen on usein liittynyt henkilöön itseensä kohdistuneet syytteet. Huono maine tai asema yhteisössä on voinut synnyttää huhuja jonkun henkilön noitumisista tai taioista. Tieto välittyi vielä uudella ajalla pitkälti suullisesti, jolloin huhupuheet saattoivat muodostua hyvin herkästi ja nopeasti. Huhu saattoi pohjautua faktaan, mutta se sai usein uusia piirteitä levitessään suusta toiseen. Huhun rooli noituustulkinnan tekemisessä oli olennainen niissä tapauksissa, joissa ei esimerkiksi oltu varmoja, kuka osaisi paljastaa varkaan, tai kuka olisi voinut vahingoittaa toista taioillaan. Tällaisissa tapauksissa kuulopuhe auttoi syyllisen tai auttajan etsimisessä. Tunnetun noidan tai taikojan yhdistäminen tiettyyn vahingolliseen tapahtumaan saattoi

mahdollistaa noituustulkinnan tekemisen. Eilolan mukaan huhu osoitti vaarallisuutensa juuri tässä: stereotyyppien mukaiseksi muodostuva kuva jostain henkilöstä noitana vaikutti tapahtumien tulkintaan. Noidan stereotypian mukaisen kuvan muottiin sopivat ihmiset joutuivat tulilinjalle tulkintojen tekemisen yhteydessä.¹⁹⁴ Huhu vaikutti syytteen syntymiseen sekä oikeudenkäynnin kulkuun. Kuulopuheen avulla muutkin kuin uhri saattoivat syyttää jo syytettynä olevaa henkilöä noituudesta tai taikuudesta.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on huomioitu oikeuslaitosten ohjeet huhupuheeseen liittyvien syytösten käsittelemiseksi. Esimerkiksi inkvisition ohjeistossa oli kielto huhuun perustuvien syytteiden käsittelystä. Myös Tanskassa huhuun perustuvat syytteet ja todistukset oli kiellettyjä. Kuitenkin suurten noitaprosessien aikaan eri maissa käsiteltiin tapauksia ja jopa tuomittiin huhun synnyttämän syytteen perusteella.¹⁹⁵ Suomalaisessa tutkimuksessa huhujen on nähty vaikuttavan noituustulkinnan tekemisessä sekä syytteen syntymisessä. Huhun rooli on tärkeää tuoda esille, sillä huhun kautta useampi mies tiedettiin taikojaksi. Kuitenkaan tutkimani tapaukset eivät sisällä huhupuhetta samanlaisena ilmiönä kuin se oli noituussyytteiden yhteydessä. Huhun rooli ei ole yhtä merkittävä taikuussyytteiden syntymiselle kuin 1600-luvun noituussyytteissä. Taikojaan tukeutuessa oli tunnettuudella merkitystä, mutta ei silloin kun tapaus tuli oikeuden eteen. Esimerkkinä käsittelen Hannu Tikkaa, joka oli taikuudesta syytettynä kolme kertaa ja sai joka kerta langettavan tuomion teoistaan. Oletettavasti kyseessä oli sama henkilö joka kerralla, sillä kaksi tapausta voidaan linkittää yhteen oikeuden huomioiden kautta. Lisäksi kolmas tapaus antaa vahvan viitteen siihen, että kyseessä on sama henkilö.¹⁹⁶ Lisäksi tuon esille Matti Kumpulaisen tapauksen Salon kärjäkunnasta vuodelta 1800. Myös tässä tapauksessa oli yleistä tietoa taikomiskeinoista, millä oli merkitystä asian käsittelyssä.¹⁹⁷ Tässä yhteydessä käsittelen tapauksia huhun osalta, lähinnä sitä, miten tieto vaikutti tapauksen etenemiseen ja käsittelyyn sekä taikateon tekemisen taustoihin.

Renki Hannu Tikka oli ensimmäistä kertaa oikeuden edessä Oulun ja Hailuodon kesä- ja syyskäräjillä vuonna 1760. Tuolloin Tikkaa syytettiin taikomisesta Oulunsalon kirkkomaalla

¹⁹⁴ Huhusta katso Eilola 2003 s. 256–303, ammatillaisuudesta Nenonen 1992 s.54–58, 152–181; Sekä luku 2. Tilastojen purku.

¹⁹⁵ Tanskan tapauksista Johansen 1984 s. 292–314; inkvisition ohjeistoista Tedeschi 1984 s. 83–108.

¹⁹⁶ Hannu Tikka oli taikuudesta syytettynä kolmessa eri tuomiokunnassa. OMA Oulun ja Hailuodon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 sekä lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1761, Iin ja Pudasjärven lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1763 sekä Limingan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1766, kesä- ja syyskäräjät vuonna 1767, talvikäräjät vuonna 1767 sekä kesä- ja syyskäräjät vuonna 1767.

¹⁹⁷ OMA Salon kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1800 Oulu: 149 s.70–75, 120–121.

yhdessä talollisen Erkki Kiltun kanssa. Heidän väitettiin käyneen kirkkomaalla hakkaamassa kirkon ovia ja muutoinkin melunneen kirkkomaalla. Tikan mukaan taiat olivat tapahtuneet Kiltun pyynnöstä tämän sairaan lapsen parantamiseksi. Tapauksen käsittely sai uusia piirteitä, kun Tikka halusi jäävätä häntä vastaan esitettyjen todistajien lausunnot. Tikan mukaan todistajiksi esitetyt miehet olivat hakanneet hänet eräänä yönä, syyttäen häntä taikojen tekemisestä. Todistajat olivat hyökänneet Tikan kimppuun sen jälkeen, kun hänen taikomisiaan oli käsitelty kirkkovaltuustossa. Miehet olivat lyöneet häntä korville, vetäneet hiuksista sekä heittäneet vettä hänen päälleen. Lopulta useiden todistajien kautta Tikan havaittiin harjoittaneen taikuutta useiden vuosien aikana. Hän ja Erkki Kiltu saivat sakot taikuudesta.¹⁹⁸ Tällä kertaa Tikan taidoista tiedettiin etukäteen, mutta varsinaisella huhulla ei tapauksen käsittelyssä ollut osuutta.

Yleinen tieto Tikan harjoittamista konsteista oli johtanut pahoinpitelyyn sekä useiden todistajien tekemiin kertomuksiin. Noituus- ja taikusoikeudenkäyntien tutkimuksen yhteydessä on käsitelty myös syytteitä, jotka koskivat noidiksi epäiltyjen henkilöiden fyysistä tai henkistä pahoinpitelyä. Erilaisten noitakokeiden, kuten vesikokeen, suorittaminen saattoi aiheuttaa syytteen väkivallasta tai jopa kuolemantuottamuksesta. Suomessa kuolemaan johtaneista vesikokeista ei ole tapauksia 1700-luvun osalta, kuten on Owen Daviesin tutkimissa Englannin tapauksissa. Noituus- ja taikusoikeudenkäyntien vähennyttyä Englannissa syytettiin erilaisista noitien testausmenetelmistä johtuneista kuolemantapauksista.¹⁹⁹ Suomalaisessa aineistossa on havaittu noituus- ja tapauksiin liittyneen erilaisia pahoinpitelyjä. Esimerkiksi Jari Eilolan aineistossa on ollut tapauksia, joissa noituudesta epäiltyä oli lyöty tai kiskottu hiuksista. Fyysisellä väkivallalla pahoinpitelijät pyrkivät suojaamaan itsensä noidan toimilta. Suojautumiskeinot tunnettiin yleisesti Euroopassa: uskottiin, että noidan kirouksilta katoaa voima, kun noita näkee oman verensä.²⁰⁰ Hannu Tikan pahoinpitely viittaa tämän uskomuksen olemassaoloon vielä 1700-luvun lopulla. Paikallisyhteisöön oli levinnyt tieto Tikan taidoista kirkkovaltuuston käsittelyn myötä. Myös useat taikateot vahvistivat Tikkaa pahoinpidelleiden miesten käsitystä Tikan taidoista taikojana. Tieto taikojen harjoittamisesta vaikutti huhua enemmän Tikan tunnettavuuden kohdalla.

¹⁹⁸ OMA Oulun ja Hailuodon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Oulu: 12 s.250–257 sekä lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1761 Oulu: 13 s. 173-180v.

¹⁹⁹ Davies 1999 s. 86–100. Vesikokeista katso myös Levack 1987 s. 229.

²⁰⁰ Eilola 2003 s. 116–117; Nenonen 2006 s. 74–75, 178.

Toisella kerralla huhulla oli rooli tapauksen kulussa. Hannu Tikkaa syytettiin seuraavan kerran taikuudesta Iin ja Pudasjärven kesä- ja syyskäräjillä vuonna 1763. Tuolloin hän oli jäänyt rysän päältä kiinni emäntänsä Margareta Paulintytär Kipolan kanssa. Tikka ja Kipola olivat menneet Haukiputaan kirkkomaalle parantamaan Margaretaa kirkkoväen aiheuttamista vaivoista. Margareta tunnusti oikeudessa, että hän oli pyytänyt Tikan apua, koska paikkakunnalla oli huhuttu hänen olevan taikoja. Samaa kertoi myös Haukiputaan kirkkoherra Frostén, jolle syytetyt olivat tunnustaneet tekonsa jäätyään kiinni. Tikka oli vasta muuttanut pitäjään, mutta tuomion luvun yhteydessä hänen kerrottiin olevan aiemmin tuomittu taikuudesta Oulun ja Hailuodon kärjäkunnassa. Hannu ja Margareta saivat taikuudesta sakot.²⁰¹ Tässä tapauksessa huhun osuus on selkeä. Niin Margareta kuin kirkkoherra Frostén tiesivät Tikan osaamista konsteista. Oikeudessa tuli esille, että Margareta oli pyytänyt Hannulta apua, koska oli kuullut tämän osaavan parantaa sairauden. Lisäksi Frostén oli epäillyt Tikan olleen Haukiputaalla taikomassa, koska oli kuullut Tikan osaavan konsteja. Huhun perusteella molemmat olivat tehneet johtopäätöksensä Tikan toimista.

Tapauksesta ei kuitenkaan ilmene, kuinka huhu tai tieto oli saanut alkunsa. Kirkkoherra tiesi Tikan saamasta sakkotuomiosta, sillä oikeudessa esitettiin Frosténin laatima papintodistus Tikan kristinuskon taidoista. Todistuksesta ilmeni papin olleen tietoinen Tikan aiemmasta rangaistuksesta. Tämän vuoksi Frostén epäili Tikkaa jostain konsteista, kun tämä oli niin epäilyttävissä olosuhteissa havaittu kirkkomaan läheisyydestä. Kirkkoherra yhdisti Tikan aiemman tuomion olosuhteisiin ja teki sen perusteella johtopäätöksen taikuuden harjoittamisesta. Hannun ja Margaretan tunnustukset vahvistivat johtopäätöksen. Margareta oli luultavasti kuullut Tikan osaamista konsteista joltain tilansa väkeen kuuluvalta henkilöltä tai muulta kylän väeltä. Tapauksen kerronta on hyvin suppeaa, joten varmuutta ei voi saada. Margaretan lausunnosta ei ilmene mistä hän oli kuullut Tikan taidoista tai miten huhu oli saanut alkunsa. Tikan maine oli kulkeutunut hänen mukanaan uudelle paikkakunnalle. Suullisena tietona leviävä huhu oli kantautunut myös hänen emäntänsä korviin, joka pyysi hänen apuaan. Tämä tapaus on ainoa, jossa huhulla on osuutta syytteen nostamisessa. Kuitenkin tunnustus kirkkoherralle vaikutti ratkaisevasti syytteen nostamiseen. Tapausta voidaan verrata aikaisemman tutkimuksen tuloksiin, joissa tieto jonkun henkilön kyvyistä antoi aiheen epäillä tiettyjen olosuhteiden mukaisesti henkilön harjoittaneen kiellettyjä konsteja. Tikan maine taikojana vaikutti myös oikeudenkäynnin syntymiseen.

²⁰¹ OMA Iin ja Pudasjärven lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1763 Kemi: 71 s. 599–602.

Viimeinen Hannu Tikan tapauksista on monimutkainen. Tapaukseen ei liity varsinaisesti huhua, mutta se liittyy läheisesti muihin Tikkaa vastaan nostettuihin tapauksiin. Renki Hannu Tikkaa vastaan nostettiin syyte Limingan talvikäräjillä vuonna 1766. Tapaus liittyi sotilas Erik Gyllin oikeudenkäyntiin, jossa Gylliä syytettiin taikuuden harjoittamisesta. Gyllin tapaus oli saanut alkunsa saltpietari Bergin syyttäessä häntä taikojaksi. Gyll syytti puolestaan Bergiä taikuuden harjoittamisesta. Tapauksen edetessä tuli ilmi, että Gyll oli ollut taikomassa kahdeksan vuotta sitten Hannu Tikan kanssa Lumijoen kirkkomaalla. Tikka ja Gyll olivat yrittäneet saada varastettua tavaraa takaisin. Tikka saatiin käräjille vasta seuraavan vuoden kesä- ja syyskäräjillä. Gyllille oli jo aiemmin langetettu sakkorangaistus taikuudesta. Myös Hannu Tikka sai taikuudesta sakot.²⁰² Tapauksen kulusta jää epäselväksi, oliko Limingassa teon tapahtuma-aikaan tietoa Tikan taikojan kyvyistä. Taikateon kerrottiin tapahtuneen vuonna 1758, jonka jälkeen Tikka oli muuttanut Oulunsalon kautta Haukiputaalle. Myöhemmin hän oli molemmilla paikkakunnilla esivallan toimesta jäänyt kiinni taikuuden harjoittamisesta.

Luultavasti tieto hänen taidoistaan tuli tämän tapauksen myötä. Muut taikateot tapahtuivat tämän tapauksen jälkeen, vaikka syyte siitä tuli huomattavasti myöhemmin. Aiempia tuomioita ei tuotu oikeudessa esille. Kuitenkin tapahtumien kronologia viittaa Tikan tunnettuuden syntyneen tämän taikateon yhteydessä. Tapauksessa on tärkeää myös Erik Gyllin tunnettuus taikojana. Alun perin Bergin tekemä syyte oli lähtöisin yleisestä tiedosta, että Gyll säilytti ihmisen luita kotonaan. Lisäksi hänen tiedettiin tehneen erilaisia taikoja elämänsä aikana. Mahdollisesti Gyll toimi myös Hannu Tikan ”opettajana”. Tikan tapausten yhteydessä ei kerrota mistä hän oli taitonsa oppinut, mutta tapausten kronologia viittaa tähän mahdollisuuteen. Hannu Tikka oli ottanut mukaansa oppimansa taidot ja hyödyntänyt niitä mahdollisesti sivutoimisen elannon ansaitsemiseksi. Kuitenkaan palkkion pyytämisestä Tikan tapauksissa ei ole mainintoja. Erik Gyll oli tunnettu taikoja Limingassa taikateon tapahtuma-aikaan. Tikka puolestaan tunnettiin taikojana vasta myöhemmin. Maine seurasi häntä Oulunsaloon ja Haukiputaalle, ja hänen apuansa pyydettiin maineen perusteella. Tikan maine taikojana säilyi hyvänä saaduista sakkotuomioista huolimatta. Huhun rooli tulee esille erilaisena verrattuna 1600-luvun noituustapauksiin: Hannu Tikasta levinneet huhut johdattivat

²⁰² Erik Gyllin tapaus liittyi sotilas Lars Bergiä vastaan nostettuun murtoisyytteesen, mutta käsiteltiin omana osanaan sitä. Gyllin tapausta käsitellessä Tikan osuus tuli ilmi. OMA Limingan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1766 Oulu: 199 s.86v.-90; lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1767 Oulu: 200 s. 180-186v; lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1767 Oulu: 201 s. 275 sekä lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1767 Oulu: 202 s. 6-8.

ihmiset pyytämään hänen apuaan, eikä syyttämään taikuuden harjoittamisesta, kuten aiemmin oli voinut tapahtua. Syyttäminen jätettiin esivallan harteille. Tikan toimien hyväksyminen osoittaa kansanomaisen taikuuden hyväksytyä asemaa paikallisyhteisöjen elämässä.

Taikojana tunnettiin myös Liepelitsin pitäjästä kotoisin oleva Matti Wintzenzi Kumpulainen, jota syytettiin taikuuden harjoittamisesta Salon ja Siikajoen kesä- ja syyskäräjillä vuonna 1800. Häntä syytettiin neljä vuotta aikaisemmin tapahtuneesta murrosta Piippolan kirkkoon. Kirkkoherran muistion avulla nimismies kertoi Kumpulaisen sotkeneen kirkon alttaripöydän ja sen ympäristön käärmeen verellä. Lisäksi Kumpulaisen kerrottiin ottaneen alttariliinan mukaansa. Kaksi kuukautta myöhemmin alttariliina oli löytynyt pestynä ja jalkapuulle asetettuna kellotapulista. Todistajien lausuntojen avulla saatiin tietää, että Kumpulainen tunnettiin alueella miehenä, joka osasi konsteja sairauden parantamiseksi. Hänen apuaan kannatti pyytää, jos jollakulla oli sairaus, johon ei muuten löytänyt parannusta. Lopulta Kumpulainen tuomittiin sakkoihin taikuuden harjoittamisesta.²⁰³

Kumpulaisen tapaus on samankaltainen kuin Juntusen ja Tikan tapaukset, mutta samalla se on ainoa selkeä tapaus tietäjälaitoksen perinteiden suorasta vaikutuksesta taikojen tekemiseen. Kumpulaisen tiedettiin olevan mies, joka osasi antaa neuvoja parannuksessa. Lisäksi Kumpulainen itse osallistui parantamisriittiin. Todistajana ollut irtolainen Juhani Soini oli ollut Kumpulaisen mukana taikateon yhteydessä. Soini kuvasi hyvin tarkasti Kumpulaisen toimia kirkon sisällä ja ulkopuolella. Kumpulainen oli heittäytynyt lattialle alttarin eteen ja maannut liikkumatta. Ennen tätä Kumpulainen oli neuvonut Soinia tekemään lattiaan hänen ympärilleen viiltoja puukolla, joka oli ollut Kumpulaisen parannussäkissä. Viiltelyn yhteydessä Soini oli tehnyt haavan sormeensa. Myös toinen todistaja, irtolainen Pauli Halonen kuvasi tapahtumat hyvin samankaltaisesti. Halonen kuitenkin lisäsi Kumpulaisen lyöneen lattiaan kolme kertaa ja kironneen ”Voi sinua paholainen” herätessään lattialta. Lopulta Kumpulainen tunnusti tehneensä taiat vahvan juopumuksen alaisena.²⁰⁴

Matti Kumpulaisen taika ja toimet viittaavat tietäjälaitoksen vahvaan asemaan 1700-luvun yhteisöissä. Anna-Leena Siikalan mukaan erilaisia uskomusperinteen spesialisteja on aina ollut suomalais-karjalaisella alueella. Tietäjät käyttivät toimessaan samanlaista ekstaasitekniikkaa kuin šamaanit ja varautuivat toimiinsa samalla tavalla. Tietäjillä oli

²⁰³ OMA Salon ja Siikajoen lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1800 Oulu:149 s. 70–75.

²⁰⁴ OMA Salon ja Siikajoen lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1800 Oulu:149 s. 70–75.

mukanaan taikapussi, joka sisälsi erilaisia väkeä sisältäviä esineitä, kuten kuolleen käärmeen, karhun kynnen tai pihlajan tuohta. Myös oikeanlainen pukeutuminen vaikutti varautumiseen ja riitin onnistumiseen. Tietäjä ei saanut suoraan yhteyttä tuonpuoleiseen, vaan joutui turvautumaan riitteihin yhteyden saamiseksi. Transsitilan ihanne olikin päätyä tajuttomuuden tilaan. Tietäjä kamppaili sairautta vastaan transsissa, joka saatettiin aiheuttaa myös päihdyttäviä aineita nauttimalla. Oluella saatu humala tai ”innoitus” oli osa suomalaisen tietäjän valmistautumista riittitapahtumaan.²⁰⁵ Matti Kumpulaisen voi sanoa olleen tietäjä. Hänen toimiansa kuvaus viittaa suoraan suomalaisesta tietäjälaitoksesta tehtyihin havaintoihin. Toki tulkinnassa on huomioitava, että Siikalan tekemät havainnot on tehty pääasiassa 1700-luvun jälkeen kerätystä kansanperinneaineuksesta. Aikalaiskuvaukset tietäjän ekstaasitekniikasta kuitenkin viittaavat Kumpulaisen toimineen aidon tietäjän tavoin. Tämä tapaus on ainutlaatuinen. Se vahvistaa käsitystä tietäjien roolin säilymisestä ja vaikutuksesta miesten määrän dramaattiseen kasvuun taikusoikeudenkäyntien syytettynä.

Huhulla tai ylipäättään tiedolla taikojan taidoista oli useassa tapauksessa merkitystä. Joku aina tiesi kenen puoleen kääntyä avun saamiseksi tai kuka osaisi neuvoa konstit. Tietäjien asemaan kuului tunnettuus: yhteisössä tiedettiin, kuka osasi ne konstit, joita ei itse uskallettu tai haluttu hyödyntää. Tietäjät toimivat yhteisönsä riittispecialisteina, henkilöinä, joiden apuun voitiin turvautua muiden konstien epäonnistuttua. Suomalainen tietäjä ja taikoja eivät vastaa noidan stereotypian mukaista kuvaa. Miksi naiset väistyivät 1700-luvun aineistossa taikuudesta syytettynä ja miesten määrä kasvaa? Kysymykseen ei löydy helppoa vastausta. Naisten rooli taikusoikeudenkäynneissä vähenee huomattavasti 1700-luvun lopulla. Aikaisemmassa tutkimuksessa miesten roolia on pohdittu niin tietäjälaitoksen pitkäkestoisuuden kuin miesten julkisemman yhteisöllisen aseman kautta. Myös taikuuden kriminalisoinnin osuutta miesten määrän kasvamiseen on arvioitu. Aineistoni perusteella olen tulkinnut miesten määrän kasvun olevan tulosta monesta eri tekijästä. Miehet olivat 1700-luvun yhteisöelämässä julkisemmassa asemassa kuin naiset, vaikka uudella ajalla naisen asema alkoi parantua. Miesten toimet joutuivat tarkemman syynin alaisiksi, sillä heidän toimintaympäristönsä oli julkisempi. Miehet toimivat perheensä ulkoisena ilmentäjänä julkisilla foorumeilla. Julkisilla areenoilla tehdyt taiat johtivat usein kiinni jäämiseen.

²⁰⁵ Siikala 1994 s. 239–249, 294.

Tietäjälaitoksen miesvaltaisuus on yksi selittäjä miesten määrän kasvulle. Vaikka tiedämme myös naisten toimineen tietäjinä, instituution on tutkimuksissa havaittu olleen voimakkaasti miehinen. Tutkimani tapaukset viittaavat vahvasti tietäjälaitoksen olemassaoloon sekä elinvoimaisuuteen. Marko Nenonen tulkitsee tietäjäperinteen olleen katoamassa suurten noitaprosessien aikaan.²⁰⁶ Kansanomaiset uskomukset miesnoidista ja šamanistiseen uskomusperinteeseen liittyvät käsitykset poppamiehistä kuitenkin vaikuttivat yhä kansan käsityksiin. Tietäjäperinne ei kadonnut mihinkään. Miehet jatkoivat tietäjälaitoksen piirissä syntynyttä perinnettä ja heidän roolinsa taikojana tuli esille. Tietäjän asema yhteisössä oli ollut kunnioitettu ja arvostettu. Yhteisön elämän turvaajaan luotettiin. Joissakin tapauksissa neuvoa taikateon tekemiseen kysyttiin naiselta, mutta taikojana oli aina mies. Marko Nenosen tulokset miesten ja naisten taioista ovat mielenkiintoinen vertailukohta miesten roolille yhteisönsä parantajana. Nenonen havaitsi, että miehet harjoittivat enemmän vahingoittavaa noituutta 1600-luvun lopulla, kun taas naiset harjoittivat parantavaa taikuutta.²⁰⁷ Tämä asetelma muuttui rajusti 1700-luvun lopulla. Muutokseen ei ole helppoa löytää yhtä selittävää tekijää. Noituusoikeudenkäyntien päätyttyä vahingoittava noituus jäi syytteenä pois. Taikuuden kriminalisointi toi kaikenlaisen taikuuden julkisuuteen. Täten myös miesten taitat näyttäisivät muuttuneen, kun esivalta kiinnitti huomionsa kansanomaiseen elämänmenoon. Tietäjien harjoittama taikuus tuli julkiselle areenalle.

Kansanomaisen taikuuden kriminalisointi vaikutti myös taikatekojen tuomittavuuden kautta miesten määrän kasvuun. Ruotsin noituus- ja taikuusoikeudenkäynneissä syytettyjen enemmistö oli miehiä vuoteen 1754 asti. Sörlin havaitsi eron syytteiden välillä: naisia syytettiin diabolismista ja miehiä paholaisliitosta. Sörlinin mukaan miesten osuuden kasvu johtui juuri maagisten rikosten kriminalisoinnista.²⁰⁸ Lainsäädännön muutos vaikutti miesten asemaan taikuusoikeudenkäyntien toimijoina. Kansanomaisia konsteja harjoittavat miehet joutuivat tuomiolle teoistaan myös Suomessa. Lisäksi naisten rooli tutkituissa taikuustapauksissa on mielenkiintoinen: kertaakaan nainen ei ole yksin syytettynä, vaan aina hänen kanssaan on tuomiolla mies. Tietäjänä ja taikojana mies oli tullut yhtä suureksi uhaksi noitanaisen kanssa.

²⁰⁶ Nenonen 1992 s. 50–58.

²⁰⁷ Nenonen 1992 s. 359–370; Nenonen 1995 s. 31–162.

²⁰⁸ Sörlin 1993 s. 108–109.

3.1.2. Noitanaisista naisten taikoihin

Naisten osuus syytetyistä oli yhteensä seitsemän. Näistä kolme oli taikuudesta syytettynä, ja muut naiset olivat jollain tavalla osallisia taikuustekoon.²⁰⁹ Jokaisessa tapauksessa oli mukana mies. Osallisuustapauksissa syytetyt naiset saivat sakot joko taikuuden harjoittamisesta, osallistumisesta taikatekoon tai vapautuksen syytteestä. Tällainen naisten roolin korostaminen johtuu naisten määrän radikaalista muutoksesta. Niin maalla kuin kaupungissakin naisten osuus on häviävän pieni 1700-luvun taikuustapauksissa. Tämä herättää kysymyksen: miksi lähes sata vuotta myöhemmin naisten rooli vähenee huomattavasti ja miesten määrä kasvaa? Naisten osuutta tarkastelemalla voidaan tapauksia verrata aikaisemman tutkimuksen tuloksiin: kaikilta osin eliitin ja kansan ajattelutavat eivät sadan vuoden aikana muuttuneet. Naisten rooli on edelleen mielenkiintoinen 1700-luvun lopun taikuustapauksissa. Tulkintaa hankaloittaa se, missä määrin naisen roolia voi pitää osallisuutena ja missä väärin taikuuden harjoittamisena. Tämä jaottelu osallisiin ja tekijöihin on tehty oikeuden sekä oman tulkintani mukaan.

Tarkastelen erikseen taikuuden harjoittamisesta sakkotuomion saaneita naisia ja taikateon osallisuudesta tuomion saaneita naisia. Osallisuudella tarkoitan taikateon yhteydessä tai muutoin tapauksessa mukana olleita, tuomion saaneita naisia. Kuitenkin tulkinnan yhteydessä ilmeni, että muutamassa tapauksessa jako ei pidä paikkaansa tapahtumien vuoksi ja tapaukset voidaan laskea kumpaan tahansa kategoriaan. Maaseudun ja kaupunkien välillä ei ole havaittavissa eroja naisten roolissa, sillä taikuustapaukset olivat niissä hyvin samanlaisia. Kaupunkeja tutkinut Jari Eilola on samaa mieltä: ei ole syytä erotella kaupunkien ja maaseudun noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä ja etsiä niistä eroavaisuuksia, sillä niitä ei ole havaittavissa.²¹⁰ Tutkittujen kaupunkien taikuustapauksissa syytettynä oli kaksi naista osallisuudesta syytettynä. Maaseudun osalta erona ovat ne kolme tapausta, joissa naiset harjoittivat taikuutta. Nainen ei kuitenkaan ole erikoisasemassa erilaisessa yhteisössä: molemmissa ympäristöissä tuodaan naisen rooli samalla tavalla esille. Tämän vuoksi en erottele kaupunkien ja maaseudun tapauksia toisistaan.

Tulos naisten roolista on mielenkiintoinen verratessa sitä 1600-lukua koskevaan tutkimukseen. Noituuden tutkimuksessa naiset on nähty suuremmissa roolissa vahingoittavaa

²⁰⁹ Katso liitteet 1., 2. ja 5. Taikuudesta syytettyjen lukumäärät ja syytetyt.

²¹⁰ Eilola 2003 s. 42.

noituutta ja taikuutta koskevissa oikeudenkäynneissä. Esimerkiksi Ruotsissa Götan hovioikeuden alueella pääasiassa naisia syytettiin diabolismista eli demonisesta magiasta. Suomessa on kuitenkin havaittu, että naisia syytettiin myös parantavasta taikuudesta. Tulkinnat ovat riippuneet tutkijoiden lähtökohdista sekä noituuden ja taikuuden määrittelytavoista. Naisten siveellisyyttä, yhteiskunnallista asemaa ja henkilöä on arvioitu syytteen syntymisen taustatekijöinä. Noidan stereotypian mukainen kuva eli pitkään: (kerjäläis-)nainen, joka suututtuaan läheiselleen uhkailee tätä ja lopulta aiheuttaa vahingon, eli pitkään. Stereotyypinen kuva noidasta oli voimissaan suurten noitavainojen aikaan, jolloin kuvaan sopivia henkilöitä saatettiin syyttää noituudesta. Tämä kuva myös pitkälti muokkasi tutkimuksen tuloksia. Jopa naisvihan mahdollisuutta on pohdittu mahdollisena selittäjänä naisten suurelle määrälle. Myös naisen roolia yhteiskunnassa sekä perheen osana on arvioitu noituusoikeudenkäyntien näkökulmasta.²¹¹ Kaikkea aikaisemman tutkimuksen materiaalia ei voi hyödyntää taikuustapausten erilaisuuden vuoksi. Naisen roolin muutos ei mahdollista suoraa vertaamista 1500- ja 1600-lukuja koskeviin tutkimustuloksiin.

Tutkitut tapaukset koskevat kansanomaista taikuutta. Perinteinen naiseen liitetty noidan stereotypia ei päde. Paholaisliitto, noitasapattiin osallistuminen sekä demoninen magia ja *maleficium* ovat syytteinä jääneet pois. Noituus määriteltiin rikoksena kuitenkin toisin: pääasiassa noituudella tarkoitettiin ihmistä tai tämän elinkeinoa vahingoittavaa noituutta. Myös Ruotsin valtakunnan lainsäädännössä noituudella surmaamisesta, vahingoittamisesta tai noidan avun pyytämisestä saattoi saada kuolemantuomion jo keskiajalla. Tämä määräys säilyi myös vuoden 1734 laissa. Aikalaisoppineiston luoman noitadoktriinin mukaiset noituuden eri muodot eivät koskaan olleet osa lainsäädäntöä, vaikka niistä tuomittiinkin. Aikalaisille kaikenlainen noituus oli tuomittavaa siitä huolimatta, mitä oli kirjoitettu lakiin.²¹²

Edellä mainitut olivat pääasiassa eurooppalaisen noitadoktriinin mukaisia käsityksiä noitien toimista paholaisen kanssa. Maleficiumin voi sanoa olleen lähellä kansanomaista käsitystä noituudesta. Noituus nähtiin katolilaisissa maissa liittona paholaisen kanssa. Ihmisen oli mahdollista solmia liitto paholaisen kanssa saavuttaakseen jotain hyötyä uhrilahjaa vastaan. Demoninen magia käsitettiin usein pahan voimien kanssa toimimiseksi, mustaksi magiaksi,

²¹¹ Katso viitteet 174 - 176 kirjallisuudesta, myös Nenonen 1992 s. 313–333; Sörlin 1993 s. 31, 108–109. Tärkeä suomalainen tutkimus naisen asemasta noituusoikeudenkäynneistä on Eilola 2003.

²¹² Nenonen 1992 s. 223–225, 227–228; Ruotsin keskiaikaiset maan- ja kaupunginlait kriminalisoivat noituuden. Kuningas Kristofferin maanlaki vuodelta 1442. Korkeiden syiden kaari, pykälät 6, 13 ja 15. Lakia koskeva internet-lähde: <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/kris/kor.html>. Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) II.Cap.1.§.M:B: s. 126.

jota pääasiassa oppineet harrastivat. Ruotsissa ja Suomessa jätettiin paholaiselle kirjeitä erilaisiin paikkoihin odottaen, että paholainen vastaa. Myös oppineiden miesten uskottiin solmineen liittoja paholaisen kanssa. Maagikot hallitsivat henkiä ja voimia suullisen ja kirjallisen sopimuksen avulla. Kirjallisen sopimuksen olemassaolo mahdollisti syytteen noituudesta oppineiston vakuuttuessa paholaisen olevan magian keinojen takana.²¹³

Noitasapatissa noidat lensivät yöllisiin kokoontumisiin helvettiä muistuttaviin paikkoihin, joissa he suorittivat erilaisia riittejä paholaisen palvelemiseksi. Sapatissaan noidat irstailivat, söivät ja joivat sekä solmivat liiton paholaisen kanssa. Noitasapattikuvauksia on runsaasti eurooppalaisessa noituuusoikeudenkäyntiaineistossa. Tämä johtuu eurooppalaisen noitasapattiteorian kehittymisestä keskiajalla noitadoktriinin syntyessä. Suomessa ei ole suoria viitteitä noitadoktriinin mukaisiin noitasapattisyytteisiin, mutta noitien yölliset matkat Blåkullaan ovat läheinen yhtymäkohta noitasapattiin. Ruotsalainen Blåkullaan liittyvä tarinaperinne muokkaantui suurten noitaprosessien aikaan noitasapattikuvauksen tapaiseksi ja tarinaperinne kulkeutui myös Suomeen. Jari Eilola on mielestäni ansiokkaasti luonut kuvaa Blåkullaan liittyvistä käsityksistä. Blåkulla-kuvaukset viittasivat muun muassa vanhojen uskomusten mukaisiin käsityksiin maailman kerroksellisuudesta sekä vainajalan sijainnista. Blåkullaan kuljettiin rajapaikoilla, joissa tuon- ja tämänpuoleisen maailman raja oli heikko. Tällaiset paikat sijaitsivat usein hautausmailla tai muilla vainajiin liitetyillä paikoilla. Blåkulla-käsityksiin oli sekoittunut myös kristillisiä aineksia. Oikeudenkäynneissä annetut kuvaukset Blåkulla-matkoista ovat paikallisesti värittyneitä, mutta niiden pääpiirteet ovat samat muun eurooppalaisen tradition kanssa.²¹⁴ Noitasapattitapausten puuttuessa laajempi sapattikäsitysten analyysi ei ole tärkeää.

Tutkijoiden mukaan *maleficium* määriteltiin demonien avulla tapahtuneeksi magiaksi, jonka kohteena oli eläimen vahingoittaminen tai ennustaminen. Tämä kohdistui myös ihmisen onneen tai menestykseen elämässä. Joskus myös myrkyttäminen tulkittiin maleficiumiksi, sillä myrkyttämiseen saattoi käyttää jotain esinettä tai tekniikkaa. Maleficium oli eliitin määrittelemänä lähellä perinteistä, kansanomaista noituutta, joka oli maagista vahingoittamista pahan voiman avulla. Vahingoittamisen voimat oli voinut saada

²¹³ Eilola 2003 s. 159–160; Heikkinen 1969 s. 27–34, 329–254; Nenonen 1992 s. 98–100, 291–312; Nenonen 2006 s. 59, 99–104; Valk 1997 s. 116–126.

²¹⁴ Eilola 2003 s. 32, 124–187; Heikkinen 1969 s. 49–64; Nenonen 1992 s. 86–100; Nenonen 2006 s. 56–62; Siikala 1994 s. 129, 136. Noituutta käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa on hyvin eritelty erilaiset sapattiin kuuluvat käsitykset.

sisäsyntyisesti tai mustan magian rituaalien avulla, ja vahingoittaminen suoritettiin sanamagian eli loitsujen avulla. Maaginen vahingoittaminen oli naisten ja miesten teko, joka saattoi kohdistua ihmiseen, tämän elinkeinon tai onneen. Toisen henkilön tekemä uhkaus saatettiin tulkita noituudeksi, kun jokin epäonni kohtasi. Maagiseen vahingoittamiseen kuuluu myös taikuus, lähinnä silloin, kun taikuudella pyrittiin vahingoittamaan. Noituuden ja taikuuden välinen raja oli vahingoittamisen suhteen hyvin ohut. Esivalta puuttui maleficiumiin ja maagiseen vahingoittamiseen lainsäädännön myötä.²¹⁵ Noituusosoikeudenkäyntien poistuttua hiljalleen myös perinteisesti noituudesta esitetyt syytteet poistuvat oikeusareenalta. Lainsäädännön muutosten myötä taikuus tuli syytösten kohteeksi ja sen myötä naisten rooli toimijoina pieneni.

3.1.2.1. Naiset taikojina

Emäntä Valpuri Olavintytär joutui oikeuden eteen taikuudesta syytettynä Salon ja Siikajoen kihlakunnanoikeudessa vuonna 1760. Valpurin tapaus tuli esille hänen miehensä Sigfrid Eerolan syytinkikiistan yhteydessä. Sigfrid Eerola halusi erottaa yhtiömiehensä, Jaakoppi Mikaelinpoika Eerolan, ”irstauksien ja laiminlyöntien vuoksi”. Puolustukseensa Jaakoppi kertoi oikeudelle, että Sigfrid ja Valpuri harjoittivat ”kaikenlaisia konsteja”, joiden harjoittamisesta Jaakoppi ja hänen vaimonsa Kaarina kieltäytyivät. Jaakoppi sanoi Sigfridin haluavan ajaa hänet ulos tilalta sen vuoksi.²¹⁶ Jaakopin vaimo Kaarina kertoi oikeudelle tarkasti toimet, joihin Sigfrid ja Valpuri olivat hänet pakottaneet. Kaarina kuvasi kaksi taikatekoa, jotka hän oli joutunut tekemään sekä kaksi taikatekoa, jotka Valpuri oli itse suorittanut. Kaarina kertoi muun muassa seuraavaa: hänen oli täytynyt kiertää pihaa jokin purnukka ja kirves mukanaan, kaksi kertaa purnukan kanssa sekä kerran ilman purnukkaa. Kaarinalle oli kerrottu sen toimivan tilan omaisuuden suojelemiseksi. Lisäksi hänen oli pitänyt mennä keväällä karjan mukaan, kun se laskettiin laitumelle. Kaarina kertoi, että jonkinlainen kakku oli tuolloin ommeltu hänen vaatteidensa sisään. Tämän lisäksi Valpuri oli joka kerta lehmän vasikoidessa leiponut kakun juustotetusta maidosta. Valpuri syötti sellaisen

²¹⁵ Eilola 2003 s. 56, 58–59, 101–105; Nenonen 1992 s. 41–50; Nenonen 2006 s. 104; Oja 1999 s. 56–63; Sörilin 1993 s. 26–33. Termien käyttöön liittyy ongelmia, sillä tutkijat ovat määritelleet eri tavoin maleficiumin. Termiä on käytetty erottavana tekijänä noituusjutuille, mutta myös osana noitadoktriinin mukaista käsitystä noituudesta. Tässä työssä maleficium käsitetään paholaisen avulla tapahtuvaksi noituudeksi, pääasiassa vahingoittavaksi noituudeksi. Maagisella vahingoittamisella tarkoitetaan perinteistä noituutta että taikuutta.

²¹⁶ Sigfrid kertoi Jaakopin vain juopottelevan ja irstailevan: ”...nu will Sigfrid Ehrola skilja honom ifrån hemmanet...” ”...Jacob Michelsson ny mera slagit sig til drycker och liderlighet, hwarunder han och försummar hemmanets arbete...” OMA Salon ja Siikajoen käräjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Salo 92: s. 182v.-187.

kakun jokaiselle vasoneelle lehmälleen. Kaarina kertoi myös Valpurin ommelleen lehmän kellon ja jotain muuta kankaaseen kiirastorstai-iltana, ja vieneen kankaan seuraavana aamuna navettaan. Todistajien lausunnot vahvistivat nämä toimet sekä muita Valpurin ja Sigfridin tekemiä taikoja. Lopulta Valpuri ja Sigfrid tuomittiin taikuudesta 20 taalerin sakkoihin. Kaarinalle langetettiin sakot taikuudesta, sillä oikeus havaitsi, että Kaarina ei ollut tehnyt taikoja vastentahtoisesti.²¹⁷ Hovioikeudessa kaikkien sakot alenivat.²¹⁸

Valpurin tapaus osoittaa naisen vahvaa roolia kotitalouden suojelemisessa. Talonpoikaisyhteisössä naisen tuli hoitaa kotiin ja sen piiriin kuuluvat tehtävät. Tämän vuoksi Valpuri turvautui taikuuteen suojellakseen omaisuuttaan ja karjaansa. Kotitaloutta on historian tutkimuksessa tarkasteltu muun muassa rakenteensa ja koostumuksensa vuoksi. Kotitalous oli sekä taloudellinen että sosiaalinen, mutta myös oikeudellinen ja moraalinen kokonaisuus. Tästä yksiköstä muodostui jo varhain valtiovallan rakenteen esikuva, minkä vuoksi kotitaloutta tuli suojella. Sitä suojeltiin sekä lain ja asetusten avulla, että perinteisin riittitapahtumin. Vuotuis- ja elämänkiertoon kuuluvat tapahtumat vahvistivat kotitalouden asemaa ja eri toimijoiden roolia siinä.²¹⁹ Tutkimuksissa on havaittu, että uskonpuhdistuksen myötä myös perheen rakenne jakaantui kolmeen: Mies oli perheen pää, jota perheen muut jäsenet tottelivat ja kunnioittivat. Mies edusti perhettään julkisesti kuten valtiovallan päämies valtiota. Lapset olivat hierarkian alimpana, velvollisina tottelemaan, kunnioittamaan ja rakastamaan vanhempiaan. Myös palvelusväki kuului alimpaan ryhmään. Keskimäinen ryhmä ja samalla noituusoikeudenkäyntien keskeisin ryhmä olivat naiset. Naiset suojelivat ja turvasivat kodin piirin sekä äiteinä turvasivat perheen jatkuvuuden.²²⁰

Naisten rooli noituus- ja taikuusoikeudenkäynneissä liittyi läheisesti kotitalouteen ja sen suojelemiseen. Tarvittaessa naiset turvautuivat taikakeinoihin pyrkiessään turvaamaan kotitaloutensa hyvinvoinnin. Erilaisin onnen ja menestyksen suojaamistaoin naiset turvasivat esimerkiksi karjan paluun kesälaitumilta. Kotitalouden piiriin kuuluvien ihmisten ja eläinten suojeleminen oli osa sosiaalisesti sallittua taikuutta. Onni liittyi ihmisen menestymiseen elämässä. Ihmisen uskottiin saavan syntymässään tietty määrä onnea elämänsä ajaksi. Sen poistaminen tai lisääminen vaikutti ihmisen tai hänen läheisensä elämään. Oma onneaan

²¹⁷ OMA Salon ja Siikajoen kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Salo 92: s. 182v.-187.

²¹⁸ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1760 ES4448.

²¹⁹ Kotitaloudesta ja sen suhteesta noituuteen Eilola 2003 s. 187–190, 192–198.

²²⁰ Perheen rakenteesta selkeä tiivistys Eilola 2003 s. 190–191.

saattoi lisätä vain ottamalla sitä muilta.²²¹ Noituuteen ja taikuuteen liittyivät monenlaiset keinot onnen pilaamiseen elämän eri tasoilla. Ihmisen elämän pystyi pilaamaan jo vastasyntyneenä. Lasten menestyksen katsottiin olevan vaaranalaisena ennen kastetta ja ensimmäisen hampaan puhkeamista. Lapsia pyrittiin suojelemaan noituudelta ja taikuudelta myös erilaisin taikakeinoin. Kotitaloudelta riistetty onni puolestaan vaikutti esimerkiksi karjan menestymiseen tai voin kirnuamisen onnistumiseen. Ihmiseltä riistetty onni vaikutti puolestaan hänen asemaansa elämässä ja yhteisössä. Menestys elämässä oli tärkeää ja sitä pyrittiin suojelemaan kaikin keinoin.²²²

Onnen lisääminen oli kansan piirissä kaksijakoinen asia. Niin kauan kuin sillä ei vahingoittanut ketään muuta tai se ei vähentänyt muiden onnen osuutta, onnen lisääminen oli jossain määrin sallittua. Tällaista oli lähinnä lapsen turvaamiseen tähdätyn onnen lisääminen ja pilatun onnen palauttaminen. Yhteisö ei arvostanut naima- ja pelionnen kaltaista onnen lisäämistä, sillä se oli vahingollisia yhteisöä ja sen onnea kohtaan.²²³ Onnen lisäämisen tavalla oli merkitystä tilanteen tulkinnalle. Jos teko ei vahingoittanut muiden onnea, se sallittiin. Kiistatilanteessa asia saattoi kuitenkin tulla esille. Valpurin ja Sigfridin toimet eivät olleet lähipiirin mielestä vaarallisia ennen kiistaa, joka syntyi Jaakopin ja Sigfridin syytinkiasioista. Yksityisessä piirissä tapahtuneen taikuuden harjoittaminen ei ollut antanut aiemmin aihetta ilmiantaa Valpuria tai Sigfridiä. Hyvää tarkoittavan taikuuden hyväksyttävyyden mahdollisti sen, ettei vuosien varrella tapahtuneita taikatekoja oltu aiemmin ilmiannettu. Tuomiokirjan perusteella oli mahdollista päätellä, että taikateot tapahtuivat useiden vuosien aikana. Sigfrid oli voimakasluontoinen henkilö, joka sai muun muassa Kaarinan ja muutaman todistajana olleen piian pelokkaaksi ja toimimaan Sigfridin vaatimusten mukaan. Luultavasti Valpuri ja Sigfrid tiesivät mitä tekivät pyrkimättä salaamaan toimiaan muilta oman piirinsä jäseniltä. Tämän vuoksi tuomiokirjassa on selkeä kuvaus Valpurin taikatoimista.

Kaarinan osalta tilanne on monimutkaisempi, sillä hän oli tavallaan sekä osallinen että tekijä. Hän osallistui kuljettamalla vaatteisiinsa ommellun kakun pois tilalta ja takaisin viedessään karjan laitumelle. Lisäksi purnukan ja kirveen kanssa pihan kiertäminen Sigfridin ja hänen vaimonsa käskystä oli sekä osallistumista että tekemistä. Kaarinan tuomio tuli taikuuden harjoittamisesta, sillä hänen katsottiin toimineen vapaaehtoisesti. Hovioikeudessa Kaarinan

²²¹ Eilola 2003 s. 56, 64, 68, 120–121; Nenonen 1992 s. 62–63; Siikala 1994 s. 68–69; Stark-Arola 1998 s. 116–117; Vilku A s. 95–111.

²²² Eilola 2003 s. 64–65, 68; Vilku A. 1989 s. 95–111.

²²³ Eilola 2003 s. 68, 120–121.

sakot kuitenkin muuttuivat 5 taalerin sakoiksi osallisuudesta.²²⁴ Valpurin osalta tapaus on selvä: hän harjoitti taikuutta. Valpuri hyödynsi keinoja, jotka kuuluivat kotitalouttaan suojelevan naisen piiriin. Samoja keinoja, joita noituudesta syytetyt naiset olivat sata vuotta aiemmin hyödyntäneet. Kuitenkaan Valpurin teot eivät olleet vahingoittaneet ketään, joten syytteen syntyminen on erikoista. Kaarina oli luultavasti tietoinen toimiensa vaikutuksesta sekä suostuvainen taikatekoihin, sillä niiden viitattiin tapahtuneen usean vuoden aikana. Kaarina oli sekä vastentahtoinen että vapaaehtoinen taikuuden harjoittamisessa. Oikeus on luultavasti tulkinnut samoin Kaarinan toimet tuomitessaan hänet taikuuden harjoittamisesta. Taikateot eivät tulleet ilmi ennen osapuolten riitoja. Tämä osoittaa taikuuden hyväksyttävyyden merkityksen: Kaarina ja hänen miehensä eivät puuttuneet Sigfridin ja Valpurin tekoihin niin kauan kuin ne olivat yhteisesti hyväksytyjä. Vasta kiistatilanteen syntyminen antoi aiheen syyttää taikuudesta.

Emäntä Margareta Paulintyttären tapaus liittyy Hannu Tikan taikuustapauksiin. Hannu Tikkaa ja hänen emäntäänsä Margareta Paulintytär Kipolaa vastaan nostettiin taikuussyyte Iin ja Pudasjärven käräjillä vuonna 1763. Margareta ja Hannu olivat jääneet rysän päältä kiinni ja tunnustaneet papille olleensa 2.9.1763 vastaisena yönä Haukiputaan kirkkomaalla taikuutta harjoittamassa. Margareta kertoi oikeudessa kaiken tapahtuneen sen vuoksi, että häntä oli piinannut jo neljävuotiaasta asti kirkkoväki. Tämän vuoksi Margareta oli pyytänyt Tikkaa parantamaan hänen tautinsa, sillä Tikan huhuttiin olevan tietäjä. Tikka oli juovuksissa vienyt Margaretan reellä kirkkomaalle, missä hän otti luutalosta luun, jolla hän löi Margaretaa päähän. Teon tarkoituksena oli ajaa kirkkoväki pois Margaretasta. Tämän jälkeen he olivat lähteneet pois. Margareta kertoi voivansa paremmin tämän tapahtuman jälkeen, eikä kirkkoväki enää vaivannut häntä. Margareta Paulintytär sai taikuudesta 10 taalerin sakot ja Hannu Tikka 20 taalerin taikuussakot 5 taalerin juopumussakon lisäksi.²²⁵ Hovioikeus piti voimassa molempien tuomiot.²²⁶

Margaretan tapauksessa taikateko oli osallistumista taikateon suorittamiseen. Oikeuden silmissä Margareta oli syyllinen taikatekoon, koska hän oli itse pyytänyt neuvoa siihen sekä

²²⁴ Kaarina tuomittiin sakkoihin taikuudenharjoittamisesta II.Cap.2.§.M:B: mukaan. OMA Salon ja Siikajoen kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Salo 92: s. 182v.-187. Hovioikeudessa tuomio lieventyi osallisuudesta määräävän lainkohdan LXI.Cap. M:B mukaan. JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1760 ES4448.

²²⁵ Hannu Tikka ja Margareta Kipola tuomittiin II.Cap.2.§.M:B: mukaan. OMA Iin ja Pudasjärven kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1763 Kemi: 71 s. 599–602.

²²⁶ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuodelta 1763 ES4451.

oli mukana teon suorittamisessa. Oman terveyden osalta taikuuden harjoittaminen oli arkea ja hyväksyttävää 1700-luvun ihmisille. Kansan keskuudessa toimi parantajia ja tietäjiä, jotka pyrkivät parantamaan tauteja vanhojen menetelmien avulla. Sekä naiset että miehet toimivat parantajina. Kansanlääkinnän menetelmiä olivat maagisten riittien lisäksi erilaisten kasvirohtojen käyttö. Luonnollisuus oli suuri osa kansanlääkintää, samoin kokonaisvaltainen käsitys ihmisestä, taudista ja taudin aiheuttajasta. Kansanparantajat yhdistelivät toimissaan eri menetelmiä onnistuneen parantumisen takaamiseksi. Parantamiseen tarvittavat aineet pyrittiin ottamaan paikalta, mistä tauti oli aiheutunut. Sairauden parantaminen taikakeinoin oli hyväksyttyä, joten tunnetuilta tietäjiltä voitiin pyytää apua. Tietäjiin ja parantajiin turvauduttiin muiden parannuskeinojen osoittautuessa toimimattomiksi. Lisäksi jokainen saattoi itse suorittaa joitain riittejä, joiden avulla saattoi saada parannuksen.²²⁷ Vuosia kestänyt sairaus oli uuvuttanut Margaretan ja muut parannuskeinot eivät olleet toimineet. Tauti oli viimein saanut päätöksensä Tikan lyödessä Margaretaa luulla päähän, sillä kirkkoväen aiheuttama tauti parani kuolleen luulla. Taikateko oli molempien mielestä hyväksyttävä teko, joka auttoi sairauden uhria. Ilman yhtä silminnäkiä Margaretta ja Hannu eivät olisi mahdollisesti jääneet kiinni. Tosin Margaretta oli tunnustanut papille olleensa Tikan kanssa hautumaalla taikomassa, sillä hän oli katunut toimiaan. Jäätymään kiinni Margaretta ei nähnyt tekoaan yhtä hyväksyttävänä. Oikeuden eteen joutuminen oli saanut hänet katumaan ja tunnustamalla hän oli luultavasti pyrkinyt lieventämään omatuntoaan. Esivallan silmissä Margaretta kuitenkin oli yhtä syyllinen kuin Hannu Tikka. Taikateon tekeminen oli molemmille vapaaehtoinen teko.

Viimeinen esimerkki on samanlainen kuin Margaretta Paulintyttären tapaus. Siikajokinen irtolaisnainen Anna Henrintytär Gyllenduk ja haukiputaalainen vuokralaismies Henri Henrinpoika Reinikka ilmiannettiin Limingan talvikäräjillä vuonna 1779. Heitä syytettiin taikuuden harjoittamisesta Lumijoen kirkkomaalla.²²⁸ Tapausta päästiin käsittelemään syytettyjen poissaolon vuoksi vasta seuraavan vuoden kesä- ja syyskäräjillä.²²⁹ Anna ja Henri kielsivät syytteet, joiden mukaan he olivat jääneet rysän päältä kiinni. Lisäksi Henrin kotoa oli myöhemmin löytynyt tuohikontti, jossa oli ollut kuolleiden luita ja pääkallo. Todistajien

²²⁷ Sairauden parantamista käsitellään lisää luvussa 4.3.2. Sairauden parantaminen. Kirjallisuudesta katso esimerkiksi Eilola 2003 s. 77–90, 111; Nenonen 1992 s. 79–81, 157–159; Rautavaara 1983 s. 55–59; Vaskilampi 1983 s. 61–67.

²²⁸ OMA Limingan kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1779 Oulu: 224 s. 322.

²²⁹ Henriä ei saatu kiinni ensimmäiselle, toiselle eikä kolmannelle käsittelykerralle. Henri oli joka kerta paennut metsään kun häntä yritettiin tavoittaa. Toisella ja kolmannelle kertaa Anna oli sairaana Siikajoella. OMA Limingan kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1779 Oulu: 225 s. 131–132; talvikäräjät vuonna 1780 Oulu: 226 s.116, kesä- ja syyskäräjät vuonna 1780 Oulu: 227 s.154–159.

mukaan Anna ja Henri olivat olleet yöllä kirkkomaalla parantamassa Annaa jostain taudista. He olivat muun muassa lyöneet kirkon ovia. Lopulta Anna tunnusti pyytäneensä Henrin apua pitkäaikaisen sairautensa parantamiseksi. Henri kuitenkin kielsi syytteet ja väitti niiden olevan vain pahaa puhetta. Molemmat tuomittiin taikuudesta 10 taalerin sakkoihin. Anna määrättiin korvaamaan sakkonsa neljän päivän vankeudella.²³⁰ Hovioikeudessa tuomio ei muuttunut.²³¹

Annan rikos ei ollut Valpurin rikokseen verrattuna yhtä selkeästi taikuuden harjoittamista. Kuitenkin osallistuminen taikuuteen toi Annalle langettavan tuomion. Kirkkomaalle meneminen ja neuvon pyytäminen erottaa tämänkin tapauksen osallisuudesta taikuuden harjoittamiseen. Anna oli vapaaehtoisesti Henrin mukana parannustilanteessa, eikä yrittänyt kieltää pyytäneensä apua. Kuitenkaan oikeudessa ei kuvattu Annan toimia yhtä tarkasti kuin Henrin. Sama huomio pätee Margareta Kipolan ja Hannu Tikan tapaukseen. Molemmille naisille taikuuden harjoittaminen sairauden parantamiseksi oli sosiaalisesti sallittu teko. Paikallisyhteisö ei pyrkinyt tuomitsemaan heitä, vaikka rahvas toimikin tapausten todistajina. Todistajien langettavien lausuntojen jälkeen naiset olivat tunnustaneet tekonsa. Esivalta ei nähnyt naisten tekoja sallittuina. Naiset olivat esivallan silmissä syyllisiä taikuuden harjoittamiseen.²³²

3.1.2.2. Naiset osallisina

Emäntä Valpuri Henrintyttären tapaus tuli oikeuteen Oulun ja Hailuodon talvikäräjillä vuonna 1763. Valpuri oli jäänyt kiinni poikansa ja aviomiehensä kanssa taikuuden harjoittamisesta Muhoksen kirkkomaalla. He olivat yrittäneet parantaa Valpurin tautia, mutta eivät olleet siinä onnistuneet. Valpuri oli kuollut noin kuukausi ennen käräjiä. Pertti Sparf, Valpurin poika, oli äitinsä sinnikkäiden pyyntöjen jälkeen vienyt hänet Muhoksen kirkkomaalle. Valpurin mielestä vaikea sairaus oli saanut alkunsa Muhoksella, kun koko perhe oli ollut siellä viisi vuotta sitten rakentamassa kirkkoa. He olivat syöneet eväänsä kirkon tapulissa, jonka jälkeen Valpuri oli saanut rakkoja kasvoihinsa. Pertti oli vienyt äitinsä Muhoksen kirkkomaalle. Hän oli pyrkinyt parantamaan Valpurin loitsun ja haudalta poimitun ruohotukon avulla. Parannus ei kuitenkaan onnistunut. Kuoleman vuoksi Valpurin osalta syytteestä luovuttiin, mutta hänen

²³⁰ Molemmat tuomittiin II.Cap.2.§.M:B: mukaan. OMA Limingan kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1780 Oulu: 227 s.154–159.

²³¹ Vaasan hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuodelta 1780 ES4465.

²³² Vuoden 1734 laista ja sen taikuutta koskevan pykälän analysoinnista lisää luvussa 6.

poikansa ja miehensä saivat molemmat sakot taikuuden harjoittamisesta.²³³ Hovioikeudessa Valpurin vapautus piti paikkansa, samoin Pertin sakot. Isä Matti Karvonen sai sakkoihinsa kovennuksen.²³⁴

Tämä tapaus on hyvin selkeä lopputuloksen kannalta. Valpurin osallistuminen taikatekoon oli tietoista, joten hänen voi katsoa kuuluvan edelliseen kategoriaan taikuuden harjoittajana. Valpuri oli luultavasti itse kertonut pojalleen parannuskeinon, sillä Perttiin ei viitata tietäjänä. Toisaalta taian oli voinut kertoa myös Pertin isä tai joku muu henkilö. Pertti vain suoritti taian mekaanisesti. Oikeudenkäyntipöytäkirjasta ei käy ilmi, mistä taika oli opittu. Tapaus on hyvin erikoislaatuinen yhden syytetyn kuoleman vuoksi, eikä sitä sen vuoksi voi sijoittaa kumpaankaan kategoriaan varmasti. Jos Valpuri olisi ollut elossa oikeudenkäynnin aikaan, hän olisi saanut sakot taikuuden harjoittamisesta. Oikeus olisi voinut tulkita Valpurin teon taikuudeksi. Muut tutkimani vastaavanlaiset tapaukset viittaavat taikuustuomion mahdollisuuteen, jos Valpuri olisi elänyt.

Leskinaisen Anna Toppmanin taidot tulivat ilmi Mikael Koistisen jäädessä kiinni taikuudesta. Koistinen oli taikonut Oulun kaupungin väliaikaisessa kirkossa vuonna 1775.²³⁵ Mikael Koistinen kertoi oikeudessa toimineensa Toppmanin antamien neuvojen mukaan. Koistinen oli pyytänyt Toppmanilta apua hammassärkynsä parantamiseen, koska oli kuullut tämän osaavan joitain konsteja. Oikeudessa Anna pyrki ensin kieltämään taitonsa, mutta lopulta tunnusti oppineensa ne eräältä vanhalta mieheltä vuosia sitten. Hän kuitenkin painotti, ettei ollut neuvonut Koistista puhumaan Jumalan sanan vastaisesti toimiensa ohella. Lisäksi Anna kielsi koskaan itse hyödyntäneensä oppimiaan konsteja. Toppman sai neuvomisen vuoksi taikuuden harjoittamisesta 10 taalerin sakot.²³⁶ Hovioikeudessa Koistisen tuomio pidettiin voimassa, mutta Annan tuomiota muutettiin. Toppmanin taikuussakko muuttui käsittämään osallisuuden LXI.Cap.M:B: mukaan. Täten Annan sakot lievenivät rikokseen osallistumiseksi.²³⁷

²³³ OMA Oulun ja Hailuodon kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1763 Oulu: 15 s.17-21v.

²³⁴ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1763 ES4451.

²³⁵ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1775 AI:75 s. 254–264.

²³⁶ Toppmanille langetettiin tuomio II.Cap.2.§.M:B: mukaan. OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1775 AI:75 s. 254–264.

²³⁷ JyMA Vaasan hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1775 ES4461. Rikoskaaren 61.luku, jonka määräyksillä Anna Toppmanin taikuussakot lievenivät, käsittelee osallistumista rikoksen suorittamiseen neuvoa antamalla, läsnäololla tai ettei estä rikosta tapahtumasta. Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 174.

Toppmanin tapaus on hyvin selkeä. Hänen osallisuutensa rikokseen tulee ilmi Koistisen ilmiannettua hänet oikeudessa. Koistinen oli pyytänyt Annan apua, sillä oli kuullut tämän osaavan konstin hammassäryn poistamiseksi. Tässä ilmenee sekä tietäjälaitoksen että parantajien toimen sukupuoleettomuus. Nainen pystyi toimimaan yhtäläillä tietäjänä ja parantajana kuten mies. Noitanainen oli jo aiemmin yhdistetty sekä hyvään että pahaan. Toppmanin osaama konsti viittaa naisen roolin jatkuvuuteen maagisena toimijana. Oikeudessa Anna Toppman pyrki luonnollisesti kieltämään taitonsa, jotta häntä ei voitaisi syyttää taikuuden harjoittamisesta. Tieto yhden konstin osaamisesta ei kuitenkaan riitä yhdistämään Annaa tietäjän toimen harjoittajaksi. Tapauksesta ei nimittäin käy ilmi, että hän olisi itse missään vaiheessa hyödyntänyt opittua keinoaan. Taitojen osaaminen osoittautui oikeuden edessä tuomittavaksi asiaksi. Hovioikeus ei katsonut Annan tekoa yhtä raskauttavaksi kuin Mikaelin. Anna Toppman oli selkeästi vain neuvonantajana Mikael Koistisen toimiin. Annan tapaus ei johtanut muihin oikeudellisiin toimenpiteisiin.

Piika Kaisa Hyry päätyi oikeuteen lähes samalla tavoin kuin Anna Toppman. Torppari Jaakoppi Tarolin ja renki Iisakki Pura joutuivat oikeuteen vuonna 1792 taikuudesta syytettyinä. He jäivät kiinni ollessaan iltamyöhään Oulun kaupungin kellotapulissa. Raastuvanoikeudessa Tarolin kertoi piika Hyryn pyytäneen häntä hankkimaan takaisin varastetut vaatteensa. Tarolin oli Pura kanssa huvin vuoksi päättänyt tehdä piialle mieliksi. Kaisa Hyry vastasi oikeudessa, että hän oli puhunut asiasta Tarolinin ja Pura läsnä ollessa, mutta ei ollut pyytänyt heitä hankkimaan varastettua paitaansa takaisin taikuuden avulla. Tarolin ja Pura saivat taikuudesta 10 taalerin sakot, mutta Kaisaa ei voitu todistaa syylliseksi avun pyytämiseen.²³⁸ Hovioikeudessa miesten tuomiot pysyivät voimassa.²³⁹ Kaisan rooli näyttäisi olleen osallisuus rikokseen, vaikka sitä ei voitu oikeudessa todentaa tapahtuneen. Tapauksen kerronnan osalta ei voi olla varma, oliko Kaisa todella pyytänyt apua vai ei, ja jos oli, niin oliko hän tarkoittanut avun saamista taikuudellisin keinoin. Hyryn tapaus jääkin hieman avonaiseksi, sillä tapauksen puitteissa oikeus ei saanut varmuutta Kaisan toimista.

Taikakeinoin pyrittiin saamaan varastettuja esineitä varsin runsaasti 1700-luvun lopulla. Jo aikaisemmassa tutkimuksessa on tuloksia varastetun tavaran sekä varkaiden etsimisestä taikuuden avulla. Erilaisin taikakeinoin on yritetty paljastaa niin varkaan henkilöllisyyttä kuin

²³⁸ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1792 vuonna 1792 AI:95 s. 1380–1382, 1383–1386.

²³⁹ JyMA Vaasan hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1792 ES4476.

sitä mihin varastettu esine oli päätynyt.²⁴⁰ Hyryn tapauksen kaltaisia oikeudenkäyntejä on aineistossani 12. Suurimmassa osassa tapauksia yllyke tekemään taikoja oli samantapainen kuin tässä, syyllisten oma tahto ilman erityistä pyyntöä. Useimmiten syylliset tekivät taian, jonka olivat kuulleet auttavan varastetun esineen löytymiseen. Jotkut kuitenkin tunsivat taitat hyvin. Hyvin harvassa tapauksessa joku oli varsinaisesti pyytänyt hankkimaan varastetun esineensä takaisin. Kuitenkaan näissä tapauksissa avunpyyntö ei koskenut taikuutta, vaan yleisesti varastetun esineen takaisin hankkimista. Kaisa Hyryn tavoin moni puhui varastetusta omaisuudestaan, mutta ei kehottanut ketään taikojen pariin saadakseen omaisuuttaan takaisin.

Stereotyyppisen noidan kadotessa taikojen tekijän esikuva muuttuu. Taikoja ei ole pahantahtoinen noitanainen tai ylipäätään nainen, vaan hyvää tarkoittava mies, joka toisinaan turvautuu naisen apuun tai tarjoaa tälle apuaan taikojen teossa. Taikuudesta syytetyt naiset eivät lähteneet omasta aloitteestaan kirkkomaalle keskellä yötä tai suorittaneet tekojaan ilman lähipiirinsä hyväksyntää. Naisen apuna oli aina mies, joka tiesi, mikä taika auttaisi vaivoihin. Toki Anna Toppman on poikkeus neuvua antavana naisena. Tietäjien rooli yhteisön auttajana säilyy kirkon ja maallisen esivallan rajoittavista toimista huolimatta. Naisnoitaa ei enää ole, eikä syytettyjä naisia tuomita heidän yhteiskunnallisen roolinsa vuoksi siveettöminä tai vihattuina hahmoina. Naiset tuomitaan tekojensa vuoksi. Naisten osuuden vähäisyys osoittaa taikuuden ja taikauskon kriminalisoinnin mukanaan tuoman suhtautumisen muutoksen: taikoja joutuivat tulilinjalle.

3.2. Syyttäjät taikuusoikeudenkäynneissä

Syyttäjistä suurin osa oli maallisen esivallan edustajia. Maaseudun nimismiehet ja kaupunkien viskaalit olivat suurimmassa roolissa taikuussyytösten ilmiantajina. Myös papisto ja rahvas ilmiantoivat taikoja.²⁴¹ Syyttäjien roolia on tutkittu aikaisemmassa tutkimuksessa arvioitaessa esivallan suhtautumista noituuteen ja taikuuteen sekä syytteiden syntymistä. Esivallan edustajien kohdalla syyt ilmiantoihin ovat olleet selkeitä: virallisten normien mukainen toimiminen noituutta, taikuutta ja jumalanpilkkua vastaan. Varsinkin papiston kohdalla tämä on selkeää: oikean uskon noudattaminen oli hyvin tärkeää seurakuntaelämän eheydelle. Tarkastelen esivallan roolia oikeudenkäyntien syyttäjinä ja ilmiantajina. Rahvaan kohdalla suurimpana syynä ilmiantoon olivat henkilökohtaiset kiistat osapuolten välillä. Tarkastelen

²⁴⁰ Eilola 2003 s. 60–63.

²⁴¹ Katso liite 3. Syyttäjien lukumäärät.

myös rahvaan roolia, sillä se selittää ne syyt, miksi esimerkiksi talonpojat syyttivät toisiaan taikuuden harjoittamisesta. Kvantitatiivisessa osuudessa havaitsin päällekkäisyyksiä ilmiantajien lukumäärässä, sillä joissain tapauksissa sekä maallisen että hengellisen esivallan edustaja on ollut ilmiantajana rahvaan edustajan ohella. Lähinnä tällaisia tapauksia olivat ne, joissa nimismies tai viskaali esitti syytteen hänelle esitetyn ilmiannon perusteella.

3.2.1. Hengellinen ja maallinen esivalta ilmiantajana

Maallisen esivallan velvoittajana oli vuonna 1734 annettu Ruotsin valtakunnan yleinen laki. Kyseinen virallinen normisto tuli voimaan vuonna 1736. Tämän velvoittamana maallisen esivallan tuli tuoda oikeuden eteen myös taikuudesta syytetyt Pahanteon kaaren toisen luvun toisen pykälän mukaan. Uuden normiston myötä taikus kriminalisoitiin ensimmäistä kertaa.²⁴² Virallisen normiston mukanaan tuoma muutos asetti myös taikojat vaaravyöhykkeelle. Normiston ja oikeuden roolia käsitellään laajemmin analysoitaessa ali- ja hovioikeuden tuomitsemista virallisen normiston määräysten mukaan. On kuitenkin pohdittava, miksi maallisella esivallalla oli suuri rooli taikusoikeudenkäyntien syntymiseen? Virallinen normisto on tärkein selittäjä, sillä henkilökohtaiset tekijät jätetään pois. Tapausten runsas lukumäärä selittyy osittain virkasyillä: nimismiehet halusivat osoittaa olevansa kykeneviä ammatissaan. Joidenkin alueiden oikeudenhoitajat olivat innokkaita, kuten Limingan nimismiehet. Kyseiseltä alueelta on löytynyt eniten taikusoikeudenkäyntejä koko tutkimusajalta ja -alueelta.²⁴³

Taikus kirjattiin ensimmäistä kertaa rikokseksi yleiseen lakiin vuonna 1734. Nimismiesten ja viskaalien velvollisuutena oli tuoda oikeuden eteen taikuudesta kiinni jääneet tai siitä epäillyt henkilöt. Varsinkin maallisella esivallalla oli rooli jo noitaprosessien aikaan noituudesta ja taikuudesta syyttäjinä. Aikaisemmassa tutkimuksessa on syyttäjien roolia analysoimalla pyritty pohtimaan niin yksittäisten henkilöiden kuin yleensä esivallan suhtautumista kansanomaisiin tapoihin. Esivallan asema oikeudenkäyntien syyttäjinä riippui alueesta ja vallitsevasta oikeusjärjestelmästä. Inkvisitorinen oikeusjärjestelmä toimi keskiajalla tehokkaasti myös hengellisen esivallan taistelussa harhaoppisuutta vastaan. Inkvisitorisessa järjestelmässä tuomari otti aktiivisesti kantaa oikeudenkäynteihin ja oikeuden toimintaa

²⁴² Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) II.Cap.2.§.:M:B: s. 126

²⁴³ Katso liite 1. Taikusoikeudenkäyntien lukumäärät sekä Limingan osalta konseptituomiokirjat. OMA Limingan kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuosina 1754 - 1800.

säätelivät tiukat toimintaohjeet. Myös todistajien rooli oli säännelty. Kuitenkin huhujen avulla saatettiin esittää syytteitä ja kidutuksen kautta saatettiin saada tunnustus.²⁴⁴ Ruotsalaisessa oikeusjärjestelmässä inkvisitorinen järjestelmä alkoi muuttua 1600-luvulla. Tällöin virallisen syyttäjän asema ja legaalisen todistamisen korostaminen tulivat vallitseviksi. Tuomioistuimissa tuomarit eivät enää itse nostaneet rikossyytteitä. Kruunun virkamiehet olivat jo 1600-luvulla alkaneet toimia aktiivisemmin alueidensa syyttäjinä, saaden tiedon rikoksista joko kiinni jäämisen tai ilmiannon perusteella. Sörlinin mukaan Götan hovioikeuden alueella maallinen esivalta toimi syyttäjinä kuulopuheen tai itse teosta kiinni jäämisen perusteella.²⁴⁵ Suomessa syytteet tulivat oikeuden eteen samalla tavalla. Varsinkin itse teosta kiinni jäämisellä oli suuri rooli syytteen syntymisessä.

Suomalaisissa noituusoikeudenkäynneissä esivalta toimi rahvaan rinnalla syyttäjänä lähes tasaiseen tahtiin. Aikaisemmassa tutkimuksessa esivallalla on useimmiten tarkoitettu maallista esivaltaa, sillä papiston rooli noituusoikeudenkäynneissä ei ollut varsinaisten syytteiden esittäminen. Maallisen esivallan toimet syytteiden esittämiseen pohjautuivat jo aiemmin vahvasti viralliseen normistoon. Henkilökohtaisilla vaikuttimilla oli harvoin vaikutusta syytteiden esittämiseen ja oikeudenkäyntien kulkuun.²⁴⁶ Nimismiesten roolista ilmiantajina ja syyttäjinä taikuusoikeudenkäynneissä esimerkkeinä toimivat kaksi miestä. Limingan kärjäkunnan nimismiehet Henric Enqvist ja Jöns Petter Berg ovat hyviä esimerkkejä kihlakuntansa oikeudenhoitoa tehokkaasti hoitavista henkilöistä. Pohjois-Pohjanmaalla nimismiehen virka kulki suvuissa isältä pojalle. Paikalliset virkamiessuvut saattoivat vaikuttaa alueen oikeudenhoitoon omien intressiensä mukaisesti. Paikallisuuden vuoksi nimismiehet tunsivat hyvin maakunnan ja sen asukkaat.²⁴⁷

Vaikka taikuustapausten määrä on suurin juuri Limingan kärjäkunnassa, nimismiesten henkilökohtaiset intressit ei kuitenkaan selitä lukumäärää. Enqvist tai Berg eivät esittäneet omia mielipiteitään taikuuteen liittyen. Tuomiokirjoista ei löydy viittauksia henkilöiden omiin ajatuksiin, joiden perusteella he olisivat erityisesti kiinnittäneet huomiota taikuuden harjoittamiseen. Limingan kärjäkunnan oikeudenhoito oli kokonaisuudessaan tehokasta

²⁴⁴ Sörlin 1993 s. 45–46; Tedeschi 1984 s. 83–108. Kidutuksen vaikutus kielenkäyttöön katso myös Heikkinen 1969 s. 39–40; Nenonen 2006 s. 121.

²⁴⁵ Sörlin 1993 s. 75, 84–87.

²⁴⁶ Tunnetuin suomalainen tuomari, jolla oli henkilökohtaista vaikutusta noituusoikeudenkäynneissä, oli ahvenanmaalainen Nils Psilander. Heikkinen 1969 s. 204–244, 256 (taulukko); Nenonen 1992 s. 113–123.

²⁴⁷ Pohjois-Pohjanmaan virkamiessuvuista katso Halila 1954 s. 122–125 sekä Halila 1984 s. 158–162. Yleisesti suomalaisista nimismiehistä katso Ylikangas 1996.

nimismiesten ansiosta. Henric Enqvistin ja Jöns Petter Bergin toimien myötä suurin osa rikoksista epäillyistä joutui oikeuden eteen. Tutkimusajalla Limingan kärjäkunnassa käsiteltiin 10 taikusoikeudenkäyntiä. Nimismiehet toimivat syyttäjinä seitsemässä tapauksessa.²⁴⁸ Miehet osoittavat, että yksittäisen henkilön omilla intresseillä ei ollut vaikutusta jonkin alueen ”dominanssiin” taikusoikeudenkäyntien määrässä. Muissa tutkimusalueen kärjäkunnissa nimismiesten rooli taikuustapausten syyttäjinä on samanlainen. Millään alueella ei ole selkeitä viitteitä tietyn kruunun virkamiehen vaikutukseen oikeudenkäyntien syntymisessä. Nimismiehet toimivat aktiivisesti alueensa oikeudenhoidon turvaamiseksi. Enqvist ja Berg toimivat virallisen normiston mukaisesti saattamalla syytetyt oikeuden eteen. Tapausten suuri määrä Limingassa johtuu lähinnä viran tuomasta velvollisuudesta saattaa rikolliset oikeuden eteen. Valtion ja kirkon harjoittama siveettömyyksien tarkempi valvonta johti osaltaan myös oikeudenhoidon tehostumiseen ja kiristymiseen.

Papiston rooli taikusoikeudenkäyntien ilmiantajina on pieni. Lainsäädännön ja yleisten kristikunnassa tapahtuneiden muutosten myötä noituus- ja taikusoikeudenkäyntien syyttämisvelvollisuus siirtyi maalliselle esivallalle. Manner-Euroopan tapauksissa papit toimivat yhteistyössä inkvisition kanssa noituusoikeudenkäynneissä 1500- ja 1600-luvuilla. Hengellisen esivallan edustajat olivat mukana inkvisition suorittamissa kidutuksissa sielunhoitajan ominaisuudessa. Oikeudenkäynneissä papit olivat langettamassa kirkollisia rangaistuksia rikoksista. Inkvisitio oli katolisissa maissa vahvasti papistoon ja hengelliseen esivalltaan sidottu. Papistoa puolestaan sitoivat kirkon säädökset ja Raamattu.²⁴⁹ Pohjoismaissa hengellinen esivalta toimi kirkollisten rangaistusten langettajana omissa tuomioistuimissaan. Kirkollisen tuomiovallan siirryttyä maalliselle esivallalle, papiston rooli noituus- ja taikusoikeudenkäyntien toimijoina muuttui. Bengt Ankarloon tutkimissa ruotsalaisissa kuninkaan asettamissa noitakomissioissa papit kuitenkin toimivat aktiivisesti ilmiantajina ja kannanottajina 1600-luvulla.²⁵⁰

Kirkon rooli oli samanlainen Ruotsissa ja Suomessa läpi 1600-luvun. Papisto toimi ilmiantajana, kirkollisten rangaistusten asettajana sekä tiedonantajana. Papit toimivat myös

²⁴⁸ OMA Limingan kärjäkunnan tuomiokirjat tutkimusajalta koskien taikusoikeudenkäyntejä. Katso myös liite 1. Taikusoikeudenkäyntien lukumäärät.

²⁴⁹ Nenonen 2006 s. 78–80, 86–98, 181; Tedeschi 1984 s. 96–97.

²⁵⁰ Ankarloo 1984 s. 257–263. Kirkonmiehet kiinnittivät huomionsa oikean uskon harjoittamiseen Nenonen 2006 s. 189.

syytettyjen avustajina auttamalla esimerkiksi kirjoittamisessa. Vähitellen papisto siirtyi takalalle aktiivisesta osallistumisesta kuulusteluihin ja oikeudenkäynteihin. Papisto alkoi toimia lähinnä noituus- ja taikuustapausten ilmiantajina ja tunnustusten vastaanottajina. Lisäksi papit jatkoivat saarnaamista noituuden ja taikuuden synneistä. Pitäjänkokouksissa käsitellyt tapaukset kulkeutuivat maallisen esivallan tietoon ja oikeuden eteen. Oikeudessa pappi saattoi esittää syytteen kirkolliskokouksen pöytäkirjan, hänelle tehdyn tunnustuksen tai muun ilmiannon perusteella. Useimmiten pappi ei ollut paikalla käräjillä, vaan ilmianto tehtiin kirjallisen muistion perusteella.²⁵¹ Esimerkkinä toimii Oulun kaupungin kirkkoherra Nils Fehlmanin muistion perusteella oikeuteen tuotu taikuustapaus. Irtolaismies Mikael Koistista syytettiin taikomisesta Oulun raastuvanoikeudessa vuonna 1775. Koistisen kerrottiin tehneen taikoja kaupungin väliaikaisessa kirkkorakennuksessa. Fehlmanin muistion perusteella nimismies syytti Koistista taikuuden harjoittamisesta kirkossa. Fehlmanin muistiossa oli kerrottu tarkasti miten Koistinen toimi sekä tapahtumia todistaneiden lasten nimet. Lopulta Koistinen tuomittiin taikuudesta sakkoihin Fehlmanin muistion avulla, sillä oikeudenkäynnissä ei kuultu yhtään todistajaa.²⁵² Papin tai kirkkoherran kirjoittaman ja oikeudelle antaman muistion myötä syytettiin taikuuden harjoittamisesta kahdeksassa tapauksessa. Näissä tapauksissa tuomio vaihteli sakkotuomiosta vapautukseen. Papit eivät toimineet tapausten todistajina tai virallisina syyttäjinä yhdessäkään tapauksessa.

Papille tunnustamisesta esimerkkinä on talonpoika Juhani Reinikan ja sotilas Pertti Väisäsen tapaus Kajaanista vuodelta 1763. Syytetyt vietiin papin eteen sen jälkeen, kun he olivat jääneet rysän päältä kiinni taikoessaan kaupungin kirkkomaalla. Syytetyt olivat tunnustaneet tekonsa papille sekä myöhemmin oikeudessa. Heidät tuomittiin sakkoihin taikuudesta tunnustuksen vuoksi.²⁵³ Hengellinen esivalta toimii 1700-luvun taikuusoikeudenkäynneissä lähinnä välittäjän roolissa. Ilmiannot tulivat välillisesti nimismiehen saaman muistion kautta. Papeille tehdyt tunnustukset tuotiin sellaisinaan oikeuden kuultaviksi, vaikka moni syytetty yritti kieltää oikeudessa. Vasta oikeuden tekemien painokkaiden vaatimusten jälkeen syytetyt tunnustivat tekonsa. Hengellinen esivalta ei myöskään puuttunut taikuussyytöksiin käräjillä. Joissakin tapauksissa mainittiin asiaa käsitellyn aikaisemmin kirkkoraadissa. Esimerkiksi talonpoika Pauli Nevanperää vastaan esitettyä noituussyytettä käsiteltiin ennen maallista

²⁵¹ Heikkinen 1969 s. 204–244, 249–250; Sörlin 1993 s. 79–84.

²⁵² OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1775 AI:75 s.254–264. Kyseistä tapausta käsitellään myös viimeisessä luvussa esimerkkinä hovioikeuden tuomion langettamisesta.

²⁵³ OMA Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1763 Ica:5 s. 275–276, 278–286 (liitteet joita ei voi lukea 279–284). Tapausta käytetään myös työn viimeisessä luvussa käsitellessä kihlakunnan- ja raastuvanoikeuden välistä suhdetta.

tuomioistuinta Oulaisten kappelin kirkkoraadissa. Nevanperä oli itse vienyt tapauksen kirkkoraadin käsiteltäväksi, kun talonpojat Jaakoppi ja Mikael Vändö olivat syyttäneet häntä ohrapeltojen noitumisesta. Jaakoppi Vändö toi lopulta asian oikeuden eteen kirkkoraadin protokolla mukanaan.²⁵⁴ Pauli Nevanperän tapaus käsiteltiin perinpohjaisesti maallisessa tuomioistuimessa. Todistajina kuultiin samoja henkilöitä kuin kirkkoraadissa ja maallinen oikeus teki omat ratkaisunsa todistajanlausuntojen perusteella. Taikuussyytökset oli asetettava maallisen tuomioistuimen tarkasteltavaksi, eikä kirkollinen tuomioistuin voinut tuomita kuin kirkolliseen rangaistukseen. Kirkolliseen rangaistukseen kuului häpeärangaistus eli häpeäpaaluun joutuminen tai jalkapuu. Myös julkirippi ja ehtoolliselta sulkeminen olivat kirkon langettamia rangaistuksia.²⁵⁵ Maallinen esivalta saattoi tuomita pelkän kirkkoraadin protokollan kautta, mutta oikeus pyrki tutkimaan syytökset mahdollisimman perusteellisesti.

Papit toimittivat oikeuteen myös kirjallisia todistuksia syytetyn tai todistajan oikeustoimikelpoisuudesta. Papintodistuksen avulla pystyttiin osoittamaan todistajan tai syytetyn ikä, kristinuskon oppineisuus ja paikkakunnalle muuttovuosi. Lisäksi todistuksessa ilmeni mahdolliset tiedot aikaisemmista vastaavanlaisista tai muista rikoksista sekä luonteen heikkouksista kuten juoppoudesta tai mielenvikaisuudesta. Henri Juntusen tapauksessa esitettiin papintodistus yhden todistajan oikeustoimikelpoisuudesta. Todistaja Juhani Haapalainen yritettiin jäädä nuoren ikänsä vuoksi, mutta papintodistus osoitti todistajan olevan tarpeeksi oppinut kristinuskosta, jotta hän ymmärtäisi todistajanvalan merkityksen. Valallinen todistaminen vaati kykyä ymmärtää kristinuskon opit synneistä ja tekojen seuraamuksista.²⁵⁶ Papintodistukset vahvistivat henkilöiden kelpoisuuden todistaa tai kyvyn ymmärtää tekojensa vakavuuden.

Esivallan rooli syyttäjänä ei muuttunut suurten noitaprosessien jälkeen. Henkilökohtaisten asenteiden vaikutusta ei ole havaittavissa. Esivalta nosti syytteet virkatehtäviensä hoitamisen vuoksi. Nimismiehet ja papit joutuivat virkansa velvoittamana ilmiantamaan taikuuden harjoittajia. Kirkon ja valtion lähentyminen oikean uskon puolustamiseksi vaikutti taikusoikeudenkäyntien määrään ja syyttäjien rooliin. Maallinen esivalta oli vuoden 1686

²⁵⁴ OMA Pyhäjoen kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1776 Salo: 49 s.148-151v.

²⁵⁵ Oikeudenpöytäkirjoissa käytetään termiä *kyrkoförärgelse*. Olen suomentanut termin kirkkopahennukseksi. Kirkolliset rangaistukset suuntautuivat kansan pelotteeksi ja syntisen häpäisemiseksi. Karonen 1999 s. 247; Sörlin 1993 s. 80–81.

²⁵⁶ OMA Paltamon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Kajaani: 8 s.568-570v., s.578v.-582v.. Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1761 Kajaani:9 s.12-13v., s. 14–16, s. 19-21v., s.22-24v. Valallisesta todistuksesta katso vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 226 XVII.Cap.16.§.R:B:

kirkkolain ja vuoden 1734 yleisen lain myötä velvoitettu puuttumaan uskonrikoksiin, vaikka kirkon tehtävänä oli edelleen ylläpitää kristinuskon oppia pyrkimällä poistamaan taikuuden kaltaisia kansantapoja. Ruotsissa oli jo 1600-luvun aikana alettu kiristää kirkkokuria ja vahvistaa papiston roolia paikallisyhteisössä, jolloin yhteisö joutui tiukemman valvonnan alle. Luterilaisen ortodoksian myötä kirkon huomio kiinnittyi oikean uskon puolustamiseen. Synnistä lankesi kollektiivinen, koko yhteiskuntaa ja valtiota koskeva Jumalan rangaistus. Eskatologinen eli maailmanloppua odottava maailmankatsomus korosti syntien yleismaailmallista rangaistusta. Kirkko pyrki opettamaan kansalle näitä käsityksiään sivistämisspyrkimysten ohella.²⁵⁷

Papiston pieneen rooliin voi etsiä monia syitä. Uskon puolustamisen tärkeys oli olemassa vielä 1700-luvulla, mutta uskonasioiden siirtyessä maalliselle esivallalle hengellisen esivallan rooli uskonpuolustajana väheni. Kirkon roolin vähentymisen syiksi on nähty niin kuninkaanvallan heikkeneminen kuin yksilöllisen uskonkäsityksen esiintulo. Herätysliikkeiden syntyminen vaikutti myös kirkon aseman muuttumiseen paikallisyhteisön ja yksilön elämässä. Lisäksi luonnontieteiden nousu yhteiskuntateoriaksi heikensi uskonnon ja teologian asemaa politiikassa sekä tiedemaailmassa. Pappien määrä seurakunnissa oli myös vähentynyt 1700-luvun Suuren Pohjan sodan sekä Venäjän miehityskausien ison- ja pikkuvihan myötä. Myös käsitys Jumalan kollektiivisesta rangaistuksesta alkoi väistyä yksilöllisyyden tieltä.²⁵⁸ Hengellinen esivalta väistyi hiljalleen oikeudelliselta areenalta. Taikusoikeudenkäyntien tuomiovallan siirtyminen maalliselle esivallalle vaikutti maallisen esivallan toimintaan syyttäjänä. Virallisten normien mukainen tuomitseminen vaati nimismiesten ja viskaalien aktiivisempaa roolia taikuusrikosten suhteen.

3.2.2. Rahvas syyttäjänä – kiistat syytteiden taustalla

Rahvaan rooli noituus- ja taikusoikeudenkäyntien ilmiäntajina on pysynyt samanlaisena suurten noituusprosessien jälkeen. Taustalla on useimmiten havaittavissa osapuolten väliset henkilökohtaiset riidat, jotka kumuloituessaan johtivat taikuussyytösten esille tuloon.

²⁵⁷ Suomen kirkkohistoriasta ja 1600-luvun luterilaisesta ortodoksiasta katso yleisesti Heininen – Heikkilä 1996, Leino 2002. Katso myös Karonen 1999 s. 334–340; Sörlin 1993 s. 36 ja Virrankoski 2001 s. 230–238. Synnin merkityksestä kirkollisessa yhteydessä katso Jutikkala 1995 s. 203–207.

²⁵⁸ Suuri Pohjan sota käytiin vuosina 1700 - 1721. Venäjän miehityskaudet olivat isoviha vuosina 1714 - 1721 ja pikkuviha vuosina 1742 - 1743. Karonen 1999 s. 309–325, 334–340, 392. Yleisesti Suomen oloista Suuren Pohjan sodan sekä Venäjän miehityskausien ajoista katso myös Halila 1984 (teos käsittelee laajasti Suuren Pohjan sodan ja Isonvihan aikaa) sekä Virrankoski 2001 s. 264–281.

Aikaisemmassa tutkimuksessa henkilökohtaisten kiistojen merkitystä syytösten esittämiseen on pidetty varsin suurena. Muitakin syitä noituus- tai taikuustulkinnan tekoon oli, mutta konfliktipohjainen syytös vastaa parhaiten tutkimiani rahvaan tekemiä syytöksiä. Taloudellissosiaalisen selitystavan mukaan henkilökohtaiset talouteen tai sosiaaliseen tilanteeseen liittyvät kiistat olivat usein syynä taikuussyytösten esilletuloon. Varsinkin arkielämässä tärkeiksi koettuihin asioihin, kuten terveyteen, liittyvät kiistat ja epäonni vaikuttivat taikuuden ja noituuden ilmituloon.²⁵⁹ Noituus- ja taikuussyytös saatettiin esittää myös muun riitatilanteen kärjistyttyä. Esimerkiksi sellaisissa tapauksissa, missä taikuus oli sosiaalisesti hyväksyttävää yhteisön silmissä, jonkin riidan paisuttua syytös taikuuden harjoittamisesta esitettiin. Konfliktin puuttuessa syytös saattoi syntyä myös huhujen pohjalta. Noidaksi huhuttu saatettiin yhdistää epäonnen aiheuttajaksi hyvin kaukaa haetulla syyllä.

Syytösten perusteella on voitu tutkia niin paikallisyhteisöä kuin henkilöiden välisiä suhteita, sekä kansan suhtautumista noituuden ja taikuuden hyväksyttävyyteen. Konfliktipohjaista selitystapaa voi pitää osuvana niissä 1700-luvun lopun taikuustapauksissa, joissa tavallinen kansa toimi syytteen esittäjänä: taustalla oli jokin henkilökohtainen kiista tai riitatilanne. Vain yhdessä tapauksessa konfliktin oli taustalla taloudellinen syy: syytinkiin liittyvä riita. Sigfrid ja Jaakoppi Eerolan syytinkikiistasta sai alkunsa myös taikuussyytös.²⁶⁰ Tapausten tulkinnassa on huomioitava, että se on rivien välistä tehtyä: henkilöitä tulisi tarkastella laajemmin, jotta voisi olla varma taloudellisten tai sosiaalisten syiden aiheuttamasta riitatilanteesta. Riita kuitenkin on lähes kaikkien rahvaan esittämien taikuussyytösten taustalla.

Talollinen Olavi Antila, renki Matti Kärämä, talollinen Antti Antila, sotilas Matti Åberg sekä irtolaismies Pertti Hiltunen olivat Limingassa käräjillä nimismiehen ilmiantaman lyömistapauksen vuoksi vuonna 1757. Humalaiset miehet olivat alkaneet kärhämöidä, lähinnä Kärämän esittämän syytöksen vuoksi. Kärämä sanoi Olavi Antilalle: ”Sinä olet saatanan noita samoin poppamies, myrkkyä anna sinun seuraavan oluen olla”. Syytöksen jälkeen muut miehet jatkoivat Olavin syyttämistä noidaksi (trollkarlan). Kärämä jopa solvasi Olavin äitiä haukkuen tätä ”navetta kantturaksi”. Lopulta Olavi Antilaa pahoinpideltiin lyömällä ja vetämällä hiuksista. Tapausta käsiteltiin oikeudessa kahden päivän ajan. Käsittelyn yhteydessä ilmeni, että Kärämä oli aiemminkin syyttänyt Olavi Antilaa noidaksi. Matti Kärämä oli kertonut eräälle tapauksessa todistaneelle henkilölle kerran nähneensä Olavin

²⁵⁹ Katso taloudellissosiaalinen selitystapa luvusta 2.2.2. sekä Nenonen 1992 s. 78–81.

²⁶⁰ OMA Salon ja Siikajoen kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Salo 92: s. 182v.-187.

harjoittamassa konstejaan. Myös useat todistajat vahvistivat epäilleensä Olavia taikuuden harjoittajaksi, sekä nähneensä hänet harjoittamassa taikuutta kymmenen vuotta sitten. Asian käsittelyn edetessä Olavi myönsi oppineensa parannuksessa käytettävät Raudan sanat²⁶¹ hevosia parantaneelta Pertti Määttäältä. Olavi myönsi myös hyödyntäneensä loitsua raudan aiheuttamien haavojen parantamiseksi. Tuomiota langettaessa Olavi Antila sai juopumussakon lisäksi sakot taikuuden harjoittamisesta. Muut tapauksessa syytetyt miehet saivat sakkoja lyömisestä, juopumuksesta ja solvauksesta.²⁶² Hovioikeus piti kaikkien sakot voimassa.²⁶³

Tapauksessa kiistan osuus taikuussyytöksen esille tulossa oli vahva. Matti Kärämän ja Olavi Antilan välillä oli riitaa jo ennen tätä tapausta. Alkoholin vaikutuksen alaisena olleet miehet kärjistikin sanallisen kiistatilanteen lyömiseen asti. Olavi Antilaa lyötiin käsille ja kasvoihin sekä häntä revittiin hiuksista. Nämä olivat suojautumiskeinoja noidaksi epäiltyä vastaan. Uskomusperinteiden säilyminen oli säilyttänyt myös tämän tavan, sillä noidan vahingoittamisen uskottiin kumoavan noidan voimat. Olavin pahoinpitely saattoi johtua myös pelosta. Kärämä ja oikeudessa esiintyneet todistajat tiesivät Olavin harjoittaneen taikuutta menneisyydessä. Vahvan juopumustilan myötä Kärämän aloittama verbaalinen pahoinpitely muuttui fyysiseksi. Luultavasti lyömisellä avulla uskottiin Olavin menettävän voimansa. Tilanteen arvioinnissa on huomioitava osallisten vahva humalatila. Juovuksissa ollessaan ihminen ei välttämättä pysty hillitsemään itseään ja voimankäyttö voi olla liiallista. Olavia lyötiin ensin käsille, minkä jälkeen lyöminen muuttui rajummaksi. Alkoholin vaikutuksesta voiman käyttö muuttui rajuksi. Taikuussyytös oli Kärämän aloite, ja syyte oli johtunut hänen ja Olavin aikaisemmista kiistoista. Henkilökohtainen riita oli tässä tapauksessa merkittävä tekijä syytöksen esittämiseen. Kuitenkaan taustalla ei ollut näkyvää taloudellista syytä, joka olisi aiheuttanut konfliktin miesten välille.

Uudisasukas Matti Pildo joutui käräjille appiukkonsa toimesta. Pildon appi Juhani Tervo syytti Mattia solvauksesta sekä tyttärensä ja vaimonsa pahoinpitelystä Iin talvikäräjillä vuonna 1771. Tervon ja todistajien mukaan Pildo oli solvannut appivanhempiaan ja pahoinpidellyt vaimoan vuoden 1770 syksyllä. Lisäksi todistaja Erkki Kananen sekä Tervo

²⁶¹ Olavi Antilan käyttämä loitsu oli kirjattu tuomiokirjaan suomeksi. OMA Limingan kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1757 Oulu: 184 s.33. Loitsua käsitellään laajemmin luvussa 4.3.1. Loitsut osana taikatekoa.

²⁶² OMA Limingan kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1757 Oulu: 184 s. 23-27v., 29-38v.

²⁶³ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1757 ES4448.

kertoivat Pildon uhanneen appeaan väen nostattamisella.²⁶⁴ Muut todistajat kertoivat kuulleensa huhuja Pildon osaamista taikuuskonsteista. Lopulta Pildo vapautettiin taikuussyytteestä, mutta solvausjuttua aiottiin käsitellä uudestaan seuraavilla käräjillä.²⁶⁵ Hovioikeudessa tuomio pidettiin voimassa.²⁶⁶ Pildoa ei voitu todistaa syylliseksi taikuuden harjoittamiseen. Appiukko oli pyrkinyt mustamaalaamaan vävypoikansa väittämällä hänen parantavan lukemalla Jumalan sanaa. Loitsimiseen liittyvä lukeminen eli johonkin kohteeseen lausuttu loitsu oli yksi lukuisista kansan tavoista parantaa sairauksia.²⁶⁷ Juhani Tervo väitti vävypoikansa olevan taikoja. Tervon tiedettiin puhuneen Pildon mahdollisista yöllisistä retkistä myös kirkkoherra Frosteruksen kanssa. Frosterus oli vain keskustellut aiheesta Pildon kanssa, eikä ollut vienyt asiaa eteenpäin. Kukaan ei tiennyt tarkkaan, mitä Pildon väitettiin tehneen, sillä kukaan ei ollut koskaan nähnyt häntä itse teossa. Myös tiedot hänen tietäjän taidoistaan puuttuivat. Harjoittiko Pildo taikuutta vai ei, jäi tapauksessa hyvin epäselväksi.

Tervon ja Pildon vihamieliset välit vaikuttivat syytökseen. Pildo oli lyönyt vaimoaan sekä haukkunut tätä vähämieliseksi. Hän oli pahoinpideltyt fyysisesti myös anoppiaan. Juhani Tervon mitta oli tullut täyteen, minkä johdosta hän oli nostanut solvaussyytteen. Taikuussyyte tuli esille oikeudenkäynnin kuluessa, kun Tervo halusi korostaa vävypoikansa muita huonoja tapoja. Henkilökohtainen vihamielisyys vaikutti tämän tapauksen syntyyn. Koska taikuuden harjoittamista ei voitu todentaa, syyte raukesi. Tämä kertoo Tervon vihamielisyydestä Pildoa kohtaan: hän halusi rangaista vävypoikaansa kaikesta pahasta mitä tämä oli aiheuttanut. Taikuudesta syyttäminen saattoi olla myös herjaus tai solvaus Pildoa kohtaan. Jo sata vuotta aiemmin toista henkilöä herjattiin syyttämällä häntä noidaksi. Taustalla saattoi olla konflikti, joka oli johtanut herjaamiseen. Syytteistä vapautuminen vaati yleensä valallisen puhdistautumisen. Useimmiten syyte kääntyi herjaajan kannalta vahingolliseksi. Oikeudessa saattoi ilmetä herjaajan kannalta vahingollisia asioita. Riskinä oli myös se, että loukattu saattoi käyttää taitojaan loukkaajaansa vastaan. Loukkauksen aiheuttama suuttumus saattoi

²⁶⁴ Todistajana ollut uudisasukas Erkki Kananen kertoi Pildon sanoneen hänelle menevänsä Kiimingin kirkkomaalle ja nostattavansa 30 paholaista, jotka hän lähettäisi Tyhmälle. Kananen ymmärsi ”Tyhmän” tarkoittavan Tervon tilaa. OMA Iin kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1771 Kemi: 75 s. 39–44. Väen nostattamisella Matti Pildo tarkoitti nostattavansa kirkkoväen appiukkonsa kimppeun. Väen määrittelystä tarkemmin seuraavassa luvussa.

²⁶⁵ OMA Iin kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1771 Kemi: 75 s. 39–44.

²⁶⁶ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1771 ES4457.

²⁶⁷ Katso loitsuista ja niiden merkityksestä 1700-luvun lopun taikuudessa luku 4.3.1. Loitsut taikuudessa. Lukeminen tarkoittaa loitsujen esittämistä lukien tai sanelemalla. Tällaiset loitsut perustuivat katolisen papiston keskiajalla suorittamiin benediktioihin eli siunauksiin. Lukuja kutsuttiin myös synnyiksi ja virsiksi (Porthan). Siikala 1994 s. 64–65.

antaa aiheen vahingoittaa noituudella tai taikuudella.²⁶⁸ Matti Pildon ei kuitenkaan tiedetä käyttäneen taikuutta appiukkoaan vastaan, vaikka uhkaili nostattavansa kirkkoväen tämän kiusaksi.

Viimeisenä esimerkkinä on aiemmin mainittu talollisen Juhani Tulkin tapaus Kemin talvikäräjiltä vuonna 1786. Tulkin renki Juhani Kangas syytti isäntäänsä siitä, että tämä olisi vahingoittanut häntä tai muita kalastusreissulla. Kangas väitti Tulkilla olevan ”ruumiinluita” talossaan. Kankaan mukaan Tulki kuljetti kyseisiä luita mukanaan kalastusreissuilla toisia ihmisiä vahingoittaakseen. Tulkilla ja Kankaalla oli muitakin kiistoja: he olivat samoilla käräjillä riitelemässä työnteosta, sillä Kangas ei tehnyt Tulkin mielestä tarpeeksi töitä. Todistajat eivät kuitenkaan voineet vahvistaa Kankaan syytöstä. Juhani Tulki vapautettiin syytteistä todisteiden puuttuessa. Juhani Kankaalle langetettiin sakot solvauksesta.²⁶⁹ Hovioikeudessa Tulkin vapautus pysyi voimassa. Kankaan solvaussakot kuitenkin muutettiin sakoiksi herjaamisesta ja valehtelemisesta. Lisäksi Kankaan tuli maksaa Tulkin oikeudenkäyntikulut.²⁷⁰ Kangas oli syyttänyt Tulkia aiheettomasti ja vihassa.

Tapaus on hyvin samanlainen kuin Tervon ja Pildon tapaus. Henkilökohtainen vihamielisyys oli johdattanut Kankaan syyttämään isäntäänsä taikuuden harjoittamisesta, vaikka hänellä ei ollut esittää todisteita syytöksensä tueksi. Samalla tavalla kävi Tervon syyttäessä vävypoikaansa. Noidaksi ja taikojaksi solvaaminen oli yhteisöelämän kannalta riski, sillä solvattua henkilöä saatettiin epäillä, jos myöhemmin kävisi jotain onnettomuuksia yhteisössä. Kunnian loukkaaminen oli vakava asia yhteisössä, jossa henkilön maine määräsi hänen asemaansa ja arvostustaan yhteisössä. Varsinkin julkisella areenalla, kuten käräjillä, lausuttu solvaus tai loukkaus oli vakava asia. Loukkaus saatettiin tehdä vihassa, juopuneena tai aiemman loukkauksen jälkeen. Kunnian puhdistaminen oli tärkeää, jotta henkilö saattoi palauttaa maineensa yhteisön silmissä.²⁷¹ Kankaan ja Tervon tekemät syytökset oli tehty vihassa, tarkoituksellisesti tai ei. Molemmat syytteet kaatuivat, sillä heillä ei ollut esittää todisteita väitteidensä tueksi. Juhani Tulki ja Matti Pildo säästyivät taikojan leimalta oikeuden todetessa heidät syyttömiksi.

²⁶⁸ Nenonen 1992 s. 233–236, Sörlin 1993 s. 99–100.

²⁶⁹ OMA Kemin kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1786 Kemi: 35 s.144, Kemi: 78 s. 183–184.

²⁷⁰ JyMA Vaasan hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuodelta 1786 ES4471.

²⁷¹ Eilola 2003 s. 259–270.

Näitä tapauksia tarkastelemalla voidaan todeta aikaisemman tutkimuksen käyttämän konfliktiselitystavan olevan edelleen käytännöllinen joissain tapauksissa. Aikaisempaan tutkimukseen verrattuna tapauksissa ei ollut taustalla suoranaisia taloudellisia tekijöitä, jotka olisivat vaikuttaneet konfliktitilanteen syntyyn. Esimerkiksi juuri kerjuutilanteen pohjalta syntyneet konfliktit puuttuvat suomalaisesta aineistosta. Taustalla olivat lähes aina henkilöiden välit ja niiden tulehtuminen. Sosiaaliset konfliktit, jotka aiheuttivat noituus- ja taikuussyytteitä aikaisemmin olivat samankaltaisia kuin sata vuotta myöhemmin tapahtuneet konfliktit. Riitatilanne oli saattanut syntyä erilaisista syistä, kuten vihasta, humalatilasta tai muusta sosiaalisesta kiistasta. Noituus- tai taikuustulkinta tehtiin varsinkin epäonnen kohdattua, jos oli jonkun kanssa riidoissa ja vastapari oli uhkaillut jotain paha tapahtuvan. Rahvaan tekemät taikuussyytökset johtuivat 1700-luvun lopulla jonkinlaisesta konfliktitilanteesta. Ainoastaan yhden tapauksen taustalla oli selkeä taloudellinen kiista. Muiden kiistojen taustalla olivat erilaiset henkilökohtaiset syyt, mutta ei kuitenkaan suoranaista uhkausta vahingon aiheutumisesta. Myöskään todennettua vahinkoa ei yleensä ollut tapahtunut, mikä olisi antanut aiheen epäillä maagista vahingoittamista.

Toisen henkilön tekemä loukkaus tai herjaus aiheutti riidan, joka johti käräjille. Myös käräjillä saatettiin vihastuksissaan esittää syytteitä. Julkisella arenalla tehty loukkaus ei kuitenkaan tuonut kenellekään tuomiota taikuuden harjoittamisesta. Taikusoikeudenkäyntien syyttäjinä talonpojat ja muut paikallisyhteisön toimijat syyttivät niitä kenen kanssa eivät olleet hyvissä väleissä. Syytteiden syntymisen taustalla ei ollut huhuja, joiden perusteella olisi viety käräjille. Kaukaisen konfliktin, vahingon ja huhun yhdistelmä ei ollut taustalla rahvaan nostamissa syytteissä. Syytteelle oli aina jokin konkreettinen syy, joka useimmiten juontui taikateon tekemisestä, ja joka johti yleiseen tietoon taikojan kyvyistä. Syytteen saaminen läpi oikeudessa oli hankalaa. Todellinen tapahtuma saattoi johtaa sakkorangaistuksen saamiseen, mutta vapautus oli yhtä mahdollinen. Taikuuden harjoittamiseen ja siitä tuomitsemiseen ei suhtauduttu kevytmielisesti.

4. Taikuuden harjoittaminen 1700-luvun lopulla

4.1. Taikuuden harjoittamisen näyttämöt

4.1.1. Kirkkomaalla taikoja – julkinen näyttämö

Kirkkomaalla tapahtuneita taikatekoja oli yhteensä 37. Tapauksissa oli osittain päällekkäisyyksiä esimerkiksi useiden eri taikatekojen tai useamman paikan hyödyntämisen osalta. Kirkkomaalla tapahtuneet taiat jakaantuvat pääasiallisesti kahteen: 12 kertaa tarkoituksena oli saada varastettu tai kadonnut esine takaisin. Näitä taikoja tehtiin ainoastaan kirkon läheisyydessä. Sairauden parantaminen oli tarkoituksena 17 kertaa. Kirkkomaalla taiottiin myös onnen lisäämiseksi tai omaisuuden suojelemiseksi 7 kertaa. Toisen henkilön vahingoittaminen oli taustalla 8 tapauksessa. Kahden tapauksen kohdalla syy jäi epäselväksi tapausten yleisen epäselvyyden vuoksi.²⁷² Kirkkomaalla tehtyjen taikojen yhteydessä on pohdittava niin vainajiin liittyvien uskomusten kuin kristillisten vaikutteiden merkitystä taikomispaiikkaan. Lisäksi paikan julkisuus vaikutti kiinnijäämisriskiin.

Kansanomaisissa taikateoissa oli vahvat perinteet kirkkomaan tai hautuumaan hyödyntämisessä. Hautuumaalla taikomiseen liittyivät vahvasti uskomukset tuonpuoleiseen, kirkkomaan alla majaileviin vainajiin eli kirkkoväkeen sekä tietäjien suorittamiin vainajien nostoihin. Vainajat ovat keskeisin suomalaisessa kansanuskossa esiintyvä ylikuonnollinen entiteetti. Esi-isille uhraaminen ja vainajien muistaminen olivat tärkeä osa vainajauskoa. Kansanuskon vahvasta linkistä tuonpuoleiseen kertovat erilaiset vainajala-käsitykset. Vainajien uskottiin suojelevan ja valvovan jälkeläisiään, joten heidän suojeutensa varmistettiin erilaisin riitein. Vainajien käsitettiin jatkavan eloaan kalmistoissa, joten niiden herättäminen oli mahdollista. Suvun kuolleilta esi-isiltä saatettiin pyytää tietoja ja apua. Hautuun käsitettiin rajatuksi, pyhäksi alueeksi, jonka sisällä sijaitsivat tuonpuoleinen ja sen voimat.²⁷³ Vainajiin liittyvät myös sielu-käsitykset. Kansanperinteen tutkimuksessa sielua ja sen olemusta on tutkittu paljon. Eri kansojen käsitykset ovat erilaisia, mutta niille on yhteistä käsitys ihmisruumiista äkillisesti ja unessa irtautuvasta itse-sielusta, joka määrittä ihmisen

²⁷² Katso liite 5. Taikuuden harjoittamisesta, ja liite 7. Taikuusteon taustoista.

²⁷³ Vainajista ja vainajala-käsityksistä löytyy runsaasti tietoa suomalaisesta kansanperinteen tutkimuksesta. Tähän työhön liittyen on tarkasteltu vain joitakin tutkimuksia. Katso muun muassa Klemettinen 1997; karjalaisten vainajala-käsityksistä Kemppinen 1967 s. 11; suomalaisen kansanuskon mukaiset vainajala-käsityksistä Siikala 1994 s. 104–166, 181–186, 263. Myös suomalaisessa noituustutkimuksessa käsitelty vainajiin liittyviä uskomuksia, esimerkiksi Eilola 2003, Nenonen 1992.

minuutta. Käsityksiin kuuluu myös elämää ylläpitävä henki-sielu, joka poistui ruumiista kuolemassa. Ihmisen henki-sielu oli kuolematon ja se seurasi vainajaa hautuumaalle. Juuri tätä vainajan sielua jälkeläiset palvoivat.²⁷⁴

Vainajala- ja vainaja-käsitykset ovat olennainen osa suomalaista kansanuskoa. Tuonpuoleiseen ja sen voimiin liittyvä yliluonnollisuus on tärkeää ymmärtää, jotta voi analysoida hautuumaalla tehtyjä taikoja. Tuonpuoleista koskevat käsitykset ja uskomukset heijastuvat myös hautaustavoissa. Hautojen ja jäämistöjen on katsottu kuvastavan kuolemanjälkeistä olotilaa koskevia käsityksiä.²⁷⁵ Vainajiin liittyvät uskomukset ovat osa laajempaa uskomusjärjestelmää, joka puolestaan on ollut riippuvainen yhteisön kokonaisvaltaisesta kulttuurikäsityksestä. Suomalaisessa kansanperinteessä on nähty olevan useita rinnakkaisia vainajala-käsityksiä, jotka ovat peräisin eri kulttuurikausilta. Tuonela on käsitetty etävainajalaksi, kaukana tuonpuoleisessa sijaitsevaksi kuolleiden tyyssijaksi. Etävainajalaan liittyvät käsitykset ovat moninaisia: sen on käsitetty olevan kaukana tuonpuoleisessa ja sen erottaa elävien maailmasta meri tai järvi.²⁷⁶

Helvettiin ja Taivaaseen liittyvät kansanomaiset käsitykset ovat muovautuneet kristinuskon ja sen mukanaan tuoman yleiseurooppalaisen perinteen myötä. Paratiisimainen Taivas ja kauhea Helveti olivat kaksi täysin erilaista etävainajalaa. Erona etävainajalalle on lähivainajala eli hautapaikka, jonne kuolleen henki-sielu seurasi. Kalmistoja pidettiin kuolleiden kylinä, missä vainajien yhteisö pysytteli ja vainajien voimaan saattoi turvautua. Vainajalaan ja sen sijaintiin liittyvät käsitykset ovat olleet riippuvaisia yhteisön maailman rakentumisen käsityksistä. Kuitenkin vainajala-käsitykset ovat olleet rinnakkaisia monessa yhteisössä. Pohjoisen Euraasian alueelta on tavattu kahta käsitystä maailman rakenteesta, jotka ovat usein sulautuneet yhteen. Maailman uskottiin rakentuvan kerroksittain: ylämaailma, jota asuttivat henget ja kuolleet, ihmisten asuttama keskimaailma sekä demonien ja muiden yliluonnollisten voimien asuttama alamaailma. Alamaailma sijaitsi veden takana, kylmässä ja pohjoisessa ilmansuunnassa. Ylä- ja alamaailmojen uskottiin sijaitsevan päällekkäin, ja molempiin kävi

²⁷⁴ Kemppinen 1967 s. 7-24; Siikala 1994 s. 107-108

²⁷⁵ Siikala 1994 s. 105-106, 112-117.

²⁷⁶ Manala on puolestaan käsitetty maanalaiseksi kuolleiden asuinpaikaksi, vaihtoehtoiseksi nimitykseksi Tuonelalle Eilola 2003 s. 137; Kemppinen 1967 s. 50-66; Siikala 1994 s. 108-109, 119, etävainajaloista 120-132, 141, 144.

kulku ihmisten asuttaman maailman kautta. Tämänkaltaiset vainajala-käsitykset olivat tyypillisiä šamanistisille kulttuureille.²⁷⁷

Tuonpuoleinen oli voimakas tekijä myös tietäjälaitoksen perinteissä. Šamaanit matkasivat sinne langetessaan loveen, ja tietäjillä uskottiin olevan samanlainen kyky kommunikoida tuonpuoleisen kanssa. Tuonpuoleisen voimat mahdollistivat tietäjän menestykselliset toimet riitissä eli esimerkiksi parantamisen onnistumisen. Kuitenkin tietäjän oli kyettävä hallitsemaan kalman väkeä eli kirkkoväkeä, jotta hän ei päästäisi valloilleen valtavaa vahingollista voimaa.²⁷⁸ Niin ihmisellä kuin luonnon eri elementeillä uskottiin olevan voimalataus eli väkeä, joka oli osa olemusta. Jari Eilolan mukaan väen nimitys perustui esikristillistä alkuperää olevaan käsitykseen kaikissa elävissä olennoissa piilevään voimalataukseen. Toisilla olennoilla tätä voimaa oli enemmän, joten se teki niistä vaarallisia. Väkeviä voimia tuli varoa ja ottaa huomioon jokapäiväisessä elämässä erilaisin riitein ja rituaalein. Väki oli ikään kuin liikkuva energialataus, joka vaikutti toisiin olioihin ja jonka yhteydessä myös muut väet toimivat. Väen voima saattoi vaikuttaa suoralla kontaktilla kohteeseensa ja sen aiheuttamia tauteja saattoi parantaa. Väki ei ollut pohjimmiltaan hyvää eikä pahaa, mutta sitä saattoi käyttää kumpaan tahansa. Noituus- ja taikuusteot nähtiin pääosin 1600- ja 1700-luvulla väen väärinkäyttönä, varsinkin vahingoittavassa tarkoituksessa tehdyt teot. Lopullinen väen hyvyys tai pahuus riippui kuitenkin käyttäjän moraalisesta tasosta ja päämääristä.²⁷⁹

Tietäjät hyödynsivät toimissaan myös luonnonhaltijoiden ja kalman väen voimaa. Näiden voimien hyödyntämisessä tietäjällä oli voimaa käskeä niitä, valta niiden yli, vaikka hän oli riippuvainen niiden vahvistavasta voimasta. Koska vainajien uskottiin olevan ruumiillisesti läsnä haudoissaan, vainajat saattoi ”herättää” avun tai tietojen pyytämiseksi.²⁸⁰ Kristillistymisen myötä yhteisön lähivainajalassa eli hautausmaalla asuvaa vainajien joukkoa alettiin nimittää kirkkoväeksi. Kirkkoväen avulla saattoi aiheuttaa sairauksia, mutta nämä vaivat saattoi saada myös kirkkoväen ”tarttuessa” ihmiseen esimerkiksi säikähtäessä ruumista tai ihmisen toimiessa väärin väekkäällä alueella. Vainajat rankaisivat hautausmaan häiritsijää aiheuttamalla ”kirkkoväen vaivoja” eli kirkkoväkeä saattoi nähdä valveilla tai unissa. Kirkkoväen hyödyntäminen liittyy pääosin hyvään tutkimissani tapauksissa. Suurimmaksi

²⁷⁷ Eilola 2003 s. 137; Kemppinen 1967 s. 92–124; Siikala 1994 s. 108–109, 119, etävainajaloista 120–132.

²⁷⁸ Klemettinen 1997 s. 109; Siikala 1994 s. 167–186.

²⁷⁹ Eilola 2003 s. 75–77; Stark-Arola 1998 s. 119–122; Virtanen L. 1988 s. 269–272

²⁸⁰ Siikala 1994 s. 181–186.

osaksi kirkkoväen avulla haettiin parannusta tai apua varastetun tavaran takaisin saamiseksi. Haudankaivuun ja hautuumaalla suoritetun rituaalisen liikkumisen uskottiin tuovan kirkkoväen voiman käyttäjänsä ulottuville. Ainoastaan yhdessä hautuumaalla tehdyssä taiassa oli taustalla kirkkoväen nostattaminen toista henkilöä vastaan eli sen hyödyntäminen pahaan.²⁸¹ Yliluonnollisen voimaan uskottiin, eikä paikallisyhteisöissä ihmetelty sitä, että yliluonnollisia asioita tapahtuu. Näille tapahtumille pyrittiin hakemaan selitystä omista ja muiden ihmisten toimista. Noituus- ja taikuustulkinnan teko liittyi olennaisesti yliluonnolliseen ja sen aiheuttamiin vahinkoihin.²⁸² Kirkkoväen kaltaisen yliluonnollisen voiman aiheuttamiin vihoihin oli etsittävä syyt ihmisen itsensä toiminnasta. Mahdolliset vääränlaiset toimet kirkkomaalla aiheuttivat vainajien vihat.

Oikeuden pöytäkirjoista käy selkeästi ilmi, miksi juuri kirkkomaalla taiottiin tietyissä tapauksissa. Hautapaikkoihin ja vainajiin liittyvät uskomukset vaikuttivat paikan valintaan. Varsinkin tapauksissa, missä taustalla oli kirkkoväestä parantaminen, riitti pyrittiin suorittamaan juuri sillä hautuumaalla, mistä vaiva oli saanut alkunsa. Uhrin tuli olla mukana parannustapahtumassa, minkä vuoksi sairastunut ja parantaja olivat useimmiten yhdessä kirkkomaalla. Joidenkin tapausten osalta kirkkomaan valinta oli sattumaa: taika tehtiin lähimmällä kirkkomaalla. Vainajien voimaan liittyvissä tapauksissa taikateolle oli merkitystä paikan tuonpuoleisen voiman sekä pyhyiden hyödyntäminen. Esimerkiksi Henri Juntusen taikuusteot tapahtuivat Kiannon kylän hautasaarella. Juntunen oli hyödyntänyt taikuuteen aiemmin saarelle kaivettuja kuoppia. Lisäksi hän mainitsi, että saarta oli käytetty jo vuosia taikuuden harjoittamisessa.²⁸³ Saari ei ollut lähellä kirkkoa tai kappelia, joten sen pyhyyteen ei voi yhdistää kristillisesti pyhitetyn eli siunatun rakennuksen voimaa ja merkitystä. Kiannon kylän hautasaari oli kuitenkin virallinen hautauspaikka, joka sijaitsi muutaman sadan metrin (1/4 mailia) päässä lähimmältä tilalta tai kiinteältä maalta.

Hautasaaren hyödyntämiseen liittyi vainajien ja kalman voima. Hautasaaret olivat kristillisellä ajalla lähinnä väliahautauspaikkoja, esimerkiksi suurten kauppareittien varrella tai

²⁸¹ Suomalaisessa kansanuskossa kirkkoväki on aina suurempi joukko. Eilola 2003 s. 75–77; Klemettinen 1997 s. 104–105, 109–111; Siikala 1994 s. 111, 118, 131–132, 182; Virtanen L. 1988 s. 269–272. Kajaanin raastuvanoikeudessa syytettiin sotilaita Staffan Makrill ja Staffan Parviainen taikuuden harjoittamisesta kaupungin kirkkomaalla. OMA Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto vuonna 1776 Ica:10 s.143–147/148, s. 171–175. Katso myös liite 5. Taikuuden harjoittamisesta.

²⁸² Klemettinen 1997 s. 26–29; Virtanen 1988 s. 270.

²⁸³ Henri Juntusen taikuustevoja on käsitelty tarkemmin luvussa 3.1.1. sekä luvussa 5. oikeuden käsittelyn näkökulmasta. OMA Paltamon kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät 1760 Kajaani: 8 s.428-429v.; kesä- ja syyskäräjät s.568-570v., 578-582v.; talvikäräjät 1761 Kajaani: 9 s.12-13v., 14-16v., 19-21v., 22-24v.

harvaan asutuilla alueilla. Katolisella ajalla papit saattoivat käydä pyhittämässä hautapaikan siunaamalla vainajan väliaikaisessa hautapaikassaan. Jotkin hautasaaret olivat kuitenkin pysyviä hautuumaista, kuten Kiannon kylän hautasaari. Itä-Suomessa haudattiin saariin, jos matka varsinaiselle kirkkomaalle oli pitkä tai keliolojen vuoksi hankala. Veden takana olevien saarten uskottiin estävän kalman väen tarttumisen ihmiseen. Vesi esti vainajien siirtymisen tuonpuoleisesta tämän puoleiseen maailmaan, mutta samalla vesi mahdollisti vainajien avun pyytämisen. Vainajien uskottiin myös kulkevan veden yli matkallaan etävainajalaan.²⁸⁴ Hautapaikat ovat olleet merkittävä osa taikojen onnistumista. Voimakkaan energialatauksen sisältävä paikka mahdollisti taian onnistumisen, minkä vuoksi vainajien voimaan luotettiin niin hyvässä kuin pahassa. Tämän osoittaa kvantitatiivisesti suuri määrä taikoja, jotka tehtiin kirkon läheisyydessä tai hautuumaalla. Kirkkoväen apuun luotettiin ja sen apua pyydettiin aktiivisesti.

Kirkkomaalla tehtyjä taikoja tarkasteltaessa on huomioitava kristillisyyden vaikutus kansanuskoon ja yliluonnolliseen suhtautumiseen. Kirkon ja sitä ympäröivän maan pyhyys liittyvät vahvasti kirkkomaan tai itse kirkon valintaan taikomispaikaksi. Kristillisten piirteiden sekoittuminen kansanuskomuksiin vaikutti myös kristillisten paikkojen muovautumiseen pyhiksi paikoiksi. Veikko Anttosen uskontotieteellinen tutkimus pyhän-käsitteestä on hyvin valaiseva teos. Käsitteen suomalaisen uskomusperinteen juuret ovat peräisin jo esikristilliseltä ajalta. Anttosen mukaan pyhän attribuutilla viitataan niin paikkaan, aikaan kuin henkilöihin ja rakennuksiin. Pyhä määrittää myös arvoja ja asenteita, joiden mukaan on luotu käyttäytymisnormit suhteessa pyhiin aikoihin ja paikkoihin. Pyhästä on muodostunut sekä käyttäytymistä säätelevä normi että kielellinen ilmaisu. Pyhä paikka käsitetään jumalan aktiivisen voiman ja vallan alueeksi, millä oli tietyt rajat. Paikka saatetaan käsittää myös jumalan asuinpaikaksi tai pyhäköksi. Kristillistymisen myötä myös esikristillinen pyhä-käsite kristillistyi. Pyhän määreellä rajattiin erilleen kirkko ja sen ympäröivät alueet sekä ihmisen asuttaman alueen keskus. Lisäksi se määrittelee ne asiat ja esineet, joilla määritetty ihmisen suhde jumaliin tai niiden ilmentymiin. Pyhän rajojen sisäpuolella olevat toimijat määriteltiin hyviksi, puhtaiksi ja täydellisiksi. Rajojen ulkopuoliset toimijat olivat pahoja, saastaisia ja epätäydellisiä. Rajat saattoivat kuitenkin olla liukuvia ja ambivalentteja. Pyhä käsitettiin kielletyksi, tabuksi, jonka kanssa toimiessa piti noudattaa tiettyjä normeja. Anttosen mukaan

²⁸⁴ Laitinen (toim.) 2001. Suomen hautasaarista Mauno Jokipiin artikkeli s. 19–43; Itäsuomalaisten väliahautausperinteestä Mauri Mönkkösen artikkeli s. 45–63. Veteen liittyvistä vainajala-käsityksistä katso Kempainen 1967 s. 56–58, 67–79; Siikala 1994 s. 110, 120–129.

eri kulttuurien uskomusperinteessä pyhä on liittynyt alueellisiin rajoihin sekä eri asioihin, ilmiöihin ja esineisiin, joihin on liittynyt poikkeavaksi luokiteltuja ominaisuuksia. Myös ihmiselämän rajakohdat elämänkierrossa määriteltiin pyhän kategorian rajakohdiksi.²⁸⁵

Jari Eilola osoitti tutkimuksessaan, että Blåkullaan liittyvissä noituusjutuissa pyhän paikan rajoja käytettiin hyödyksi siirryttäessä tuonpuoleiseen sapatin viettoon. Hautuumaat ja muut vainajiin liittyvät paikat käsitettiin vaarallisiksi, kielletyiksi ja pyhiksi, jolloin ne toimivat selkeinä rajanylityspaikkoina. Näillä paikoilla raja tuonpuoleiseen oli heikko, joten rajojen ylittäminen oli helppoa. Noituus liittyi myös erilaisiin ihmiselämän rajakohtiin, kuten häihin ja lapsen syntymään. Ihminen irtautui vanhasta ja siirtyi uuteen elämäntilanteeseen. Siirtymävaihetta kutsutaan liminaali- eli marginaalitulaksi, jolloin ihminen oli irti vanhasta, mutta ei vielä osa uutta. Nämä tilat olivat rajanylityspaikkoja, jotka olivat alttiita noituudelle ja taikuudelle. Liminaalituloja pyrittiin suojelemaan erilaisin riitein ja rituaalein.²⁸⁶ Tutkimissani tapauksissa rajojen hyödyntäminen ei liity ihmisen elämän kierron liminaalituloihin. Rajankäynti ei tapahdu samalla tavalla suhteessa ihmiseen ja hänen asemaansa yhteisössä ja elämässä, vaan rajoilla toimitaan enemmän suhteessa ylliluonnolliseen. Taikuustapauksissa haettiin apua pyhän ympäristön toimijoista. Rajankäynti koski ihmisen suhdetta vainajiin.

Kristillisten voimien hyödyntäminen vaikutti taikateon tulkintaan esivallan silmissä. Virallisen uskon puolustajana maallinen esivalta joutui puuttumaan jumalanpilkkaan ja muihin kirkkoa sekä uskontoa vastaan tehtyihin rikoksiin. Taikominen kirkkomaalla oli teko kristillisyyttä vastaan. Taikoijat itse myönsivät käyttäneensä loitsuissaan tai teoissaan kristillistä symboliikkaa. Jumala, Jeesus ja Neitsyt Maria vaihtuivat vanhojen jumaluuksien tilalle loitsuissa. Varsinkin parantamisriiteissä kristilliset voimat nähtiin voimakkaimpina auttajina: supranormaalien luonnonhaltijoiden sijasta apuun kutsuttiin Jeesusta tai Neitsyt Mariaa. Jumalan ja Jeesuksen uskottiin vaikuttavan tietäjän kautta ja auttavan kaikissa toimissa. Lausumalla Isä Meidän-rukous tai jokin muu kristillisyyteen viittaava lausuma uskottiin taikateolle saatavan jumalallinen voima.²⁸⁷

²⁸⁵ Anttonen 1996 s. 14, 42–45, 92, 122–125. Pyhästä ajasta katso Eilola 2003 s. 73–75.

²⁸⁶ Eilola 2003 s. 120–121, 136–138; Sarmela 1994 s. 82–84.

²⁸⁷ Esivallan suhtautumisesta Eilola 2003 s. 90–101. Kristillisyyden vaikutuksesta kansauskossa Siikala 1994 s. 167, 169–172, 275. Kristillisten rukousten käyttämisestä loitsuissa katso luku 4.3.1. Loitsu osana taikatekoa.

Katolisen kirkon rituaalit vaikuttivat kansan käsityksiin kristinuskon mystisyydestä ja yliluonnollisuudesta. Siinä missä kansa piti tiettyjä riittejä ja rituaaleja yliluonnollisena, se näki myös kristinuskon harjoittamisen riitit yliluonnollisina, mystisinä tapahtumina. Katolinen kirkko antoi suuren merkityksen pyhille toimituksille eli sakramenteille. Sakramenttien jakamisen ja aktiivisen kansan opettamisen kautta kristinuskon ja sen opit pyrittiin tuomaan osaksi kansan elämää. Kirkon opetuksen myötä myös sakramenttien ja muiden kirkollisten riittien mystisyys ilmeni kansalle. Pyhän käsittämiseen liittyvät normitukset vaikuttivat ihmisten ja esineiden pyhittämisen ja siunaamisen, pyhimyskultin ja ehtoollisen käsittämiseen mystisinä, Jumalan yliluonnollisen voiman tapahtumina. Varsinkin ehtoollisen metafora, Jeesuksen ruumis ja veri, koettiin konkreettisesti. Ehtoollisleivän ja –viinin todella uskottiin muuttuvan Jeesuksen ruumiiksi ja vereksi. Niiden käsitettiin olevan voimakkaita, joten niitä saattoi hyödyntää myös taikuuteen. Vanhat uskomukset sekoittuivat katolisen kirkon uskoon ja sen ulkonaisiin ilmentymiin.²⁸⁸ Kristilliset auttajat sivuuttivat hiljalleen vanhat supranormaalit olennot taikojen vahvistajina. Kuitenkin vanhat uskomukset vainajien avusta elivät sitkeinä uskomusten kristillistymisestä huolimatta.

Kirkkomaan ja kirkon valinta saattoi olla sattumanvaraista tai tiedostettua. Valintaan vaikutti tehtävän taikateon luonne, ajankohta ja kirkkomaan sijainti. Sattumanvaraisuutta tukee se, että taika tehtiin lähimmällä kirkkomaalla kalman väen vuoksi. Lisäksi ajankohta vaikutti kirkkomaalle menoon: julkisena paikkana kirkkomaalle voitiin mennä vain pimeään aikaan. Tiedostettua paikanvalintaa tukee esimerkiksi yleinen tieto jollakin kirkkomaalla tapahtuvista taioista. Tähän viittasi jo aiemmin mainittu Henri Juntusen tapaus Kiannon kylän hautasaarella. Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun paikallishistorioissa ei ole tietoja tietyn kirkkomaan tai hautuumaan tunnettuudesta taikomispäikkänä. Poikkeus on Oulunsalon vanhan kirkon asema uhrikirkkona. Vanha kirkko toimi Oulunsalon varsinaisena kirkkona vuosina 1665 - 1855. Kirkko oli pyhiinvaelluskohde, jossa ihmiset kävivät hakemassa apua vaiivoihinsa muun muassa uhraamalla kolikoita ja eläinten nahkoja. Kirkon paikalla uskotaan

²⁸⁸ Yleisesti katolisesta kirkosta Suomessa ja sen vaikutuksesta kansaan katso Virrankoski 2001 s. 117–121. Pyhydestä ja kristinuskosta Anttonen 1996 s. 98; Nenonen 2006 s. 149–150; Metaforan käsite: Aristoteleen runousoppi: kuva, jota yhdistää kuvattavaan jokin silmiinpistävä yhtäläisyys. Kansanperinteessä on tutkittu myyttistä metaforaa osana kansanrunoutta ja –perinnettä. Metaforisen kielikuvan perustana on mielikuva, joka on konkreettinen kuva todeksi uskotusta asiasta. Siikala 1994 s. 45–50.

olleen ennen kirkon rakentamista Suomen ensimmäinen roomalaiskatolinen kappeli sekä ortodoksinen tsasouna.²⁸⁹

Yksi tutkimistani tapauksista tapahtui Oulunsalon kirkon kirkkomaalla. Hannu Tikka ja Erkki Kiltu yrittivät parantaa Kiltun sairasta lasta kyseisellä kirkkomaalla. Oulunsalon uhrikirkolla oli vankka maine ruumiillisen parannuksen lähteenä. Parannuksen uskottiin tulevan muun muassa kirkon ovia ja kulmia potkimalla. Myös Tikka ja Kiltu toimivat näin. Lisäksi Tikka oli pessyt lapsen ja tuonut pesuveiden kirkkomaalle, mistä lapsen sairauden uskottiin olleen lähtöisin. Tikan tiedettiin myös käyneen Oulunsalon kirkolla taikomassa aiemmin. Oikeuden pöytäkirjoissa ei kuitenkaan tule ilmi, että Tikka olisi tiennyt kirkon maineesta. Luultavasti uhrikirkosta on yleisesti tiedetty.²⁹⁰ Tapaus osoittaa paikan valinnalla olleen merkitystä taikateon onnistumiselle. Varsinkin kirkkomaahan ja kirkon läheisyyteen liittyvissä taioissa voimakkaalla ja väekkäällä paikalla on ollut osansa. Oulunsalon uhrikirkon uskottiin voivan vaikuttaa parantavasti ruumiillisia sairauksia. Siksi myös Hannu Tikka tukeutui sen voimaan taikoja tehdessään. Tuonpuoleisen ja jumalallisen voiman yhdistelmä lisäsi taikateon onnistumisen mahdollisuutta.

4.1.2. Taiat omassa piirissä – yksityinen näyttämö

Omalla tai toisen henkilön kotitilalla tapahtui yhteensä viisi taikatekoa. Näillä taioilla oli tarkoituksena yhdessä tapauksessa sairauden parantaminen, kahdessa tapauksessa toisen henkilön vahingoittaminen ja kahdessa omaisuuden suojeleminen tai onnen lisääminen.²⁹¹ Omassa piirissä tehdyt taiat tulivat harvemmin esivallan tietoon kuin julkisessa ympäristössä tehdyt. Noituusosoikeudenkäyntien aikana oman piirin taiat ja noituudenharjoittaminen tulivat ilmi myös henkilökohtaisten kiistojen aiheuttamien ilmiantojen myötä. Esimerkiksi Eilolan käsittelemissä tapauksissa ilmiannon taustalla saattoi olla uhkausta seurannut noituminen. Epäonnen kohdattua syytä etsittiin ensin omasta toiminnasta. Jos omasta toiminnasta ei löytynyt vikaa, tulkintana saattoi olla noituminen. Tämän jälkeen ratkaistiin, kuka olisi voinut aiheuttaa epäonnistumisen esimerkiksi oluen panemisessa. Noituustulkinta tehtiin uhkauksen

²⁸⁹ Vahtola 1991 s. 160; Hiltunen 1987 s. 34–37, 92–111. Anna Muikku varasti Oulunsalon kirkosta alttariliinan vuonna 1678. Hän väitti tehneensä sen noiduttuna. Katso tapauksesta Heikkinen 1969 s. 298–301 sekä edellä mainitut paikallishistoriat.

²⁹⁰ Hannu Tikan tapaus OMA Oulun ja Hailuodon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Oulu: 12 s. 250–257 sekä lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1761 Oulu: 13 s. 173–180v. Oulunsalon uhrikirkosta katso edellinen viite.

²⁹¹ Katso liite 5. Taikuuden harjoittamisesta, ja liite 7. Taikuusteon taustoista.

tai muun siihen viittaavan käytöksen perusteella.²⁹² Oman piirin taitat tulivat esille tällaisten tapausten myötä myös 1700-luvun lopulla. Myös kirkon iskostama tuomionpäivä-oppi vaikutti ihmisiin: kansa ja eliitti uskoivat elävänsä lopun aikoja. Kollektiivisen synnin käsite ja kristinuskon vaatimukset hyvän elämän noudattamisesta saivat ihmiset pelkäämään noitua. Vahingoittavia voimia hallitsevat noidat saattoivat tuhota koko yhteisön yhtenäisyyden ja olemassaolon.²⁹³

Oman piirin taikojen vähyys viittaa julkisuuden ja yksityisyyden asemaan ihmisen elämässä. Kotitalous oli naisten maailmaa ja sen ulkopuolelle kuuluvat toiminnat miesten maailmaa. Luvussa kolme käsitellyissä tapauksissa käytiin läpi naisten tekemiä taikoja, jotka liittyivät omaan piiriin. Yksityisen piirin suojeleminen oli osa kotitalouden suojelemista. Myös miehet taikoivat omassa piirissä, eivät vain julkisella alueella. Kansan silmissä sallittuja taikoja – kuten oman kotitalouden suojeleminen – tehtiin lähinnä omassa piirissä. Yksityisyydellä oli merkitystä, sillä taikojen tiedettiin olevan esivallan silmissä väärin. Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun kaltaiseen periferiaan oli kulkeutunut tieto noituuden ja taikuuden harjoittamisen rikollisuudesta jo suurten noituusprosessien aikana. Yksityisyyden suojelemisen vuoksi oli mahdollista, etteivät kaikki taikuustapaukset tulleet oikeuden eteen. Omassa piirissä taikoneita on tutkituista tapauksista yli puolet vähemmän. Sigfrid Eerolan ja Juhani Tulkin tapaukset liittyivät oman piirin taikoihin, jotka tulivat ilmi henkilökohtaisten kiistojen vuoksi. Varsinkin Sigfrid Eerolan vaimon Valpuri Olavintyttären tekemät kotitaloutta suojelevat taitat olisivat saattaneet jäädä pimentoon ilman syytinkikiistaa.²⁹⁴ Tapaukset osoittavat, kuinka suuri merkitys taikuuden hyväksyttävyydellä oli oman piirin sisällä. Yksityisessä piirissä tehdyt taitat oli helpompi pitää salassa ja vain oman pieniyhteisön tiedossa. Taitat eivät tulleet esivallan tietoon niin kauan kuin oma piiri hyväksyi ne.

Metsässä tapahtui kaksi ja kalastuspaikalla kolme taikatekoa. Metsässä taikomisen taustalla oli toisen henkilön vahingoittamisen lisäksi omaisuuden suojeleminen tai onnen lisääminen. Kalastuspaikalla oli taitettu onnen lisäämiseksi ja kahdessa tapauksessa toisen henkilön vahingoittamiseksi.²⁹⁵ Julkisuuden ja yksityisyyden problematiikassa metsä ja kalastuspaikka jäävät yksityisen ja julkisen tilan väliin. Oman tilan läheisyydessä oleva metsä tai kalastusalue

²⁹² Eilola 2003 s. 106–113. Katso noituudesta ja siihen liittyvistä tulkinnoista myös luku 2.2.2. sekä luku 4.1.1.

²⁹³ Eilola 2003 s. 197–198; Jutikkala 1995 s. 203–207; Salmi 1999 s. 105–119.

²⁹⁴ OMA Juhani Tulkin tapaus: Kemin kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1786 Kemi: 35 s.144, Kemi: 78 s. 183–184. Sigfrid Eerola ja Valpuri Olavintytär: Salon ja Siikajoen kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Salo 92: s.182v.-187.

²⁹⁵ Katso liite 7. taikuuden harjoittamisesta.

kuuluu osaksi omaa piiriä. Kuitenkin se on samalla julkinen kuuluessaan myös muiden henkilöiden nautinta-alueeseen. Metsällä on vahva asema suomalaisessa kansaperinteessä. Metsän uskottiin olevan voimakas auttaja ja vihollinen, jonka avulla suojauduttiin ja jolta tuli suojautua. Metsä saattoi viedä ihmisen tai eläimen sekä aiheuttaa tauteja. Lisäksi erilaiset metsässä asustavat haltijat saattoivat vaikuttaa ihmisten elämään.²⁹⁶ Metsän ja kalastuspaikan voi katsoa olevan yksityisen piiriin kuuluvia julkisia alueita. Metsässä ja kalastuspaikoilla tapahtuneet taiat ilmiannettiin pääasiassa henkilökohtaisten kiistojen vuoksi. Kiistatilanteen kärjistyttyä aiemmin hyväksytyt toimet eivät enää olleet yhteisön hyväksyttävissä. Tapahtumapaikan yksityisyydellä tai julkisuudella ei näytä olleen näissä ilmiannoissa vaikutusta. Esimerkiksi talollinen Henri Halonen ilmiantoi talollisen Juhani Liedeksen taikuuden harjoittamisesta Iin kärjäkunnan kesä- ja syyskäräjillä vuonna 1768. Halonen väitti Liedeksen tehneen taikoja paloviinalla, jota Halonen oli saanut Liedekseltä. Miesten välillä oli ollut kiistoja aiemmin eräästä torpasta. Halonen ei kuitenkaan voinut todistaa Liedestä taikojaksi, sillä hänen esittämänsä todistajat jäävättiin. Juhani Liedes vapautettiin syyteistä.²⁹⁷

Yksityisyyden ja julkisuuden problematiikkaa korostaa tapaus, jossa maallisen esivallan edustaja toimi ilmiantajana. Kemin kärjäkunnassa pyöveli Isaac Ervast ilmiantoi kolme miestä Kempeleen kylän kalapadolla taikomisesta vuonna 1755. Talollinen Olavi Kurvi, pitäjän seppä Olavi Kähkönen sekä talollinen Carl Kiipari olivat osakkaina kalapadossa, jonka läheisyydestä oli löytynyt kalaverkkoon kiinnitetty hevosenkengä. Miehet kertoivat kateellisten rikkoneen aiemmin heidän verkkonsa ja mahdollisesti myös kiinnittäneen hevosenkengän verkkoon. Syytetyt eivät kieltäneet hevosenkengän löytymistä, mutta kielsivät itse asettaneensa sitä. Kaikki syytetyt vapautettiin, sillä asiaa ei voitu todistaa.²⁹⁸ Hevosenkengän löytyminen verkosta oli selvä viite taikuuden harjoittamisesta. Tämän vuoksi pyöveli oli saanut aiheen epäillä taikuuden harjoittamista kalapadolla.

Verkkoon kiinnitetyillä erilaisilla esineillä uskottiin voitavan parantaa kalaonneaan. Onnen käsite on hyvin laaja, mutta se on tiivistetty käsittämään menestyksen ja hyvän osuuden, joka on ihmiselle määrätty jo syntymässä. Onnen määrä oli kaikilla ihmisillä vakio, mutta sitä pyrittiin lisäämään ja vähentämään taikuuden ja noituuden avulla. Onnen pilaaminen maagisin keinoin oli yksi tekijä, joka vaikutti noituus- ja taikuustulkinnan tekoon. Kalaonnen

²⁹⁶ Sarmela 1994 s. 141–143, 168–169; Virtanen L 1988 s. 250–251; metsä ja kansanusko katso Virtanen P 1987.

²⁹⁷ OMA Iin kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1768 Kemi: 73 s.732v-733, s. 736v.-764v.

²⁹⁸ OMA Kemin kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät Kemi 10: s. 7-8, s. 15–16.

takaamiseksi kalman väellä oli voimaa: esimerkiksi ruumisarkun naulasta tehty koukku takasi onnekkaan kalastusreissun. Myös kirkon pyhää voimaa käytettiin hyväksi esimerkiksi aloittamalla verkon kutominen kirkossa. Erilaisten metalliesineiden kiinnittäminen nuottaan tai verkkoon oli yleisimpiä tapoja kalastustaikuudessa. Verkon saattoi pilata tai vapauttaa pilauksesta kiinnittämällä siihen esimerkiksi hevosenkengän. Metalliesineisiin liittyivät uskomukset kosketusmagiasta ja raudan sekä sen valmistuksessa syntyvän rautakuonan väekkydestä. Metalliesineissä uskottiin olevan itse raudan ja tulen väkeä, sillä ne olivat olleet kosketuksissa molempiin. Rautakuonan uskottiin olevan tehokas torjuntaväline pilauksia vastaan. Kosketusmagian avulla tätä väkeä siirtyi esineisiin, joihin metalliesine kosketti.²⁹⁹

Kempeleläisten verkkoon kiinnitetty hevosenkenkä oli siinä joko pilaamassa kalaonnea tai suojaamassa pilaukselta. Tapaus jäi todistamatta, joten hevosenkengän funktiosta ei voi olla varma. Oman piirin taikana tällainen toiminta olisi voinut olla mahdollista. Syytetyt olisivat voineet yhteistuumin päättää asettaa hevosenkengän nuottaan pilauksen poistamiseksi tai kalaonnen parantamiseksi. Tapauksessa viitattiin mahdolliseen pilaukseen kateellisten henkilöiden taholta. Tällöin hevosenkenkä olisi kiinnitetty nuottaan pilaamaan kalapadon osakkaiden kalasaaliin. Yksityisyyden ja julkisuuden rajaa ei voi erottaa tässä tapauksessa. Kalapato kuului tavallaan miesten omaan piiriin, mutta se oli samalla julkinen tila, koska muutkin käyttivät sitä. Todistajat olivat löytäneet hevosenkengän palatessaan padolta irrottamaan saaliin verkosta. Joku oli käynyt kiinnittämässä hevosenkengän verkkoon, koska siihen oli ollut mahdollisuus.

Epäselviksi tapahtumapaikan osalta jäi kolme tapausta. Yksi tapaus jäi myös taikateon syyn osalta epäselväksi. Abraham Parvénin tapaus Raahen raastuvanoikeudesta vuodelta 1783 on vajavainen. Tapauksesta tiedetään vain kauppias Abraham Parvénin saaneen sakot taikuuden harjoittamisesta.³⁰⁰ Muut tapaukset olivat toisen henkilön vahingoittaminen ja sairauden parantaminen. Samuli Anttosen epäillyssä vahingoittamistapauksessa tapahtumapaikka ei ole tiedossa. Tarkastelun yhteydessä selvisi myös, että koko tapaus jäi epäselväksi. Myös Antti Kokon tapauksen kohdalla sairauden parantamiseen ei voitu osoittaa tiettyä

²⁹⁹ Kuusi 1985 s. 22–44, Stark-Arola 1998 s. 116–117, Virtanen L 1988 s. 249–250. Onnen määrittely luvussa 3.1.2.1..

³⁰⁰ Raahen raastuvanoikeuden konseptituomiokirja-aineiston puuttumisen vuoksi Parvénin tapaus käsitellään vain kvantitatiivisesti. OMA Raahen raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat ES3729, tapaus nro 253 ei löydy, sakkoluettelo s. 1356. JyMA Vaasan hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot ES4469.

tapahtumapaikkaa.³⁰¹ Näitä tapauksia on käytetty lähinnä työn kvantitatiivisessa osuudessa, mutta myös esimerkkeinä 1700-luvun lopun ”tyypillisistä” taikusoikeudenkäynneistä. Tapahtumapaikan epäselvyys ei ole estänyt taikuussyytöksen analyysiä, sillä taikatekoa ymmärtääkseen ei välttämättä tarvitse tietoa tapahtumapaikasta. Lisäksi yksi tapaus tapahtui käräjäpaikalla käräjien aikaan. Salon ja Siikajoen talvikäräjillä vuonna 1774 syytettiin *margieringskarlan*³⁰² Akseli Kitulaista taikomisesta, sillä hän oli raipparangaistuksen saatuaan harjoittanut taikuutta. Kitulainen oli kiskaissut raipan pois rangaistuksen antajalta, kironnut ja heittänyt sen palasina maahan mumisten jotain samalla. Oikeus langetti Kitulaiselle solvauksesta ja taikuudesta sakkotuomiot.³⁰³ Tapaus on hyvin julkinen ja virallisessa ympäristössä tehty. Tapauksessa tilanteella on paikkaa suurempi vaikutus taian tulkintaan. Mahdollisesti taikuustulkintaa ei olisi tehty ilman Kitulaisen epäilyttäviä toimia ja kiroamista.

Tapahtumapaikalla näyttää olleen huomattava merkitys suurimmassa osassa tapauksia. Tietäjien tiedettiin suorittavan riittejään useimmiten suojaisissa paikoissa, jonne sivullisten katseet eivät ylittäneet. Esimerkiksi metsä ja yöllinen hautausmaa olivat tietäjien suosimia riittipaikkoja. Tekojen tekeminen salassa kuitenkin oli epäilyttävää ja saattoi johtaa noituus- tai taikuustulkintaan. Epäilyttävät toimet ja niiden piilottelu jätti tulkintavaran silminnäkijöille ja muille osallisille. Piilottelun myötä moni tapaus oli voinut päätyä oikeuteen yhteisön epäilyjen vuoksi.³⁰⁴ Kalman väkeä tarvitseva tietäjä suoritti riittiinsä hautuumaalla, paikassa, missä kalman voima oli vahvimmillaan. Vastaavasti metsässä tai muussa suojaisassa paikassa suoritettut riitit olivat myös riippuvaisia paikan ja riitin vaatimista voimista.

Taikojen onnistuminen oli riippuvainen paikan voimista ja yliluonnollisten olentojen suopeudesta avun pyytäjälle. Taikojen tekijät tukeutuivat sen yliluonnollisen toimijan apuun, jonka tiesivät ja uskoivat voivan auttaa juuri siinä taiassa. Tietäjälaitoksen riittitekniikat olivat siirtyneet ”tavallisten taikojien” käyttöön. Taiat suoritettiin vanhojen oppien mukaisesti,

³⁰¹ OMA Samuli Anttosen tapaus: Paltamon käräjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1790 Kajaani: 46 s.58-61v., s.108-109v. sekä s.139-140v. Antti Kokon tapaus: Oulun ja Hailuodon käräjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1773 Oulu: s.58-61v., talvikäräjät vuonna 1774 Oulu: 31 s.243-250v., s.250v-254, kesä- ja syyskäräjät vuonna 1774 Oulu:32 s.85-88v., s. 192v.-194, s.221-223v.; ylimääräiset käräjät 12.12.1774 Oulu: 32 s.243-248 ja 28.1.1775 Oulu: 33 s. 1-10 sekä lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1775 Oulu: 33 s.79-81v., s.113-120.

³⁰² Termiä ei voinut suomentaa, sillä sanalle ei löydy suomennosta sanakirjoista. Termin merkitystä ei voinut arvioida aineistonkaan perusteella. Tämän vuoksi termiä käytetään työssä ruotsinkielisenä.

³⁰³ OMA Salon ja Siikajoen lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1766 Salo:99 s.87-89v.

³⁰⁴ Eilola 2003 s. 70-71; Siikala 1994 s. 69.

vaikkei niiden syvällisempää merkitystä olisi käsitetty. Taikomispaidan oikealla valinnalla taikoja saattoi varmistaa riittinsä onnistumisen merkityksen ymmärtämättömyydestä huolimatta. Tietäjyyteen kuuluva tekojen salaaminen selittää taikomispaidan julkisuuden ja yksityisyyden problematiikkaa, joka liittyy taikuudesta kiinnijäämiseen. Vaikka hautuunaa oli yöllä suojaisa paikka, se oli samalla julkinen sijaintinsa vuoksi. Tämän julkisuuden myötä oli helpompi jäädä kiinni. Hautuunalla taikojat ottivat tietoisin riskin, sillä kirkkoa ja sen ympäristöä vartioitiin. Tutkimani hautuunataiat ilmenivät suurimmalta osalta taikojien jäädessä itse teossa kiinni. Yksityisemmät paikat, kuten metsä ja oma tila, antoivat laajemman ”vapauden” suorittaa kiellettyjä riittejä. Kuitenkin tämä suoja oli häilyväinen: oman lähipiirin ja yhteisön suvaitsevaisuus oli merkittävää. Jos suvaitsevaisuus hylättiin, myös yksityisessä piirissä tehdyt taidat muuttuivat julkisiksi. Kalastuspaikalla ja metsässä tehdyt taidat tulivat ilmi osittain henkilökohtaisten kiistojen ja osittain tilan julkisuuden vuoksi. Yksityisyyden ja julkisuuden hämärän rajan vuoksi salassapito ei aina ollut mahdollista.

4.2. Taikuuden harjoittamisen tapahtuma-aika

Taikuuden harjoittamisen ajankohdalla oli merkitystä taian onnistumiselle. Pyhän merkitys oli tärkeä myös ajan suhteen, sillä myös aika saattoi olla pyhää. Pyhän aikana ja ajankierron rajakohtien - kuten auringon tasauksen ja seisauksen aikaan - ihmisen tuli noudattaa yhteisön käyttäytymisnormeja. Pyhät päivät olivat samalla tavalla tabuja kuin pyhät paikat. Myös ihmiselämän rajakohdat käsitetään pyhiksi ajoiksi, jolloin tietyt normit olivat vallitsevia.³⁰⁵ Voimalliseen aikaan, kuten helluntaina, taikominen saattoi vaikuttaa teon onnistumiseen. Kirkollisen juhlan uskottiin olevan voimallista aikaa. Lisäksi tietyn ajankohdan yhdistäminen tiettyyn paikkaan saattoi vaikuttaa taikateon onnistumiseen. Taikateon tapahtuminen tiettyinä ajankohtana saattoi olla myös puhdasta sattunaa. Mahdollisuus tietoiseen valintaan on kuitenkin pidettävä mielessä. Tapahtuma-ajoissa oli myös päällekkäisyyttä, sillä taika saatettiin suorittaa kirkollisena tai muuna juhlapyhänä sekä yöllä. Tämän vuoksi kvantitatiivinen aineisto on ajankohdan osalta vajavainen: tarkkoja määriä oli hankala laskea päällekkäisyyksien vuoksi.³⁰⁶

Taikuutta harjoitettiin ympäri vuoden. Eniten taitettiin talvella ja keväällä eli marraskuusta toukokuulle, yhteensä 16 tapauksessa. Näistä tapauksista kuusi tapahtui jouluna, eli

³⁰⁵ Anttonen 1996 s. 42–43, 110; Vilkuna K 1981 s. 355.

³⁰⁶ Katso liite 7. Taikuuden harjoittamisesta.

kirkollisen pyhän aikaan. Vuorokauden ajoista talvella tapahtuneet taiat tehtiin pääasiassa illan ja yön tarjoaman pimeyden turvin. Kevätkaudella eli huhti- ja toukokuussa taikoja tehtiin 12 kertaa. Näistä kolme tapahtui pääsiäisen tienoilla ja viisi helluntain tienoilla. Pääasiallisesti nämä taiat tehtiin yön turvin, mutta myös illalla taiottiin. Kesällä eli kesä- ja heinäkuussa taikoja tehtiin yhteensä yhdeksän kappaletta. Näistä vain kaksi tapahtui erillisenä juhlapyhänä eli juhannuksena. Syytelausemissa esitettiin tarkkojakin kellonaikoja tapahtumille, kuten kello kuuden ja yhdeksän välillä. Juuri illan ja yön ”pimeät hetket” olivat suosituimpia vuorokaudenaikoja.³⁰⁷ Syksyllä eli elo- ja syyskuussa taiottiin kahdeksan kertaa. Nämä taiat eivät tapahtuneet minkään juhlapyhän aikana. Pääasiallisesti taiat tehtiin yöllä. Seitsemän tapauksen kohdalla taikoja tehtiin saman henkilön osalta eri aikoina.³⁰⁸ Kokonaisuutta tarkasteltaessa taikateon kohdalta on huomioitava vuorokaudenaika sekä syy, miksi taikuutta aiottiin harjoittaa. Nämä tekijät saattoivat vaikuttaa teon ajankohtaan tai sen tietoiseen valintaan.

Vuodenajan merkityksestä taikuuden harjoittamiselle on esimerkkinä Sigfrid Eerolan tapaus. Eerola ja hänen vaimonsa Valpuri Olavintytär tekivät taikoja lähinnä keväisin, karjan laitumelle laskemisen aikaan. Taikojen avulla he pyrkivät turvaamaan karjan menestymisen sekä petoeläimiltä turvassa pysymisen.³⁰⁹ Tapauksessa ilmenee taikojen sitoutuminen vuodenaikoihin. Karjanhoitoon liittyvät taiat tehtiin useimmiten samaan vuodenaikaan. Karja laskettiin laitumelle keväisin, joten tällöin oli luonnollista tehdä taiat, jotka suojelivat karjaa laitumella. Valpuri Olavintytär oli ommellut kakun Kaarina Mikontyttären paidan sisään ennen kuin tämä lähti viemään karjaa laitumelle. Naisen väen avulla pyrittiin suojelemaan karjaa pedoilta ja sairauksilta näiden ollessa laiduntamassa, poissa välittömästä oman piirin läheisyydestä.³¹⁰

Muissa tapauksissa vuodenajalla ei ole yhtä selkeää merkitystä taikateolle, vaikka kansan uskomuksissa on runsaasti viitteitä vuodenajan ja taikuuden yhteyksille. Nykypäivään asti säilyneiden uskomusten mukaan esimerkiksi juhannuksen ja helluntain aikaan tehdyt lemmentaiat saattoivat parantaa puolison saannin mahdollisuutta. Ainoa tutkimani

³⁰⁷ Katso liite 7. Taikuuden harjoittamisesta.

³⁰⁸ Katso liite 7. Taikuuden harjoittamisesta.

³⁰⁹ Katso luku 3.1. Taikuudesta syytetyistä sekä OMA Salon ja Siikajoen käräjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Salo 92: s. 182v.-187.

³¹⁰ Kotitalouteen ja karjanhoitoon liittyvät taiat olivat yleensä naisten aluetta. Aihetta on käsitelty aiemmin luvussa 2.1.2. Naiset tuomiolla. Naisen väen uskottiin olevan voimakas tekijä, jonka avulla saattoi suojata sekä vahingoittaa. Naisen väki oli piiloutunut vaginaan. Apo 1995 s. 16, 21–22, 26–37.

lemmennostatus-tapaus tapahtui loppukesästä.³¹¹ Vuodenajalla saattoi olla merkitystä, vaikka sitä ei tuoda selkeästi esille. On voinut olla mahdollista, ettei vuodenajan merkitystä ole tarvinnut kirjata oikeuden pöytäkirjaan. Niin kansa kuin eliitti tiesivät, miksi joitain taikoja tehtiin erityisesti talvella tai kesällä, joten sitä ei ole tuotu erityisesti esille. Myöhempien tutkijoiden tehtäväksi jääkin tulkita ajankohdan merkityksellisyyttä rivien välistä ja perinteentutkimuksen tietojen avulla. Vuodenajan huomiointi taikuustapauksissa jää kuriositeetiksi, sillä vain muutamassa tapauksessa sillä näyttää olleen merkitystä. Yleisesti tietyllä vuorokaudenajalla tai juhlapyhällä oli enemmän merkitystä.

Kirkollinen ajankohta on käsiteltävä omana osa-alueenaan. Kirkollisella ajankohdalla tarkoitan kirkon vuoteen kuuluvaa juhlaa, kuten helluntaita ja pääsiäistä. Taikuutta harjoitettiin kirkollisten pyhien aikaan ahkerasti. Tässä kuitenkin sattuman mahdollisuus on hyvin suuri. Tapauksissa ei ole kerrottu, miksi juuri tiettyinä kirkollisena juhlapyhänä taiottiin. Kansa ymmärsi kirkollisen juhlapyhän erityisenä aikana, jolloin myös taikateot voisivat onnistua. Pyhän käsitteen kristillistymisen myötä myös kirkolliset juhlat käsitettiin pyhinä. Esimerkkinä on lumijokelaisten talollisen Henri Penttilän, sotilas Abraham Orchanin ja renki Henri Ahlborgin taikusoikeudenkäynti Limingasta vuodelta 1774. Penttilä oli sanojensa mukaan mennyt Lumijoen kirkkomaalle isänsä hautaan tarkoituksenaan parantaa itsensä taudista, jonka hän oli saanut haudatessaan isäänsä. Tauti oli Penttilän mukaan vaivannut häntä jo neljä vuotta, ja hänestä oli tullut sen johdosta ”mielenköyhä”. Tuntemattomalta talonpojalta saamansa ohjeen mukaan Penttilä oli mennyt kirkkomaalle kolmannen helluntaipäivän vastaisena yönä Orchan ja Ahlborg seuranaan. Miehet olivat aukaisseet Penttilän isän haudan sekä lyöneet ja potkineet kirkon ovia. Kaikille syytetyille langetettiin sakkotuomio taikuuden harjoittamisesta.³¹²

Henri Penttilä ei kertonut, miksi hän päätti mennä kirkkomaalle juuri helluntain aikaan. Helluntain aikaan kansanomaiset enteet ja varaukset olivat tärkeitä. Helluntaina nähtiin tulevan kesän sääolot: esimerkiksi sade ennusti huonoa kesää. Myös tulevan puolison ennustaminen kuului osaksi helluntain perinteitä. Kirkollisena juhlanä helluntaina juhlittiin kirkon syntymäpäivää. Helluntai merkitsi myös pääsiäisajan päättymistä ja Kristuksen

³¹¹ Henri Juntusen tapauksen yhteydessä tuli ilmi Elin Kaikottaren yritykset parantaa naimaonneaan. OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1760 Kajaani: 8 s.428v.-429v., lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Kajaani: 8 s.568-570v., s.578v.-582v.. Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1761 Kajaani:9 s.12-13v., s. 14-16, s. 19-21v., s.22-24v. Vilkuna K 1981 s. 142, 156-158.

³¹² OMA Limingan kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1774 Oulu: 215 s. 19-22, s. 25-29.

lupausten täyttymistä. Helluntai tarkoitti sananmukaisesti pyhää päivää.³¹³ Kirkollisen ajankohdan merkitys on yhtä kaksijakoinen kuin vuodenajan. Taikateon vahvistaminen tapahtui kirkon ja sen juhlien pyhyydellä, kuten tässä tapauksessa tapahtui. Henri Penttilä vahvisti taikaansa pyhän ajan yhteydellä sattumalta tai tietoisesti.

Kirkolliseen ajankohtaan liittyvät läheisesti myös yön turvin tehdyt taiat. Suuri osa yöllä tehdyistä taioista liittyi kirkolliseen ajankohtaan tai kirkkomaalla taikomiseen. Yön kohdalla huomio kiinnittyy pimeään tarjoamaan suojaan. Ihmisten teot, jotka tapahtuivat pimeällä, olivat usein hämäräperäisiä tai jopa rikollisia. Esimerkiksi varkausrikollisuus tapahtui useimmiten pimeässä tai yöllä. Pimeyden tuoma suoja mahdollisti varkauden, kun rikoksen tekijä oletti, ettei kukaan näe hänen toimiaan. Varastaminen tulkittiin häpeälliseksi rikokseksi. Myös taikuudessa ja noituudessa pimeyden tarjoama suoja vaikutti tekoihin.³¹⁴ Pimeyden turvin tehdyt taiat ja noituusteot tulkittiin häpeällisiksi teoksi ja vaarallisiksi. Pimeys antoi suojaa ja minimoi kiinnijäämisen riskiä varsinkin hautuumaalla tehtyjen taikojen yhteydessä. Kuitenkin tarkkaavainen yhteisö, ja varsinkin kirkkomaan läheisyydessä asuvat saattoivat kuulla yölliset menot kirkkomaalla. Yökään ei aina taannut taikuuden harjoittamisesta selviytymistä jäämättä siitä kiinni.

Yöllä taikominen oli selkeästi valinta. Yöllä ja pimeällä taikomiseen liittyivät uskomukset pimeästä ja yön voimasta. Pimeyteen ja sen mustuuteen yhdistettiin paholainen ja demonien voimat. Varsinkin pahojen voimien ja kirkkoväen uskottiin olevan liikkeellä pimeän aikaan. Samoin erilaisten haltijoiden liikkeet saattoi kuulla öisin, kun ne kävivät hakemassa niille jätetyt ”uhrilahjat”. Yöllä turvauduttiin voimiin, joiden tiedettiin olevan voimakkaimpia.³¹⁵ Yöllä taikomista kävisivät esimerkiksi lähes kaikki tutkitut tapaukset. Hedelmällisin on Hannu Tikan parantamistaika, kun hän yritti parantaa emäntäänsä Margareta Kipolaa kirkkoväen aiheuttamasta sairaudesta. Tikka oli ajanut reellä hautuumaan luutalolle ja lyönyt siellä emäntäänsä päähän jollain luulla. Tikka kertoi oppineensa keinon venäläiseltä, joka oli tehnyt samoin parantaakseen itsensä kirkkoväestä.³¹⁶ Yöllä taikominen liittyy tässä tapauksessa kirkkoväkeen ja siitä parantamiseen. Yöllä sai parhaiten yhteyden kirkkoväkeen, joten tämän vuoksi moni kirkkomaalla tapahtuneista taioista tapahtui yöllä. Myös tietäjät

³¹³ Kansanomaisista käsityksistä Vilkuna K 1981 s. 134–144; kirkon juhlapyhistä Lempiäinen 2000 s. 183–189. Helluntai-sanana on tullut ruotsinkielen sanasta pingst = pyhä päivä. Lempiäinen 2000 s. 186

³¹⁴ Salassa tehdyt rikokset koettiin häpeällisiksi. Eilola 2003 s. 71.

³¹⁵ Katso liite 5. Taikateon taustoista. Klemettinen 1997 s. 68–70; Siikala 1994 s. 69–70, 259.

³¹⁶ OMA Iin ja Pudasjärven lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät 1763 Kemi: 71 s. 599–602.

tekivät taikojaan perinteisesti yöaikaan riittänsä onnistumiseksi. Vainajien ollessa liikkeellä yhteydenotto helpottui ja taian onnistuminen oli varmempaa.

Sunnuntaina taikominen liittyy kirkollisen ajankohdan ja sen pyhyiden merkitykseen. Sunnuntain rooli pyhänä juontuu kristillisestä viikkojärjestyksestä, joka perustuu Vanhan Testamentin luomisjärjestykseen. Luomisen viimeinen päivä oli lepopäivä eli sapatti, joka perustui Mooseksen lain kolmanteen käskyyn ”Muista pyhittää lepopäiväsi”. Sunnuntai oli kirkollisessa kalenterissa myös ylösnousemuksen päivä, jolloin Kristuksen seurakunta kokoontui yhteen. Sunnuntainen kokoontuminen yhteisen ehtoollisen viettoon oli Kristuksen antaman uuden elämän ja toivon vertauskuva. Kristillistynyt pyhä rajasi pyhät tärkeiksi normitetuiksi päiviksi. Varsinaiseksi pyhäpäiväksi eli vapaapäiväksi sunnuntai tuli vasta 300-luvulla jKr. Kristillisen kirkon kirkkokuri ulottui jo 1200-luvulla pyhinä työskenteleviin, jolloin heidän katsottiin rikkovan vapaapäivän pyhyttä. Myös Ruotsin valtakunnan keskiaikaiset lait tukivat pyhäpäivien työskentelykieltoa. Luterilaisuuden myötä sunnuntaista eli pyhäpäivästä tuli ensisijaisesti jumalanpalveluspäivä. Tiukentuvan kirkkolainsäädännön myötä vuonna 1687 annettiin asetus sapattirikoksista. Työskentely oli kiellettyä lauantai-illasta kello 18 alkaen sunnuntai-iltaan saakka. Pyhän aaton ehto oli yhtä tärkeä kuin itse pyhä.³¹⁷ Suurin osa sunnuntaina tai pyhänä tehdyistä taioista tapahtui lauantain ja sunnuntain välisenä yönä.

Tarkasta kellonajasta ei ole varmuutta kaikkien tapausten kohdalla. Joidenkin tapausten yhteydessä mainittiin kuitenkin kellonaika, jolloin teon epäiltiin tai havaittiin tapahtuneen. Useimmiten tällöin korostettiin teon tapahtuneen pyhän aikana tai yöaikaan. Lauantaina iltakuuden jälkeen tapahtuneet taikat katsottiin tapahtuneen pyhän aikana. Taikoja tapahtui myös sunnuntai-iltana. Esimerkkinä toimii talollista Pertti Huttua vastaan nostettu taikuusyyte Kemin kärjäkunnasta vuodelta 1793. Nimismies syytti Huttua taikomisesta ja haudankaivuusta Simon kirkkomaalla eräänä sunnuntain ja maanantain välisenä yönä. Pertti Huttu kertoi olleensa tällöin matkalla Tornioon ja yöpyneensä Simossa Parpalan tilalla, mutta kielsi harjoittaneensa taikuutta. Todistajana toiminutta talollista Juhani Parpalaa vastaan esitettiin, että tämä oli pyytänyt Huttua parantamaan sairaan hevosesensa. Myöhemmin Parpala oli tunnustanut toiselle todistajalle ja kertonut heidän olleen kyseisenä yönä Simon kirkkomaalla parantamassa hevosta. Huttu oli haettu paikalle parantamaan Parpalan hevosen

³¹⁷ Lempiäinen 2000 s. 11–26.

jalkaa. Oikeudessa syytetyt kuitenkin kielsivät tehneensä mitään kirkkomaalla todistajien lausunnoista huolimatta. Todisteiden puutteessa Huttu ja Parpala vapautettiin.³¹⁸

Kokonaisuudessaan ajankohdan merkitykseen näyttäisi vaikuttaneen monta seikkaa. Pimeyden suojassa pyrittiin tekemään esivallan kieltämiä taikatekoja. Pimeydessä liikkuviin voimiin oli helpompi turvautua öisin. Tietyt taiat puolestaan tehtiin vain tiettyinä vuodenaikoina. Taian tehoon ja onnistumiseen vaikuttivat niin vuorokauden kuin vuodenaika, mutta myös ajankohdan pyhyys. Pyhäksi määritellyn ajan uskottiin olevan jumalallisen voiman ilmentymä, jolloin siihen voimaan turvautuminen olisi menestyksellistä. Kansanperinteen ja – uskon kristillistymisen myötä myös taiat kristillistyivät. Kristilliset pyhät alkoivat olla painoarvoltaan suurempia arvioitaessa taikateon onnistumista. Kuitenkin tapahtumapaikan ja – ajankohdan yhteissumma vaikutti siihen, milloin ja miksi taikuutta harjoitettiin.

4.3. Miten taikoja tehtiin ja miksi?

Oikeudessa ilmoitettujen ”syiden” perusteella tapaukset voitiin jaotella tilastojen purun yhteydessä. Tarkastelen taikakeinoja, joilla ihmiset uskoivat pystyvänsä vaikuttamaan muun muassa sairauksiin ja varastettujen tavaroiden löytämiseen. Tässä yhteydessä huomioin maailmankuvan ja mentaliteetin pitkäkestoisuuden sekä tietäjä-laitoksen roolin taikatekoihin vaikuttavina tekijöinä. Kaikkia taikatekoja ei tuoda esille aineiston laajuuden vuoksi. Tarkastelussa valotan esimerkkien avulla 1700-luvun lopun taikuudelle ”tyypillisiä” piirteitä. Kaikissa tapauksissa ei kuitenkaan ole selkeästi tuotu esille sitä ”syytä”, minkä vuoksi taikuutta harjoitettiin. Esimerkkien avulla pohdin, miksi juuri tietynlainen taikateko tehtiin ja miten se suoritettiin.

4.3.1. Loitsu osana taikatekoa

Sanamagian eli *signerin* avulla taikoja saattoi vahvistaa taikatekooaan. Sanamagialla tarkoitan loitsuja, eli puhumalla, mumisemalla tai laulamalla esitettyjä runomuotoisia lausumia, joiden avulla pyrittiin saamaan ylikuonnollisen voimaa tai apua taikateoille. Sanoissa uskottiin

³¹⁸ Useiden todistajien poissa ollessa tapausta käsiteltiin useilla käräjillä. OMA Kemin kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1793 Kemi 42: s.348-349v.; talvikäräjät vuonna 1774 Kemi 43: s. 35–37 sekä kesä- ja syyskäräjät vuonna 1774 Kemi:43 s. 269–271.

olevan maagista voimaa, joka oli osa kohteensa, eli yliluonnollisen toimijan väkeä. *Nytt Finskt Lexiconin* mukaan loitsiminen tarkoittaa myös lukemista, noitumista ja kiroamista.³¹⁹ Loitsut ovat säilyneet hyvin suomalaisessa suullisessa kansanperinteessä. Siikalan mukaan suomalaiset loitsut sisältävät vanhan etnisen uskonnon mielikuvia sekä katolisen kirkon kansanomaistunutta perinnettä. Ilmaisut ja muodot ovat saattaneet säilyä samanlaisina, mutta mentaalisten mallien muuttuessa merkitykset ovat voineet muuttua kulttuurin mukaan. Suomalaisen kansanrunouden tutkimuksen avulla on voitu tulkita, mistä kansanrunojen ainekset ovat peräisin, ja milloin muutoksia on tapahtunut. Suullinen perinne on kuitenkin säilynyt kaavamaisena, hitaasti muuttavana. Eri alueilla on kuitenkin nähtävissä runoaihelmien muuntelua erilaisista lähtökohdista riippuen. Nykypäivän folkloristiikka kuitenkin käsittää kansanrunon elämän monimutkaiseksi prosessiksi. Vanhan tutkimuksen mukainen alkumuodon monimutkaistuminen ja itäisen ja läntisen vaikutuksen sekoittuminen on hylätty. Tutkijat ovat todenneet kansanrunouden esittäjien yhdistelevän ja varioivan runoja tilanteiden mukaan.³²⁰

Suomalainen loitsu on riittiruno, jolla on pyritty hallitsemaan yliluonnollisia voimia ja niiden vaikutusta. Loitsut ovat rakentuneet maailman syntyä koskevan myyttisen tiedon pohjalle. Loitsujen avulla tietäjät toimivat tämän- ja tuonpuoleisen välittäjinä ilman šamanistista matkaa. Loitsuissa säilyivät ne šamaanien myyttiset tiedot, joiden avulla riitit onnistuivat. Loitsun kaava toistettiin mahdollisimman sanatarkasti, mutta se oli riippuvainen muistinvaraisuudesta. Kalevalamittaisuuden uskotaan helpottaneen suomalaisen loitsuston oppimista. Loitsujen sanoissa uskottiin olevan kohteensa väkeä ja paperille kirjoitetun väkevän suullisen loitsun uskottiin voivan vaikuttaa ikuisesti.³²¹ Olavi Antilan tapaus on tutkituista ainoa, jossa loitsu on kirjoitetussa muodossa ja se on selkeästi kalevalamittainen. Olavi oli oppinut kirjoittamaan loitsun riimuina tuohiin, jotka olivat löytyneet häneltä. Loitsulla oli tarkoitus parantaa raudan aiheuttamia haavoja.³²² Yleisesti loitsujen uskottiin olevan mekaanisesti vaikuttavia sanakaavoja. Siikalan mukaan loitsija ei pyrkinyt henkilökohtaiseen yhteyteen tuonpuoleisen tai vastustajansa kanssa, mutta hän uskoi

³¹⁹ Ganander 1995 (1786) 2:98 s. 502 sanat *loitzin, loitzia, loihtiminen, loihtoo*. Sanamagiasta yleensä katso Eilola 2003 s. 56, 58, 60–69; Nenonen 1992 s. 55–56, 58–61; Virtanen L. 1988 s. 245–248.

³²⁰ Siikala 1994 s. 28–37, 67–68, 276–278.

³²¹ Suomalaisista loitsuista tietäjäperinteessä katso Siikala 1994 s. 64, 76–83, 280–284.

³²² Olavi Antilan tapauksista on käsitelty aiemmin luvussa 3. Lisäksi raudan sanat -loitsua käsitellään myöhemmin tässä alaluvussa. OMA Olavi Antilan tapaus: Limingan kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1757 Oulu: 184 s. 23–27v., 29–38v.

saavuttavansa päämääränsä salaisen tiedon ja maagisen tekniikan oikean hallinnan avulla. Tämän vuoksi kuka tahansa, kuten Olavi Antila, saattoi hyödyntää loitsuja.³²³

Suomalaisessa yhteisössä loitsut ovat olleet osa arkipäivää. Niiden tuntemus ja käyttö oli yleistä arjen toimissa, onnea turvatessa sekä pahoilta voimilta suojautuessa. Loitsu käsitettiin tietäjän väen tehokkaaksi apuvälineeksi. Myös taikojan esittämänä loitsut tehostivat taikojan väkeä tai taikaa. Kuitenkin loitsiminen käsitettiin salaiseksi ja esivallan taholta kielletyksi perinteeksi. Loitsuja esitettiin sen vuoksi huomiota herättämättä ja mumisten, siten, että esimerkiksi parantamistapahtumassa mukana olleet eivät kuulleet mitä loitsittiin. Kaikissa tutkituissa signeri-tapauksissa ei kirjattu pöytäkirjoihin käytettyä loitsua. Todistajat eivät olleet kuulleet mumisten esitettyä loitsua, tai loitsija ei ollut halunnut esittää loitsua oikeudessa. Sanatarkasti luettuna loitsun esitystavalla ei ollut merkitystä lopputuloksen kannalta.³²⁴

Kristillisten piirteiden vaikutus on tullut esille myös loitsujen tarkastelussa. Kristilliset piirteet juurtuivat eurooppalaiseen loitsustoon katolisuuden aikana. Varsinkin luostarilaitoksen piirissä luodut parantavat sanakaavat ”suomennettiin” ja ne juurtuivat osaksi kansan loitsuja. Loitsut tulivat rukousmuotoisiksi, automaattisesti vaikuttaviksi sanakaavoiksi. Ruotsissa esitettiin demonien karkotussanoja, sekä niin sanottuja benedikzioneita eli siunauksia kansankielellä loitsutradition hävittämiseksi. Kristillistyneitä loitsuja ja riittejä hyödynnettiin jo suurten noitusprosessien aikaan. Uskonpuhdistuksen jälkeen niiden käyttö kiellettiin, mutta kansa hyödynsi edelleen kristillisiä rukouksia taikojensa yhteydessä. Loitsuihin liittyivät myös mumina ja erilaisten esineiden siunaaminen. Katolisella ajalla esimerkiksi suola vihittiin jumalallisen voiman symboliksi ja demonien karkottamiseksi. Kansanperinteessä tämä mukautui parantaviin aineisiin kuten suolaan tai maitoon lukemiseksi.³²⁵ Rukousloitsujen avulla uskottiin saatavan taioille apua Jumalalta. Sanakaavoilla ei ollut merkitystä, sillä sanoissa itsessään uskottiin olevan pyhän voimaa. Alun perin rukousloitsut osoitettiin haltijoille, mutta katolisella ajalla ne saivat kristillisen sävyn. Maagisten rituaalien ja loitsujen mielikuvaston on havaittu periytyvän esikristilliseltä ajalta. Manusloitsujen saama kristillinen sävy demonien karkottamiseksi aiheutti loitsujen

³²³ Siikala 1994 s. 55–68.

³²⁴ Siikala 1994 s. 68–69, 75–76, loitsujen esittämistavasta 226–238, 288–291; Virtanen L. 1988 s. 245–248. Mumisten esitetystä loitsusta esimerkkinä on Akseli Kitulaisen tapaus. OMA Salon ja Siikajoen lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1766 Salo:99 s.87-89v. Katso myös luku 5.4.1.

³²⁵ Nenonen 1992 s. 60–61; Siikala 1994 s. 68–69, 285, 288–291; Virtanen L. 1988 s. 245–248.

kristillistymistä. Rukousloitsujen avulla kansa saattoi oikeuttaa taikuuden harjoittamisen. Jumalan nimeen tehty teko ei ollut heidän mielestään rikollista.³²⁶

Kristillistä rukousta taikojensa apukeinona käytti ruukintyöläinen Lasse Ollila Oulun raastuvanoikeudessa vuonna 1768 käsitellyssä tapauksessa.³²⁷ Lasse Ollila ilmiannettiin taikuuden harjoittamisesta Oulun kaupunginkirkon kellotapulissa 18.4.1768. Ollila oli soittanut kirkonkelloja aamuyöllä ilman välitöntä vaaran uhkaa. Tapauksen edetessä tuli ilmi, että Ollila lyönyt kelloja liminkalaisen raatimiehen ohjeiden mukaan, jotta kauppias Johan Candelbergiltä varastetut tavarat saataisiin takaisin. Lasse Ollila tuomittiin sakkoihin taikuudesta ja kaupungin häirinnästä.³²⁸ Hovioikeudessa tuomio pysyi voimassa.³²⁹ Lasse Ollilan tekemä taika oli hänen sanojensa mukaan seuraavanlainen: hän oli hakenut kolme lastua siltä paikalta, missä varastettu tavara oli ollut. Sen jälkeen hän oli vienyt lastut kellotapuliin ja kiinnittänyt ne kelloon. Tämän jälkeen hän oli lyönyt kelloa ja samalla lausunut Isä Meidän -rukouksen henkeä vetämättä. Tämän taikateon olisi pitänyt tuoda takaisin Candelbergiltä varastetut tavarat.³³⁰ Isä Meidän -rukouksen hyödyntäminen näyttää olleen ainoa kristillisen opetuksen kautta kansan ulottuville tullut vakiomuotoinen rukous, jonka avulla pyrittiin saamaan voimaa loitsulle. Kuitenkin rukouksen käyttö normaalista poikkeavassa yhteydessä oli esivallan silmissä rikollista, Jumalaa pilkkaavaa toimintaa.³³¹

Kristillisiä sanoja ja esineitä, kuten Raamattua, hyödynnettiin sata vuotta aiemmin myös varkaiden paljastamisen yhteydessä. Esimerkiksi seulaan asetettu virsikirja osoitti varkaan olinpaikan tai varastetun esineen sijainnin.³³² Tutkimissani tapauksissa ei käytetty muita ”kaavoittuneita” rukouksia tai kristillistä esineistöä varkauden selvittämiseksi. Rukousloitsujen käyttö on muutenkin vähäistä. Ollilan käyttämä rukous tähtäsi Jumalan voiman saamiseen. Hän ei myöskään uskonut rukouksen käytön olevan paha asia, sillä hän paljasti käyttäneensä sitä. Tämä osoittaa kristillisten piirteiden syvän juurtumisen kansan

³²⁶ Eilola 2003 s. 63, 65, 67; Nenonen 1992 s. 60; Siikala 1994 s. 64–65, 82–83; Virtanen L. 1988 s. 247.

³²⁷ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto. Lasse Ollilan tapaus: Oulun raastuvanoikeuden tuomiokirja vuodelta 1768 AI: 65 s.645–646, s. 1192–1197 sekä AI: 66 s. 811–814. Oulun kaupunkiin oli perustettu tiilitehdas vuonna 1763. Halila 1953 s. 412

³²⁸ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto vuonna 1768 AI: 65 s. 645–646, s. 1192–1197 sekä AI: 66 s. 811–814.

³²⁹ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot ES4455.

³³⁰ Katso viite 327.

³³¹ Eilola 2003 s. 61; Nenonen 1992 s. 60–61; Virtanen L. s. 247.

³³² Eilola 2003 s. 60–63.

taikuuden pariin. Kuitenkaan oikeudessa ei paljastettu olivatko Candelbergin rahat löytyneet taikateon jälkeen.

Esimerkkitapauksissa esiintyvät loitsut sisältävät sitä ainesta, joka on kulkeutunut kansanperinteessä aikojen läpi. Yhteisölle merkittävintä loitsujen käyttöä oli parantaminen. Loitsujen käyttöön liittyi olennaisesti tautikäsitely eli ymmärrys siitä, mistä tauti oli peräisin. Loitsujen avulla pystyttiin parantamaan varsinkin pahojen tai kateellisten ihmisten sekä yliluonnollisten voimien aiheuttamia sairauksia.³³³ Mentaalinen ja fyysinen muutos ei vaikuttanut paljoa siihen perustavanlaatuisen ainekseen, joka on pohjana loitsuissa. Myyteistä kumpuavat loitsut tuovat parhaiten esille sen ajatusmaailman, joka oli edelleen vallalla 1700-luvun lopulla. Tietäjien hallinnassa šamanistiseen perinteeseen tukeutuvat loitsut elivät erilaista elämää, sillä tietäjät käyttivät loitsuja tilanteen ja esitystavan mukaan sekä oman väkensä vahvistajina. Tietäjillä loitsuihin ja käyttötilanteisiin liittyi vahvasti salassapito sekä kommunikatiivisuus taudin aiheuttajan kanssa. Sanallinen esiintyminen oli lähinnä tietäjän mekaaninen ja maaginen tapa vaikuttaa sairauden aiheuttajaan.³³⁴ ”Tavallisen” kansan käytössä loitsut olivat avoimempia ja perustaltaan yleisempiä. Tietäjien käyttämiä loitsuja toistettiin sanatarkasti, mutta kaikilla ei välttämättä ollut tietäjiltä vaadittavaa taipumusta yliluonnollisen hallintaan. Taikojen uskottiin vaikuttavan mekaanisesti ilman vaativampaa kommunikaatiota yliluonnollisen kanssa. Kansanomainen taikuus pyrki parantamaan omaa tai toisen elämää loitsimalla ja riittien mekaanisella suorittamisella.

Nimismies ilmiantoi Muhoksen käräjillä irtolaisen Pertti Kylmäsen ja talollisen pojan Pauli Raustin taikomisesta Tyrnävän kirkkomaalla. Tapausta käsiteltiin yli vuoden ajan jommankumman syytetyn poissa ollessa. Kylmäsen tunnusti menneensä kirkkomaalle tarkoituksenaan ajaa pois Raustin tilan ihmisiä ja eläimiä vaivaava kirkkoväki. Kylmäsen kertoi aukaisseensa haudan, ottaneensa arkun pois ja menneensä hautakuoppaan. Tämän jälkeen hän oli lausunut seuraavasti: ”Täällä on teidän sija ja täällä teidän pitää olla, lepo kuolleelle, rauha eläville”. Loitsun tarkoituksena oli ollut pitää kirkkoväki paikoillaan. Pauli Rausti oli tuolloin kulkenut kirkkomaan ohi, ja nähnyt Kylmäsen haudan reunalla. Kylmäsen puolestaan kertoi Raustin auttaneen hänet ylös haudasta, minkä jälkeen hän oli laittanut arkun takaisin hautaan ja sulkenut haudan. Tämän jälkeen kirkkoväki ei enää vaivannut Raustin

³³³ Eilola 2003 s. 60–69; Nenonen 1992 s. 59–62; Siikala 1994 s. 76–77. Sairauksien määrittelyä ja parantamista käsitellään laajemmin luvussa 4.3.3.

³³⁴ Siikala 1994 s. 70, 76–77.

tilaa. Pertti Kylmänen tuomittiin sakkoihin taikuudesta ja Pauli Rausti sai sakot osallisuudesta.³³⁵ Hovioikeudessa Kylmäsen tuomio pidettiin voimassa, mutta Rausti vapautettiin hänelle langetetuista sakoista.³³⁶

Tapaus liittyy käsitykseen kirkkoväestä ja sen voimasta. Oikeudessa Kylmänen kertoi oppineensa loitsun edesmenneeltä isältään. Loitsun tarkoituksena oli pitää kirkkoväki sijallaan eli haudoissaan. Suurin osa tutkimistani loitsuista käsitteli juuri kirkkoväkeä ja sen mahtia. Ihmistä tai eläimiä vaivaavan kirkkoväen sai ajettua pois taioilla, jotka tehtiin kirkkomaalla. Kirkkomaalta saatu vainajien aiheuttama tauti tuli ajaa pois alkuperäisessä paikassaan. Tautia parannettaessa tietäjät poistivat taudin sairaasta, mutta myös osoittivat taudille minne ja miten sen tuli poistua. Varsinkin tartuntataudit, kuten kirkkomaalta saadut kirkkoväen vaivat, lähetettiin takaisin aiheuttajalleen.³³⁷ Pertti Kylmänen yritti saada Raustin tilaa vaivanneen kirkkoväen pysymään paikallaan kirkkomaassa, siellä, mistä tilan väkeä vaivannut tauti oli peräisin.

Limingassa syytetty Olavi Antila kertoi käyttäneensä tiettyä loitsua parantaessaan ihmisiä tai eläimiä, jotka olivat saaneet haavoja erityisesti raudasta. Loitsu oli seuraava: ”Oi sinua rauta raukka, et sä silloin suuri ollut, et suuri etkä varma, et kovan korjaaja, kuin on ruokittu ruostehella, juotettu hevosen kusesta, vetelästä vellottuna, jokos sulki sukeut, jokos kasvoit karkeana, runsas veistit veikoas, lastuisit emosi lasta, sukaasi kuin pitelit, hyvin tehnyt kuin pannut, tee paremmin kuin parannat. Veri seisoo kuin seinä, aho alta kuin aita, kuin et muulla tukkiudu, sit sun multa tukkikoon”. Olavi kertoi oppineensa loitsun ja siihen tarvittavat riimut edesmenneeltä Pertti Määtältä. Olavi oli piirtänyt riimut tuoheen ja tehnyt tarvittavan voiteen lehmän maidosta.³³⁸

Olavin käyttämät ”raudan sanat” ovat osa suomalaista syntyloitsujen mytologiaa. Osana suullista kansanperinnettä syntyloitsut ovat säilyneet loitsuaineiksena jonkin verran muuttuneena. Syntyloitsut tai synnyt ovat tärkeä osa suomalaista kansanperinnettä. Kansanperinteen tutkijat ovat pyrkineet määrittelemään syntyjä sekä niiden muodostumista eri

³³⁵ OMA Limingan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1767 Oulu: 202 s. 195–196, lakimääräiset talvikäräjät vuodelta 1768 Oulu: 203 s. 187v. sekä kesä- ja syyskäräjät vuonna 1768 Oulu: 204 s. 9v.-11v..

³³⁶ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstalotit vuonna 1768 ES4455. Siirretty käsiteltäväksi seuraavana vuonna ES4456.

³³⁷ Siikala 1994 s. 153–155, 156–158.

³³⁸ OMA Olavi Antilan tapaus: Limingan kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1757 Oulu: 184 s. 23-27v., 29-38v.. Rautaan lukemisesta on jäänyt talteen loitsuja myös 1600-luvulta Matikainen 2002 s. 48.

tavoin. Tässä yhteydessä puutun lähinnä syntyjen merkitykseen taikuudessa. Syntyloitsuissa kuvattiin ilmiöiden alkuperää eli syntyä. Tämä myyttinen ja salainen alkuperä kuvattiin runonmuotoisissa loitsuissa. Jonkin asian tai ilmiön synnyn eli myyttisen alkuperän tuntevan henkilön uskottiin pystyvän myös hallitsemaan sitä. Synnyn alkuperän tunteminen mahdollisti vallan sen yliluonnollisen voiman yli. Tietäjät ja šamaanit käyttivät syntyloitsuja riittänsä vahvistajina. Syntyjen lukemisen uskottiin lievittävän tai parantavan kipuja. Syntyloitsu toimi parhaiten konkreettisen asian aiheuttamaan tautiin voiteeseen tai suoraan sairauteen lukemalla. Esimerkiksi juuri raudan aiheuttamia tauteja voitiin parantaa raudan synnyn luennan avulla.³³⁹

Raudan sanojen käyttö viittaa tietoon loitsun voiman tuntemisesta. Kansan uskomuksissa oli luultavasti säilynyt syntyloitsujen funktio ja merkitys. Myös tunnettujen tietäjien käyttäminä ne olivat levinneet tavallisen kansan tietoon. Raudan sanoilla Olavi haki mekaanista vaikutusta raudan pistoksen aiheuttamaan tautiin. Lisäksi tuntemalla taudin alkuperän hän pyrki palauttamaan taudin takaisin rautaan, manaamaan taudin pois haavasta. Olavin käyttämät riimut ja lehmän maidosta tehty voide viittaavat hänen tunteneen hyvin Pertti Määttä hänelle opettaman taian. Luultavasti Määttä oli itse tietäjä, sillä Olavi viittaa Pertin itse käyttäneen samaa taikaa. Taian monipuolisuus viittaa siihen, että kaikki taikoijat eivät ole uskoneet pelkkään mekaaniseen vaikutukseen. Pertti Määttä on itse luultavasti ymmärtänyt käyttämänsä taian merkityksen, mutta Olavin käsityksistä ei voi olla varma. Kuitenkin Olavin on täytynyt ymmärtää raudan aiheuttamien haavojen yhteys raudan sanoihin, koska hän on uskonut loitsun mekaaniseen vaikutukseen. Tämä loitsu on ainoa laatuaan tutkimissani tapauksissa.

Loitsulla oli merkitystä taikateon onnistumiselle. Riitin suorittamisen lisäksi loitsun antama yliluonnollisen voiman hallinta mahdollisti taian onnistumisen. Tietäjien käyttämät tarkat loitsujen sanakaavat vaikuttivat automaattisesti riitin yhteydessä, sillä tietäjät tunsivat loitsun taustalla olevan myyttisen alkuperän. Myös tavallisten ihmisten oppimien loitsujen uskottiin vaikuttavan, kun ne esitettiin sanatarkasti opitun mukaan. Sanojen muodolla, esitystavalla tai ilmiöllä ei ollut merkitystä taian onnistumiselle. Usko sanojen maagiseen voimaan oli merkittävämpää. Loitsuja käytettiin pääasiassa sairauden parantamiseen tai varastetun esineen takaisin saamiseksi 1700-luvun lopulla. Loitsujen hyödyntämiseen liittyi pääasiassa

³³⁹ Syntyloitsuista katso muun muassa Nenonen 1992 s. 54–58; Siikala 1994 s. 77–82; Virtanen L. 1988 s. 245–247.

kirkkomaa tai muu esineellinen yhteys. Loitsuja ei käytetty kertaakaan yksinään, vaan aina osana maagista rituaalia. Käytetyt loitsut kuvastavat aikansa uskomusmaailmaa. Kristillisten rukousten hyödyntäminen merkitsee vahvaa kansanuskon kristillistymistä ja uskoa Jumalalliseen voimaan ihmiselämän auttajana. Perinteisten loitsujen, kuten syntyloitsun, käyttäminen puolestaan kuvastaa vanhojen kansanuskomusten pitkäkestoisuutta. Vanhat loitsumuodot säilyttivät asemansa osana tietäjien osaamista. Loitsuja opetettiin seuraajille, jotka käyttivät niitä uskomalla lausutun sanan voimaan. Aikalaisille loitsut olivat osa arkipäivää. Vanhoihin uskomuksiin liittyvät tavat ja sanonnat olivat muovautuneet ajan myötä osaksi arjen toimintoja. Loitsimisen uskottiin auttavan niin hyvässä kuin pahassa.

4.3.2. Vahingoittava taikuus

Sotaväestä erotettu sotilas Christer Wåghålls joutui oikeuden eteen taikuudesta syytettynä Kemin kesä- ja syyskäräjillä vuonna 1755. Hänet ilmiannettiin toisen henkilön vahingoittamisesta taikuuden avulla. Wåghållsin kerrottiin antaneen talonpoika Olavi Mattiselle pussin, jossa oli joitain esineitä ja muita välineitä, jotka olisivat haitallisia ruokaan joutuessaan. Mattisen piti viedä pussi sotilas Antti Carmanin ruokapataan. Mattinen ei kuitenkaan vienyt pussia Carmanin pataan, vaan ilmiantoi asian kirkon kuudennusmiehelle Mikael Tarvakselle. Mattisen puuttuessa käräjiltä asiaa tarkasteltiin kirkkoherra Spellmannin kirjallisen muistion avulla. Siitä ilmeni, että Wåghålls oli antanut Mattiselle pussin, jossa oli suolaa ja ohraa. Ennen pussin luovuttamista Wåghålls oli kiertänyt pihaa kolme kertaa ympäri, sekä todettuaan ”Oho, empä ole itseäni vielä kiertänyt”, hän oli kiertänyt pussin kolme kertaa kaulansa ympärille. Tämän jälkeen Mattisen olisi pitänyt viedä pussi Carmanin ruokapataan, sillä Mattinen oli Carmanin naapuri ja Wåghålls asui kaukana. Wåghålls kertoi tehneensä taian vahingoittaakseen Carmania. Heillä ei ollut varsinaisia riitoja, mutta syytetty väitti Carmanin aiheuttaneen hänelle taudin, jonka takia hän joutui eroamaan sotaväestä. Wåghålls halusi aiheuttaa Carmanille tämän saman taudin. Oikeus tuomitsi Christer Wåghållsin maksamaan 10 taaleria sakkoja taikuudesta.³⁴⁰ Hovioikeudessa Wåghållsin sakkotuomio pysyi voimassa.³⁴¹

³⁴⁰ Lisäksi Wåghålls sai sakot juopumuksesta ja sapattirikoksesta. OMA Kemin kärjäkunnan lakisääteiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1755 Kemi 10: s.143-145v.

³⁴¹ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1755 ES4446.

Tapaus on selkein toisen henkilön vahingoittaminen taikakeinoin. Syytetty ei pyrkinyt kieltämään tekoaan, vaan kertoi selkeästi, mistä oli oppinut keinon, mitä halusi teollaan saavuttaa ja miksi halusi vahingoittaa Carmania. Toiseen henkilöön kohdistunut maaginen vahingoittaminen oli voinut merkitä sata vuotta aiemmin syytettyä noituudella vahingoittamisesta tai maleficiumista. Myös suojautuminen maagista vahingoittamisesta vastaan saatettiin tulkita noituudeksi.³⁴² Maaginen vahingoittaminen oli vakava rikos, mutta sitä ei kuitenkaan tapauksessa tulkittu noituudeksi. Tapauksessa ei kuitenkaan edes pohdita noituuden tai maleficiumin mahdollisuutta, vaikka Wåghålls tunnusti rikoksensa ja kertoi taustalla olevasta konfliktista. Luultavasti lievemman syytteen toi se, ettei Mattinen vienyt taikatekoa loppuun. Jos Carman olisi sairastunut, syyte olisi voinut tulla noituudesta. Suolan ja ohran asettaminen pussiin sekä niihin lukeminen tulkittiin maagisiksi teoiksi. Riitin toistaminen kolme kertaa vahvasti oikeuden käsitystä siitä, ettei kyseessä ollut myrkyttäminen vaan taikateko.³⁴³ Tapaus osoittaa, että oikeuden ja kansan tekemillä tilanteiden tulkinnoilla oli merkitystä noituuteen ja taikuuteen suhtautumisessa. Christer Wåghålls olisi voinut joutua tuomiolle noituudesta, jos taika olisi onnistunut. Hänet olisi tällöin tuomittu samoin periaattein kuin sata vuotta aiemmin. Taikuustuomio kuitenkin viittaa oikeuden suhtautumisen muuttumiseen. Noituus ei enää ollut ensimmäinen tulkinta maagiselle teolle, vaikka se vahvasti viittasi noituuteen.

Maatalouteen perustuvassa elämässä pellon pilaamisen ja sato-onnen riistämisen lisäksi karjan vahingoittaminen olivat vastoinkäymisiä, joita saatettiin selittää yliluonnollisin syin. Karja oli elinkeinona merkittävässä asemassa karussa ilmastossa maatalviljelevillä. Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun ilmasto-olot ja maaperä eivät olleet yhtä suotuisat maanviljelykselle kuin eteläisessä Suomessa. Karjalla oli suuri merkitys elinkeinon ansaitsemisessa ja sitä pyrittiin suojelemaan myös yliluonnollisilta voimilta. Karjan vahingoittamisesta on esimerkkinä uudisasukas Henri Ylitalon tapaus Pyhäjoelta vuodelta 1771. Haapajärveläinen vuokralainen Pertti Kainulainen oli ilmiantanut naapurinsa Henri Ylitalon *signerin* harjoittamisesta. Kainulaisen mukaan Ylitalo oli kiroillut ja uhkaillut, että karhu syö Kainulaisen karjan. Karhu oli kaatanut Ylitalon langon Nils Karsikkaan karjaa. Tilan väen mennessä metsään tutkimaan asiaa oli Ylitalo kironnut ja sanonut: ”Tällä haavaa ukkoa tehdään, annetaan totta jumalauta tänä yönä ukolle saapasvarsia”. Metsässä Ylitalo oli kironnut lisää sekä todennut, että aamulla

³⁴² Katso maagisen vahingoittamisen ja maleficiumin määritelmiä luvusta 3.1.2. Katso suojautumisesta aiheutuneita oikeustapauksia Nenonen 1992 s. 235.

³⁴³ Riitin toistamisesta kolme kertaa katso esimerkiksi Eilola 2003 s. 67. Riitin toistaminen kolme kertaa liittyi riittien kristillistymiseen ja loitsujen tuonpuoleisuuteen.

Kainulaisen karja tulisi makaamaan karhun kaatamana kymmenen askeleen päässä pellolta. Lisäksi hän oli sanonut haluavansa aiheuttaa karjan menetyksen. Metsään mennyt tilan väki otti Ylitalon kiinni ennen kuin tämä ehti toteuttaa uhkauksensa. Henri Ylitalo tuomittiin sakkoihin taikuuden harjoittamisesta.³⁴⁴

Hovioikeudessa tuomio pysyi voimassa.³⁴⁵ Henri Ylitalo tuomittiin sanamagiasta, vaikka hän ei näyttäisi voineen toteuttaa uhkaustaan. Kuitenkin tilanne ja Ylitalon sanat saivat läsnä olleet ihmiset epäilemään sanamagian mahdollisuutta. Ukko oli kansanuskomusten mukaan ”ylijumala”, ukkosen jumala, ja usein myös samaistettu kristilliseen Jumalaan. Ukon väki oli voimakkain, joten tietäjät turvautuivat hänen apuunsa usein. Ukko oli sadetta antavana jumalana kehittynyt kansankulttuurissa hedelmällisyyden jumalaksi. Hänet käsitettiin myös vahvimaksi pahan voimia vastaan taistelijaksi.³⁴⁶

Ylitalon uhkausten uskottiin voivan toteutua, sillä Nils Karsikkaan lehmät olivat joutuneet karhun uhriksi. Lisäksi tilanne vaikutti tulkintaan: iltamyöhällä metsässä ollut joukko tulkitsi Ylitalon sanat taikuudeksi. Myös Ukon mainitseminen vaikutti Ylitalon sanojen tulkittamisessa loitsuksi. Mahdollisesti Ylitalon sanat tulkittiin myös siten, että hän oli aiheuttanut Nils Karsikkaan karjan joutumisen karhun uhriksi. Tietäjillä uskottiin olevan supranormaalien auttajien lisäksi kyky kutsua myös eläimiä avukseen. Eläimien avulla tietäjä saattoi parantaa tauteja, mutta myös suojautua toisen noidan supranormaalien olentojen hyökkäyksiltä. Kuitenkin eläinapurin lähettäminen saattoi johtaa noituustulkintaan. Käärmeen ohella karhu oli tietäjän tavallisin eläinapulainen. Näitä apureita käytettiin lähinnä vihamiesten vahingoittamiseen.³⁴⁷ Karhun vahingoittaman karjan tulkittiin joutuneen noidan tai muun pahantahtoisen henkilön uhriksi. Karhu käsitettiin muutoinkin suurimmaksi uhaksi metsissä liikkuvalla karjalla. Henri Ylitalon lausumat sanat vahvistivat yhteisön tekemää vahingoittamistulkintaa. Karjan vahingoittaminen aiheutti hallaa koko kotitaloudelle. Ylitalon kiinniottamisella yhteisö pyrki suojelemaan omaisuuttaan ja elinkeinoaan. Yhteisö halusi estää vastaavat tapahtumat tulevaisuudessa. Luultavasti Kainulaisen karjalle ei tapahtunut mitään, sillä siitä ei ole oikeudenpöytäkirjoissa mainintaa.

³⁴⁴ OMA Pyhäjoen lakimääräiset talvikäräjät vuodelta 1771 Salo: 500-503v. /2.

³⁴⁵ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1771 ES4457.

³⁴⁶ Siikala 1994 s. 172–177.

³⁴⁷ Siikala 1994 s. 192–195.

Kahden tapauksen kohdalla syyteenä oli noituudella vahingoittaminen. Talollinen Pauli Nevanperä joutui oikeuden eteen talollisen Mikael Mikaelinpoika Vändön syytettyä häntä peltonsa vahingoittamisesta. Nevanperää vaadittiin tuomiolle noituudesta Pyhäjoen talvikäräjillä vuonna 1776. Mikael Vändö syytti Nevanperää peltojensa noitumisesta, sillä hän väitti nähneensä Nevanperän juoksemassa hänen pelloillaan edellisenä keväänä, ja piilottaneen kiven alle puunipun, joka oli sidottu punaisella ja sinisellä villanarulla. Tämän jälkeen sato oli huonontunut. Mikael Vändön lanko Jaakoppi Vändö toi asian oikeuteen lankonsa puolesta. Tapausta oli aiemmin käsitelty Oulaisten kirkkoraadissa. Todistajina toimivat samat henkilöt kuin kirkkoraadin käsittelyssä. Todistajat eivät kuitenkaan olleet nähneet ketään piilottamassa puunippuja. Lopulta Pauli Nevanperä vapautettiin syytteistä todisteiden puuttuessa.³⁴⁸ Hovioikeudessa tuomio pidettiin voimassa.³⁴⁹

Mikael Vändön pelot olivat kärsineet väitetyn noitumisen jälkeen, mutta Nevanperää ei voitu todistaa syylliseksi. Oikeuden oli vapautettava Nevanperä todisteiden puuttuessa. Vaikka kiven alta löytynyt puunippu oli esillä oikeudessa, kukaan ei voinut vahvistaa, että Nevanperä olisi laittanut sen sinne. Mikael Vändö oli yrittänyt saada Pauli Nevanperän vaihtamaan tiloja, mutta tämä ei ollut siihen suostunut. Syytös tuli esille tämän kiistatilanteen myötä. Nevanperän kieltäytyttyä ja puunippujen löydyttyä tapahtunut sadon huonontuminen sai Vändön epäilemään Nevanperän noituneen hänen peltonsa. Myös pelloilla juoksemisen todistaminen oli vahvistanut epäilyt. Noituustulkinta tehtiin hyvin samalla tavoin kuin sata vuotta aiemmin oli tehty.

Talollista Samuli Anttosta syytettiin talollisen Nils Anttosen kuoleman aiheuttamisesta noituudella Paltamossa 1790. Nilsin poika Henri Anttonen toi tapauksen oikeuteen isänsä kuoleman jälkeen. Todistajien mukaan Samuli puhui usein Nilsin sairaudesta juovuksissa ollessaan. Lisäksi hän oli sanonut, että Nils oli yrittänyt aiheuttaa hänelle jotain sairautta noituuskonsteilla. Samuli oli kertonut eräälle todistajalle myös tietävänsä kaksi miestä, jotka harjoittivat taikuutta. Samulin mukaan ristijärveläinen talonpoika Henri Mulari sekä puolankalainen Mikko Häikiö olivat taikuuskeinoin yrittäneet parantaa Samulin kipeän jalan. Samuli halusi noutaa Häikiön parantamaan myös Nils Anttosen. Henri Anttonen pysyi kannassaan, että Samuli oli uhannut ottaa elämän Nilsiltä noituudella. Lopulta Samuli

³⁴⁸ OMA Pyhäjoen kärjäkunnan lakimääräiset talikäräjät vuonna 1776 Salo: 49 s.148-151v.

³⁴⁹ JyMA Vaasan hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1776 ES4461.

Anttonen, Henri Mulari sekä Mikko Häikiö vapautettiin syytteestä todisteiden puutteesta.³⁵⁰ Noituudella aiheutettua vahinkoa ei voitu todistaa tapahtuneen tässäkään tapauksessa. Nils Anttonen oli kuollut sairauteensa, mutta Samuli Anttosta ei voitu todistaa syylliseksi. Ainoa todiste noitumisesta oli Henri Anttosen väite, että Samuli olisi uhannut aiheuttaa kuoleman. Oikeus ei käsitellyt tapausta noituutena, vaan taikuutena.

Molemmat tapaukset osoittavat suhtautumisen muutosta. Taikuuden vahingoittavaa voimaa pidettiin mahdollisena ja usko noituuteen oli edelleen olemassa. Esivallan sekä oikeuslaitoksen käsitykset olivat kuitenkin muuttuneet. Oikeuden protokollan ja virallisten normien kautta suhtautuminen muuttui, kun taikuus kriminalisoitiin virallisesti. Myös viranomaisten oppineisuus vaikutti käsitysten muuttumiseen: usko noituuden vaikutukseen ihmisen elämässä oli vähentynyt. Noituus oikeudenkäyntejä on kuitenkin ollut esimerkiksi Ruotsissa vielä 1700- ja 1800-luvuilla, mutta niiden luonne oli muuttunut. Yksittäisiä oikeudenkäyntejä saattoi tulla esiin, mutta ne eivät enää laajenneet aikaisempien vainojen kaltaisiksi massaprosesseiksi, jotka olivat valtiollisesti hallinnoituja.³⁵¹ Noituussyytökset tutkittiin oikeudessa yhtä tarkkaan kuin ennen, mutta tuomion langettamiseen vaadittiin vahva näyttö noitakeinojen hyödyntämisestä ja noituuden aiheuttamista vahingoista. Noituudesta oli vaikea langettaa tuomiota, kun syyte perustui puheisiin eikä silminnäkiäjien lausuntoihin. Legaaliin todistamiseen perustuva oikeusjärjestelmä vaati vahvan näytön tapahtumista, joten ilman sitä noitumista ei voitu todentaa tapahtuneen. Toki taustalla saattoi olla myös oikeusjärjestelmän skeptinen suhtautuminen noituuteen. Tällöin oikeuden suhtautuminen tekoon vaikutti vahvasti tapausten tulkitsemiseen taikuutena noituuden sijasta.

Uskomukset noitiin ja paholaisen vaikutukseen muuttuivat hitaasti. Uskomukset muuttuivat lähinnä eliitin piirissä valistuksen mukanaan tuomien opillisten uudistusten myötä. Rationalismi vaikutti muun muassa siten, ettei maailmaa ei enää koettu samalla tavalla yliluonnolliseksi, pahojen voimien vallitsemaksi paikaksi. Eliitin usko noituuden voimaan väheni 1700-luvun kuluessa, minkä osoittaa myös noituusprosessien vähittäinen

³⁵⁰ OMA Paltamon kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1790 Kajaani: 46 s.58-61v., s.108-109v. sekä s.139-140v.

³⁵¹ Noituussyytökset keskittyivät lähinnä tiettyyn alueeseen tai henkilöön, mutta ne eivät enää eskaloituneet noitavainosta tuttuihin laajoihin syytösrypeisiin. Ruotsalaisia esimerkkejä yksittäisistä noituusprosesseista suurten noituusprosessien jälkeen katso Tegler-Jerselius 2003 ja Särman 1996.

loppuminen.³⁵² Eliitin ”uskon” vähentyessä uskomukset jatkoivat elämistään kansan parissa. Vahvana eläneet kansanperinteen ja kristillisen vaikutuksen mukanaan tuomat piirteet yliluonnollisen voimista eivät hävinneet kansanuskomuksista. Noituus ja taikuus säilyivät suomalaisessa uskomusmaailmassa, minkä osoittaa 1800- ja 1900-luvun vaihteessa kerätty kansanperinne. Loitsu- ja tarinaperinteen säilyminen kuljetti mukanaan myös uskomuksia ja erilaisia taikakeinoja. Tuolloin myös tietäjäys ja siihen liittyneet toimet olivat voimissaan, vaikka esimerkiksi lääketieteen kehittymisen myötä kansanlääkintä väistyi vähitellen. Mentaaliset mallit ja maailmankuva vaativat pitkän prosessin muuttuakseen. Usko yliluonnollisen vaikutukseen elämässä ei väistynyt silmänräpäyksessä. Perustavanlaatuinen mentaliteetin muutos vei vuosisatoja.

4.3.3. Sairauden parantaminen

Taikuuden avulla pyrittiin parantamaan erilaisia sairauksia, sillä taikuudella parantaminen oli yhteisön silmissä sallittua. Yliluonnollisen avulla pyrittiin parantamaan lähinnä yliluonnollisella tavalla aiheutuneet sairaudet, kuten noidan tai kirkkoväen aiheuttamat taudit. Šamaanien tiedettiin parantavan ihmisiä yliluonnollisen voiman, lähinnä tuonpuoleisen avulla. Taudin määrityksessä vaikutti ympäristö, mutta myös sairastuneen omat toimet ja elämä. Šamaanit hakivat parannukseen apua tuonpuoleiseen suuntautuneilla henkimatkoillaan.³⁵³ Noitien uskottiin parantavan ja aiheuttavan sairauksia sekä ihmisille että eläimille. Noituudella aiheutetut taudit saattoivat olla hengenvaarallisia. Noitaa saatettiin syyttää kuoleman aiheuttamisesta, jos kuoleman tulkittiin johtuneen noidan toimista.³⁵⁴

Kansanomaiset tautikäsitteet vaikuttivat vahvasti noituus- ja taikuustulkinnan tekoon. Taikuuden avulla haettiin helpotusta tai parannusta tauteihin, mutta sen avulla saattoi myös aiheuttaa taudin. Yliluonnollisin keinoin parantaminen tehoi parhaiten yliluonnollisen keinoin aiheutettuun tautiin. Kansanlääkinnässä käytetyt keinot eivät tehonneet yliluonnollisiin sairauksiin eivätkä taikakeinot välttämättä tehonneet ”tavallisiin” sairauksiin.

³⁵² Noitavainojen loppumisen syistä on tutkimuskirjallisuudessa esitetty hyvin erilaisia näkemyksiä aina elinolosuhteiden parantumisesta noituuteen uskomisen loppumiseen. Esimerkiksi Heikkinen 1969 s. 64–77; Nenonen 1992 s. 247–255.

³⁵³ Eilola 2003 s. 96, Katso šamaanien toimista luku 3.1.1. sekä Siikala 1994.

³⁵⁴ Esimerkiksi Jari Eilolan tutkimaa Marketta Ristontytär Punasuomalaisista syytettiin muun muassa kahden ihmisen kuoleman aiheuttamisesta. Marketta sai noituudesta kuolemantuomion. Eilola 2003 s. 37 (tapauksen esittely). Noituuden aiheuttamista sairauksista katso esimerkiksi Eilola 2003 s. 83 (panentataudit); Siikala 1994 s. 76–83.

Kuitenkin taikuuden avulla pyrittiin parantamaan niin luonnollisia kuin yliluonnollisiakin sairauksia.

Anna-Leena Siikala on jakanut suomalaisen kansanperinteen tautikäsitteet kolmeen ryhmään: jumalantaudit, panentataudit sekä yliluonnollisten voimien aiheuttamat taudit. Vaikeiden ja parantumattomien sekä vanhuuden tautien katsottiin olevan lähtöisin jumalista. Panentataudit olivat puolestaan peräisin pahoilta tai kateellisilta ihmisiltä. Näiden lisäksi taudin saattoi aiheuttaa tautiprojektiili (esimerkiksi noidannuoli), ihmiseen tunkeutunut tauti, tautidemoni tai tartunnainen (jonkin yliluonnollisen voiman aiheuttama tarttuminen). Sairauksia selitettiin näiden käsitysten pohjalta, kun tautia ei voitu tulkita luonnolliseksi. Sairauden alkuperän tunteminen oli tärkeää parantamisen onnistumiselle.³⁵⁵ Sairauksia parantaessa tietäjät hyödynsivät loitsujen lisäksi erilaisia riittejä ja rituaaleja. Loitsut olivat osa parannustapahtumaa. Tietäjän muut toimet täydensivät parannusriittiä. Tietäjät pyrkivät manaamaan taudin pois ihmisestä ja samalla osoittamaan taudille paikan, johon sen tuli mennä. Esimerkiksi aiemmin käsitellyt raudan sanat sekä kirkkoväestä parantamisen loitsu määrittivät, mihin raudan ja kirkkoväen aiheuttamien tautien tuli palata. Varsinkin luonnosta peräisin olevat taudit manattiin takaisin lähtökohtaansa. Tauti saatettiin manata myös ihmisten asuttaman maailman ulkopuolelle: yliluonnollisten voimien valtakuntaan sekä eläimiin, jotka kuljettivat taudin tuonpuoleiseen.³⁵⁶

Taudin aiheuttajaa koskeviin käsityksiin liittyvät suomalaisessa kansanperinteessä myös pilaus- tai kade-käsitykset. Kade oli pahantahtoisen ihmisen ajatus tai ääneensanomaton pahantoivotus, joka saattoi aiheuttaa vahinkoja tarkoitettulle uhrilleen. Kateellisen ihmisen aiheuttamat taudit ja onnen pilaamiset olivat osa taudinmääritys ja -parannus prosesseja. Tietäjä lähetti kateen ja pilauksen taudit takaisin aiheuttajalleen samalla tavalla kuin kirkkoväen palauttamisessa hautaan. Taudinaiheuttajan selvittäminen oli osa myös 1600-luvulla käsiteltyjä noituusoikeudenkäyntejä. Tunnettujen noitien tai tietäjien avulla pyrittiin määrittämään kuka tai mikä oli aiheuttanut taudin sekä lähettämään taudin takaisin. Sairaus siirtyi aiheuttajansa vaivoiksi, jolloin sairastuneen uskottiin aiheuttaneen taudin. Maaginen kosto oli onnistunut. Vastataikuuden hyödyntäminen osoittaa noituuden ja taikuuden liukuvaa

³⁵⁵ Eilola 2003 s. 84; Siikala 1994 s. 76–83.

³⁵⁶ Eilola 2003 s. 111–114; Nenonen 1992 s. 59–62; Siikala 1994 s. 83–86, 153–155, 156–161, 165–166. Katso myös luku 4.3.1. Loitsu osana taikatekoa.

rajaa, mikä saattoi kääntyä vastataikuuden suorittajan turmioksi noituussyytöksinä.³⁵⁷ Edellisessä luvussa käsitelty Christer Wåghållsin tapaus osoittaa vastataikuuden olleen voimissaan 1700-luvun lopulla. Lisäksi Wåghållsin joutuminen oikeuden eteen on osoitus taikuuden ambivalentista luonteesta. Kansa uskoi vastataikuuteen, mutta esivalta tuomitsi sen rikoksena.

Lähes kaikissa sairauden parantamis -tapauksissa tauteja parannettiin kirkon läheisyydessä tai itse kirkossa. Ainoastaan kahdessa tapauksessa ympäristö oli muu kuin kirkkomaan ja sen rakennukset. Yhdessä tapauksessa ympäristöstä ei saatu varmuutta ja toinen tapahtui syytetyn omalla tilalla.³⁵⁸ Parantamisen onnistumiselle oli merkitystä sillä, että tauti yritettiin parantaa pyhällä alueella. Sairauden parantamisessa oli erilaisia tapoja, joista seuraavat esimerkit kertovat. Molemmissa tulee ilmi tyypilliset tavat parantaa tauti: kirkkoväen hyödyntäminen ja kirkon pyhyiden vaikutus taudin parantajina, sekä kristillisyyden rooli taikuudessa.

Hannu Tikka oli ollut yöaikaan Oulunsalon kirkkomaalla Erkki Kiltun kanssa. Tikka oli yrittänyt parantaa Kiltun sairaan lapsen tautia. Tikka kertoi yrittäneensä parantaa pienen lapsen taudista, jonka hän oli saanut syötyään marjoja kirkkomaalta. Tikka oli pessyt lapsen ja sitten kuljettanut pesuveden pullossa kirkkomaalle. Hän oli myös pyytänyt paholaista kiusaamaan vettä eikä lasta. Todistajien mukaan Tikka oli mennyt Kiltun avustuksella kirkkomaalle aidan yli, kulkenut kolme kertaa kirkon kaikkien ovien ja kellotapulin oven ohi, potkinut niitä ja samalla huutanut jotain. Lopulta Tikan kerrottiin paenneen kirkkomaalta kuin jokin olisi jahdannut häntä. Todistajat eivät kuitenkaan olleet nähneet Tikalla mainittua pulloa. Kiltu yritti kieltää osallisuutensa tapauksessa. Oikeudessa kerrottiin myös Tikan tehneen aiemmin erilaisia taikuuksia ja vierailleen usein kirkkomaalla.³⁵⁹

³⁵⁷ Eilola 2003 s. 69–77, 86, 122; Siikala 1994 s. 155–156. Taudinaiheuttajan etsimisestä ja noitumistulkinnan teosta on Jari Eilolan teoksessa runsaasti esimerkkejä.

³⁵⁸ Katso liite 7. Taikuuden harjoittamisesta. Sairauden parantamis-tapauksia oli yhteensä 17 kappaletta. Antti Kokon murtotapauksessa vuodelta 1773 ei ole varmuutta missä taikoja tehtiin. Kokon kotoa löytyi taikomisvälineitä, joita käytettiin parantamiseen. OMA Oulun ja Hailuodon kärjäkunnan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1773 Oulu: s.58-61v., talvikäräjät vuonna 1774 Oulu: 31 s.243-250v., s.250v-254, kesä- ja syyskäräjät vuonna 1774 Oulu:32 s.85-88v., s. 192v.-194, s.221-223v.; ylimääräiset käräjät 12.12.1774 Oulu: 32 s.243–248 ja 28.1.1775 Oulu: 33 s. 1-10 sekä lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1775 Oulu: 33 s.79-81v., s.113–120. Omalla tilalla taikoi Olavi Antila yrittäessään parantaa hevosta raudan aiheuttamasta haavasta. OMA Limingan kärjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1757 Oulu: 184 s. 23-27v., 29-38v.

³⁵⁹ OMA Oulun ja Hailuodon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Oulu: 12 s.250–257 sekä lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1761 Oulu: 13 s. 173-180v.

Tapauksessa sairauden parantamiseen liittyy piirteitä, joita oli uskomuksissa ja kansanlääkinnässä. Sairas lapsi pestiin vedellä ja tämän jälkeen vesi vietiin paikkaan, mistä taudin uskottiin olevan peräisin. Kun vesi päätyi alkuperäiselle paikalle, tauti poistui ihmisestä. Tämänkaltainen sairauden siirtäminen johonkin toiseen objektiin on tuttua jo 1600-luvun noituus- ja taikuustapauksista. Sairauksia saatettiin siirtää esimerkiksi leipään, joka kuljetettiin siirron jälkeen pois taloudesta hävitettäväksi. Sairauden siirtämisen myötä siitä uskottiin päästävän eroon, eikä sen uskottu enää palaavan. Taudin manaaminen ja siirto pois uhrista olivat merkittävä osa tietäjien parannusriittä.³⁶⁰ Tässä tapauksessa yhteys kirkkomaahan on lapsen syömissä marjoissa. Kirkkoväen uskottiin aiheuttaneen lapsen sairauden marjojen avulla. Taudin siirtäminen pesuveteen ja veden kuljettaminen hautuumaalle kuvastaa taudin siirtämistä pois uhrista ja manaamista takaisin alkuperäänsä. Kirkkoväen aiheuttama tauti manattiin takaisin kirkkoväelle.

Toisena esimerkkinä on Antti Raution tapaus Paltamosta vuodelta 1763. Nuori mies Antti Sigfridinpoika Rautio ilmianettiin haudankaivuusta Paltamon kesä- ja syyskäräjillä. Raution kerrottiin aukaisseen ja sotkeneen lapsen haudan Paltamon kirkkomaalla. Todistajien kertomusten mukaan Rautio oli juovuksissa ollessaan kaivanut auki haudan, mustannut kasvonsa jollain ja yrittänyt lyödä todistajia näiden vaatiessa Rautiolta tämän arkusta irrottamaa rautanaulaa. Todistajina olleet naiset olivat pelänneet Rautiota, sillä hänellä oli puukkoja toisessa kädessä. Lisäksi Raution kerrottiin sanoneen ”Terve maalle mantereelle”. Syytetty kertoi irrottaneensa naulan arkusta parantaakseen hammassärkynsä. Rautio kertoi oppineensa keinon ja lausumansa sanat sotilas Jaakoppi Moilaselta. Ohjeen mukaan tuli mennä pyhäiltana hautuumaalle, ja kaivaa haudasta joko ruumiin hammas tai arkusta rautanaula. Sitten esille kaivetulla esineellä tuli kaivaa kipeää hammasta. Lisäksi ennen hautuumaalle menoa oli pitänyt puhaltaa kaksi kertaa vasemman käden ali, ja tervehtiä kuolleita hautuumaalta lähtiessään. Syytetty kertoi tehneensä näin, mutta hammassärky ei ollut parantunut. Antti Rautio tuomittiin taikuudesta 20 taalerin sakkoihin. Tuomionannossa hänen todettiin harjoittaneen taikuutta kirkkoväen herättämiseksi eikä hammassärlyn parantamiseksi.³⁶¹

³⁶⁰ Tauti siirrettiin joko ihmisen itsensä tai ihmisen koko elinpiirin ulkopuolelle. Eilola 2003 s. 65–67; Siikala 1994 s. 83–86, 153–155, 156–161, 165–166, 187–189.

³⁶¹ Lisäksi Rautio tuomittiin juopumuksesta sekä sapattirikoksesta maksamaan sakkoja yhteensä 15 taaleria. OMA Paltamon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuodelta 1763 Kajaani: 10 s. 302-305v.

Juopuneena taikominen oli yksi osa 1700-luvun taikuutta. Moni taikojia oli juovuksissa päättänyt mennä kirkolle taikojia tehdäkseen. Alkoholin nauttimisesta saattoi saada sakot vuoden 1733 Kuninkaallisen asetuksen mukaan. Suomessa alkoholin nautintaa kiellettiin useaan otteeseen kieltolakien ja viinan polton kieltämisen avulla 1700-luvulla. Tutkimusajalla ei kuitenkaan ollut voimassa kuin paloviinan polttamisen kieltö. Elämänpiirin muuttuessa yhä tiheämmäksi varsinkin kaupungeissa alkoholin nautintapiirit muuttuivat. Juopumus tuli julkisemmaksi, mutta se ei ollut sen sallitumpaa. Alkoholin käyttö pyrittiin silti pitämään salassa hengelliseltä ja maalliselta esivallalta. Kuitenkin alkoholin rohkaisemana miehet saattoivat tehdä kaikkea, mitä eivät selvin päin olisi tehneet.³⁶² Moni juopunut taikojia oli mahdollisesti jäänyt kiinni humalatilansa takia. Juovuksissa ei enää onnistunut taikojen suorittaminen salassa tai hiljaa. Melu houkutteli paikalle ulkopuolisia, jotka ottivat kiinni tai ilmiantoivat taikojat. Humalassa olleessaan miehet eivät osanneet varoa tai pelätä kiinni jäämistä.

Raution tekemä taika osoittaa uskomusten sekoittumista ja pitkäikäisyyttä. Suurten noituusprosessien aikaan noitien uskottiin tekevän noitasalvaa lasten ruumiista. Salvan avulla noita harjoitti konstejaan ja lensi noitasapattiin. Pohjoismaisessa noitaperinteessä voiteen uskottiin kulkevan noidan mukana sarvessa. Esimerkiksi lehmän maito-onnen saattoi pilata lypsämällä sarveen.³⁶³ Ruumiin hampaan tai arkun naulan käyttö parantavana esineenä kuvastaa karjalaisia uskomuksia. Vainajan kanssa kosketuksissa olleissa esineissä uskottiin olevan vainajan väkeä. Tartunta- ja kosketusmagian periaatteiden mukaan yhteys väkeen säilyi erottamisen jälkeen, ja väen voiman pystyi siirtämään uhuriin. Ruumiin osalla oli edelleen yhteys kokonaisuuteen. Tämän periaatteen avulla myös kokonaisuuteen saattoi vaikuttaa osan kautta. Esimerkiksi ruumislaudalta otetulla tikulla pystyi parantamaan hammassärkyä. Kipeää hammasta tuli kaivaa niin kauan, että suusta tuli verta. Vainajan voiman avulla kipeä hammas paranisi.³⁶⁴ Niin esikristilliset kuin kristilliset uskomukset sekoittuivat, jolloin taitat sisälsivät piirteitä molemmista uskomuksista. Raution taikaan kuului Tikan tekemän taian tavoin vainajiin liittyviä uskomuksia. Vainajauskomuksissa sekoittuneet

³⁶² Katso liite 4. Taikuusoikeudenkäynneissä annetut tuomiot. Juopumussakkoja langetettiin yhteensä 18 kappaletta. Taikuustapauksia, joissa oli myös juopumusta, oli yhteensä yhdeksän. Suomalaisesta alkoholikulttuurista katso Apo 2000 s. 21–22, 84–89; Halila 1954 s. 653–658; Vilkuna KHJ 1995 s. 210–232. Alkoholilla oli rooli jo suurten noituusprosessien aikaan katso Heikkinen 1969 s. 270–271.

³⁶³ Eilola 2003 s. 130–131; Nenonen 1992 s. 87; Nenonen 2006 s. 53–54, 153.

³⁶⁴ Kempainen 1967 s. 29–31. Pars pro toto-periaate eli osassa säilyi kokonaisuuden voima tai sielu. Osan avulla saattoi hallita kokonaisuutta ja päinvastoin. Klemettinen 1997 s. 24, 107, 109–111; Siikala 1994 s. 283.

kristilliset ja kansanomaiset uskomukset ilmenivät erilaisina taikoina. Kuitenkin molemmissa oli taustalla vahva usko vainajien voimaan.

4.3.4. Varastetun tavaran etsintää

Noituudessa ja taikuudessa oli keinonsa löytää varastettu esine tai varas. Aikaisemman tutkimuksen perusteella yleisempää oli varkaan etsiminen taikuuden avulla. Esimerkiksi seulomisella voitiin määrittää, missä päin varas oleili tai kuka hän oli. Niin noitia kuin taikoja pyydettiin tekemään tämä varkaan selvittämiseen liittynyt taika.³⁶⁵ Tutkituissa tapauksissa kaikki varastettuun tavarahan liittyvät tapaukset olivat varastetun esineen takaisin hankkimista taikuuden avulla. Seulontatapauksia ei ollut yhtään. Tapauksen mukaan vaihteli, oliko varkauden uhri itse pyytänyt hankkimaan tavaroitaan takaisin, vai oliko taikuuden harjoittaja omatoimisesti päättänyt hankkia esineet takaisin omistajalleen. Taikuudessa oli useita keinoja hankkia takaisin varastettua tavaraa. Kaikki tutkimani tapaukset tapahtuivat kirkkomaalla tai kellotapulissa. Taiat vaihtelivat haudankaivuusta kirkon kiertämiseen. Kellotapulissa tehtyihin taikoihin liittyi kellojen soittaminen tai muu häiritseminen. Tuomiokirjoissa ei kuitenkaan ole mainintoja yhdenkään varastetun esineen palautumisesta omistajalleen.³⁶⁶

Esimerkkinä on Kajaanin raastuvanoikeudessa 4.2.1763 käsitelty tapaus. Paltamon pitäjistä kotoisin olleita talollista Henri Reinikkaa ja sotilas Pertti Väisästä syytettiin taikuuden harjoittamisesta Kajaanin kaupungin kirkkomaalla 16.1.1763 vastaisena yönä. Miehet olivat murtaneet suutari Henri Tallgrenin haudan katon tarkoituksenaan hankkia takaisin Reinikalta varastetut rahat. Reinikka ja Väisänen olivat saaneet neuvon toimiinsa tuntemattomalta mieheltä, joka oli kehottanut aukaisemaan haudan, menemään hautakuoppaan, heittämään lastun ilmaan ja huutamaan: ”Nouse ylös vanha väki lastujen perään”. Pertti Väisänen oli myös nuoruudessaan oppinut edesmenneeltä isältään irrottamaan haudan päässä olevan ristilaudan ja huutamaan: ”Onko apua varkaalla tai varkaan jäljille, omaani minä ettin”. Näiden toimien avulla miehet uskoivat saavansa takaisin Reinikalta varastetut rahat. Reinikka ja Väisänen tuomittiin 20 taalerin sakkoihin taikuuden harjoittamisesta.³⁶⁷

³⁶⁵ Eilola 2003 s. 60–63.

³⁶⁶ Katso liite 7. Taikuuden harjoittamisesta.

³⁶⁷ OMA Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto tuomiokirja vuonna 1763 Ica:5 s. 275–276, s. 278–286 (liitteet joita ei voi lukea 279–284).

Kirkkoväen voimaan luotettiin varastetun takaisin hankkimisessa. Sen avulla uskottiin esineiden löytyvän tai palautuvan takaisin sille paikalle, mistä esine oli varastettu. Loitsu ja lastun ilmaan heittäminen auttoivat kirkkoväen nostattamisessa. Vainajien uskottiin lähtevän seuraamaan lastua ja siten löytävän paikan, minne varastettu tavara oli viety. Tapauksessa ei kuitenkaan kerrottu, mistä lastu oli peräisin. Luultavasti lastu oli peräisin paikalta, josta rahat oli varastettu. Lastu edusti paikkaa, missä rahat olivat viimeksi olleet, joten sen avulla kirkkoväki voisi tunnistaa rahat ja niiden olinpaikan. Kirkkoväelle annettiin johtolanka, jota seurata.³⁶⁸ On myös mahdollista, että lastu oli irrotettu arkusta taian tekohetkellä. Tällöin lastu olisi kirkkoväen voiman edustajana auttanut väen nostattamisessa. Loitsu olisi puolestaan sitonut kirkkoväen suorittamaan annettua tehtävää. Lastu edusti kokonaisuutta, oli se peräisin mistä tahansa. Lastun heittämisen ja loitsun mekaanisen suorittamisen avulla Reinikka ja Väisänen uskoivat taian toimivan.

Varastettua tavaraa uskottiin voitavan hankkia takaisin myös kirkon kelloja soittamalla tai muutoin kirkonkelloa koskettamalla. Pyhitetyillä kelloilla oli samaa pyhää voimaa kuin itse kirkolla ja sen ympäristöllä. Kosketusmagian periaatteiden mukaan kellojen koskettaminen vaikutti taian onnistumiseen. Kellojen pyhitetty voima siirtyisi täten niitä koskevaan esineeseen. Varkauden tapahtumapaikalta otettu esine toisi mukanaan siirtyneen voiman ja osoittaisi missä varastettu tavara sijaitsee. Kellojen lyömisellä uskottiin puolestaan olevan voimaa muun muassa pahojen henkien karkottamiseen. Kellojen soidessa varkaan uskottiin joutuvan näkymättömän voiman riepottelemaksi, jolloin hän palauttaisi varastamansa esineet.³⁶⁹ Kirkonkellojen hyödyntäminen oli kuitenkin vähäisempää kuin itse kirkon ja kirkkomaan. Kristillisyyteen kuuluva kellojen pyhittäminen ja usko niiden voimaan yhteisön koolle kutsujana mahdollistivat myös käsitykset niiden yliluonnollisesta voimasta. Kelloja hyödynnettiin kirkon tavoin kristillisten toimijoiden avun tarjoajana.

Varkauksiin liittyvissä tapauksissa on paljon samankaltaisia piirteitä. Kirkon ja sen pyhyiden hyödyntäminen olivat tärkeitä taian onnistumiselle kristillisten ja kansanuskomusten sekoittumisen myötä. Vainajiin liittyvät uskomukset tulevat vahvasti esille näissäkin

³⁶⁸ Kuusi 1985 s. 28.

³⁶⁹ Bläkullaan liittyvissä uskomuksissa kirkonkelloista vuoltiin metallia matkalla noitasapattiin. Metallia pudotettiin matkalla mereen ja samalla lausuttiin joitain sanoja. Tämä riitti merkiksi kristinuskosta luopumista. Eilola 2003 s. 134. Kirkonkellojen rooli yhteisössä: soitettiin esimerkiksi vaaran uhatessa, kuoleman yhteydessä. Kelloja soittamalla karkotettiin pahoja henkiä. Kristillisenä aikana kelloilla kutsuttiin seurakunta kokoon. Kirkonkellojen äänimaailman tutkimuksessa niitä on pidetty yhteisöllisyyden symbolina. Hiltunen 1987 s. 205–206; Kempainen 1967 s. 39–40; Kuusi 1985 s. 28.

tapauksissa kirkkoväen nostattamisena ja muina hautuumaalla tehtyinä taikoina. Uskomusperinteen sekoittuminen antoi monia mahdollisuuksia erilaisten taikojen tekoon, mutta varkauksiin liittyvät taitat ovat samankaltaisia. Luultavasti vahva usko kirkkoväen ja kirkon voimaan sai taikojat pyhän kokonaisuuden läheisyyteen. Kirkon läheisyydessä tehdyt taitat vahvistavat käsitystä kansantapojen kristillistymisestä. Kuitenkaan pyhyiden ja pyhän paikan merkitystä sekä vainajiin liittyviä uskomuksia ei saa unohtaa. Taikojat uskoivat taikojensa tuottavan tulosta, vaikka tuomiokirjoissa ei kerrottu taian onnistumisesta. Luultavasti maallinen esivalta ei halunnut korostaa varkauksien selvittämistä laittomin keinoin, jolloin taian onnistuminen jätettiin kirjaamatta pöytäkirjaan. Myös nimismiesten henkilökohtainen luotettavuus oli vaaranalaisena kansan turvautuessa laittomuuksiin viranomaisten sijasta. Kirjaamatta jättämisellä haluttiin turvata nimismiehen asema yhteisössään. Varkauksien selvittäminen kirkkomaalla on pohjois-pohjanmaalainen ja kainuulainen piirre. Muunlaiset selvittämistavat ovat voineet olla vallitsevia muualla Suomessa. Edellä mainittuja seulontatapauksia ei tutkimissani tapauksissa ollut. Seulon kuuluminen kotitalouden ja naisten piiriin saattoi vaikuttaa seulontatapausten puuttumiseen. Myös oman piirin taikojen vähäisyys korostaa julkisella areenalla tehtyjä taikoja. Kirkkomaalla tehdyt varkauksien selvittämiset nousevat esille erilaisina taikoina.

4.3.5. Esineellistä magiaa

Kansanperinteen mukaan erilaisten esineiden tai tavaroiden voimia käytettiin taikojen apuna. Esineellinen magia eli *lövjeri* oli osa maagista riittiä. Esimerkiksi kirkkomaan mullalla tai arkun naulalla suoritettut riitit olivat esineellistä magiaa. Apukeinot antoivat taidoille yliluonnollisen voimaa loitsujen tavoin. Aikaisemman tutkimuksen mukaan esineellistä magiaa hyödynnettiin muun muassa sairauksia parantaessa. Tauti siirrettiin taian avulla esimerkiksi leipään, joka tuli siirron jälkeen hävittää. Tauti saatettiin siirtää myös johonkin toiseen olentoon tai varta vasten tehtyyn idoliin, kuten leppäukkoon. Idolille annettiin sairaan nimi tai se varustettiin sairaan vaatteilla, jolloin idolista tuli sairaan kaksoisolento. Sairautta voitiin hallita nimeämällä idoli tai taudin alkuperä. Taudin siirto liittyy aiemmin käsiteltyyn taudin manaamiseen alkuperäiseen lähteeseensä. Kosketus- ja tartuntamagiaan liittyvät uskomukset olivat vahvoja. Taudin siirtäminen oli vaarallista ja vain tietäjät tai noidat

saattoivat suorittaa riitin. Sairaus nimittäin saattoi tarttua toiseen henkilöön objektista, johon se oli siirretty.³⁷⁰

Esineellistä magiaa esiintyy myös 1700-luvun lopulla. Tapaukset ovat pääasiassa kytkeytyneet haudankaivuuseen ja ruumiisiin, mutta muitakin esineellisen magian muotoja käytettiin. Haudankaivuun yhteydessä esineellinen magia liittyy vahvasti hautuumaahan ja vainajiin liittyviin uskomuksiin, kuten ruumiin osien tai ruumiilta otettujen esineiden voimaan. Tutkituissa tapauksissa elävän ihmisen ruumiin osilla ei ole osuutta taikojen tekemisessä. Esineellinen magia ilmeni myös taikapussin sekä erilaisten puisten esineiden käyttämisenä riitin aikana. Esineellinen magia on osa riitin suorittamista, mutta sitä ei koskaan korosteta taikateon kuvailuissa. Loitsujen käyttö ja haudankaivuu olivat teon tuomittavuuden kannalta merkittävämpiä.

Esimerkkinä toimii tapaus Oulusta ja Hailuodosta vuodelta 1763. Talollisen poikaa Mikael Hartikkaa sekä *margieringskarlerna* Juhani Pyykköä ja Juhani Larista syytettiin taikuuden harjoittamisesta vuoden 1763 kesä- ja syyskäräjillä. Nimismiehen ja todistajien mukaan miehet olivat juopottelun ja kortinpeluun jälkeen eräänä sunnuntai-iltana käyneet Muhoksen kirkkomaalla. Kortinpeluun yhteydessä tulleen riidan aikana Juhani Pyykkö oli tapellut renki Göran Neckligin kanssa ja uhkaillut tätä. Tappelun jälkeen Pyykkö ja muut syytetyt olivat menneet kirkkomaalle. Syytetyt kielsivät tehneensä mitään, vaikka todistajien mukaan hauta oli kaivettu auki ja ruumis nostettu ylös haudastaan. Lisäksi ruumiin vasen käsi oli hangattu puhtaaksi ja leppäpuun oksa kierretty ruumiin kaulan ympärille kuin se olisi siinä uhrina. Aukaistu hauta kuului Hartikan isälle. Syytettyjä ei kuitenkaan voitu todistaa syyllisiksi taikuuden harjoittamiseen. Kaikille langetettiin sakkotuomio juopumuksesta, kortinpelusta sekä sapattirikoksesta.³⁷¹ Hovioikeus piti tuomion voimassa.³⁷²

Tapauksessa mielenkiinto kohdistuu leppäpuun oksaan. Kansanuskomusten mukaan leppäpuu käsitettiin ihmisen sielupuuksi ja lepän kuorineste vereksi. Puiden avulla voitiin parantaa sairauksia, esimerkiksi kuljettamalla sairastunut halkaistun puunrungon läpi. Varsinkin puiden vihoja voitiin parantaa puisilla apuvälineillä. Leppäpuusta tehty nukke tai muu esine toimi

³⁷⁰ Eilola 2003 s. 57, 64–67; Siikala 1994 s. 187–189, 283.

³⁷¹ Oikeudenpöytäkirjassa käytetyt sanat *ren skurit* = hangattu puhtaaksi. OMA Oulun ja Hailuodon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuodelta 1763 Oulu: 15 s. 282–284 sekä lakimääräiset talvikäräjät vuodelta 1764 Oulu: 16 s.55v.-57.

³⁷² JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1764 ES4452.

uhrilahjana tai manattavan ihmisen kuvastajana. Uhrin avulla ihminen loi vuorovaikutussuhteen jumalien kanssa. Uhri toimi tämän suhteen välittäjänä: antamalla uhrin ihminen toivoi vastapalvelusta jumalilta. Samanlainen uhriuhde saattoi vallita myös noidan ja pahalaisen välillä. Idolina tai kaksoisolentona toimivaan leppäukkoon voitiin manata kohdetta vaivaava tauti tai hänelle aiheutettava vahinko.³⁷³

Tulkinnan ongelmana on leppäpuun tarkoitus. Hauta oli kaivettu auki, mutta todistajat tai nimismies eivät olleet varmoja, olivatko syytetyt olleet asialla. Jos syytetyt olivat kaivaneet haudan auki, niin mikä sen merkitys oli? Ainoa syy, minkä vuoksi Hartikkaa, Pyykköä ja Larista epäiltiin haudankaivuusta, olivat Pyykön tekemät uhkaukset renki Neckligille. Leppäpuun oksa olisi tällöin toiminut uhrina vahingoittavasta voimasta. Uhritulkinna oli tehnyt yksi tapauksen todistajista. Talollinen Pertti Gesti oli arvellut lepänoksan toimineen uhrina, mikä osoittaa puuhun ja uhraamiseen liittyvien uskomusten tuntemista. Miesten uskottiin laittaneen uhrin saadakseen kirkkoväen voiman hallintaansa aiheuttaakseen vahinkoa Neckligille. Kuitenkaan syytettä ei voitu todistaa. Jos syytetyt eivät laittaneet leppäpuuta ruumiin kaulan ympärille, lepän oksan merkitys muuttuu. Taian oli voinut tehdä kuka tahansa ja miksi tahansa. Lepänoksa olisi tällöin toiminut parannuksen apuvälineenä, uhrilahjana tai manauksen apuvälineenä. Oksan löytyminen ruumiin kaulan ympäriltä kuitenkin osoittaa uskomusten pitkäikäisyyttä. Tulkinta uhraamisesta tehtiin perinteisten uskomusten mukaan, eikä sitä kiistetty.

4.4. Taikuutta kansan tapaan

Kaikki edellä käsitellyt tapaukset ovat yksilöitä lukuisten tapausten joukossa, mutta ne kuvaavat parhaiten kyseisiin aihealueisiin kuuluvia taikuustapauksia. Tutkitut taikuusoikeudenkäynnit kuvastavat lähinnä tutkimusalueen taikuutta. Kaikki mahdolliset taikuusteot eivät välttämättä tulleet oikeuden eteen, joten kokonaiskuvasta voi puuttua tapoja harjoittaa taikuutta. Käsitellyt tapaukset antavat kuvan pohjoispohjalaisesta ja kainuulaisesta taikuudesta. Tietäjälaitoksen vahva asema ei ole erilainen laajalla alueella: tietäjiin turvauduttiin avun saamiseksi niin Oulun seuduilla kuin Kainuun korpimaastossa. Tietäjät ja

³⁷³ Eilola 2003 s. 57, 64–67, 92–93, 130, 159; Kuusi 1985 s. 39–44; Siikala 1994 s. 187–189; Virtanen P. 1987 s. 460–461. Leppä oli kansanuskossa pihlajan tavoin tärkeä puu. Pihlaja käsitettiin pyhäksi puuksi, joka suojeli ihmistä. Pihlaja kasvoi pyhillä paikoilla ja sen uskottiin olevan Ukon suojaama puu. Anttonen 1996 s. 125–128.

taikoijat auttoivat parantamisessa ja muissa tilanteissa, joissa epäonni oli kohdannut. Taikuuteen turvauduttiin myös toisen ihmisen vahingoittamiseksi.

Taikojen tekijä ei välttämättä ollut ammattilainen, vaan hän saattoi olla itse oppinut. Tiedot taista oli opittu tunnetulta tietäjältä tai kuultu ohimennen muun keskustelun lomassa. Tietäjien konkreettisen avun lisäksi heiltä pyydettiin neuvoja ja opastusta taikojen tekoon. Kirkkoon ja vainajiin liittyvät uskomukset nousevat vahvasti esille. Suurin osa käsittelyistä tapauksista tapahtui kirkkomaalla, vaikka teot olivat erilaisia ja eri tarkoituksissa tehtyjä. Kristillisyyden vaikutus taikoihin ilmenee kristillisen sanaston ja kirkon valintana taikatekojen vahvistajana. Kuitenkin taustalla on nähtävissä perinteinen kansanusko ja siihen liittyvät uskomukset vainajista ja niiden voimasta. Kristillistynyt kirkkoväki tuli vaikuttavaksi voimaksi perinteisten vainajien paikalle.

Taikuuteen turvauduttiin esivallan kielteisestä suhtautumisesta huolimatta. Kirkkomaalla taiottiin paikan pyhyiden vuoksi ja vainajien voimien saamiseksi. Taikomispaidan valinnalla oli merkitystä taian onnistumiselle. Niin kirkkomaan kuin metsä tarjosivat omanlaiset mahdollisuutensa taioille. Erilaiset taikakeinot kuvastavat tiettyihin taikoihin tai aiheisiin liittyviä uskomuksia. Kansanuskon ja kristinuskon sekoittuminen loi uusia uskomuksia, mutta vanhat käsitykset säilyivät pitkään. Taikoihin kuuluvat loitsut ja riittitekniikat muovautuivat ajan kuluessa, mutta niiden merkitys ei vähentynyt. Tietyllä taialla oli aikansa ja paikkansa. Julkisen areenan kirkkomaan valinta oli tietoinen riski. Kiinni jäämisen riski oli suurempi valvotulla alueella, vaikka kirkkomaalla pyrittiin taikomaan öiseen aikaan. Kuitenkin aina oli joku joka valvoi ja kuulosteli yhteisössä tapahtuvia asioita. Epämääräinen melu kirkkomaalla houkutteli jonkun paikalle ja tapahtumille löytyi lähes aina silminnäkijöitä. Julkisen piirin ulkopuolella harjoitetut taikuusteot eivät välttämättä tulleet esivallan tietoon. Menestyksen ja onnen turvaaminen taikakeinoin ei tullut esille konfliktitilanteita lukuun ottamatta. Ainoastaan toisen henkilön vahingoittamiseen tarkoitetut taikat tulivat ilmi ympäristöstään huolimatta. Esivallan suhtautuminen taikuuteen ei kuitenkaan ollut yhtä ambivalentti. Tiukentunut linja taikuutta kohtaan johti taikuusoikeudenkäyntien syntymiseen.

5. Taikusoikeudenkäynnit oikeuden näkökulmasta – Ali- ja hovioikeuden tuomiot

5.1. Normien mukainen tuomitseminen

Noituudesta ja taikuudesta asetettujen normien laaja tarkastelu ei ole osoittautunut tärkeäksi. Tutkimuksen kannalta on olennaisempaa esitellä määräykset, jotka olivat voimassa Ruotsin valtakunnassa. Analysoin, kuinka eri oikeusasteet suhtautuivat taikuuteen 1700-luvun loppupuolella, sekä tarkastelen taikuudesta langetettuja tuomioita. Taikuuden tuomitseminen annettujen määräysten mukaisesti pohjautui noituuden tuomitsemiseen maallisen ja kirkollisen esivallan asettamien normien mukaan. Taikuus tuli normien mukaan rangaistavaksi rikokseksi vasta 1700-luvulla. Kehitys taikuuden kriminalisoinnissa oli Ruotsissa Pohjoismaiden pisin.

Noituus ja taikuus olivat kirkollisen esivallan tuomittavissa vuoteen 1608 asti. Tuolloin Kaarle IX otti Raamatun säädökset valtakunnan lainsäädännön pohjaksi. Kuningas Kristofferin maanlaki painettiin uudelleen kyseisenä vuonna, jolloin Vanhan testamentin Mooseksen laki tuli osaksi lainsäädäntöä. Petri Karosen mukaan Kaarle IX:n toimien takana oli käsitys hallitsijasta Jumalan sijaisena maan päällä. Tämän käsityksen myötä kirkkokuri kiristyi sekä muun muassa uskonto- ja siveellisyysrikoksiin suhtautuminen tiukentui Mooseksen lain käyttöönnoton myötä.³⁷⁴ Tällöin myös taikuus tuli rangaistavaksi rikokseksi, vaikka sitä ei varsinaisesti määräyksiin vielä tuolloin kirjattu. Analyysin yhteydessä on kuitenkin huomioitava aiemmin käsitelty aikalaiskäsitysten eroaminen tutkijoiden jaottelusta.³⁷⁵ Taikuuden ja noituuden välinen raja on hyvin kapea ja lainsäädäntö ei ole noudattanut samaa jakoa kuin nykyajan tutkijat noudattavat analysoidessaan taikuutta ja noituutta. Muun muassa termien käyttö on poikennut oikeus- ja arkikielessä. Käsiteltävänä olevien normien pohjana ovat olleet aikaisten näkemykset siitä, mikä oli sallittua ja mikä ei.

³⁷⁴ Björne 1999 s. 120–140; Karonen 1999 s. 247; Nenonen 1992 s. 264–268; Sörlin 1993 s. 43; Ylikangas 1999 s. 80, 92.

³⁷⁵ Eilola 2003 s. 55–56.

5.1.1. Noituus

Noituus oli tuomittava rikos Raamatun Vanhassa testamentissa, lähinnä Hammurabin ja Mooseksen laeissa. Raamatulliset määräykset tulivat osaksi maallista lakia Euroopan eri maissa 1500- ja 1600-luvuilla.³⁷⁶ Noituus oli jo Ruotsin keskiaikaisissa (1250 - 1320) maakuntalaeissa määritelty rikokseksi, josta voitiin rangaista kuolemalla. Lars Björnen mukaan tällä niin kutsutulla reparatiivisella rikosoikeudella pyrittiin saamaan uhrin sukulaisille korvaus rikoksesta; lähinnä rahallinen korvaus, mutta rikollinen voitiin tuomita myös kuolemaan. Kuolemanrangaistus annettiin pääasiassa uskontorikoksista sekä yhteisöä vaarantavista rikoksista, kuten varkaudesta, noituudesta ja maanpetoksesta. Tällaiset rikokset tehtiin useimmiten salassa, joten ne olivat rikoksia Jumalaa ja esivaltaa vastaan.³⁷⁷

Maunu Eerikinpojan kaupungin- ja maanlaeissa vuodelta 1350 sekä kuningas Kristofferin maanlaeissa vuodelta 1442 noituus oli virallisten normien mukaan rangaistava rikos. Nämä kaupungin- ja maanlait olivat Björnen mukaan repressiivistä rikosoikeutta, jolloin noudatettiin sovituksen ja pelotuksen periaatteita ankarien rangaistusten kautta.³⁷⁸ Ruotsalaisessakin lainsäädännössä olivat pohjana Raamatun määräykset noituuden rangaistavuudesta.³⁷⁹ Sovitusperiaatteen mukaisesti rikos tuli sovittaa taliorangaistuksen tai kuvastavien rangaistusten perusteella. Periaatteena oli Hammurabin laista tunnettu ”silmä silmästä, hammas hampaasta” – käsitys. Pelotuksen tarkoituksena oli ankarien rangaistusten avulla estää vastaavaa tapahtumasta tulevaisuudessa.³⁸⁰

Lainsäädännön kehityksen myötä Ruotsin valtakunnassa astui voimaan uusi yleinen laki vuonna 1734. Noituus oli edelleen kuolemalla rangaistava rikos. Myös osallisuudesta noituustekoon tai noidan apua pyytäessä sai saman tuomion. Rangaistus tuli kaikenlaisesta

³⁷⁶ Raamatussa on muun muassa Jumalallinen rangaistus vainajien ja tietäjien puoleen kääntymisestä 3.Moos. 20:6. Raamattu vuoden 1992 suomennos. Nenonen 1992. s. 223–225.

³⁷⁷ Björne 1999 s. 121–124. Rikoksia saatettiin sopia myös oikeusjärjestelmän ulkopuolella. Rikosoikeuden muutoksista katso Björne 1999 s. 120 – 140; Ylikangas 1999 s. 37, 80–82, 102. Noituudesta ja virallisista normeista katso Nenonen 1992 s. 223–225; 227–228.

³⁷⁸ Reparatiivisesta rikosoikeudesta laajemmin Euroopassa ja Ruotsi-Suomessa. Björne 1999 s. 124 – 132 sekä Ylikangas 1999 s. 17, 88–95.

³⁷⁹ Raamatunkohdassa Exodus 22:18 määrätään noidille langettavasta kuolemantuomiosta. Heikkinen s. 43, 51. Vuoden 1992 Raamatun suomennoksessa raamatunkohta on muuttunut: 2.Moos. 22:17. ”Noitanaisen älä salli elää”. Raamattu, vuoden 1992 suomennos. Nenonen 1992 s. 48–49, 223–224, 264–268; Nenonen 2006 s. 86–88; Sörlin 1993 s. 43.

³⁸⁰ Katso viitteet 373 ja 377. Talioperiaate ja pelotteellinen rangaistus olivat oikeuspoliittisia ideoita vielä 1700-luvun rangaistusperiaatteissa. Koskivirta 2001 s. 95–102.

noituudesta.³⁸¹ Noituuden harjoittamisesta annettava kuolemantuomio poistettiin kuninkaallisella asetuksella 20.1.1779.³⁸² Kuolemanrangaistuksen poistaminen oli osa Kustaa III:n pyrkimyksiä supistaa kuolemantuomion käyttöä lievemmän rikosoikeudellisen käytännön myötä. Myös Raamatun merkityksen väheneminen oikeudellisena auktoriteettina vaikutti kuolemantuomioiden poistamiseen uskonasioista. Tämän on nähty johtuneen Ruotsin maallisen vallan sekularisaatioprosessista, joka tapahtui 1700-luvun aikana.³⁸³

Tutkimusalueella ei tuomittu ketään noituudesta, vaikka kahdessa tutkimassani tapauksessa noituuteen viitattiin. Aineiston ainoat noituus-tapaukset ovat kokonaisuuden kannalta tärkeitä. Tuomion perustelujen ja lähetteen perusteella voi havaita, että alioikeus ei pitänyt tapahtumia noituutena, vaan taikuudella vahingoittamisena. Hovioikeuden päätöksessä ei myöskään kommentoida olivatko rikokset noituutta vai taikuutta oikeuden näkökulmasta.³⁸⁴ Eri oikeusasteet ottivat kantaa tapauksen luonteeseen määrittämällä sen eri tavoin kuin ilmiantaja. Tapauksissa näkyy aikalaisnäkemysten erot: noituudella vahingoittamista eivät oikeusasteiden tuomarit pitäneet enää mahdollisena. Aineiston ainoat noituus-oikeudenkäynnit ovat virallisesti taikuutta.

5.1.2. Taikuus

Taikuustuomioita käsitellessä on tarkasteltava lähemmin taikuudesta annettuja määräyksiä, jotta oikeuden käytänteitä ja langetettuja tuomioita voidaan analysoida. Taikuuden tuomittavuus ennen sen kriminalisointia riippui pitkälti taikuuteen suhtautumisesta.³⁸⁵ Toista henkilöä vahingoittavasta taikuudesta saattoi saada rangaistuksen maallisessa oikeudessa keskiajalla. Katolisen kirkon piirissä ihmisiä saatettiin tuomita harhaoppisuudesta tai kerettiläisyydestä kirkon muuttaessa käsityksiään magian vahingollisuudesta. Musta magia nousi kirkollisen huomion keskiöön demonologioiden myötä.³⁸⁶ Ruotsissa taikuutta ei tuomittu rikoksena maallisen esivallan edessä vielä keskiajalla. Taikuus oli noituuden ohella

³⁸¹ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 126 II.Cap.1.§.M:B: ”Joka loihtimista harjoittaa ja vahingoittaa toisen ruumista tahi omaisuutta ja täysillä todistuksilla näytetään sen tehneen, menettäköön henkensä..... Jos joku on loihtijalla sen teettännyt taikka sen täyttämässä ollut apuna, olkoon sama laki” Vuoden 1877 suomennos. Katso myös Eilola 2003 s. 55–56, Nenonen 2006 s. 239.

³⁸² Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 126 II.Cap.1.§. M:B: sekä s. 264 Kuninkaallinen asetus, jolla kuolemantuomio kumottiin.

³⁸³ Björne 1999 s. 137; Karonen 1999 s. 379; Koskivirta 2001 s. 113, 163–168.

³⁸⁴ Katso luku 4.3.3. Vahingoittava taikuus. Samuli Anttosen ja Pauli Nevanperän tapaukset noituudella vahingoittamisesta.

³⁸⁵ Aikalaismääritelmistä ja tutkimuksen luomista määritelmistä on kirjoitettu tarkemmin edellisissä luvuissa.

³⁸⁶ Eilola 2003 s. 54, 164; Heikkinen 1969 s. 16, 27–41; Nenonen 1992 s. 258; Valk 1997 s. 127–156.

kirkollisen oikeuden rangaistavissa, sillä kirkko valvoi uskon puhtautta ja kristillisen opin noudattamista. Esivalta tulkitsi esimerkiksi sairauksiin kohdistuvat taikuusjutut jumalanpilkaksi ja tuomitsi ne sen mukaisesti.³⁸⁷

Uskonpuhdistuksen ja 1600-luvun luterilaisen puhdasoppisuuden myötä taikuus kriminalisoitiin myös maallisen vallan näkökulmasta. Kirkon ja uskonnon merkitys oli paikallisyhteisön lisäksi suuri Ruotsin suurvaltapolitiikassakin 1600-luvulla. Paikallisyhteisön kontrolli tiukkeni valtion ja kirkon yhteistyön kautta. Vuoden 1686 kirkkolain myötä Ruotsin valtakunnassa tuli voimaan lähes uskontopakko, joka vaikutti kaikilla elämän osa-alueilla. Luterilaisesta uskontunnuksesta poikkeaminen kriminalisoitiin ja maallisen esivallan tehtäväksi tuli suojella kirkkoa. Myös hengellinen tuomiovalta alistettiin tällöin maallisen tuomiovallan alaiseksi.³⁸⁸

Varsinaiset ensimmäiset viralliset säädökset taikuudesta olivat vuoden 1686 asetuksessa valaja- ja sapattirikkomuksista. Asetuksen mukaisesti taikuus oli tuomittava kuten noituus. Pääasiallisena tuomiona langetettiin sakkoja, mutta taikuudesta saattoi saada kuolemantuomion, jos rikos oli vakava: esimerkiksi kirkon hyödyntäminen taikateossa oli tällainen rikos.³⁸⁹ Kaarle IX:n säädöstä vuodelta 1608 sovellettiin taikuuden osalta vuoden 1734 lakiin asti. Uutta lakia on tutkimuksessa pidetty konservatiivisena sen pohjautuessa Raamattuun ja Mooseksen lakiin. Ankarat rangaistukset olivat kuitenkin pienemmässä asemassa sakkorangaistuksen suuremman aseman myötä.³⁹⁰ Kirkolla säilyi oikeus tuomita kirkolliseen rangaistukseen, mutta myös kirkon piti tuoda maallisen vallan tietäväksi taikuuteen liittyneet asiat. Tutkimassani aineistossa tämä esiintyy esimerkiksi siten, että tapauksia tuli oikeuteen nimismiehen saamien papin muistelmien tai muistioiden kautta.³⁹¹

Ruotsin noituus- ja taikuusoikeudenkäyntejä 1700-luvun alkupuoliskolla tutkinut Per Sörlin toteaa, että yleisessä laissa määriteltiin taikuus ensimmäistä kertaa sakotettavaksi rikokseksi. Aiemmin siitä oli voinut selvitä varoituksella. Sörlinin mukaan noituus- ja

³⁸⁷ Kirkko kurinpitäjänä ja esivalta oikean uskon puolustajana. Eilola 2003 s. 37; Nenonen 1992 s. 258–264.

³⁸⁸ Valtion ja kirkon yhtenäisyydestä katso Karonen 1999 s. 243–248; Leino 2002 s. 68, 75–79, 121–125; Nenonen 1992 s. 270–271.

³⁸⁹ Eilola 2003 s. 55–56; Nenonen 1992 s. 224, 260–268; Sörlin 1993 s. 44, 58–59, 62–63.

³⁹⁰ Karonen 1999 s. 378–379; Nenonen 1992 s. 258–266; Sörlin 1993 s. 44–45; Vuoden 1734 laki, faksimilepainoksen (1984) esipuhe (ei sivunumeroita).

³⁹¹ Esimerkiksi Mikael Koistisen taikuusoikeudenkäynti vuodelta 1775, jossa hänen nähtiin harjoittavan taikuutta Oulun kirkkorakennuksessa ja myöhemmin Koistinen tunnusti papille. Nimismies toi asian oikeuden eteen papin muistion kautta. OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1775 AI:75 s. 254–264.

taikusoikeudenkäyntien määrä kasvoi uuden lain jälkeen, mutta tuomiot lievenivät.³⁹² Lisääntyivätkö noituus- ja taikusoikeudenkäynnit myös Suomessa? Koko maata koskeva selvitys vaatisi laajempaa tutkimusta. Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun taikusoikeudenkäyntejä ei voi yleistää koskemaan koko maata, mutta tiedot viittaavat siihen, että oikeudenkäyntejä oli suhteellisen paljon 1700-luvun loppupuoliskolla. Tähän on voinut vaikuttaa Sörlinin mukaisesti yleinen laki, joka velvoitti maallisen esivallan tuomaan taikuussytökset oikeuden eteen. Tämä on voinut tapahtua myös yhteisön kontrolloimiseksi, mihin maallinen esivalta pyrki tiukentuvan lainsäädännön kautta.³⁹³ Repressiivinen rikosoikeus kovensi rangaistuksia kansan valvomiseksi ja ohjaamiseksi kuuliaisempaan elämäntapaan. Lisäksi uskonpuolustajan rooli toi maalliselle esivallalle velvollisuuden tiukentaa asemaansa taikauskon harjoittajia kohtaan.

Tutkimusalueella nimismiehet toimivat yleisimmin syyttäjinä, sillä uusi laki velvoitti syyttämään myös taikusepäilyissä. Tämän perusteella johtopäätös on samankaltainen kuin Sörlinillä: vuoden 1734 laki ja määräys taikuuden kriminalisoinnista ovat vaikuttaneet oikeusjuttujen nostamiseen. Silti esivalta tuomitsi jo sata vuotta aiemmin taikuuden harjoittamisen, tosin ilman varsinaista lain mukaista rangaistavuutta. Myös tällöin syyttäjistä moni oli maallisen esivallan edustajia.³⁹⁴ Vaikuttiko uusi laki taikusoikeudenkäyntien huomattavaan lisääntymiseen? Jos pitäydytään vain Sörlinin mukaisessa näkökulmassa, niin vastaus on kyllä. Varsinkin jos näkökulmaan liitetään maallisen esivallan rooli uskonpuolustajana. Näkökulma ei kuitenkaan selitä taikusoikeudenkäyntien määrän vähentymistä tutkimusalueella 1800-lukua lähestyttäessä.³⁹⁵

5.1.3. Kriminalisoitu taikuus

Vuoden 1734 yleisen lain pykälä taikuuden tuomittavuudesta on tämän työn kannalta tärkein normilähde. Analysoin normien perusteella langetettuja tuomioita. Tämän vuoksi on tärkeää ymmärtää niin ”taikuus-pykälä” kuin sen käyttäminen tuomioiden langettamisessa. Keskeisin

³⁹² Sörlin 1993s. 43–45, 57. Sörlinin tutkimusaikana ovat vuodet 1635–1754 Götan hovioikeuden tuomitsemista noituus- ja taikusoikeudenkäynneistä.

³⁹³ Esivallan tiukentuvasta kontrollista esimerkiksi Björne 1999 artikkeli kokonaisuudessaan; Nenonen 1992 s. 286–290, Ylikangas 1999 s. 88.

³⁹⁴ Noituus- ja taikusoikeudenkäyntien syyttäjistä Suomessa, katso Eilola 2003, Heikkinen 1956, Nenonen 1992.

³⁹⁵ Katso luku 2. Tilastojen purku, sekä liite 1. Taikusoikeudenkäyntien määristä. Katso myös johdanto: Hovioikeuden aineistoa tarkasteltaessa taikusoikeudenkäyntejä ei ole vuosina 1800 - 1804. Laajempi tutkimus voisi valaista oikeudenkäyntien määrää 1800-luvulla.

normi on edellä käsitelty rikoskaaren toisen luvun toinen pykälä, joka esiintyy tutkimuksessani tunnuksella II:Cap.2.§.M:B:. Käytän kyseistä lyhennettä viitatessani juttujen tuomioihin.

Rikoksena taikuus oli raskaimmasta päästä. Rikoskaaren toisena lukuna se liittyy läheisesti rikoskaaren ensimmäisessä luvussa määriteltyyn lakiin Jumalan ja evankelisen opin vastaisuudesta. Taikuus katsottiin kristinopin vastaiseksi taikauskoksi, joka kriminalisoitiin kirkon kautta. Taikausko oli Jumalan oppien vastaista toimintaa.³⁹⁶ Vuoden 1734 laki määrittä myös hovioikeuden roolia ja tapauksia, joissa sillä oli velvollisuus tuomita. Oikeudenkäyntikaaren 8. luvussa määritellään asiat, joissa hovioikeuden tuli antaa tuomionsa. Näihin kuului myös Jumalaa ja hänen nimeänsä vastaan tapahtuva parjaaminen.³⁹⁷

Tutkimuksen kannalta ovat tärkeitä vuoden 1734 lain määräykset taikuuden harjoittamiseen osallistumisesta aineistossa esiintyneiden osallisuustapausten vuoksi. Osallistuminen taikuuden harjoittamiseen oli lähes yhtä vakavaa kuin taikuuden harjoittaminen itsessään. Osallisuustuomiot ovat lainkohdan osalta vaihdelleet. Osallisuudesta voitiin tuomita II.Cap.2.§.M:B: tai rikoskaaren 61.luvun pykälien 1 - 4 mukaan.³⁹⁸ Tällöin tuomioon vaikuttivat muut osallisuudesta annetussa laissa määritellyt tekijät. Tuomiot langetettiin pääasiassa 61.luvun kolmannen pykälän mukaan. Osallisuustuomio langetettiin, jos oli neuvonut tai auttanut rikoksessa, tai ollut tietoinen siitä eikä ollut estänyt rikoksen tekemistä. Tällöin sakkotuomio määräytyi varsinaisen rikosentekijän sakkojen mukaan.³⁹⁹

Aina tuomio ei ollut langettava. Vapauttava tuomio annettiin lainmukaista todistusta koskevan lainkohdan perusteella. Oikeudenkäymiskaaren 17.luku määrittä lainmukaisen todistamisen. Taikuussyytteissä jotka raukesivat todisteiden puuttuessa, viitattiin erityisesti 17.luvun pykälään 33. Sen mukaan haastajan tuli todistaa kanteensa laillisesti; muussa

³⁹⁶ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 125 I.Cap. ”Pilkasta Jumalaa vastaan ja puhtaasta evankeliumin opista luopumisesta” Vapaa suomennos internet-lähteen pohjalta. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/> ; Taikuuden kriminalisointiin liittyi taikauskon käsittäminen rikoksena myös Jumalaa vastaan. Ankarloo 1987 s. 249–250; Sörlin 1993 s. 31–33.

³⁹⁷ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s.203 VIII.Cap.2.§.R:B: Kohdat 4 ja 5. ”4. Hengen asiat, jotka alioikeudessa tuomittu ja XXV.Cap.5.§.R:B:n mukaisesti hovioikeuteen lähetettävä.... 5. Raskas pilkka Jumalaa ja hänen nimeään vastaan, alioikeuden ensin tutkimana”. Vapaa suomennos internet-lähteen perusteella. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/>.

³⁹⁸ Vuoden 1734 laki, faksimile painos (1984) s. 174 Osallisuudesta rikokseen LXI.Cap. 1-4.§. M:B:.

³⁹⁹ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 174 LXI.Cap.3.§.M:B: ”Ei ole auttanut eikä neuvonut tekoon, mutta ollut siitä tietoinen ja auttanut sitä salaamaan, eikä ole ilmoittanut ennen kuin teko tehty, rangaistakoon rahasakolla.” Vapaa suomennos internet-lähteen pohjalta. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/>. Katso myös liite 4. Taikuusoikeudenkäyntien tuomiot.

tapauksessa vastaaja vapautettiin.⁴⁰⁰ Tämä lainkohta oli perusteena vapauttavaan tuomioon, useimmiten juuri riittävien todisteiden puuttuessa ja syytetyn kieltäessä rikoksen. Vain muutamassa tapauksessa poikettiin tästä käytännöstä, ja niitä käsitellen myöhemmin tuomioita analysoidessani.

5.2. Millaisia tuomioita lain perusteella langetettiin?

Alioikeuksien tuomiot olivat yhteneväisiä koko alueella, joten raastuvanoikeuksien tai kihlakunnanoikeuksien tuomioita ei vertailla. Ainoastaan toimintatavoissa oli eroja, mutta niillä ei ollut merkitystä tuomioiden kannalta. Kihlakunnanoikeus kokoontui useimmiten kaksi kertaa vuodessa, talvi- ja syyskäräjille. Tutkimusalueen kärjäkunnissa järjestettiin toisinaan ylimääräisiä käräjiä jonkin erityishuomioita vaatineen tapauksen kohdalla. Taikuussyytteitä ei käsitelty ylimääräisillä käräjillä.⁴⁰¹ Raastuvanoikeus kokoontui kaupungeissa useimmiten kolme kertaa viikossa ja sen tehtävät jakaantuivat siviili-, hallinto- ja rikosasioihin.⁴⁰² Ainoa ero, jolla on vähäistä käytännön merkitystä, ovat oikeusasteiden erot asioiden käsittelyn ”nopeudessa”. Kihlakunnanoikeudessa siirrettyä asiaa ei voitu käsitellä nopeasti, joten joidenkin tapausten käsittely venyi sen vuoksi jopa vuosien mittaisiksi. Asian venymisellä on merkitystä tuomioiden kannalta: syytös haluttiin tutkia tarkkaan ja huolellisesti ennen tuomiota. Alioikeuksien suorittamat perusteelliset syytösten tutkinnat osoittavat hyvää määräysten tuntemusta. Tuomiot perustuivat lakiin kaikissa tapauksissa. Näin oikeuden antamista tuomioista saatiin oikeuden- ja lainmukaisia sekä hovioikeudessa pitäviä. Luvussa ei tarkastella alueiden tuomareiden tai raatien jäsenten henkilöitä, sekä mahdollisten henkilökohtaisten näkemysten vaikutusta tuomioihin. Näkemyksiä on mahdotonta arvioida ainoastaan oikeuden tuottaman aineiston avulla.

Kuinka taikuusoikeudenkäynti eteni eri oikeusasteissa? Se ei prosessina poikkea muista oikeudenkäynneistä. Joitakin seikkoja on tuotava esille taikuusoikeudenkäynnin kulusta, jotka ovat tärkeitä tuomion lainmukaisuuden arvioinnissa. Esimerkkinä on talonpoika Pertti Hutun oikeudenkäynti. Kruunun nimismies Abraham Fengt ilmiantoi Kemin syyskäräjillä vuonna

⁴⁰⁰ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 228 XVII.Cap.33.§.R:B: ”Jos kantajalla ei todisteita, on vastaaja vapaa. Myös vastaajan on todistettava itsensä asiasta puhtaaksi.” Vapaa suomennos internet-lähteen pohjalta. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/>. Katso myös luku lainmukaisesta todistamisesta 6.3.1.

⁴⁰¹ Oulun ja Hailuodon käräjillä käsiteltiin Antti Kokon tapausta myös ylimääräisillä käräjillä, koska tapaus koski pääasiassa Kokon harjoittamia murtoja. Taikuussyytös nousi esille Erkki Pelkosen luona tehdyn murron yhteydessä ja täten tuli tutkituksi myös kaksilla ylimääräisillä käräjillä. OMA Oulun ja Hailuodon ylimääräiset käräjät vuonna 1774 Oulu: 32 s. 243–248, sekä vuonna 1775 Oulu: 33 s. 1-10.

⁴⁰² Eilola 2003 s. 40; Karonen 1995a s. 105–116

1793 Pertin taikuudesta Simon kirkkomaalla. Fengt väitti Hutun kaivaneen haudan auki ja häirinneen ruumista,⁴⁰³ jotta olisi voinut parantaa hevosen. Aluksi Huttu kielsi syytteen, mutta nimismiehellä oli kolme todistajaa. Tosin he eivät olleet saapuvilla, joten asia siirrettiin seuraaville käräjille. Tapausta käsiteltiin seuraavan kerran vuoden 1794 talvikäräjillä. Hutun mukaan Juhani Parpala oli osallinen taikuuden harjoittamisessa. Tämä syytös vahvistui toisella käsittelykerralla. Asia siirrettiin seuraaville käräjille todistajan puuttumisen ja Parpalan kieltämisen vuoksi.

Päätös asiassa saatiin vuoden 1794 kesä- ja syyskäräjillä, jonne myös viimeinen todistaja saapui. Tuomio langetettiin 13.9.1794 ja siinä todettiin, että Huttu ja Parpala kielsivät harjoittaneensa taikuutta, eivätkä todistajien lausunnot kumonnet väitettä, joten alioikeus vapautti heidät todisteiden puuttuessa. Asia alistettiin lain mukaan hovioikeudelle.⁴⁰⁴ Hutun ja Parpalan tapaus saapui hovioikeuteen 18.10.1794 ja käsiteltiin 31.10.1794. Vaasan hovioikeuden designaatioluettelon mukaan Huttu ja Parpala vapautettiin syytteistä edellä mainituin perustein, vaikka näyttö kirkkomaalla olemisesta oli selvä. Hovioikeuden päätös Hutun ja Parpalan tapauksesta noudatti täysin alioikeuden antamaa tuomiota.⁴⁰⁵ Huttu on esimerkki siitä, kuinka taikusoikeudenkäynti pyrittiin tutkimaan yhtä tarkasti kuin muutkin rikosasiat. Taikusoikeudenkäyntien analyysin kannalta todistajien lausuntojen merkitys on erittäin suuri ja tarkastelen todistajanlausuntoja lähemmin toisaalla.

Hovioikeuden aineiston avulla voidaan tarkastella alioikeuden tuomioiden lainmukaisuutta. Edellinen tapaus käy esimerkiksi siitä, kuinka taikusoikeudenkäynnit yleensä etenivät. Minkäänlaista ”lipsumista” tuomioiden langettamisessa tai tapausten käsittelyssä ei ilmennyt. Yhdessä tapauksessa syytteen käsittely venyi nimismiehen vuoksi. Nimismiehen tuli esittää syytteet ja todistajat oikeuden edessä ilmiannon perusteella. Antti Kokon murto- ja taikuustapauksessa nimismies Juhani Lindström puuttui useilta käräjiltä ja joutui siitä edesvastuuseen myöhemmin. Nimismiehen puuttuminen käräjiltä vaikeutti asian käsittelyä,

⁴⁰³ Termi ”häirinneen ruumista” tulee oikeuden käyttämästä termistöstä. Tällä tarkoitetaan sitä, että syytetty teki jotain itse ruumiille, esimerkiksi otti sormuksen ruumiilta tai nosti sen pois haudasta. Kuitenkaan aina ei selkeästi ilmaistu miten ruumista oli häiritty. Sormuksen ottamisesta katso Henri Juntusen tapaus OMA Paltamon kärjäkunnan konseptituomiokirjat talvikäräjät 1760 Kajaani: 8 s.428-429v.; kesä- ja syyskäräjät s.568-570v., 578-582v.; talvikäräjät 1761 Kajaani: 9 s.12-13v., 14-16v., 19-21v., 22-24v. Ruumiin ottaminen pois haudasta, katso Pertti Utriaisén ja Juhani Sirviön tapaus OMA Sotkamon kärjäkunnan kesä- ja syyskäräjät 1792 Kajaani: 99 s.276-278, 284-286v., 293-294, 316-320.

⁴⁰⁴ OMA Kemin kärjäkunnan lakimääräiset syyskäräjät 1793 Kemi: 42 s. 348-349v, talvikäräjät 1794 Kemi: 43 s. 35-37 sekä kesä- ja syyskäräjät 1794 Kemi: 43 s. 269-271.

⁴⁰⁵ Vaasan hovioikeuden designaatioluettelo ja päätöstaltio vuodelta 1794 ES4477.

koska asiassa tarvittavien todistajien hankkiminen oli Lindströmin vastuulla. Nimismiehen sijaisen tehtäväksi tuli hoitaa tapaus päätökseen.⁴⁰⁶ Tapaus osoittaa oikeuslaitoksen toimivan lainmukaisesti ajoittaisista puutteista huolimatta.

Taikuudesta langetettujen tuomioiden pohjalta ei voi 1700-luvun taikuusoikeudenkäyntien kohdalla puhua ”taikoja- tai tietäjävainoista” tai suurista oikeusprosesseista, vaikka tutkimusalueella niitä on määrällisesti paljon. Tutkimusajan taikuusoikeudenkäynnit eivät ole systemaattisesti organisoituja, korkeammalta taholta määrättyjä prosesseja taikauskon kitkemiseksi kansasta. Tapaukset ovat yksittäisiä oikeudenkäyntejä, jotka eivät johtaneet laajamittaisiin toimiin. Kuitenkin kansanuskon ja – tapojen kitkeminen pois kansasta oli jo 1600-luvulla osa ankarampaa uskontopolitiikkaa ja luterilaista ortodoksiaa.⁴⁰⁷ Tämä ei näy tutkimusajalla mitenkään erityisinä määräyksinä puuttua tarkemmin taikuuden harjoittamiseen. Ainoa poikkeus esivallan roolista taikauskon kitkemisessä on Kajaanin raastuvanoikeudessa tehty huomio Paltamosta taikauskon kyllästäjänä alueena. Kuitenkaan valtion- tai lääninhallinnon tahoilta ei anneta erillisiä käskyjä kitkeä alueelta taikuutta tai noituutta pois.⁴⁰⁸ Esimerkki on poikkeus, joka ei kuitenkaan laajemmin näy Paltamon kärjäkunnan taikuustapausten määrässä.

Vaikka tapauksia on tutkimusalueella ja -ajalla paljon, en pidä niitä ”vainoina”. Pikemminkin tapausten määrä osoittaa oikeudenhoidollisten asioiden muuttumista lain noudattamisen osalta sekä esivallan tarkempaa puuttumista kirkolliseen kasvatustehtävään: kansanuskon ja -tapojen kitkemiseen pois rahvaan arjesta. Tutkimuksen laajentaminen ylemmän virkamiestason päätöksiin voisi antaa viitteitä esivallan organisoimaan systemaattiseen ”vainoamiseen”. Kuitenkaan tämä mahdollisuus ei ole kovinkaan suuri. Taikuusoikeudenkäynnit olivat osa esivallan toimia kansan sivistämiseksi. Perinnäisten tapojen kitkeminen on hidasta mentaliteetin muutoksen hitauden vuoksi, joten taikuusoikeudenkäyntien esiintyminen sata vuotta suurten noituusoikeudenkäyntien jälkeen ei ole yllättävää.

⁴⁰⁶ Oulun ja Hailuodon nimismies oli poissa useilta käräjiltä joilla Antti Kokon rikoksia käsiteltiin. Opiskelija Gustaf Gumse toimi hänen sijaisenaan ja lopulta nimismiehen virassa. OMA Oulun ja Hailuodon lakimääräiset käräjät vuosilta 1773–1775 Oulu: 29, 31–33; sekä ylimääräiset käräjät vuosina 1774–1775 Oulu: 32–33.

⁴⁰⁷ Leino 2002 s.68, 120–127; Nenonen 1992 s. 289.

⁴⁰⁸ OMA Kajaanin raastuvan I arkisto, tuomiokirja vuodelta 1763 ICa:5 s. 961–962 sekä liite. Kajaanin raastuvanoikeuden tekemistä havainnoista lisää myöhemmin tässä luvussa.

5.3. Alioikeuden toimet tuomion langettamisessa

5.3.1. Legaalisen todistelun periaate tuomioiden taustalla

Tuomioiden kohdalla on tarkasteltava normeja ja varsinkin niin sanotun legaalisen todistelun periaatetta, jonka käytäntöihin vuoden 1734 yleinen laki pohjautuu. Legaalisen todistelun periaate perustuu Heikki Pihlajamäen mukaan määräyksiin, jotka perustuivat legaaliseen teoriaan todistuksesta. Vuoden 1734 laissa tämä periaate tuli vallitsevaksi.⁴⁰⁹ Uusi määräys oli osa roomalaista lakia, joka sisälsi kolme tasoa: 1. aihetodisteet, jolloin epäily oli vain tuomarin mielessä; 2. epätäydelliset todisteet, jolloin mielipide vaikutti mahdolliseen tuomioon ja 3. täydelliset todisteet, jonka perusteella voitiin antaa tuomio. Keskiajalla todistajien uskottavuus riippui niiden määrästä (kvantiteetti), nyt tärkeämpää oli todistusten painoarvo (kvaliteetti) eli mitä todistajat kertoivat nähneensä.⁴¹⁰ Kuitenkaan ennen uutta lakia legaalisen todistelun periaate ei ollut laajalti käytössä suomalaisessa oikeuskäytännössä, vaikka se oli kirjattuna tuomarinohjeisiin.⁴¹¹

Huomionarvoista on periaatteen sovellettavuus, kuten seuraavaksi tuon esille. Pihlajamäki on väitöskirjassaan tuonut esille periaatteet, joiden mukaan määriteltiin todistusten todistusarvo. Täyden todisteen tarve oli teorian mukaan olennainen, jotta tuomion voitiin katsoa olleen pitävä. Samoin täyteen tuomioon vaadittiin täysi todistus eli probatio plena (= kahden todistajan yhtäpitävä todistus, valallisesti oikeudessa annettuna lausuntona) tai syytetyn täysi eli vapaaehtoinen tunnustus. Legaalisen todistamisen tavoitteena oli tunnustuksen saaminen.⁴¹² Kuitenkin asian ”pahamaineisuus” saattoi vaikuttaa sen täydellisen todistamisen tarpeeseen. Jos rikos tapahtui oikeuden edessä tai oikeudessa kuultiin todistus, joka oli erittäin raskauttava, voitiin täyden todistuksen vaade sivuuttaa.⁴¹³ Täten legaalisen todistamisen rooli on voinut muuttua käsittelyn myötä. Tutkimusalueella legaalisuuden periaate kuitenkin toimi, kuten tulen tässä luvussa osoittamaan. Todistajien määrä oli kaikissa tapauksissa periaatteen sekä täyden todisteen vaatimusten mukainen.

⁴⁰⁹ Statutory theory of proof. Pihlajamäki 1996 s. 19–20.

⁴¹⁰ Pihlajamäki 1996 s. 19, 34–36.

⁴¹¹ Ylikangas 1999 s. 70 - 71. Legaalisen todistuksen periaate oli käytössä ympäri Eurooppaa jo 1600-luvulla, vaikka eri maiden tuomioistuimien käytännöt olivat vaihtelevia. Suomessa tuomiovaltaa käytti 1600-luvulla lähinnä lautakunta, ei niinkään tuomari, jonka ohjeistuksessa legaalisen todistelun periaate oli. Ankarloo 1987 s. 265–266; Pihlajamäki 1996 s. 101; Sörlin 1993 s. 45–46; Ylikangas 1999 s. 70.

⁴¹² Syytetyn tuli olla täysin järjissään tunnustaessaan. Pihlajamäki 1996 s. 39–40; Sörlin 1993 s. 47; Ylikangas 1999 s. 70.

⁴¹³ Koskivirta 2001 s. 150; Pihlajamäki 1996 s. 38.

Osittain selittävä tekijä taikusoikeudenkäyntien todistajien runsaaseen määrään on aihetodisteiden ja puolitodistusten rooli legaalisen todistelun teoriaa tarkastellessa. Jo aiemmissa noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä oli lukuisia todistajia. Varsinkin lapsitodistajien kohdalla todistajien määrä oli suuri. Tietyn ikäisen lapsen todistus vastasi tiettyä murto-osaa koko todistuksesta. Todistajien iästä riippui, kuinka monta lasta vaadittiin täyteen todistukseen. Suomessa lapsitodistajien määrä on kuitenkin jäänyt vähäiseksi muuhun Eurooppalaiseen aineistoon verrattuna. Suomalaisessa aineistossa lapsitodistajia oli lähinnä Blåkulla-matkoihin liittyvissä oikeustapauksissa.⁴¹⁴ Valallisia lapsitodistajia ei ollut 1700-luvun taikusoikeudenkäynneissä. Ainoastaan yhdessä tapauksessa kuultiin lasta ilman valaa. Oulun raastuvanoikeudessa syytettiin vuonna 1769 renkejä Juhani Koposta ja Olavi Torkkosta taikuudesta kaupungin kirkkomaalla. Oikeudessa kuultiin ilman valaa 13-vuotiasta Kaarina Paavolaa viskaalin pyynnöstä. Oikeuden päätöksessä ei Kaarinan todistukseen kuitenkaan laajemmin viitata. Lopulta Torkkonen ja Koponen tuomittiin oman tunnustuksen myötä 20 taalarin sakkoihin.⁴¹⁵ Tapauksessa muut todistajat olivat ”arvokkaampia”: valallinen todistus noudatti legaalisen todistelun periaatteita ja valaton todistus voitiin sivuuttaa.

Puolitodistuksessa todistajia oli yksi, jonka maine oli osoitettu hyväksi ja lausunto oli raskauttava. Tällaisen todistuksen arvo kuitenkin riippui tapauksen laadusta, joten kaksi puolitodistusta vähemmän vakavassa oikeudenkäynnissä pystyi toimimaan täyden todistuksen asemassa. Kuitenkin todistusten oli oltava luonnollisia ja yhteneväisiä keskenään.⁴¹⁶ Taikuustapauksissa ei ole ainoatakaan oikeudenkäyntiä, jossa olisi tuomittu sakkoihin pelkästään puolitodistuksen perusteella. Tapauksissa, joissa oli vaadittavat kaksi todistajaa, sakkotuomio langetettiin joko kahden täyden todisteen tai syytettyjen tunnustuksen ja todistajien lausuntojen myötä. Näissä lausunnoissa on voinut olla myös puolitodistuksia, mutta ne eivät ole yksistään riittäneet tuomioon.⁴¹⁷ Aihetodisteiden kohdalla, esimerkiksi

⁴¹⁴ Katso aiemman tutkimuksen osalta Blåkulla-matkat, joissa lapsia todistajina. Esimerkiksi 4-vuotiaan todistus oli kymmenesosa. Lasten todistukset osoittautuivat kuitenkin usein huijauksiksi. Lapsia myös syytettiin noituudesta ja taikuudesta. Katso esimerkiksi Ankarloo 1987 s. 257–275; Eilola 2003 s. 124–187; Heikkinen 1969 esimerkkitapaus s. 292–297; Muchembled 1987 s. 137; Sörlin 1993 s. 47–48; Tegler-Jerselius 2003 s. 37–46.

⁴¹⁵ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja AI: 68 s. 1063–1076. Mikael Koistinen oli taikonut lukuisten lasten ja kirkon edustajan edessä. Lapsia ei kuitenkaan kuultu oikeudessa. OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1775 AI: 75 s. 254–264.

⁴¹⁶ Pihlajamäki 1996 s. 41–43.

⁴¹⁷ Esimerkiksi Pertti Sparfin tapaus, jossa kahden todistajan ja syytetyn oman tunnustuksen myötä Sparf tuomittiin 20 taalerin sakkoihin. OMA Oulun ja Hailuodon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1763 Oulu: 15 s.17-21v.

rysän päällä kiinnijäämisestä tai huhujen perusteella oikeuteen tullessa tapauksessa, puolitodistusta ei voitu käyttää. Tuomioon vaadittiin täysi kahden todistajan todistus tai yhden silminnäkijän ja yhden puolitodistuksen todistukset. Ainoastaan silloin voitiin aihetodisteiden perusteella tuomita syytetty, jos kaksi todistajaa oli varmasti nähnyt esimerkiksi henkilön kaivamassa hautaa ja hän jäi paikan päältä kiinni. Täten rikolliselle esitetty syytös oli osittain riippuvainen silminnäkijöiden todistuksista.⁴¹⁸ Tutkimusalueen alioikeuksissa olivat merkittävässä asemassa täysi todistus ja varsinkin silminnäkijöiden kertomukset.

Empiirisen filosofian vaikutuksen myötä 1700-luvulla legaalitodistus pystyi perustumaan myös mahdollisuuteen, mikä tarkoitti lähinnä sitä, että tuomiot pystyivät nojautumaan vähäisempään todistukseen. Todisteita ryhdyttiin arvioimaan vapaammin, vaikka vuoden 1734 yleinen laki oli todistuskeskeinen. Normeissa määriteltiin tarkkaan, minkälainen todistus oli olennainen tuomion langettamisessa.⁴¹⁹ Lain mukaan syytetty oli vapautettava, jos asiassa ei löytynyt todisteita tai tunnustusta. Täyden todistuksen kohdalla syytetty voitiin tuomita, ellei hän halunnut esittää vastatodisteita syytökseen.⁴²⁰ Tutkimusalueella ei tällaisia tapauksia ole, missä syytetty olisi halunnut esittää vastatodisteita syytökseen. Suomessa legaalisen todistelun periaatteen mukainen todistusten tulkinta on Pihlajamäen mukaan jäänyt löysemmäksi kuin muualla. Suomessa todistuksia arvioitiin vapaasti, ja myös osittainen tunnustus saattoi riittää tuomitsemiseen. Todistuksilta ei vaadittu täyttä yhtenäisyyttä, joten niiden pääkohtien samankaltaisuus saattoi riittää tuomioon.⁴²¹ Silminnäkijöiden todistuksia on voitu arvioida vapaammin tapauksissa, joissa syytetyt eivät ole tunnustaneet täysin tapahtumien kulkua.

Esimerkkitapauksena on Kajaanin raastuvanoikeudessa sakkotuomioon päättynyt talonpojan Juhani Reinikan ja sotilas Pertti Väisäsen oikeudenkäynti. Syytetyt jäivät rysän päältä kiinni ja tunnustivat tekonsa papille, kun heidät vietiin kiinnioton jälkeen kirkkoherran luo. Oikeuden edessä Reinikka ja Väisänen eivät kuitenkaan tunnustaneet kaikkea, mitä olivat papille kertoneet. Tapaus päätettiin silminnäkijöiden lausuntojen perusteella.⁴²² Legaalisen todistelun periaatteen avulla voi tarkastella tuomioiden langettamista. Läheskään kaikkia 48:aa oikeustapausta ei voi tällä tavoin tarkastella, mutta muutamien esimerkkitapausten

⁴¹⁸ Pihlajamäki 1996 s. 43, 46, 157.

⁴¹⁹ Pihlajamäki 1996 s. 70–71; Vuoden 1734 laki faksimilepainos (1984) s. 223–230 XVII.Cap.R:B:

⁴²⁰ Pihlajamäki 1996 s. 158.

⁴²¹ Pihlajamäki 1996 s. 263–289.

⁴²² OMA Kajaanin raastuvanoikeuden arkisto, tuomiokirja vuonna 1763 Ica:5 s. 275–276, 278–286.

avulla on löydettävissä suomalaisen alioikeusjärjestelmän taidot soveltaa ja hyödyntää lakia. Seuraavaksi esittelen kaksi sakko- ja vapauttavaa tuomioita, sekä kaksi muista poikkeavaa tuomiota. Pohdin niiden ja legaalisen todistelun periaatteen avulla, miksi syytetyt saivat kyseiset tuomiot.

5.3.2. Sakkotuomiot

Nimismies Gustaf Costiander ilmiantoi taikuudesta Paltamon talvikäräjillä vuonna 1760 sokean miehen Henri Juntusen Kiannon kylästä. Juntunen oli useaan otteeseen taikonut ja kaivellut hautoja Kiannon hautasaarella.⁴²³ Tapausta käsiteltiin useilla käräjillä syytetyin tai todistajien poissaolon vuoksi. Juttuun vedettiin mukaan useita henkilöitä, mutta pääsyytteet kohdistuivat Juntusen lisäksi uudisasukas Lasse Keräseen, jonka kanssa Juntunen oli ryöstänyt haudan vuosia sitten. Lopulta kihlakunnanoikeus päätti asian vuoden 1761 talvikäräjillä seuraavasti: Henri Juntunen ja Lasse Keränen vapaaehtoisesti tunnustivat nuorina poikina kaivaneensa auki haudan ja vieneensä ruumiilta sormuksen. Keränen joutui korvaamaan tämän varkauden palauttamalla sormuksen kuolleen omaisille, sillä sormus oli päätynyt myöhemmin Keräsen haltuun, vaikka hän oli sen välissä myynyt pois.⁴²⁴ Lisäksi tästä rikoksesta Juntunen ja Keränen tuomittiin maksamaan kaksinkertaiset sakot koska varastivat haudasta, ja saivat raippatuomion murtautumisesta hautaan.⁴²⁵ Taikuudesta langetettiin tuomio ainoastaan Henri Juntuselle, koska hän tunnusti ja kertoi, miten oli harjoittanut taikuutta. Juntunen oli taikonut monta kertaa, joten oikeus tuomitsi hänet 40 taalerin sakkoihin. Keränen ja Juntunen joutuivat korvamaan lukuisat sakkonsa raipparangaistuksin.⁴²⁶

Lisäksi oikeus katsoi talonpojan pojan Nils Materon ja sotilas Lasse Karvosen osallisiksi taikuuteen, koska he pyysivät Juntuselta apua sairautensa parantamiseen sekä seurasivat häntä kirkkomaalle. Heidän osallisuutensa tuli ilmi oikeudenkäynnin edetessä. Matero ja Karvonen

⁴²³ OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät 1760 Kajaani: 8 s.428-429v.

⁴²⁴ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 158 XL.Cap.4.§.M:B: Lainkohdan mukaan varkaan piti korvata varastettu tavara ennen sakkotuomion langettamista. Muutoin sen joutui korvaamaan työllä. Keräsen ja Juntusen tekemästä haudankaivuusta vuonna 1752 OMA Paltamon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät 1760 Kajaani: 8 s.578v.-582v. Tapauksen tuomionanto OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät 1761 Kajaani: 9 s. 22-24v.

⁴²⁵ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 163 XLVI.Cap.4.§.M:B: Lainkohdan mukaan sakot tulevat kirkkovarkauksesta, varsinkin jos varastaa jotain haudasta tai ruumiilta, sekä s. 159 XL.Cap.6.§.M:B: Lainkohdan mukaan raippatuomion saa, jos murtautuu sisään johonkin tilaan. Tapauksen tuomionanto OMA Kajaani: 9 s. 22-24v.

⁴²⁶ OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät 1761 Kajaani: 9 s. 22-24v.

saivat sakot taikuuteen osallistumisesta lain taikuus-pykälän mukaan. Lopulta tapaukseen mukaan vedetty Elin Kaikotar, joka ei sairautensa vuoksi päässyt paikalle, velvoitettiin saapumaan oikeuteen kertomaan osallisuudestaan asiassa.⁴²⁷ Tämän jälkeen tapaus lähetettiin hovioikeuteen. Elin Kaikottaren kohdalla oikeus ei luultavasti päätynt langettamaan tuomiota, sillä Kaikottaren osuus ei enää tule esille ali- tai hovioikeudessa.

Toisena esimerkkinä on tapaus, jota käsiteltiin Oulun raastuvanoikeudessa vuonna 1768. Tapaus osoittaa, ettei taikuusoikeudenkäyntien osalta raastuvan- ja kihlakunnanoikeuksien tuomioissa ole eroja. Kaupunginviskaali Rehn ilmiantoi tiilitehtaan työntekijän Lasse Ollilan siitä, että tämä soitti aamuyöstä kaupungin kirkonkelloja ilman vaaran uhkaa.⁴²⁸ Tapausta jouduttiin siirtämään Ollilan puuttuessa käräjiltä. Seuraavalla käsittelykerralla puolen vuoden päässä tuli ilmi, että Ollila oli ollut lyömässä kelloja hankkiakseen takaisin kauppias Candelbergilta varastetut rahat, vaikka syytetty yritti aluksi kieltää syytteet.⁴²⁹ Todistajat olivat ainoastaan nähneet Ollilan poistuvan kellotapulista kellojen lyömisen jälkeen. Candelbergin puuttuessa käräjiltä tapaus siirrettiin muutaman kuukauden päähän, jolloin oikeus antoi tuomionsa. Tuomion perustelut ovat lyhyet: Ollila tuomittiin taikuudesta II.Cap.2.§.M:B: mukaan 20 taalarin sakkoihin. Todistajan lausuntojen ja Ollilan oman tunnustuksen mukaan oikeus havaitsi Ollilan syylliseksi taikuuden harjoittamiseen ja kaupungissa häiriköintiin. Kauppias Candelbergia ei voitu todistaa pyytäneen apua varastettujen rahojen takaisin hankkimiseksi, joten hänet vapautettiin. Ollila joutui korvaamaan sakkonsa varojen puutteessa kahdeksan päivän vesi-leipä vankeudella.⁴³⁰ Tapaus lähetettiin hovioikeuteen. Kihlakunnan- ja raastuvanoikeuden käytänteiden ainoana erona on käsittelyn kesto. Siinä missä Paltamon käräjillä Juntusen tapausta käsiteltiin vuoden verran, Ollilan tapaus saatiin käsiteltyä seitsemän kuukauden sisällä Oulun raastuvanoikeudessa.

⁴²⁷ OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät 1761 Kajaani: 9 s. 22-24v. Katso lainkohtien selitykset luvun alusta.

Hiltunen 1987 s. 205–206, Kemppinen 1967 s. 39–40. Lasse Ollilan oikeudenkäynti OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja AI: 65 s. 645–646.

⁴²⁹ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja AI: 65 s. 1192–1197.

⁴³⁰ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja AI: 66 s. 811–814.

5.3.3. Vapauttavat tuomiot

Vapauttavat tuomiot kertovat kihlakunnanoikeuksien päätöksistä, sillä raastuvanoikeuksissa ei ollut tällaisia tapauksia tutkimusaikana.⁴³¹ Iin talvikäräjillä vuonna 1771 talonpoika Juhani Tervo ilmiantoi vävynsä uudisasukkaan Matti Pildon solvaamisesta ja hävyttömyydestä vaimolleen sekä välinpitämättömyydestä appivanhempiään kohtaan. Tutkinnan edetessä nousi esille epäily Pildon kristillisyydestä. Tiedot saatiin oikeuteen papin muistelmista. Oikeudessa kuultiin kolmea todistajaa, joista kaksi todisti taikuusasiaan kuulleensa Tervon ja pappi Frosteruksen puhuvan Pildon hyödyntävän taikakeinoja. Oikeus päätyi seuraavaan tuomioon: Tervon ilmiantamat solvaus-asiat siirrettiin seuraaville käräjille, jotta niihin saataisiin lisävalaistusta. Taikuussyytöksen havaittiin olevan papilta lähtöisin, mutta siitä ei voitu Pildoa tuomita todisteiden puuttuessa, joten hänet vapautettiin XVII.Cap.33.§.R:B: mukaan.⁴³² Asia lähetettiin tässä välissä hovioikeuteen. Taikuusoikeudenkäynti ratkaistiin nopeasti. Vaikuttavina tekijöinä olivat solvaus-syytteen ratkaisemattomuus ja taikuussyytteen todisteiden uupuminen.

Toisena esimerkkinä on Muhoksen kesä- ja syyskäräjillä vuonna 1785 nimismies Carl Hallbergin taikuussyytös torppari Antti Valtasta tai Kutilaista vastaan. Hänen väitettiin olleen kirkkomaalla haudankaivuussa myöhään illalla parantaakseen Henri Hiltusen sairaan vaimon. Syytetty pyrki kieltämään syytteen ja esitti olleensa hautuumaan läheisyydessä kuljettamassa Hiltusen heikkonäköistä vaimoa pappilaan sotilas Iisakki Tobergin ja talonpoika Juhani Ukkolan tai Honkasen kanssa. Nimismies esitti tapaukselle viisi todistajaa, joista kahta kuultiin todistajien puuttumisen vuoksi vasta seuraavana päivänä. Vaikka yksi todistajista väitti nähneensä juuri Valtasen kaivamassa hautaa, näkivät muut todistajat ainoastaan Valtasen ja Ukkolan kirkkomaan läheisyydessä sekä yhden haudan kohdalta turvetta heitetyn pois. Oikeus langetti seuraavan tuomion: syytetyt kielsivät täysin, ja vaikka todistajien mukaan heidät tavattiin hautuumaan läheisyydestä myöhään illalla, ei kummankaan voitu havaita kaivaneen hautaa auki ja harjoittaneen taikuutta. Oikeus vapautti heidät ilman tukeutumista pykäliin. Kuitenkaan tapauksessa mainittuja Hiltusen vaimoa tai sotilas Iisakki Tobergia ei kuulusteltu tai tuomittu asiassa.⁴³³

⁴³¹ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto vuosilta 1653 - 1946, Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto vuosilta 1722 - 1920 sekä Raahan raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat vuodelta 1783.

⁴³² Antti Valtasen ja Juhani Ukkolan kohdalla esiintyvät molemmat sukunimet oikeudenpöytäkirjoissa. OMA Iin lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1771 Kemi: 75 s.39–44 .

⁴³³ OMA Muhoksen lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät 1785 Oulu: 78 s. 852–857, s.1024–1030.

5.3.4. Tuomioiden tarkastelua

Miten voidaan tulkita tuomioita taikuudesta annettujen määräysten mukaan ja hyödyntäen legaalisen todistelun periaatetta? Olennaista tapausten tulkinnessa on todistajanlausuntojen tarkastelu. Tuomiot ovat perustuneet todistajien sanomisiin, varsinkin sakkotuomioiden kohdalla. Henri Juntusen ja Lasse Keräsen tapauksessa oma tunnustus ja todistajien lausunnot vaikuttivat langettavaan tuomioon. Vaikka molemmat yrittivät aluksi kieltää, todistajien kertomukset viittasivat molempien syyllisyyteen. Oikeus on pitänyt tärkeänä sitä, että todistukset ovat olleet silminnäkijä-lausuntoja. Varsinkin Juntusen ja Keräsen tapauksessa silminnäkijöillä oli suuri rooli tuomitsemisessa, sillä todistajien kertomuksilla taikuusteon kulusta on oikeus saanut pitävät todisteet tuomioon. Vaikka syytetyt aluksi kielsivät, he taipuivat hiljalleen ja tunnustivat harjoittaneensa taikuutta.

Yhtäpitävien lausuntojen määrä oli olennainen myös Lasse Ollilan tapauksessa. Lopulta myös Ollila tunnusti todistajien puolittodistusten myötä. Näiden tapausten osalta merkityksellistä on myös se, että oikeudessa syytetyt tunnustivat oikeudenkäynnin edetessä. Mahdollisten aihetodisteiden osuus ei enää ollut merkittävää oikeudenmukaisuuden kannalta, koska syytetyltä oli saatu tunnustus. Alioikeus painosti syytettyä rikoksen tunnustamiseen: se vaati totuudenmukaista kertomusta asiasta, minkä vuoksi useimmiten syytetyt tunnustivat. Kukaan syytetyistä ei kertaakaan saanut syytettyä väärästä valasta, vaikka he aluksi yrittivät kieltää syytteet. Valan vannomisen vaatimus ei koskenut syytettyjä oikeudenkäyntien alkuvaiheessa. Yleisesti ottaen taikuusoikeudenkäynneissä sakkotuomion saaneet tunnustivat rikoksensa joko vapaaehtoisesti tai oikeuden painostuksen myötä. Kuitenkaan sitä ei voi verrata kidutuksen avulla saatuun tunnustukseen. Kidutuksen alaisena annettu tunnustus tuli toistaa oikeuden edessä, jotta se oli pätevä. Painostuksella pyrittiin vapaaehtoiseen tunnustukseen oikeuden edessä, jotta tuomio pitäisi myös hovioikeudessa.⁴³⁴ Sakkotuomio oli tutkimusalueella lähinnä oman tunnustuksen ja todisteiden pitävyyden summa. Ketään ei tuomittu yksinomaan todistajanlausuntojen perusteella, vaikka se olisi ollut mahdollista lain mukaan.

Vapauttavissa tuomioissa todistajanlausuntojen seikkaperäisyys vaikutti merkittävästi. Aihetodisteet eivät yksin riittäneet, eikä syytettyjen kieltäessä heitä voitu tuomita sakkoihin,

⁴³⁴ Katso pelottelusta oikeudessa esimerkiksi Björne 1999, Eilola 2003 ja Koskivirta 2001. Kidutuksesta katso viitteet 244 ja 249.

sillä tapausten ei havaittu olleen tarpeeksi pahamaineisia aihetodisteiden perusteella tuomitsemiseksi. Matti Pildon tapauksessa juuri todisteiden perustuminen kuulopuheeseen antoi hänelle vapauttavan tuomion taikuuden osalta. Huhu ja kuulopuhe olivat legaalisen todistelun periaatteiden mukaan aihetodisteita, eikä ilman täyttä näyttöä Pildoa voitu tuomita. On kuitenkin mielenkiintoista, ettei nimismiestä vaadittu hankkimaan lisätietoja. Tätä pöytäkirjassa mainitsematonta asiaa ei myöskään mitenkään perustella. Oikeus ei noteeraa taikuussyytteen vaativan jatkotoimia.⁴³⁵ Tämän perusteella vapauttavan tuomion taustalla on mahdollisesti ollut Pildon ja Tervon keskinäiset välit. Tervo oli solvauksen lisäksi osittain mukana taikuussyytöksen esille tuomisessa, joten heidän riitansa on voinut vaikuttaa oikeuden tuomioon. Kuitenkaan päätöksessä ei ole viittauksia tähän. Muita kyseisessä tapauksessa esille tulleita rikoksia en ole nähnyt tärkeinä selvittää. Pildon mahdolliset solvaukset ovat laajemman tutkimuksen alaisia, sillä taikuustuomion kannalta niillä ei ole merkitystä.

Valtaseen ja Ukkolan tapauksessa on olennaista, ettei kukaan todistajista varsinaisesti nähnyt heitä itse teossa tai he eivät jääneet rysän päältä kiinni, vaikka miehet havaittiin kirkkomaan läheisyydestä epämääräisissä olosuhteissa. Ainoa todistaja, joka väitti nähneensä Valtaseen kaivamassa hautaa, ei loppujen lopuksi ollut nähnyt kuin kaksi miestä haudankaivuussa ja väitti tunnistaneensa toisen heistä Valtaseksi.⁴³⁶ Näin Valtanen ja Ukkola vapautuivat, koska kantajalla ei ollut pitäviä todisteita. Muut todistajat eivät vahvistaneet silminnäkijän kertomusta. Sama seikka havaitaan myös Pildon tapauksen kohdalla. Todistajanlausuntojen riittämättömyys on ollut vaikuttava tekijä. Vapauttava tuomio on luultavasti ollut oikeudelle hankala ratkaisu, sillä taikuuden harjoittaminen ei ollut hyväksyttävissä lainoppineen tuomarin kannalta. Kuitenkaan lainmukainen tuomitseminen ei mahdollistanut muutakaan ratkaisua raadin jäsenten ollessa kansan edustajia. Tuomion tuli perustua lakiin, jolloin legaalisen todistelun periaatteiden mukaan aihe- ja puolitodistukset eivät riittäneet täyden tuomion antamiseen. Yleisesti taikuustuomiot olivat tarkasti lain mukaisia, minkä myös seuraavaksi esille tuotavat ”erikoisemmat” tuomiot osoittavat. Täyden todisteen vaade on huomioitu lähes kirjaimellisesti: ketään syytettyä ei ole tuomittu ilman täyttä todistetta tai asian pahamaineisuuteen vedoten. Hovioikeudella ei täten ole ollut suuria vaajeita muuttaa annettuja tuomioita.

⁴³⁵ Katso tarkemmin päätöslauselma OMA Iin ja Pudasjärven lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1771 Kemi: 75 s. 39–44. Katso myös huhun käsittely luvusta 4.1.1.

⁴³⁶ OMA Muhoksen lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1785 Oulu: 78 s. 852–857 Bertil Greusin todistajanlausunto.

5.3.5. ”Erikoiset” tuomiot

Kaksi poikkeavaa tuomiota nostetaan esille erillaisuutensa vuoksi. Molemmat ovat mielenkiintoisia langetettujen tuomioiden vuoksi, koska ne poikkeavat muutoin niin yhtenäiseltä tuntuvasta linjasta. Kummatkin tapaukset ovat Paltamon kärjäkunnasta, itse asiassa Paltamon kärjäkunnan tutkimusaineiston ensimmäinen ja viimeinen taikusoikeudenkäynti 1700-luvun lopulta.⁴³⁷ Paltamossa tapahtuneiden taikusoikeudenkäyntien lisäksi Kajaanin raastuvanoikeudessa todettiin Paltamossa olevan ”kasvamassa kauhea taikausko” sekä ”jumalattomuutta, joka voi levitä suureksi noituudeksi jos sitä ei estetä”. Näin todettiin raastuvanoikeuden tuomionannossa vuodelta 1763, kun Kajaanissa käsiteltiin Paltamon pitäjistä kotoisin olevien Juhani Reinikan ja Henri Väisäsen taikuussyytöstä.⁴³⁸ Koko tutkimusajalla Paltamon kärjäkunnassa oli vain viisi taikusoikeudenkäyntiä, vaikka Kajaanin raastuvanoikeudessa haluttiin, että asiaan puututaan.⁴³⁹ Erikoisempien tuomioiden painottuminen Paltamon kihlakuntaan ja alueen korostaminen ”pahuuden pesäkkeenä” tuntuvat sattumanvaraisilta. Kuitenkaan Kajaanin raastuvassa tehtyä huomiota ei voi sivuuttaa, sillä se osoittaa oikeuden paneutumisen lainmukaiseen tuomitsemiseen ja rikosten torjuntaan. Huomiosta tulee ilmi myös aikalaisten näkemys Paltamon tapahtumista: pahuus uhkasi kasvaa valtakunnan syrjäisemmissä osissa. Lisäksi tässä yhteydessä se korostaa Kajaanin roolia alueen silloisena ”pääkaupunkina”, jonka tehtävänä oli valvoa muun muassa maakunnan oikeudenhoitoa.

Kruunun nimismies Caspar Cajanus ilmiantoi vuonna 1755 talollisen pojan Tuomas Tuomaanpoika Karppisen siitä, että tämä oli harjoittanut taikuutta kärjäsaarnan aikana Paltamon pitäjän kirkkomaalla. Karppinen ei yrittänyt kieltää tekoaan, mutta ei suoranaisesti tunnustanutkaan. Hän totesi muun muassa, että häntä pidetään hieman sekopäisenä. Nimismies esitti kaksi todistajaa, jotka kertoivat Karppisen kantaneen jotain esineitä kirkkoon, jotka hän kaivoi maahan kirkon seinän alle. Todistajien lausuntojen jälkeen Karppinen tunnusti laittaneensa maan alle rautapiikkejä kiedottuna liinaan, jotta kukaan ei

⁴³⁷ OMA Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan arkisto vuosilta 1716 - 1762 Oulun pohjoisen voutikunnan ja Kajaanin läänin tuomiokunnan arkisto vuosilta 1763 - 1777 Kemin ja Kajaanin kihlakuntien tuomiokunnan arkisto vuosilta 1777 - 1805. Käsittää Paltamon lakimääräiset käräjät koko tutkimusajalta.

⁴³⁸ OMA Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuodelta 1763 ICa:5 s. 961–962 sekä liite. ”... för en sådan synnerhet i Paldamo Sockn tilltagande ohyggeliga widskepliphet....., som thet är till befara, at berörde gudslöshet, om den ej med alt warsamhet hämmad warder...”.

⁴³⁹ Katso liite 1. tilasto taikuustapausten määristä sekä OMA Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuodelta 1763 ICa:5 s. 961–962 sekä liite.

voisi vahingoittaa häntä.⁴⁴⁰ Oikeus jatkoi asian tarkastelua seuraavana päivänä, jolloin todettiin papin aiemmin maininneen, ettei hän tiennyt, oliko Karppinen usein juovuksissa vai muuten heikkomielinen luonteeltaan. Tosin oikeus havaitsi Karppisen olevan sillä hetkellä juopunut, joten asia siirrettiin seuraavalle päivälle, jolloin Karppisen tuli saapua selvin päin paikalle.⁴⁴¹ Seuraavana päivänä Karppinen oli selvin päin oikeudessa, ja hän vastasi saaneensa neuvon toimiinsa unessa Herran enkeliltä. Oikeus yritti vakuuttaa Karppista siitä, että hän oli nähnyt unessa paholaisen tai sen kätyrin.⁴⁴² Oikeus antoi tuomionsa, kun oli kuullut nimismieheltä, että Karppista pidettiin naapurustossa ylipäätään heikkomielisenä, varsinkin keväisin ja kesäisin. Tuomas Karppinen ei voinut kieltää vieneensä kirkkoon rautapiikkejä. Oikeus totesi hänen olevan vajaamielinen, joten ei häntä voitu tuomita taikuudesta, vaikka hänen havaittiin siihen syyllistyneen. Oikeus päätti vapauttaa Tuomaksen XXXII.Cap.M:B.⁴⁴³ mukaan, mutta edellytti papistoa opastamaan Tuomasta synnittömyyteen ja oikeaan kristinoppiin.⁴⁴⁴

Syytetyn henkinen taso huomioitiin tuomion langettamisessa, sillä mieleltään heikkoja pidettiin laillisesti syntyneinä tekoihinsa.⁴⁴⁵ Tosin Tuomas Karppisen kohdalla ei esitetä papintodistusta hänen kristinopintaidoistaan tai muista hänestä tiedetyistä asioista, joten päätös tukeutuu pitkälti oikeuden havainnointiin ja kuulopuheeseen Karppisen vajaamielisyydestä. Tuomiossa tukeuduttiin muista tapauksista poikkeukselliseen pykälään. Heikkomielisen eli hourupäisen tappajan vartijoiden sakottaminen tuntuu olevan kaukana taikuudesta syytetyn vajaamielisen vapauttamisesta. Tarkemmin miettiessä lainkohdan merkitystä, havaitsin sen olevan hyvin tulkinnallinen lakipykälä. Heikkomielinen tavallaan vapautuu itse syytteistä, kun hänen vartijansa saavat sakkotuomion hänen tekemästään rikoksesta. Karppisen tapauksessa ei tosin ollut ennalta määrättyjä vartijoita, joten syytetty vapautui lain perusteella ja lopulta kukaan ei joutunut asiasta edesvastuuseen. Karppiselle ei

⁴⁴⁰ OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1755 Kajaani: 6 s. 272–273

⁴⁴¹ OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1755 Kajaani: 6 s. 283-284v. Oikeus huomautti pöytäkirjassaan, kun Karppiselta kysyttiin miksi tämä jo aamusta humalassa, tämä totesi, ”että ihminen ei voi elää ilman ruokaansa, että täälläpäin (Paltamossa) ihmiset kutsuvat paloviinaa nimellä ruoca.”

⁴⁴² Katolisen kirkon piirissä uskottiin, että paholainen saattoi tekeytyä jumalalliseksi olennoiksi houkutellessaan ihmisen syntiin. Caro Baroja 1987 s. 33. Suomalaisia uniin liittyviä oikeudenkäyntejä Vilksen KJH 1997. Unet olivat esillä myös noituus-oikeudenkäyntien yhteydessä ympäri Eurooppaa muun muassa todistajien unina tai transsitiloina. Katso aikaisempi tutkimus, muun muassa Eklund 2001s. 57–71; Ginzburg 1987 s. 113–126; Henningsen 1987 s. 170–190; Nenonen 2003 s. 244–299; Siikala 1994 s. 221; Sörlin 1993 s. 88.

⁴⁴³ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 153 ” Jos houru tappa jongun; nijn tehkön sackoa ne, jotca händä wartioitzeman piti, caxikymmendä talaria, asianomaiselle yxinäns.” Suomennos internet-lähteestä: <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/>

⁴⁴⁴ OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1755 Kajaani: 6 s. 300-301v. Unien ja erilaisten transsitilojen merkityksestä noituus- ja taikuus-oikeudenkäynneissä katso viite 442.

⁴⁴⁵ Katso Koskivirta 2001 s. 58.

myöskään tämän tapauksen yhteydessä määrätä holhoojia tai vartijoita.⁴⁴⁶ Tosin tässä on huomioitava se, ettei Karppista ollut aiemmin havaittu holhousta tarvitseväksi heikkomieliseksi, vaikka taipumus yleisesti tunnettiin. Hovioikeudessa Karppisen saama tuomio tuli esille kesäkuussa 1755, jolloin tuomio vahvistettiin.⁴⁴⁷ Tämä päätös osoittaa alioikeuden tuominneen Karppisen lainmukaisesti.

Toinen erikoisempi tuomio on vuodelta 1794. Nimismies Matti Heikell ilmianto talonpoika Erkki Leinosen taikuuden harjoittamisesta Paltamon kirkkomaalla syksyllä 1785. Leinonen kielsi syytteet ja väitti niiden olevan veljensä aikaansaannosta, paha puhetta. Nimismies esitti kolme todistajaa. He kertoivat Leinosen avanneen haudan vuosia sitten ja säilyttäneen tuolloin esille kaivetun ihmisen pääkallon.⁴⁴⁸ Pääkallon väitettiin olleen Leinosen aitassa vuosia sitten. Leinonen kielsi tämänkin syytteen. Nimismies anoi asian siirtämistä seuraaville käräjille, jotta voisi hankkia lisätietoja.⁴⁴⁹ Seuraavilla käräjillä nimismiehellä ei ollut esittää lisätietoja asiaan, jolloin oikeus totesi: koska rikos tapahtui yhdeksän vuotta sitten, niin Leinonen vapautetaan XVII.Cap.32.§.R:B: mukaan. Tämän lisäksi 20.1.1779 annetun kuninkaallisen määräyksen perusteella syyttäjä ei ole oikeutettu esittämään syytöstä taikuusrikoksesta.⁴⁵⁰

Tuomion perusteena ollut lainkohta teki tapauksen mielenkiintoiseksi. Pykälässä määritettiin puolittodistuksen arvosta rikollisen kieltoa vastaan. Edellä mainittua pykälää muutti 20.1.1779 annettu kuninkaallinen asetus. Siinä lueteltiin tarkemmin ne rikokset ja syyt, jolloin syytettyä ei voitu tuomita rikoksestaan. Todisteiden puuttuessa oikeuden vapauttaman henkilön tuli saada nauttia vapaudestaan. Tärkeää tässä yhteydessä oli lisäksi se, että mikäli syytettyä ei ilmianneta rikoksestaan kahden vuoden sisällä väitetystä rikoksesta, niin sitä ei enää voitu tuoda laillisesti oikeuteen. Näin asetus selittää tuomion ”erikoisuuden”: Leinosen väitetty rikos tapahtui vuonna 1785, mutta se tuotiin oikeuteen yhdeksän vuotta myöhemmin. Syyttäjällä ei lopulta ollut pitäviä todisteita, joten oikeudella ei ollut muuta mahdollisuutta kuin julistaa rikos vanhentuneeksi. Sinänsä epäily taikuudesta oli lain mukaan rikoksena

⁴⁴⁶ OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1755 Kajaani: 6 s. 300-301v.

⁴⁴⁷ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelo ja päätöstaltio vuodelta 1755 ES4446.

⁴⁴⁸ OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1794 Kajaani: 53 s. 112-114v.

⁴⁴⁹ OMA Paltamon lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1794 Kajaani: 53 s. 155-157v.

⁴⁵⁰ OMA Paltamon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1794 Kajaani: 53 s. 309-310v. Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 229. XVII.Cap.32.§.R:B: Vapaa suomennos ” Jos rikosasiassa on enää puolittodistusta ja rikollinen kieltää asian, ja tuomari pelkää valhetta, asia tulee jättää tulevaan”. Suomennoksen pohjana internet-lähde: <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/>. Kuninkaallinen asetus 20.1.1779, jonka perusteella määräystä muokattiin kyseisen pykälän osalta. Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) lisäys Kuninkaallinen asetus 20.1.1779 s. 270–271 XVII.Cap. 32.§. R:B: muutos. Katso myös vuoden 1877 lainsuomennos saman pykälän osalta.

tarpeeksi vakava, jonka syyttäjää saattoi vielä tuoda esille kahden vuoden määräajan jälkeen. Leinosen kohdalla kuitenkin tärkeintä oli todisteiden puuttuminen. Tuomio rikoksen julistamisesta vanhaksi ja Leinosen vapauttaminen olivat täten lainmukaisia. Hovioikeus piti voimassa alioikeuden päätöksen.⁴⁵¹

Leinosen ja Karppisen tapaukset ovat osoitus siitä, että 1700-luvun oikeuden jäsenet pystyivät tulkitsemaan lakia oikeusnormien hengen mukaisesti. Vaikka Paltamon aluetta voi hyvällä syyllä pitää hallintokoneiston ja oppineisuuden kannalta periferiana, lain oikeudenmukainen tulkinta ja soveltaminen kyllä sujuivat. Jos Karppinen ja Leinonen olisi tuomittu eri tavoin alioikeudessa, olisivat hovioikeuden tuomiot voineet olla hyvin erilaisia. Tarkastelu osoittaa, että kaikki taikusoikeudenkäynnit eivät suinkaan päättyneet vapautukseen todisteiden puuttuessa tai sakkotuomioon, kun todisteet olivat täysiä. Oikeus olisi voinut tuomita kummatkin syyllisiksi. Karppisen heikkomielisyys ja Leinosen rikoksen ikä eivät kuitenkaan antaneet oikeudelle ”oikeutta” tuomita taikuudesta. Tuomion tuli pitää hovioikeudessakin. Legaaliin todisteluun pohjautuvat oikeusnormit eivät olleet tuntemattomia suomalaisessa alioikeusjärjestelmässä. Alueen oikeudenharjoittamisen voi siis sanoa olleen oppinutta ja lainmukaista.

5.4. Hovioikeuden suhtautuminen alioikeuden tuomioihin

Hovioikeuden pöytäkirja-aineisto⁴⁵² oli käytössä hakemistona, jonka avulla konseptituomiokirjoista oli mahdollista löytää taikusoikeudenkäynnit. Hovioikeuden aineistolla oli myös toinen tehtävä: aineiston avulla voitiin tarkastella sitä, miten alioikeus ja hovioikeus suhtautuivat taikuustuomioihin. Kiinnostuksen kohteena olivat hovioikeuden perustelut, joilla se piti voimassa tai muutti alioikeuden tuomioita. Johdannossa on laajempi kuvaus hovioikeuden aineiston lähdeinformatiivisesta arvosta, mutta nostan esille muutamia piirteitä, joilla on vaikutusta analyysiin. Aineiston informaatio on suppeaa: useimmiten päätöstaltioissa on muutostuomioiden kohdalla merkitty vain se, miten tuomiota muutettiin, kun taas hovioikeuden pitäessä tuomion voimassa siitä ei merkitä muita tietoja. Perustelujen suppeus ei anna mahdollisuuksia kovinkaan tarkkaan analyysiin hovioikeuden näkökulmista taikusoikeudenkäynneissä. Tarkastelen hovioikeuden tuomioita verraten niitä alioikeuden langettamiin tuomioihin, sekä analysoin todistajanlausuntojen avulla tuomioiden perusteita.

⁴⁵¹ JyMA Vaasan hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuodelta 1794 ES4477.

⁴⁵² JyMA Turun ja Vaasan hovioikeuksien designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuosilta 1754 - 1800.

Miten hovioikeus toimi? Nykyisellään Suomen hovioikeuksien toiminnan pohjana on edelleen vuoden 1734 yleisen lain oikeudenkäymiskaari, jossa määritellään hovioikeuden asema oikeusjärjestelmässä. Oikeudenkäymiskaari on toiminut ohjenuorana hovioikeuksille lähes muuttumattomana vuoteen 2003 asti, jolloin joitain pykälää muutettiin. Hovioikeudet siis toimivat vanhojen säädösten mukaisesti.⁴⁵³ Hovioikeuden velvollisuuksista määrittää oikeudenkäymiskaaren kahdeksas luku, jossa asetetaan hovioikeuden asema oikeuslaitoksessa sen korkeimpana elimenä, joka antaa päätöksensä tietyissä asioissa, ja jonka päätöksistä voi valittaa vain poikkeustapauksissa. Saman luvun ensimmäinen pykälä määrittää hovioikeuden ensimmäiseksi tehtäväksi alioikeuksien valvonnan.⁴⁵⁴ Oikeudenkäymiskaaren muissa luvuissa määritellään tarkemmin hovioikeuden muista tehtävistä, kuten tuomion julkisuudesta. Työn kannalta tärkein pykälä on määräys alioikeuksien velvollisuudesta lähettää tietyt tapaukset hovioikeuden tarkasteltaviksi.⁴⁵⁵

Hovioikeus tarkasti taikuusoikeudenkäynnit ja niistä annetut tuomiot alioikeuden lähettämien renovoitujen tuomiokirjojen avulla ennen niiden täytäntöönpanoa. Hovioikeus toimi valvovana elimenä alioikeuksiin nähden. Tuomioiden oikeuden- ja lainmukaisuus olivat tärkeitä jo alioikeudessa, jotta ne päivät hovioikeuden ja paikallisyhteisön silmissä.⁴⁵⁶ Hovioikeudella oli valtuudet myös muuttaa alioikeuksien antamia tuomioita arbitraatiosta eli lievennyksistä tai kiristämisestä annettujen asetusten mukaan. Vuoden 1734 yleisessä laissa ei kuitenkaan annettu määräyksiä hovioikeuksien arbitraatio-oikeuksista, vaan hovioikeudet toimivat muun muassa vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantian mukaan harkitessaan alioikeuksien tuomioita. Hovioikeuksilla oli oikeus harkita tuomiota muun muassa rikoksen olosuhteiden sekä tunnusmerkistön mukaan. Tärkeintä oli kuitenkin legaalinen todistelun periaatteiden täytyminen tuomion arvioinnin perusteena. Hovioikeuksien valtuuksia arbitraatioon kuitenkin supistettiin 1700-luvun aikana varsinkin kuolemantuomioiden osalta.⁴⁵⁷

⁴⁵³ Hovioikeuksien nykyisestä lainsäädännöstä internetlähteet: <http://www.oikeus.fi/6618.htm> sekä <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2003/20030381>.

⁴⁵⁴ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s.202–203 VII.Cap.R:B: sekä internet-lähde <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/>.

⁴⁵⁵ Muun muassa taikuustapaukset tuli lain nojalla lähettää hovioikeuteen. Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) oikeudenkäymiskaari s. 194–260.

⁴⁵⁶ Alioikeuksien tuli lain mukaan lähettää tuomiokirjansa sakkoluetteloilla varustettuina hovioikeuden tarkastettavaksi. Kihlakunnanoikeuden osalta II.Cap.6.§.R:B: sekä raastuvanoikeuden osalta VI.Cap.6.§.R:B: Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 197, 201. Katso myös Koskivirta 2001 s. 111–112, 116.

⁴⁵⁷ Hovioikeuksien valtuudet alioikeuden antamien tuomioiden lieventämiseen olivat peräisin 1600-luvun lainsäädännöstä. Koskivirta 2001 s. 111–120.

Tilastojen avulla oli mahdollista tarkastella sitä, missä määrin hovioikeus muutti annettuja tuomioita. Hovioikeus hyväksyi 38 tapauksen tuomion 48:sta. Voimassa pidetyt tuomiot käsittävät niin sakko- kuin vapauttavia tuomioita. Hovioikeuden kymmentä muutosjuttua koskevat päätökset tapahtuivat joko alentamalla syytettyjen sakkoja (kahdeksan tapausta) tai vapauttamalla syytetyt.⁴⁵⁸ Muutosten kohdalla hovioikeuden ja alioikeuden tuomioissa oli päällekkäisyyksiä. Alioikeus saattoi esimerkiksi samassa yhteydessä rangaista juopumuksesta tai sapattirikoksesta. Hovioikeudessa tuomio on voinut muuttua näiden rikosten osalta, mutta ei taikuustuomioissa. Tulkinnoille mainittu päällekkäisyys aiheuttaa hankaluuksia. Lisäksi osallisten (ei pääsyytettyjen) tuomioiden muuttuminen on päällekkäinen taikuudesta syytettyjen tuomioiden kanssa. Osallisten tuomiot muuttuvat 14 tapauksessa, mutta muutokset koskevat niin taikuudesta saatuja osallisuustuomioita kuin tapauksia, joissa oli mukana muutakin kuin taikuutta.⁴⁵⁹

Kvantitatiivisen aineiston perusteella alioikeudet tuomitsivat lähes täydellisesti lain mukaan; käytännössä $\frac{3}{4}$ tapauksista pitivät myös hovioikeudessa. Ylempi oikeusaste tarkasteli tuomioita rikoksen piirteiden mukaan oikeudenmukaisesti. Lain soveltaminen ja harkinta näkyy muutetuissa tuomioissa: hovioikeus tarkasteli rikosta legaalien todistamisen vaateen täyttymisen sekä lain mukaan. Laissa määritelty rikoksen tunnusmerkistö oli tärkeä ohjenuora tuomion arvioinnissa. Syytetyn oikeusturva oli ensimmäinen oikeusperiaate, sillä tuomarit eivät halunneet, että viaton tuomitaan.⁴⁶⁰ Yhden tutkimani tapauksen osalta puuttuu hovioikeuden päätös.⁴⁶¹ Tätä tapausta ei ole laskettu mukaan hovioikeusaineiston analyysiin, koska tietoa ei ole riittävästi.

Osallisten kohdalla muutosten arviointi on hankalampaa. Yhteensä aineistossa on 23 taikuusoikeudenkäyntiä, joissa pääsyytettyjen lisäksi oli osallisia mukana taikuuden harjoittamisessa tai muissa juttuun liittyneissä rikoksissa. Tällaisissa tapauksissa hovioikeus muutti yleensä osallisten tuomioita. Lähinnä ne koskivat alioikeuden tuomioista

⁴⁵⁸ Katso liite 6. Hovioikeuden tuomioista. Tarkemmat luvut jaksoittain jaoteltuna.

⁴⁵⁹ Katso viite 458.

⁴⁶⁰ Koskivirta 2001 s. 124, 137–138

⁴⁶¹ Talonpoika Henri Penttilä, sotilas Abraham Orchan ja renki Henri Ahlborg tuomittiin kukin 10 taalerin sakkoihin taikuudesta Limingan kesä- ja syyskäräjillä vuonna 1774. Hovioikeuden aineistossa kyseinen tapaus siirtämisen jälkeen häviää, eikä se tule esille tutkimusajan loppuun mennessä. Täten tapauksesta ei ole hovioikeuden päätöstä saatavilla. OMA Limingan lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1774 Oulu: 215 s. 19–22, 25–29. JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot vuonna 1774 ES4460 sekä vuonna 1775 ES4461.

vapauttamista, sakkojen lieventämistä tai tuomitsemista muuntorangaistukseen.⁴⁶² Osallisten tuomioiden muuttaminen perustui rikoksen olosuhteiden, tunnusmerkistön ja todisteiden harkintaan, samalla tavoin kuin pääsyytettyjen kohdalla.

5.4.1. Muutostuomiot

Hovioikeuden muuttamien tuomioiden avulla selvitän, miksi hovioikeus päätyi tuomion muokkaamiseen. Hovioikeuden vapauttavat tuomiot raskaana pidetystä rikoksesta ovat mielenkiintoisia tarkastelukohteita. Molemmat tapaukset poikkeavat muutoin varsin yhtenäiseltä näyttävästä taikuusoikeudenkäyntilinjasta. Nämä taikuussyytteet ovat nousseet esiin erilaisessa kontekstissa kuin suurin osa tapauksista.

Salon ja Siikajoen kärjäkunnassa Nimismies Mikael Sparman ilmiantoi vuonna 1766 *margieringskarlan* Akseli Kitulaisen kiroamisesta ja sanamagiasta. Tämä oli tapahtunut raipparangaistuksen toimeenpanon jälkeen. Kitulainen oli saanut rangaistuksen yksinkertaisesta huoruudesta, mistä hänet tuomittiin samoilla käräjillä. Todistajat väittivät Kitulaisen kironneen piiskurille, purren raipan palasiksi ja viskanneen palaset maahan. Syytetty kielsi syytteet todeten, ettei muistanut toimineensa niin. Oikeus tuomitsi Kitulaisen solvauksesta 50 taalerin sakkoihin. Lisäksi oikeus tulkitsi Kitulaisen harjoittaneen taikuutta raipan kanssa, joten hänet tuomittiin taikuudesta 20 taalerin sakkoihin. Varattoman Kitulaisen tuli maksaa sakot selkänahallaan eli 24 parilla raippoja, kolme iskua per pari.⁴⁶³ Hovioikeuden tuomio oli osin vapauttava: syyte piiskurin solvauksesta hylättiin, mutta Kitulainen velvoitettiin maksamaan oikeuden virkamielen uhkaamisesta 10 taaleria sakkoja XVIII.Cap.9.§.M:B:⁴⁶⁴ mukaan. Taikuustuomio raukesi, mutta syytetty joutui korvaamaan sakkonsa neljällä parilla raippoja, kolme lyöntiä per pari.⁴⁶⁵ Hovioikeus ei laajemmin perustele päätöstään taikuudesta vapauttamisesta. Tähän ovat vaikuttaneet alioikeudessa annetut todistajanlausunnot, kuten tulen myöhemmin osoittamaan.

⁴⁶² Muuntorangaistuksesta ja sen määrittelystä tarkemmin johdannossa s. 16. Anu Koskivirran tutkimissa henkirikoksissa hovioikeus lievensi osallisten tuomioita lain mukaan: yhtä henkirikosta kohtaan sai olla vain yksi teloitus säädännäisoikeuden mukaan. Koskivirta 2001 s. 123.

⁴⁶³ OMA Salon ja Siikajoen lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1766 Salo:99 s.87-89v.

⁴⁶⁴ Vuoden 1734 laki, faksimilepainos (1984) s. 140. Lainkohdassa määrätään kirkko- ja oikeudenkäymisrauhasta, sekä pykälässä laajemmin virkamiesten vahingoittamisesta, uhkaamisesta tai häiriköinnistä oikeudenhoidollisten toimiansa aikana. Internet-lähde: <http://agricola.utu.fi/hist/kkkt/lait/1734/>.

⁴⁶⁵ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1766 ES4453.

Toinen vapauttavan tuomion hovioikeudessa saanut tapaus on Salon ja Siikajoen käräjäkunnasta vuodelta 1774. Nimismies Mikael Sparman ilmiantoi talollisen Henri Hannunpoika Taskisen ja talollisen pojan Pauli Gabrielinpoika Kankaan siitä, että he olivat melunneet kirkkomaalla. Syytetyt kertoivat olleensa siellä pelottelemassa kirkkomaan ohi kulkevia tyttöjä. Todistajien mukaan Taskinen ja Kangas olivat kirkkomaalla pimeällä, ja omien sanojensa mukaan he olivat siellä etsimässä apua jonkin vanhan aarteen löytämiseksi. Syytetyt todettiin hyvämaineisiksi papintodistusten puuttumisesta huolimatta. Oikeus tuomitsi molemmat taikuuden harjoittamisesta 10 taalerin sakkoihin.⁴⁶⁶ Hovioikeudessa tuomio muuttui: Taskinen ja Kangas olivat omien sanojensa mukaan kirkkomaalla vain meluamassa, eikä muita todisteita ollut, joten heidät vapautettiin sakkotuomiosta. Tosin oikeuden oli annettava heille julkinen varoitus vastaisuuden varalle.⁴⁶⁷

Tällaisissa tapauksissa hovioikeuden aineiston informaation suppeus tulee selkeimmin esiin. Päätöstaltioiden perusteella ei voi tietää, kuinka hovioikeus perusteli päätöstään muuttaa tuomioita. Analyysi on tehtävä paljolti rivien välistä. Kitulaisen tapauksessa puututtiin lähinnä solvaus-rikokseen. Taikuustuomion kohdalta hovioikeus vain ilmoitti vapauttavansa syytetyn. Tässä yhteydessä on tarkemmin puututtava todistajanlausuntoihin, jotta voidaan analysoida, miksi hovioikeus päätyi tähän tuomioon. Nimismies väitti ilmiannossaan Kitulaisen todenneen piiskuri Henri Joakiminpoika Alalle, tämän suorittaessa raipparangaistusta, että ”Älä lyö niin kovaa Saatana”. Todistajina tapauksessa olivat mainittu piiskuri sekä rangaistuksen toimeenpanoa valvoneet raatimiehet Juhani Mäntylä ja Staffan Alaperet.⁴⁶⁸ Raatimies Mäntylä kertoi Kitulaisen sanoneen edellä mainitun lisäksi, että ”maha minun, selkä kruunun”. Piiskaamisen jälkeen syytetty oli nostanut raipan maasta, purrut sen pieniksi paloiksi ja mutisten jotain heittänyt sen pois. Piiskurin lausunto oli muutoin samanlainen kuin raatimies Mäntylän, mutta Ala totesi menneensä pois ennen kuin näki Kitulaisen nostavan raipan maasta. Raatimies Alaperetin lausunto oli samanlainen kuin Mäntylän.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ OMA Salon ja Siikajoen lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1774 Salo: 116 s.110-113v.

⁴⁶⁷ Julkisesti esitetyn varoituksen tarkoituksena oli estää syytettyjä tekemästä samaa uudelleen. Varoituksella pyrittiin myös opettamaan kansaa taikuuden tuomittavuudesta. JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1774 ES4460 sekä JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1775 ES4461.

⁴⁶⁸ Salon ja Siikajoen kihlakunnan alueella Alaperetin suvun jäsenet toimivat pitkään raatimiehinä. Erikoinen sukunimi tulee Vihannissa sijaitsevasta Ala-Peret – nimisestä paikasta ja järvestä, jonka rannalle suku aikoinaan muutti. Katso tarkemmin Viita 1995b s. 217, 220. Toivanen – Forss 1991 s. 244, 488, 669.

⁴⁶⁹ OMA Salon ja Siikajoen lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1766 Salo:99 s.87-89v.

Näiden lausuntojen pohjalta alioikeus antoi taikuudesta sakkotuomion. Hovioikeus katsoi asiaa legaalisen todistelun periaatteen mukaan, jolloin todistajien lausunnot eivät vastanneet täyttä näyttöä. Lähinnä ne näyttävät perustuneen luuloon taikuuden harjoittamisesta. Kiroaminen ja raipan pureminen vaikuttivat taikuudelta tuossa yhteydessä. Asiyhteyksien selvittäminen alkuperäisen tuomion yhteydessä on tärkeää. Mutisemisen tulkittiin taikuudeksi, koska kansan uskomusten mukaan loitsuja esitettiin huomiota herättämättä eli mumisten. Yhtäaikainen raipan pureminen vahvisti käsitystä maagisesta rituaalista.⁴⁷⁰ Todistajille teko oli taikuutta. Todistelun periaatteen mukaisesti lausunnot olivat yhtäpitäviä, mikä oli ratkaisevaa alkuperäisessä tuomiossa.⁴⁷¹ Hovioikeudessa näiden todisteiden perusteella annettu tuomio ei ollut pätevä. Ehkä tämän vuoksi Kitulainen sai vapauttavan tuomion, koska todistajanlausuntojen perusteella hovioikeus ei voinut varmistua siitä, oliko Kitulainen varsinaisesti harjoittanut taikuutta. Myös solvaustuomio hylättiin luultavasti riittämättömien todisteiden perusteella. Päätöksen suppeuden vuoksi ei voi olla täysin varma tuomion muuttamisen perusteista. Johtopäätökset perustuvat legaalisen todistelun periaatteen ja käytännön toimien analyysiin.

Sama pätee myös Taskisen ja Kankaan tapauksessa. Taikuustuomio annettiin vastaavin perustein. Syytetyt kertoivat olleensa kirkkomaalla huvin vuoksi kiusaamassa kirkkomaan ohitse kulkevia tyttöjä. Todistajiksi nimismies oli kutsunut talollisen Martti Perälän ja talollisen pojat Jaakoppi ja Tuomas Junnilan. Perälä kertoi menneensä kirkkomaalle sen jälkeen, kun sieltä oli kuulunut melua, ja oli nähnyt syytetyt kirkon läheisyydessä. Taskinen ja Kangas eivät olleet kertoneet Perälälle, miksi olivat siellä iltamyöhällä Perälän kysyessä syytä miesten läsnäoloon kirkkomaalla. Jaakoppi Junnila puolestaan kertoi tavanneensa syytetyt kirkkomaalla ja he olivat kertoneet Jaakopille olevansa siellä etsimässä apua jonkin vanhan aarteen löytämiseksi. Tuomas Junnila kertoi kuulleensa saman asian kuin veljensä, koska oli tämän mukana tarkastamassa melun syytä. Syytetyt kertoivat, miksi vastasivat Jaakopille, kuten vastasivat. He pelkäsivät, että heitä lyödään, koska he olivat kirkkomaalla pelottelemassa väkeä.⁴⁷² Alioikeuden sakkotuomio ei pitänyt hovioikeudessa. Syytettyjen

⁴⁷⁰ Tämä käsitys on peräisin shamanistisista kulttuureista ja on säilyttänyt merkityksensä 1700-luvulle asti. Loitsuperinteestä lisää Siikala 1994 s. 68–71. Katso myös luvut 3 ja 4, joissa noituuteen ja taikuuteen liittyviä tulkintoja selvennetään.

⁴⁷¹ Legaalisen todistelun periaatteista katso luku 5.3.1. sekä Pihlajamäki 1996 kokonaisuudessaan. Myös Koskivirta 2001 s. 147–148.

⁴⁷² OMA Salon ja Siikajoen lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1774 Salo: 116 s.110-113v. Vainajien uskottiin voivan kertovan tietoja esimerkiksi aarteiden löytämiseksi, jos ne ”herätettiin”. Luultavasti tämän vuoksi Taskinen ja Kangas kertoivat olleensa hautuumaalla aarretta etsimässä. Siikala 1994 s. 184–185.

kieltäessä hovioikeus ei voinut pitää todisteita täyden näytön veroisina.⁴⁷³ Tämän vuoksi hovioikeus vapautti miehet. Mielenkiintoista on hovioikeuden huomautus, että syytettyjä tuli varoittaa julkisesti. Tällä varoituksella haluttiin varmistaa, etteivät Taskinen ja Kangas tai muu yhteisön väki enää tee niin, sillä se voitaisiin seuraavan kerran todeta olleen taikuuden harjoittamista. Varoitukset tarkoitettiin pelotteeksi ankarammasta rangaistuksesta.

Vapauttavat tuomiot johtuivat todisteiden epätäydellisyydestä. Ilman vapaaehtoista tunnustusta hovioikeus ei voinut pitää voimassa vajavaisin todistein annettuja langettavia tuomioita. Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun tuomiokuntien oikeudenhoito oli kokonaisuudessaan lainmukaista, minkä hovioikeuden antamat tuomiot vahvistavat. Edellä mainittujen kahden tapauksen osalta tuon esille vielä kaksi seikkaa. Ensimmäkin Salon ja Siikajoen kihlakunnan muut taikuussyytökset olivat selkeästi taikuuden harjoittamista, joista myös tuomittiin sakkoihin. Ainoastaan nämä kaksi tapausta poikkeavat todisteiden puuttuessa ja erikoisen tapahtumaketjun osalta.⁴⁷⁴ Toiseksi samankaltaisissa tapauksissa muun tutkimusalueen alioikeuksissa annettiin vapauttavia tuomioita todisteiden puuttuessa. Esimerkiksi vuonna 1755 Kemissä talonpojat Olavi Kurvi ja Kaarle Kiipari sekä pitäjän seppä Olavi Kähkönen vapautettiin vajavaisten todisteiden vuoksi taikuuden harjoittamisesta kalastusonnen saamiseksi.⁴⁷⁵ Samoin talollinen Juhani Liedes vapautettiin vuonna 1768 Iissä, koska todisteet eivät riittäneet osoittamaan hänen vahingoittaneen taikuudella Henri Halosta tämän kalastuspaikalla.⁴⁷⁶ Lisäksi Oulun ja Hailuodon kesä- ja syyskäräjillä vuonna 1773 esille tulleen talollisen pojan Antti Kokon murto-tapauksen yhteydessä esille noussut taikuussyyte päättyi todisteiden puuttuessa vapauttavaan tuomioon.⁴⁷⁷ Kaikki edellä mainitut tapaukset pitivät hovioikeudessa.⁴⁷⁸ Täten hovioikeuden antamat vapauttavat tuomiot kahdessa Salon ja Siikajoen tapauksessa ovat olleet lainmukaisia ratkaisuja. Alioikeudet tuomitsivat syytetyt vähäisin todistein, mutta hovioikeus katsoi toisin. Legaalisen todistelun periaate päti hovioikeuden tuomionannossa kirjaimellisesti.

⁴⁷³ Katso viite 471.

⁴⁷⁴ OMA Salon ja Siikajoen lakimääräiset käräjät tutkimusajalla vuosina 1760, 1766, 1774 sekä 1800. Yhteensä alueella neljä taikuusoikeudenkäyntiä, joista kahden tuomiot olivat pitäviä hovioikeudessa ja kahden ei.

⁴⁷⁵ Miesten nuottaan kiinnitettyjen esineiden tarkoituksena uskottiin olevan kalastusonnen saaminen. OMA Kemin lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1755 Kemi 10: s.7-8, 15-16.

⁴⁷⁶ OMA Iin lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1768 Kemi: 73 s. 732v-733, 763v.-764v.

⁴⁷⁷ Antti Kokon laaja tapaus koskien useampaa murtoa. OMA Oulun ja Hailuodon lakimääräiset käräjät, katso tarkemmat tiedot viitteestä 300.

⁴⁷⁸ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot. Kurvi, Kähkönen ja Kiipari vuonna 1755 ES4446 sekä Juhani Liedes vuonna 1768 (päätetty vuonna 1769) ES4455. JyMA Vaasan hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot. Antti Kokko, saapunut vuonna 1775, ratkaistu 1776 ES4461.

5.4.2. Osallisuustuomion muutos

Hovioikeuden muuttamista osallisuustuomioista nostetaan käsittelyyn tapaus, jossa myös taikuudesta sakkotuomion saaneen henkilön tuomio muuttui. Tapaus toimii esimerkkinä hovioikeuden suhtautumisesta osallisuustuomioihin. Tarkastelun kohdalla pätee samat yleistyksen ”lait” kuin käsiteltäessä alioikeuden sakko- ja vapauttavia tuomioita. Yksilöllisiä tapauksia voi esimerkkinä tarkastella osallisuudesta annettujen tuomioiden muuttamisesta. Tarkasteltava tapaus on Kajaanin raastuvanoikeudessa vuonna 1772 käsitelty taikuusoikeudenkäynti.

Kaupungin virkamies Eric Marin⁴⁷⁹ ilmiantoi sotilas Juhani Kyllösen ja kaupungin asukkaan Mikael Ridellin taikuuden harjoittamisesta öisellä kaupungin kirkkomaalla. Toimiensa yhteydessä heidän väitettiin muun muassa kaivaneen haudan auki ja hakanneen kirkon ovia. Lisäksi Ridellin todettiin olleen tapahtumahetkellä juovuksissa. Syytetyistä Kyllösen tunnusti vapaaehtoisesti taikuuden harjoittamisen. Hän kertoi tehneensä humalassa sopimuksen Ridellin ja kaupungin henkikirjoittajan Jacob Elfwingin rengin Henri Parviaisen kanssa siitä, että he menisivät yöllä kirkkomaalle hankkimaan takaisin kirkkoväen avulla Elfwingiltä varastetut kolme lankakerää. Ridell ja Parviainen myönsivät olleensa Kyllösen mukana, mutta väittivät ainoastaan seuranneensa Kyllösen toimia. Raastuvanoikeus tuomitsi Kyllösen 20 taalerin sakkoihin taikuuden harjoittamisesta sekä ensimmäisen kerran juopumuksesta 5 taalerin sakkoihin. Ridell ja Parviainen saivat 10 taalerin sakot osallisuudesta LXI.Cap.3.§.M:B: mukaan. Kaikkien tuomioiden perusteena oli vapaaehtoinen tunnustus.⁴⁸⁰

Hovioikeuteen tapaus saapui 7.10.1772, mutta se päätettiin siirron jälkeen vasta 2.11.1773. Hovioikeus alensi Kyllösen sakkoja 10 taaleriin, mutta piti voimassa juopumussakot, jotka muutettiin viideksi pariksi raippoja. Ridellin ja Parviaisen osallisuustuomiot muuttuivat vapauttavaksi, koska hovioikeus katsoi, etteivät he osallistuneet laittomuuksiin seurattessaan mitä Kyllönen teki.⁴⁸¹ Tämä on niitä harvoja tapauksia hovioikeuden aineistossa, jossa on hieman informaatiota päätöksen perusteluista. Kuitenkaan Kyllösen sakkojen alentamisperusteita ei mainita.

⁴⁷⁹ Virkamiehen nimi on peräisin Kajaanin kaupungin historiasta, missä samaa tapausta käsiteltiin esimerkkinä taikauksesta. Raastuvanoikeuden pöytäkirjassa virkamiehen nimeä ei mainita lainkaan. Kajaanin kaupungin historiasta Tyrkkö 1948 s. 407–408.

⁴⁸⁰ OMA Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1772 ICa: 8 s. 27–30.

⁴⁸¹ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstalot vuonna 1772 ES4458 sekä vuonna 1773 ES4459.

Alioikeudessa lainmukainen tuomio oli oikea, sillä kyseisen lainkohdan perusteella Ridell ja Parviainen olivat tietoisia Kyllösen teosta ja seurasivat hänen toimiaan. Hovioikeus ei kuitenkaan katsonut, että he olisivat muutoin olleet syyllisiä. Tuomitut tunnustivat toimensa vapaaehtoisesti, joten hovioikeus olisi voinut pitää tuomion voimassa. Mahdollisesti tätä ei pidetty raskauttavana eikä hovioikeus katsonut heidän syyllistyneen rikokseen. Ridell ja Parviainen eivät olleet osallistuneet itse taikatekoon, eikä sitä voitu todentaa ilman todistajanlausuntoja. Hovioikeus tulkitsi lakia ja legaaliala todistamista osallisten hyväksi. Kyllösen sakkojen aleneminen saattoi johtua olosuhteiden harkitsemisesta. Juopumus saatettiin tulkita lieventäväksi asianhaaraksi, mutta se ei saanut estää rikosoikeudellista rangaistusta. Juopuneena ei tarkoituksena välttämättä ollut se, mitä tekijä lopulta teki.⁴⁸² Kyllösen kohdalla tunnustus vesittää juopumuksen tulkittamisen lieventäväksi asianhaaraksi. Hovioikeuden päätöksen ei voi yksiselitteisesti tulkita johtuneen juopumuksesta ilman päätöstalTION perusteluja. Osallisuustuomioiden analyysi on erityisen hankalaa, samoin kuin sakkotuomioiden alentamisen. Hovioikeuden aineistossa perustellaan vain harvoin osallisten tai taikuudesta tuomittujen sakkojen alentamisperusteita.

5.4.3. Parannusta etsimässä – Mikael Koistisen tapausten erikoinen käsittely

Seuraavaksi käsiteltävien kahden taikusoikeudenkäynnin mielenkiintoisuus on siinä, että sama henkilö oli kaksi kertaa tuomiolla taikuudesta. Ensimmäisellä kerralla hovioikeudessa syytetyn tuomiota kovennettiin sakkojen korottamisella. Toisella kerralla rikoksenuusijan sakkoja alennettiin. Taikuutta koskevissa virallisissa normeissa määritettiin kaksinkertainen rangaistus, mikäli tuomittiin toistamiseen taikuuden harjoittamisesta.⁴⁸³ Erikoista Mikael Koistisen tapauksessa on, että hänet tuomittiin kaksi kertaa Oulun raastuvanoikeudessa taikuudesta; toisella kertaa kovempiin sakkoihin kuin ensimmäisellä. Hovioikeudessa Koistisen tuomio sai varsin erikoisen käsittelyn. Siksi on tarpeen esitellä Oulun raastuvanoikeudessa käsitellyt syytökset, ja hovioikeuden päätöstalTION perusteella tulkitsen, miksi hovioikeus päätyi ratkaisuihinsa. Mikael Koistisen ensimmäistä taikusoikeudenkäyntiä on käsitelty edellisissä luvuissa eri näkökulmista. Tässä yhteydessä huomio kiinnittyy Koistisen tapaukseen oikeuden käsittelyssä.

⁴⁸² Juopumusta ei kuitenkin saanut tulkita lieventäväksi asianhaaraksi esimerkiksi henkirikosten kohdalla vuoden 1734 lain perusteella. Koskivirta 2001. s. 43, 54, 79–82.

⁴⁸³ Luvun 5.1.3. Vuoden 1734 lakia koskeva osuus, missä selostettu tarkemmin II.Cap.2.§.M:B: taikusrikoksen uusimisesta saatava sakko.

Oulun raastuvan oikeudessa käsiteltiin Mikael Koistisen taikuussyytöstä vuonna 1775. Kaupunginviskaali ilmiantoi irtolaisena Oulunsuun kylästä kaupunkiin tulleen Mikael Koistisen, joka oli harjoittanut taikuutta kaupungin väliaikaisessa kirkkorakennuksessa. Tapauksella oli monia silminnäkijöitä, sillä se tapahtui aamurukouksen aikaan, kun joukko lapsia ja nuoria oli kokoontunut kirkolle rukoukseen.⁴⁸⁴ Oikeudessa esiteltiin kirkkoherra Nils Fehlmanin muistio, missä kuvattiin Koistisen toimittamat taikuusteot ja silminnäkijöiden nimet ja iät. Lisäksi muistiossa tuli esille, että Koistinen oli myöhemmin jälleen kaupungissa ollessaan tunnustanut tekonsa papille kahden todistajan läsnä ollessa. Koistinen toisti tunnustuksen oikeudessa. Hän kertoi yrittäneensä löytää parannuksen Nils Rysän lesken Anna Toppmanin hammassärkyyn. Leski oli myös kutsuttu käräjille ja hän yritti ensin kieltää pyytäneensä Koistista hankkimaan parannuksen. Todistajien myötä selvisi, että Toppman oli neuvonut Koistiselle taikakeinot, joita hänen nähtiin harjoittavan. Raastuvanoikeuden tuomion mukaan Koistinen sai vapaaehtoisen tunnustuksen perusteella taikuudesta 10 taalerin sakot, yleisen pahennuksen aiheuttamisesta 25 taaleria sekä kiroamisesta 5 taaleria sakkoja. Lisäksi hän joutui viettämään yhden sunnuntain kirkkopahennuksessa. Varojen puutteessa hänet tuomittiin 12 päivän vesi-leipä vankeuteen. Lisäksi Koistinen tuomittiin vankeuteen odottamaan hovioikeuden päätöstä. Anna Toppman sai 10 taalerin sakot taikuudesta, koska neuvoi Koistista tämän toimissa.⁴⁸⁵

Hovioikeudessa Koistisen sakkoja korotettiin 40 taaleriin. Yleisestä pahennuksesta ja kiroamisesta tuomitut sakot hovioikeus peruutti, mutta piti voimassa kirkkopahennuksesta annetun tuomion. Anna Toppmanin kohdalla tuomiota kovennettiin myös 20 taalerin sakkoihin. Lisäksi hovioikeus määräsi mahdolliset muuntorangaistukset molemmille, jos he varojen puutteessa eivät voineet maksaa. Koistinen sai 12 päivän ja Toppman kahdeksan päivän vesi-leipä vankeuden.⁴⁸⁶

Tapaus on hovioikeuden ratkaisun kannalta mielenkiintoinen. Legaalisen todistelun osalta tuomiossa ei ole epäselvyyksiä. Alioikeus on tuominnut Koistisen ”oikein” eli täyden

⁴⁸⁴ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1775 AI: 75 s. 254–264

⁴⁸⁵ Katso viite 484. Lainkohdat, millä Koistinen tuomittiin olivat: II.Cap.2.§.M:B: mukaan taikuussakot, III.Cap.4.§.M:B: mukaan pahennuksen aiheuttaminen ja kiroaminen. Toppman sai sakot myös II.Cap.2.§.M:B: mukaan. Pahennuksesta määräävä pahanteon kaaren 3.luvun 4.pykälä on seuraavanlainen: ” Jos joku tulee kirkkoon li jumalanpalveluspaikkaan juovuksissa eli aiheuttaa siellä pahennusta ja sorinaa, maksakoon 25 taaleria sakkoja”. Vapaa suomennos internet-lähteestä: <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/>.

⁴⁸⁶ JyMA Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1775 ES4461.

tunnustuksen tuoman täyden näytön mukaan. Oikeuden ulkopuolella, kahden jäävittömän todistajan läsnä ollessa annettu vapaaehtoinen tunnustus voitiin tulkita täydeksi näytöksi syyllisyydestä. Yleisen pahennuksen aiheuttamisesta ja kiroamisesta saadut sakot olivat myös lainmukaisia, samoin Anna Toppmanin rangaistus. Hovioikeuden tekemät muutokset ovat virallisten normien perusteella mielenkiintoisia. Hovioikeus ei perustellut tuomiota, joten tulkinta on tehtävä alioikeuden aineiston avulla. Hovioikeudessa tuomiota koventavia tekijöitä olivat vapaaehtoinen tunnustus ja hyvin tarkat silminnäkijäkuvaukset. Teon törkeyttä korostivat kirkko tapahtumapaikkana sekä aamurukoukseen kokoontuneiden lasten läsnäolo. Kirkon rooli pyhänä oli maalliselle esivallalle tärkeää uskon puolustajan roolin vuoksi. Vielä tärkeämpää oli teon tekeminen lasten edessä: viattomuutta oli suojeltava, sillä lapset olivat alttiita pahan vaikutuksille. Koistisen rikos soti siveellisyyttä vastaan.⁴⁸⁷ Toppmanin lesken tunnustus oli myös raskauttava tekijä.⁴⁸⁸ Tässä tapauksessa taikausko ja sen rangaistavuus vaikuttivat tuomion langettamiseen.

Mikael Koistinen joutui oikeuteen myös vuonna 1786. Tällöin kaupungin viskaali Abraham Timming syytti Koistista taikuudesta öisellä kaupungin kirkkomaalla. Koistinen oli pyrkinyt parantamaan tuntemattoman miehen. Koistinen kielsi syytteet ja väitti olleensa tapahtumapaikkaan Kempeleessä. Viskaalilla oli kaksi todistajaa. Pappi Carl Wijkman kertoi nähneensä Koistisen ja tuntemattoman miehen hautuumaalla hyppelehtimässä epätavallisesti.⁴⁸⁹ Toisen todistajan puuttuessa tapaus siirrettiin kahden päivän päähän, jolloin kauppias Bängekin oli saapuvilla. Hän kertoi syytetyn toimista aivan kuin Wijkman aiemmin. Tuntematonta miestä ei tavoitettu, sillä häntä ei tunnistettu. Viskaali havitteli lisää todistajia paikalle, mutta Koistinen tunnusti todistajien lausuntojen jälkeen olleensa hautuumaalla parantamassa tautia tuntemattoman miehen huulesta. Oikeus havaitsi Koistisen aiemmin tuomitun taikuudesta sakkoihin ja kaksi kertaa varkaudesta raipparangaistukseen. Nyt Koistinen tuomittiin tunnustuksen ja kahden todistajan nojalla syylliseksi. Rikoksenuusijana hänet tuomittiin 40 taalerin sakkorangaistukseen, joka muutettiin heti 12 päivän vesi-leipä vankeudeksi. Koistinen

⁴⁸⁷ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1775 AI: 75 s. 254–264. Kirkon merkityksestä ja lasten roolista katso esimerkiksi Eilola 2003. Legaalin todistaminen periaatteet katso Pihlajamäki 1996 sekä Koskivirta 2001 s. 157.

⁴⁸⁸ Katso viite 486.

⁴⁸⁹ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1786 AI: 89 s. 1365–1369.

siirrettiin Oulun kruunun vankilaan odottamaan hovioikeuden päätöstä.⁴⁹⁰ Hovioikeus alensi sakot 20 taaleriin, jotka Koistisen tuli korvata kahdeksan päivän vesi-leipä vankeudella.⁴⁹¹

Tässä oikeudenkäynnissä huomio kiinnittyy hovioikeuden sakkojen alentamiseen. Todistajien mukaan Koistinen oli ollut hautuumaalla tuntemattoman miehen kanssa ja itsekin tunnusti asian. Legaali todistaminen oli saavuttanut täten päämääränsä. Lisäksi hän kertoi olleensa kirkkomaalla taikuutta harjoittamassa, ja hänen todettiin olevan toista kertaa tuomiolla taikuuden harjoittamisesta. Tämän perusteella voi päätellä, että hovioikeudessa tuomio olisi voinut pysyä voimassa. Mahdollisesti lieventävä asianhaara oli Koistisen taikateko. Hän oli juossut ympäri kirkkomaata ja hyppelehtinyt ympäri ruumispaareja, joille tuntematon mies oli polvistunut. Lisäksi hän oli ottanut jotain kellotapulin seinästä, minkä oli sitten laittanut tuntemattoman miehen suuhun.⁴⁹² Hovioikeus katsoi, ettei taikateko ollut niin vakava kuin ensimmäisellä kerralla. Vaikuttavana tekijänä on voinut olla myös hovioikeuden suhtautumisen muuttuminen. Kuitenkaan hovioikeuden antamien tuomioiden perusteella näin ei voi suoraan tulkita tapahtuneen. Pääosin Vaasan hovioikeus piti voimassa alioikeuksien taikuudesta langettamat tuomiot.⁴⁹³ Hovioikeuden päätöksen suppeuden vuoksi tuomion muuttamisen perusteista ei voi saada täyttä varmuutta.

Hovioikeuden aineiston avulla voitiin tarkastella hovioikeuden tuomionantoa. Tuomioiden muuttaminen tai muuttamatta jättäminen on mielenkiintoinen asia. Päätöstaltioiden suppea informaatio ei ole liikaa rajoittanut analyysiä. Tuomioiden tulkitsemisessa piti huomioida mahdolliset tekoihin ja aikalaisten maailmankuvaan vaikuttaneet asiat sekä viralliset määräykset. Hovioikeudessa taikuussyytöksiin on suhtauduttu samalla tavalla kuin alioikeudessa. Lain- ja oikeudenmukaisuus olivat tuomionannossa tärkeitä, joten hovioikeus on voinut muuttaa tuomioita ennen niiden täytäntöönpanoa, jos ne eivät olleet lainmukaisia. Tuomionannossa ei ole merkittäviä eroja ali- ja hovioikeuden kohdalla. Legaalisen todistelun periaatteet ovat päteet myös lain korkeimmalla tasolla. Per Sörlinin mukaan Ruotsissa Götan hovioikeuden suhtautuminen noituuteen oli lievempää jo 1600-luvulla. Alioikeus tuomitsi lainmukaisesti, mutta hovioikeus lievensi tuomioita lähes aina. Vakavat rangaistukset muutettiin lievemiksi ruumiin- tai vankeusrangaistuksiksi. Taikuustapausten kohdalla

⁴⁹⁰ OMA Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirja vuonna 1786 AI: 89 s. 1379–1382. Tämä tapaus on ainoa, jossa mainitaan hovioikeuden langettaman tuomion odottaminen vankeudessa.

⁴⁹¹ JyMA Vaasan hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuonna 1786 ES4471.

⁴⁹² Tapauksen molempien käsittelykertojen todistajanlausunnot pohjana. Katso viitteet 488–489.

⁴⁹³ Katso liite 6. Hovioikeuden antamat tuomiot.

hovioikeus kuitenkin suhtautui yhtä ankarasti kuin alioikeus myös 1700-luvulla. Ainoastaan todisteiden puuttuessa hovioikeus saattoi antaa vapauttavan tuomion.⁴⁹⁴ Turun ja Vaasan hovioikeudet suhtautuivat samalla tavalla. Pääsääntöisesti alioikeuksien tuomiot pysyivät voimassa, mutta myös muuntorangaistuksia ja vapauttavia tuomioita annettiin. Lainmukaisuus huomioitiin ennen kaikkea.

Ali- ja hovioikeuden tuomioiden tarkastelu vertaillen oli työn kannalta tärkeää. Tuomioiden avulla voitiin pohtia sitä, miksi taikuudesta tuomittiin vielä 1700-luvulla. Aikaisemman tutkimuksen mukaan skeptisyyden kasvu johti vähitellen noituusoikeudenkäyntien hiipumiseen ympäri Eurooppaa. Suomessa kehityksen on katsottu olleen hitaampaa, mutta tutkitut 48 tapausta osoittavat, että noituusoikeudenkäyntejä ei enää ollut 1700-luvun loppupuoliskolla. Miksi sitten oli taikuusoikeudenkäyntejä? Oikeuslaitoksen näkökulmasta tarkasteltuna lainsäädäntö velvoitti maallisen esivallan puuttumaan taikauskon harjoittamiseen. Ankarampi rikoslaki vaati noituuden lisäksi myös taikuuden harjoittajat teoistaan tuomiolle. Tiukentuva ote kansasta sekä yleisen lain määräykset vaikuttivat taikuusoikeudenkäyntien syntyyn muiden tekijöiden ohella. Eri oikeusasteiden tuomiokäytänteet valaisivat perusteita, joilla tuomioita langetettiin. Nämä perusteet osoittavat oikeuslaitoksen toiminnan lainmukaisuuden: tuomion langettamisen oli tapahduttava normien rajoissa. Maallisen ja hengellisen esivallan suhtautuminen taikuuteen oli samanlainen: taikuus oli toimintaa, johon oli puututtava.

⁴⁹⁴ Sörlin 1993 s. 57–61.

6. Noituudesta taikuuteen

Noituus- ja taikusoikeudenkäyntien tutkimus on ollut monipuolista ja hyvin polveilevaa. Aihealuetta on tutkittu monista eri näkökulmista ja eri oppiaineiden alaisuudessa. Tutkimustulokset ovat olleet joko hyvin samanlaisia tai täysin toisistaan poikkeavia eri puolilla maailmaa. Tutkijan lähtökohdat ja tutkimusote ovat pitkälti määrittäneet, mitä tuloksia on saatu. Uusin tutkimus on osittain hylännyt vanhan tutkimuksen hyödyntämät metodit, mutta joitakin teorioita hyödynnetään edelleen. Taikusoikeudenkäyntien tutkimus poikkeaa noituusoikeudenkäyntien tutkimuksesta. Eurooppalaisessa ja muussa länsimaisessa tutkimustraditiossa huomio on kiinnittynyt noituuteen ja sen eri ilmentymiin. Kansanomaisen taikuuden tutkimus on ollut vähäisempää lukuun ottamatta Pohjois- ja Itä-Euroopan maita. Pohjoismaisessa ja itäeurooppalaisessa tutkimuksessa on huomioitu taikuuden suuri osuus kaikista suurista noituusprosessien tapauksista. Taikusoikeudenkäyntien tutkimuksessa noituus ja sen eri ilmentymät jäävät toissijaiseen asemaan. Noituus on kuitenkin osa jokaista tutkimusta noituuden ja taikuuden liittyessä tiukasti yhteen.

Tutkimukseni osoittautui jo hyvin varhaisessa vaiheessa olevan ainoa laatuaan Suomessa. Tämä teki työstä hyvin haasteellisen. Perustutkimuksen tekemisessä haasteellisuus tuli esille tutkimuksen rajauksien valinnassa. Hypoteesien ja väittämien kohdalla ensimmäisen tutkimuksen tekeminen johti lievään varovaisuuteen. Kuitenkin validin tutkimuksen tekemiseksi varovaisuus oli unohdettava. Johtopäätösten teossa oli oltava rohkea, ja niiden tueksi oli löydettävä kirjallisuutta, jota voitaisiin soveltaa 1700-luvun tapauksiin. Aikaisemman tutkimuksen rajoittuminen suuriin noituusprosesseihin ja noitadoktriinin mukaisten tapausten tutkimiseen vaikeutti kirjallisuuden löytämistä. Muualla Euroopassa tehtyä tutkimusta ei voinut suoraan hyödyntää poikkeavien tulosten vuoksi. Edellä käsitellyistä teoksista parhaana apuna toimi Jari Eilolan väitöskirja, missä on ansiokkaasti huomioitu ja käsitelty myös kansanomaisen taikuus. Kyseisen teoksen soveltaminen tuloksiini nähden oli helpointa.

Taikusoikeudenkäyntien tutkimuksen lähtökohtana oli selvittää, onko tapauksia vielä olemassa. Tämän seikan tultua selväksi monet eri tutkimusaiheet kumpusivat esiin. Noituus ja taikuus ovat molemmat aiheita, joiden tutkimiseen löytyy monia näkökulmia. Tutkimuksessa voisi keskittyä selvittämään vain yhtä seikkaa tai monia eri asioita yleiskuvan luomiseksi. Valintoja piti kuitenkin tehdä tutkimuskohteiden suhteen. Yleisluontoista selvitystä tehdessä

tulee huomioida aiheen kaikki puolet mahdollisimman kattavasti. Jotkut aihealueet kuitenkin jätettiin tutkimuksen ulkopuolelle työn laajuuden vuoksi. Ongelmana perustutkimuksen tekemisessä oli juuri monipuolisuuden huomiointi. Hyvin monipuolisen esityksen tekeminen voi tuottaa liian pintapuolisia tuloksia. Myös yleistysten kohdalla on vaara tulosten harhautumisesta. Mielestäni onnistuin yleisluontoisen esityksen luomisessa. Käsittelin valittuja tutkimuskohteita jättämättä analyysiä liian pintapuoliseksi. Taikusoikeudenkäyntien piirteiden samankaltaisuus antoi pohjan yleistyksille, joita olen työssäni esittänyt. Huomioin myös, että vertailukohteen puuttuessa, Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun yleistysä ei voi suoraan hyödyntää koko Suomea koskevana. Tutkimuksen laajentaminen ajallisesti ja / tai alueellisesti antaisi kattavamman kuvan suomalaisesta taikuudesta. Tällöin voitaisiin nähdä, olivatko taikusoikeudenkäynnit samanlaisia ympäri Suomea 1700-luvun lopulla. Myös oikeudenkäyntien esiintymistiheyttä voitaisiin arvioida: oliko tasaisella tai ryppäissä esiintyvillä tapauksilla vaikutusta taikusoikeudenkäyntien syntyyn. Tällöin voisi selvittää, oliko olemassa ”taikojavainoja”. Tutkimusalueen laajentamisella voisi löytää myös samankaltaisia yksittäisiä noituusoikeudenkäyntejä, kuten Ruotsissa on löytynyt 1700- ja 1800-luvuilta. Aineistona ei välttämättä pystyisi käyttämään samalla tavalla ali- ja hovioikeuden aineistoja niiden mahdollisen puuttumisen vuoksi. Laajemmalla ajalla ja alueella ali- ja hovioikeuden aineistojen saatavuuden selvittäminen olisikin tärkeä osa jatkotutkimusta.

Työn ulkopuolelle jätettyjä aiheita tulisi tutkia jatkotutkimuksessa joko omina tutkimuksinaan tai yhtenä laajana esityksenä. Yksittäisiin aihealueisiin keskittyminen voi syventää aihealueen tuntemusta myös yleisemmällä tasolla. Kattavan paikallisyhteisöön ja laajemmaltikin suomalaiseen yhteiskuntaan liittyvän tutkimuksen tekemiseksi lähdeaineistoon tulisi sisällyttää kirkollinen aineisto. Jatkotutkimuksessa kirkollisen aineiston avulla voitaisiin selvittää esimerkiksi kirkonkirjojen avulla, milloin Hannu Tikka oli muuttanut kullekin paikkakunnalle, missä hän jäi taikuudesta kiinni. Kirkonkirjojen avulla voitaisiin arvioida syytettyjen kristinuskon taitoja myös niissä tapauksissa, missä papintodistus puuttui. Pitäjän- ja kirkolliskokousten pöytäkirjat voivat valaista oikeuden ulkopuolella käsiteltyjen tapausten taustoja. Mahdollisesti näistä lähteistä voi löytyä tapauksia, jotka eivät koskaan päässeet oikeuteen asti. Alueella tehdyt rovastin- ja piispantarkastusmatkat voivat myös valaista hengellisen esivallan suhtautumista taikuuteen. Kirkollisen aineiston tarkastelulla saatavat tulokset voivat tuoda uutta tietoa taikuudesta ja noituudesta 1700-luvun lopulla.

Jatkotutkimuksessa aiheet voivat rajautua edelleen valittavan näkökulman mukaan. Kuitenkin ne näkökulmat ja asiat, mitkä tässä työssä jätettiin pois, voitaisiin ottaa mukaan. Tutkimusalueen rikollisuuden kuvaamiseksi laadullisen tutkimuksen vaatima aineiston kokonaisvaltainen tuntemus on olennainen osa jatkotutkimusta. Tutkimustavan hyödyntämisen myötä taikuus rikoksena voi avautua uudella tavalla. Tällöin voitaisiin selvittää myös kunnianloukkaus- ja solvaustapaukset sekä niiden suhde taikuuteen. Myös taikuuden suhde muuhun rikollisuuteen voidaan selvittää aineiston kokonaisvaltaisella tutkimuksella. Jatkotutkimuksessa voidaan myös selvittää ne kaksi puuttuvaa vuotta alioikeuden aineiston avulla. Alioikeuden aineiston kattavan lähiluvun avulla voidaan myös selvittää yleisemmin Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun rikollisuutta sekä taikuuden osuutta siinä.

Sukupuoliasian syventämisessä jatkotutkimus olisi hyödyllinen. Miesten roolin syvempi analyysi vaatisi vertailupohjan joltain muulta suomalaiselta alueelta, jotta voitaisiin määrittää, oliko taikuus todellakin vain miesten aluetta 1700-luvun lopulla. Laajemman tutkimusalueen tulokset voivat myös kumota tämän hetkisen tulkintani miesten dominanssista, mutta se jääköön jatkotutkimuksen tehtäväksi. Aikaisemman tutkimuksen perusteella en kuitenkaan usko miesten roolin olevan kovinkaan erilainen laajemmalla alueella. Varsinkin itäisen Suomen osalta miesten rooli voi olla yhtä vahva, sillä jo noituusoikeudenkäynneissä 1600-luvulla miehet dominoivat Itä-Suomessa. Ajallinen ja alueellinen tutkimuksen laajentaminen voi vahvistaa tai kumota miesten dominanssin. Yhteiskunnallisen aseman laajempi tarkastelu voisi myös olla osa jatkotutkimusta, vaikka taloudellis-sosiaalinen selitystapa on suurelta osin hylätty. Syytettyjen henkilökohtainen tilanne elämässä voi valaista esimerkiksi taikuuden harjoittamisen taustoja. Kuitenkaan en usko yhteiskunnallisella asemalla olevan merkitystä syytteiden syntymiseen. Jatkotutkimuksessa asiaa tulisi syventää päätelmän vahvistamiseksi. Nykyisten tulosten perusteella yhteiskunnallisella asemalla ei kuitenkaan ollut merkitystä taikuusoikeudenkäynneissä. Esivallan ja rahvaan suhtautumisen arviointi olisi tärkeämpi osa jatkotutkimusta. Suhtautumisen muutosten havaitsemiseksi tulisi selvittää noituus- ja taikuusoikeudenkäyntien totaalinen loppuminen ajallisesti ja / tai alueellisesti. Selvityksen perusteella voitaisiin varmasti todeta milloin suhtautuminen muuttui niin paljon, että oikeudenkäyntejä ei enää syntynyt esivallan tai rahvaan tahoilta.

Kuka oli suomalainen taikoja 1700-luvun lopulla? Selkeä ero suuriin noituusprosesseihin on miesten vahva esiintyminen tapauksissa. Suurin osa syytetyistä oli miehiä, maata omistavia

tai heidän poikiaan. Naiset väistyvät lähes täysin: vain muutamassa tapauksessa nainen oli mukana miehen tekemässä taikateossa joko osallistuen tekoon tai neuvonantajana. Noitadoktriinin mukainen noitanainen väistyy oikeudelliselta areenalta. Miehet tekivät taikoja, jotka kohdistuivat toisen henkilön hyvinvoinnin parantamiseen. Noituusoikeudenkäyntien kohdalla tutkijat ovat todenneet noitien tehneen taikoja ja noitumisia pääasiassa omaan tai toisen kotitalouteen ja ihmisen terveyteen liittyvissä asioissa. Noitien tekemät taidot kohdistuivat usein toiseen ihmiseen joko tämän elämän parantamiseksi tai vahingoksi. Varsinkin naisnoitien tekemät teot kohdistuivat ihmisen menestykseen elämässä. Miesten tekemät taidot ja noituusteot olivat samanlaisia. Miesten taidot ovat selkeästi kotitalouden ulkopuolisia, hyvin harvoin itse kohdistuvia taikoja 1700-luvun lopulla. He taikoivat toisen henkilön elämän parantamiseksi jollain tavalla. Muutamissa naisten tekemissä taioissa tulee esille naisen jatkuva rooli kotitalouden suojelijana. Noituusoikeudenkäynneissä syytetyt naiset suojelivat usein kotiaan tai sen piiriin kuuluvia toimijoita, mutta myös paransivat taikuuden avulla. Naiset osallistuivat entiseen tapaan kotinsa suojelemiseen taikojen avulla. Parantaminen ja muut perinteisen taikuuden piiriin kuuluvat taidot olivat kuitenkin 1700-luvun lopulla miesten tekemiä.

Miesten osuuden voimakkaan kasvun voi tulkita johtuvan monista syistä. Selkein syy on tietäjälaitoksen perinteiden säilyminen. Erilaiset riittitekniikat, tavat ja uskomukset osoittavat tietäjien roolin säilymistä osana yhteisön arkea. Suomalainen tietäjälaitos on säilyttänyt šamanistiseen uskontoon kuuluvia piirteitä läpi ajan. Suullisen ja kirjoitetun perinteen mukana säilyi vaikutteita ja käsityksiä, jotka olivat osa tietäjien maailmankuvaa. Tämä maailmankuva suodattui vähitellen osaksi tavallisen kansan maailmankuvaa ja mentaliteettia. Miesten määrän kasvu on huomattava verrattuna noituusoikeudenkäynteihin 1600-luvulla. Suuri osa perinteisistä tietäjistä oli ollut miehiä, mutta joukossa oli myös naisia. Perinteiden säilymisen myötä miehen rooli tietäjänä ja taikojana säilyi. Taikojat olivat omaksuneet tietäjien maailmankuvan lisäksi tietäjien käyttämiä konsteja. Tietäjien tapaan taikojat toimivat yhteisönsä apuna kriisitilanteissa. Taikojat olivat sekä tunnettuja tietäjiä että itse oppineita henkilöitä, jotka tekivät taikojaan ihmisten pyynnöstä tai ilman. Tietäjien tavoin taikojat tekivät taikojaan hautuumaalla ja niissä ympäristöissä, missä taikaan tarvittavan voiman uskottiin olevan. Tunnettujen tietäjien neuvoihin ja apuun turvauduttiin, kun haluttiin parantaa vaiva tai epäonni, joka oli kohdannut. Tietäjät hakivat huumaavista aineista apua transsitilan saavuttamiseksi. Alkoholilla oli vaikutusta myös taikuuden harjoittamiseen johtaneessa päätöksessä: juopuneena miehet olivat rehvakkaampia ja rohkeampia kokeilemaan jotain

taikakeinoa. Transsitilan saavuttaminen ei ollut juopumisen ensisijaisena tavoitteena, vaikka transsitilassa taikoneita miehiä tutkimusajalta löytyykin.

Taikuuden arkipäiväistä roolia ihmisen elämässä osoittaa se, että kuka tahansa saattoi tehdä taikoja. Tietäjien osaamat keinot siirtyivät kuulopuheen ja varsinaisen opetuksen avulla eteenpäin. Taikoja osaavat henkilöt neuvoivat, kuinka tietyissä taioissa tuli toimia. Taikoja tehtiin suullisen opastuksen mukaan tai tietäjän toimia seuraamalla. Oikeudessa syytetyt tunnustivat usein kuulleensa taian teko-ohjeen lapsuudessaan, ja tätä ohjetta he noudattivat sanatarkasti. Tietäjien maailmaan kuuluvat asiat täten levisivät tavallisten ihmisten ulottuville. Huhujen avulla tiedot tietäjien ja taikojien taitavuudesta levisivät. Kuultujen huhujen perusteella käännyttiin sen ihmisen puoleen kenestä juttuja ja tarinoita oli kuultu. Taikoja saattoi kieltäytyä tai myöntyä avunpyyntöön. Kuitenkaan taikuuden osalta huhupuhe ei johtanut suoraan taikuussyytteen nostamiseen, kuten noituusoikeudenkäynneissä oli sata vuotta aiemmin tapahtunut. Huhujen perusteella ei ketään syytetty itseä kohdanneesta epäonnesta. Tietäjien toimet olivat yhteisössä arvostettuja, mitä osoittaa heidän apuunsa turvautuminen. Maailmankuvan ja mentaliteetin hitaan muutoksen myötä usko yliluonnollisen läpituken vuuteen ihmisen elämässä ei ollut kadonnut vuosisatojen aikana. Tietäjiin ja taikojiin turvauduttiin vielä 1700-luvulla yhtä lailla kuin noitiin oli turvauduttu 1600-luvun lopulla. Vasta maallisen ja hengellisen esivallan voimakkaan vaikutuksen myötä yhteisön perinteiset auttajat joutuivat tulilinjalle.

Noituuden ja taikuuden kriminalisoinnin myötä käsitykset noituuden ja taikuuden vahingollisuudesta muuttuivat. Miesten aseman kasvu selittyy myös tällä, kun perinteisen taikuuden harjoittajat ja tietäjät joutuivat esivallan tarkemman syynin alle. Miesten tekemät taitat nousivat huomion keskiöön. Yleinen muutos esivallan suhtautumisessa uskontoon vaikutti myös taikuusoikeudenkäyntien syntyyn. Se ei kuitenkaan täysin selitä, miksi juuri miesten määrä nousee. Perinteet tietäjälaitoksen säilymisessä sekä miesten piirin julkisuus vaikuttivat osaltaan taikuussyytteiden syntymiseen. Miehet toimivat yhteisössä perheensä edustajana. He edustivat omaa piiriään julkisissa kokoontumisissa. Miesten toimet joutuivat tarkastelun alaisiksi aina, kun he olivat julkisella areenalla. Toisten ihmisten auttamiseksi tehdyt taitat tehtiin suurimmaksi osaksi julkisella areenalla, miesten alueella. Joku oli aina valvomassa, mitä kirkkomaalla ja muualla kylän tai kaupungin alueella tapahtui: taikojat jäivät kiinni itse teossa.

Omassa piirissä taikoja tehnyt ei jäänyt niin usein kiinni kuin julkisella areenalla. Syynä on luultavimmin oman piirin taikojen arkipäiväisyys, se, etteivät ne uhanneet ketään muuta. Myös oman kodin suojassa tehdyt taiat harvoin paljastuivat ulkopuolisille. Kotona tai kotitilalla tehdyt taiat olivat osa sitä arkea, mikä kuului 1700-luvun ihmisen elämään. Perinteiset oman onnen turvaamiseen tähtäävät taiat olivat yhteisöllisesti sallittuja. Naisten elämänalueeseen kuuluvana oman piirin taiat olivat naisten tekemiä taikoja. Onneen kohdistuvat taiat pyrittiin useimmiten tekemään oman kotitalouden piirissä, kuten Sigfrid ja Valpuri Eerolan tapaus osoitti. Karjan suojaaminen oli elintärkeä osa niiden selviytymistä kesälaitumilla. Vahingoittavat taiat olivat puolestaan miesten taikoja. Miesten välisessä vahingoittamisessa oli kyse pahantahtoisuudesta kuten noituusoikeudenkäynneissä. Noitien vahingoittavissa taioissa oli joskus taustalla kateellisuus tai pahantahtoisuus uhria kohtaan. Omassa piirissä konfliktitilanteen synnyttämä kiista saattoi antaa aiheen taikuussyytökseen. Riita omaisuuteen tai henkilön luonteeseen liittyen saattoi eskaloitua taikuussyytökseksi oikeuden edessä. Sosiaaliset kiistat kuitenkin nousevat taloudellisten edelle. Miesten väliset sanaharkat ja tappelut johtivat joissain tapauksissa aiemmin vaietun asian paljastamiseen. Ilman konfliktia käsittelemäni oman piirin tapaukset eivät välttämättä olisi edes tulleet esille.

Loppujen lopuksi 1700-luvun lopun taikoja oli mies, joka pyrki parantamaan jonkun yhteisönsä kuuluvan henkilön elämää taikuuden avulla. Joskus alkoholilla oli vaikutusta taikuuden harjoittamiseen johtaneessa päätöksessä. Miesten roolin vahvistuminen viittaa sekä tietäjälaitoksen perinteiden jatkuvuuteen että taikuuden arkipäiväisyyteen. Samalla se kertoo esivallan vahvemmassa otteesta virallisen normiston ja kristinuskon noudattamiseksi.

Millaista oli 1700-luvun lopun taikuus? Tutkituissa tapauksissa oli hyvin monenlaisia taikakeinoja. Taikakeinot olivat samankaltaisia koko tutkimusalueella. Taikoja saattoi olla kotoisin Oulun rannikkoseudulta tai Kainuun korvesta, mutta taiat pysyivät samoina. Taustatekijät ja tekoympäristö kuvastavat vanhojen uskomusten pitkää kestoa alueesta ja ajasta huolimatta. Suurin osa taioista tehtiin kirkkomaalla, julkisella areenalla. Kirkkomaan taikoihin vaikuttivat julkisuutta enemmän vainajiin ja kirkon pyhyyteen liittyvät uskomukset. Vainajien voima eli kirkkoväki oli tärkeimpiä tietäjien käyttämiä voimia. Riittien vahvistajana vainajat olivat voimakkaimpia entiteettejä. Ihmisen suhde vainajiin oli tärkeä osa taikuuden harjoittamista. Usko esi-isien suojeluun ja valvontaan oli säilynyt 1700-luvulle asti keskeisenä osana kansanomaista uskomusmaailmaa. Tietäjälaitoksen riitit, rituaalit ja uskomukset sekoittuivat kristillisiin käsityksiin kristinuskon leviämisen ja vahvistumisen myötä.

Hautuumaan alla majailevat vainaja-esi-isät muuttuivat kirkkomaan vainajiksi, kirkkoväeksi. Vainajien apua pyydettiin edelleen elämän eri tilanteissa: sairauksien parannukseen, varastetun tavaran takaisin hankkimiseen sekä toisen henkilön vahingoittamiseen. Kirkkoväki toimi myös päinvastoin. Vainajien vihat saattoi saada päälleen, jos oli käyttäytynyt väärin hautuumaalla. Erilaiset uskomukset kuolemasta ja kirkon pyhydestä liittyvät kirkkoväen avulla tehtyihin taikoihin. Kirkon pyhyys juonsi juurensa osittain kristillisen kuvaston, mutta myös vanhan pyhän paikan määritelmästä. Muinaiisiin uskomuksiin kuuluvat käsitykset kertovat elävästä kansanuskosta ja sen normiohjeista, joiden mukaan ihminen pyrki elämään.

Useimmiten kirkkomaalla tehtiin parannustaikoja. Erilaiset taikamenetelmät sisälsivät monia piirteitä, kuten loitsuja ja kirkon ympäri kiertämistä. Kirkkomaalla tehtyjen taikojen yleisyys kuvastaa taikojien omaksuneen tietäjien käyttämiä konsteja ja käsityksiä Varsinkin kirkkoväen aiheuttamat taudit pyrittiin parantamaan kirkkomaalla. Tautikäsitteisiin kuului muun muassa käsitys siitä, että tauti piti parantaa sillä paikalla, missä se oli aiheutunutkin. Sairaajat ihmiset uskoivat useimmiten parantuneensa tai olonsa huojentuneen taikateon jälkeen. Tietäjien ja noitien suorittamat tautien manaamiset takaisin alkuperäiseen paikkaansa toivat tämän rituaalin osaksi kansan uskomusmaailmaa. Taikoja tekevät henkilöt uskoivat parantavansa kirkkoväen aiheuttaman taudin kirkkomaalla. Myös muiden tautien parantamisessa luotettiin kirkkoväen voimaan. Kirkkomaalla tehtiin taikoja myös varastetun tavaran takaisin saamiseksi. Tällöinkin luotettiin kirkkoväen apuun vääryyksien korjaamisessa. Yksityisen piirin taitat puolestaan liittyivät ihmisen omaan menestykseen. Useimmiten oman piirin taitat kohdistuivat onnen parantamiseen, mutta taikoja tehtiin myös vahingoittamistarkoituksessa. Taikakonstit sisälsivät niin loitsuja kuin mekaanisesti suoritettuja riittejä. Omalla tilalla tehdyt taitat liittyvät läheisesti aikaisemman tutkimuksen tuloksiin onneen ja vahingoittamiseen liittyvistä taioista. Taikatavat ovat saattaneet muuttua noituusoikeudenkäynneissä kuvatutuista tavoista, mutta perusidea oli edelleen sama. Taikoja tehtiin hyötymistarkoituksessa.

Taikojen tekemisen ajankohdalla ei loppujen lopuksi ollut suurta merkitystä. Taian onnistuminen saattoi olla kiinni siitä, että se tehtiin tiettyyn aikaan ja tiettyssä paikassa. Kuitenkaan tutkimissani tapauksissa ajankohdan merkitystä ei korosteta. Kansanperinteen tutkijat ovat määrittäneet tiettyihin päiviin ja juhlapyhiin liittyviä uskomuksia ja taikoja. Taikojen avulla pyrittiin varmistamaan muun muassa vuoden sadot tai puolison löytyminen. Juhlapyhänä taikominen liittyi pyhän käsitteeseen: voimallisena aikana saattoi hyödyntää

pyhän toimijan voimaa. Tiukasti aikaan sidottuja taikoja olivat Valpuri Olavintyttären karjataiat pääsiäisen aikaan ja keväällä karjaa laskiessa laitumelle. Muut taiat saatiin tehdä täysin sattumanvaraisesti joko juhlapyhän tai tietyn vuodenajan aikana. Vuorokaudenajalla puolestaan oli merkitystä. Tietäjät ja šamaanit tekivät taikojaan useimmiten yöaikaan. Yliluonnollisten voimien uskottiin olevan liikkeellä öisin. Taikojen onnistumiselle merkittävä yliluonnollisuus hyödynnettiin öisin. Varsinkin vainajiin liittyvät taiat oli tarpeen tehdä öisellä kirkkomaalla kirkkoväen avun takaamiseksi. Yöajan merkitys oli suurin, mutta muutoin sattuma saattoi sanella ajankohdan. Taian tapahtuessa hetken mielijohteesta taikoja ei välittänyt, mihin vuodenaikaan taika tehtiin.

Käsitellyt taikatavat kuvastavat monipuolisesti 1700-luvun taikuutta. Kirkkomaan taioissa oli yleistä hautojen kaivaminen, kirkon kiertäminen tai muu kirkon häiritseminen. Muualla tehdyissä taioissa ominaispiirteet liittyivät ympäristöön. Taikoijat lausuvat loitsuja, jotka olivat muinaista tai uudempaa alkuperää. Taikatapoja analysoimalla voidaan nähdä vanhojen uskomusten elinvoimaisuus ja taikuuden arkipäiväisyys yhä vahvemmin. Maailmankuvan ja uskomusten pitkäkestoisuus näkyy kansanomaisen taikuuden tutkimuksessa. Tietäjien ja taikojien maailmankuvan piirteitä voidaan jäljittää aina muinaisuskoon asti. Esimerkiksi erilaiset muinaisiin aiheisiin liittyvät loitsut kantavat mukanaan muinaisuskoon ja sen mytologiaan liittyviä käsityksiä. Uskomusten pohja löytyy ehkä jostain esihistorian hämäristä, mutta uskomusten sekoittumisen myötä selkeää taustaa uskomuksille on hankala löytää. Uskomusten kristillistymisestä huolimatta vanhat uskomukset olivat elinvoimaisia ja osa kansanuskoa.

Kristinuskon hyödyntäminen taikuuden osana puolestaan kuvastaa katolilaisuuden jälkeensä jättämää mystisyyttä ja pyhittämisen perinnettä. Sanassa oli lähteensä voimaa eli kristillisten rukousten kohdalla Raamatun voimaa. Pyhitetyt esineet ja sanat toimivat vainajien luiden tavoin kokonaisuutensa voiman edustajina. Usko Jumalan kaikkivoipaisuuteen ja apuun elämässä johti kristillisten aiheiden hyödyntämiseen taikuudessa. Taikojen tekeminen riippui siitä päämäärästä, mihin pyrittiin. Taika tehtiin useimmiten juuri siihen tarkoitukseen, mihin se oli tarkoitettukin. Joku oli opettanut taikojalle, kuinka juuri siinä tilanteessa tuli toimia. Loitsujen tai mekaanisten riittien sekä erilaisten apuvälineiden käyttö määräytyi siitä, mihin lopputulokseen taialla pyrittiin. Rituaalisella liikkumisella ja loitsujen mekaanisella toistamisella uskottiin saatavan välitön vaikutus. Tekijällä ei ollut väliä, vaan sillä, että uskoi lopputuloksen olevan hyvä.

Kansan keskuuteen oli esivallan tiukemman kontrollin myötä tullut käsitys taikuuden kriminalisoinnista. Kuitenkaan taikojen tekeminen ei loppunut kovin nopeasti. Tapausten väheneminen 1800-lukua lähestyttäessä antaa viitteen olettaa mentaliteetin muutoksen alkaneen vallata alaa. Mentaliteetin asteittainen muutos saattoi vaikuttaa kahdella tavalla: taikusoikeudenkäyntien asteittainen väheneminen johtui esivallan ja kansan keskuudessa tapahtuneesta ajattelutavan muutoksesta. Kuitenkin tapausten väheneminen voi johtua myös siitä, että taikojat kävivät varovaisemmiksi. Julkisella areenalla ei välttämättä enää taiottu niin paljon kuin ennen. Hautuumaalla käyneet taikojat alkoivat varoa valvottuja hautuumaita ja toimivat yleisestikin varovaisemmin. Taikuuden harjoittaminen saattoi siirtyä julkiselta areenalta oman piirin taioksi. Myös kuvatun kaltaiset oman piirin taitat saattoivat vähentyä. Oman piirin taikojen kohdalla muutos ei edes näkyisi, sillä todellinen tapausten määrä jää hämärän peittoon ilmiantojen vähäisyyden vuoksi. Jatkotutkimuksen tehtävänä olisikin selvittää, kuinka pitkälle taikusoikeudenkäyntejä oli ajallisesti, jotta voidaan todella määrittää milloin taikuus ja siihen liittyvät käsitykset alkoivat muuttua ”nykyajan taikuskoksi”.

Millaisia taikusoikeudenkäynnit olivat 1700-luvun lopulla? Vuoden 1734 yleisen lain myötä taikuus kriminalisoitiin virallisten normien mukaan. Kriminalisoinnin myötä taikuuden harjoittamisesta annettava rangaistus oli normien mukaisesti määritelty, eikä siitä enää voinut saada kuolemantuomiota. Noituus oli edelleen mukana normeissa, mutta noituusoikeudenkäyntejä ei enää ollut. Virallisten normien perusteella usko noituuden olemassaoloon ei ollut vähentynyt. Kuitenkin tapausten puuttuminen osoittaa noituuteen liittyvien käsitysten muuttumista ja lieventymistä. Aikaisempi tutkimus on tulkinnut noituusoikeudenkäyntien loppumisen johtuneen monista asioista. Tulkinnat ovat riippuneet pitkälti tutkimustavasta ja käytetyistä metodeista. Noituusoikeudenkäyntien vähittäiselle hiipumiselle on pidetty syynä muun muassa eliitin käsitysten muuttumista sekä elinolosuhteiden kohentumista. Käsitysten muutokset ovat hyvinkin mahdollisia, kun huomioidaan mentaliteetin hidaskuutos. Skeptisyys noituuden olemassaoloa kohtaan luultavasti kasvoi 1700-luvun loppua kohti, vaikka noituus säilyi rangaistavana rikoksena. Usko sen vahvaan läsnäoloon ihmisen arjessa ei kuitenkaan enää ollut niin voimakasta. Huomio kiinnittyi oikean uskon puolustamiseen ja taikuskon kitkemiseen. Taloudellisesti-sosiaalisen tarkastelutavan mukaisissa tutkimuksissa elinolosuhteiden kohentuminen puolestaan nähdään vaikuttajana oikeudenkäyntien vähenemiselle. Paremmat toimeentulon

mahdollisuudet ja köyhyysrajalla elävän väestön olosuhteiden parantuminen ovat olleet syitä noituudesta syyttämisen loppumiselle. Taloudelliseen konfliktiin pohjautuva syytös ei enää pitänyt paikkaansa elinolosuhteiden parannuttua. Taikusoikeudenkäynneissä ei ollut kyse taloudellisista tekijöistä. Ihmisen toimeentulo ei ollut syytökseen johtaneen konfliktin taustalla. Noitusoikeudenkäyntien hiipuminen - syystä tai toisesta - toi joka tapauksessa oikeudelliselle areenalle taikuuden.

Taikuuden vahva esiintulo kuvastaa niin käsitysten kuin oikeudellisen järjestelmän muutoksia. Kuten edellä olen maininnut, kirkon ja valtion tiukemman yhtenäistymisen myötä maallisesta esivallasta tuli valtion virallisen uskon puolustaja. Maallinen esivalta oli suurin syyttäjä 1700-luvun lopun tapauksissa. Kruunun virkamiesten tehtäväkenttään kuuluneet virallisen uskon puolustaminen ja rikosten valvonta vahvistivat nimismiesten asemaa paikallisyhteisön valvojana. Hengellisen esivallan rooli muuttui noitusoikeudenkäynteihin verrattuna. Papisto siirtyi taka-alalle maallisen esivallan tieltä. Papit toimivat edelleen yhteisönsä sielunpaimenina ja kristinuskon opettajina, mutta he eivät enää olleet aktiivisia oikeudenkäyntien toimijoita noituuden ja taikuuden suhteen. Papit eivät todistaneet tai esittäneet syytteitä oikeuden edessä. Maallinen esivalta tukeutui kuitenkin papiston apuun oikeustoimikelpoisuuden todistamisessa sekä tapausten ilmiannossa.

Yleinen käsitys yliluonnollisen olemassaolosta ei koskaan ollut väistynyt. Usko noituuteen ja taikuuteen eli vahvana varsinkin kansan joukossa, mutta niin maallinen kuin hengellinen esivalta uskoivat niiden olevan mahdollisia. Taikus eli taikausko kriminalisoitiin osittain sen vuoksi, että lainsäädäntö oli ottanut vaikutteita Raamatun laista. Jumalanpilkka ja taikauskoiset konstit tulivat rangaistaviksi rikoksiksi myös juridisesta näkökulmasta. Nimismiehet ja muut oikeudelliset toimijat joutuivat virkansa puolesta tarkkailemaan ihmisiä ja heidän tapojaan. Taikauskoa ei hyväksytty. Maallisen esivallan tuli puolustaa oikeaa uskoa kaikin tavoin. Taikuuden harjoittajien tarkkailu ja tuomitseminen oikeudessa oli olennainen osa oikeudenharjoittamista. Taikus oli yksi rikos muiden Jumalan vastaisten rikosten joukossa.

Eri oikeusasteiden suhtautuminen taikuuteen oli samanlaista. Ali- ja hovioikeus pyrkivät tuomitsemaan lain- ja oikeudenmukaisesti. Oikeusjärjestelmään kuuluva ylemmän instanssin tarkastusvelvollisuus velvoitti alioikeuden suhtautumaan vakavasti tuomioiden langettamiseen. Legaalisen todistamisen periaate oli tiukka ohjenuora tuomioiden

langettamisessa rangaistuspykälien lisäksi. Tuomarit joutuivat noudattamaan tuomitsemis- ja oikeudenkäyntiprotokollia, jotta langetettu tuomio olisi pitävä kaikilla oikeusjärjestelmän tasoilla. Tämä kertoo suomalaisen oikeusjärjestelmän olleen 1700-luvulla tehokas, mutta myös kriittinen ja oikeudenmukainen. Tässä on kuitenkin huomioitava, että oikeuden- ja lainmukaisuuden tarkastelu liittyi vain taikusoikeudenkäynteihin. Laajemman rikosoikeudellisen järjestelmän arvioinnissa eri rikoksia ja niiden tuomitsemiskäytäntöjä tulisi vertailla keskenään. Tällöin voitaisiin paremmin arvioida, kuinka tehokas järjestelmä lopulta oli.

Tutkittujen tapausten perusteella 1700-luvun lopun taikusoikeudenkäyntejä ei voi kuitenkaan sanoa ”taikojavainoiksi”, kuten massaprosessien perusteella laajoja noituusoikeudenkäyntejä on nimitetty noitavainoiksi. Taikusoikeudenkäynneissä ei ole samanlaisia piirteitä kuin noitavainoissa. Maallinen esivalta toimi pääasiallisena syyttäjänä noitavainojen tapaan, mutta oikeudenkäynnit eivät eskaloituneet samalla tavalla. Esivalta pyrki aktiivisesti toimimaan virallisten normien mukaisesti, mutta oikeudenkäyntien määrä ei kasvanut voimakkaasti esivallan toimien myötä. Taikuudesta syyttäminen oli osa nimismiesten toimintakenttää. Taikoijat eivät ilmiantaneet muita taikoja kidutuksen tai muun pakon uhalla. Taikoijat tunnustivat omat rikoksensa useimmiten vapaaehtoisesti toden puhumisen vaatimuksen myötä. Huhujen perusteella ilmiantoja ei juurikaan tapahtunut. Noituusoikeudenkäynneissä huhulla oli vaikutusta syytteiden ja ilmiantojen syntymiseen. Myös todistajia saattoi esiintyä oikeudessa huhujen perusteella. Kuitenkaan taikusoikeudenkäynneissä huhulla ei ollut vaikutusta todistajien esiintymiseen. Todistajat olivat lähes aina silminnäkijöitä. Syytteiden taustalla oli aina konkreettinen taikateko tai jokin konflikti. Huhu vaikutti myös toisinpäin: tunnetun taikoijan puoleen käännettiin, kun oli jostain kuultu, että hän osaa auttaa.

Taikusoikeudenkäynneissä ei ollut myöskään noitavainoille tyypillistä suurta todistajamäärää. Joissain tapauksissa todistajia oli useampia kuin normien vaatimat kaksi. Nämä tapaukset sisälsivät usein muitakin rikoksia tai useiden vuosien aikana tapahtuneita taikuustekoja. Lapsitodistajat jäivät pois oikeudelliselta areenalta. Ainoastaan Mikael Koistisen tapauksessa viitattiin lapsiin tapauksen silminnäkijöinä, mutta tällöin syyte vahvistettiin papin kertomuksella ja syytetyn omalla tunnustuksella. Todistuskäytäntöihin vaikutti selkeästi legaalinen todistamisen periaate, joka oli entistä vahvemmin osa oikeudenmukaista tuomitsemista. Syyte voitiin vahvistaa, jos kaksi silminnäkijää kertoi tarkkaan tapahtumien kulun. Todistajien kertomus voitiin vahvistaa tunnustuksella tai

syytetyn kiinni jäämisellä. Tuomion langettaminen riippui todistuksen legalisuudesta. Oikeudenkäytössä ei tapahtunut mielivaltaisuuksia tai muita mannereurooppalaisille noituusoikeudenkäynneille tyypillisiä oikeudellisia virheitä. Kidutusta ei käytetty eikä huhujen mukaan tai riittämättömin todistein tuomittu langettavaan rangaistukseen. Suomalainen oikeudenkäyttö oli jo noituusprosessien aikaan ollut oikeudenmukaista. Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa laki ja sen erilaiset periaatteet tunnettiin hyvin. Maantieteellinen periferia ei ollut periferiaa oikeudenmukaisen tuomitsemisen nojalla.

Taikuusoikeudenkäyntien syntyyn vaikuttivat monet asiat. Virallisen normiston muutosten ja esivallan tiukemman kontrollin myötä taikuusoikeudenkäyntien määrä kasvoi aikaisempaan tutkimukseen verrattuna. Syyttäjien asemassa ei ollut suurta muutosta: esivalta toimi edelleen suurimmassa roolissa taikuusoikeudenkäyntien syyttäjinä. Maallinen esivalta nousi vahvasti hengellisen esivallan jäädessä taka-alalle. Maallisen esivallan syyttämät ja ilmiantamat taikateot tehtiin useimmiten julkisella areenalla tai ne tulivat ilmi muun rikoksen yhteydessä. Maallinen esivalta toimi hengellisen esivallan puolesta uskon puolustajana. Tavallisen kansan keskuudessa syytteet syntyivät henkilökohtaisten kiistojen vuoksi. Taustalla olivat samankaltaiset syyt kuin noituusoikeudenkäynneissä: toisen henkilön tai tämän omaisuuden vahingoittaminen tai inho taikuuden harjoittajaa kohtaan. Kuitenkaan onnen riistosta ei syytetty taikuuden harjoittajia. Taikojien sukupuolella ja yhteiskunnallisella asemalla ei ollut vaikutusta taikuusoikeudenkäyntien syntyyn. Esivallan huomio kiinnittyi taikuuden harjoittamiseen yleisellä tasolla, ja omassa piirissä tehdyt taitat ilmenivät henkilökohtaisten kiistojen vuoksi. Kenenkään syytetyn kohdalla ei ollut selkeää sosiaalisen ja taloudellisen aseman perusteella tehtyä syytettä. Taikatavat vaikuttivat osaltaan taikuusoikeudenkäyntien syntyyn. Julkisella areenalla taikominen aiheutti suuremman riski jäädä itse teosta kiinni. Meluaminen ja liikkuminen kirkkomaalla herättivät huomiota. Joku oli aina valvomassa kaupungin tai kylän rauhaa. Omassa piirissä tehdyt taitat vaikuttivat myös syytteiden syntymiseen. Taikatavan lopulliset tarkoitukset vaikuttivat siihen suhtautumiseen. Taikuusoikeudenkäynnin syntyminen oli monen asian summa.

Kokonaisuudessa 1700-luvun lopun taikuus, taikoijat ja taikuusoikeudenkäynnit olivat osa aikansa elämää. Usko yliluonnolliseen eli yhä, vaikka yliluonnollisten toimijoiden eri olemuksiin ja ilmiäisiin ei uskottu samalla tavalla kuin ennen. Mentaliteetin hidas muutos oli alkanut vaikuttaa käsityksiin, mutta uskomukset ja usko yliluonnolliseen elivät yhä. Taikatavat noudattivat vanhoja, hyviksi havaittuja metodeja. Tietäjälaitoksen ja sen

perinteiden säilyminen vaikutti taikuuden arkipäiväisen roolin säilymiseen. Kansanlääkintä oli edelleen vahva osa yhteisöjen arkea. Taikojien apuun luotettiin, kuten myös omiin kykyihin suorittaa tietäjien tekemiä taikoja. Arjen kulussa taikojen teko ei ollut kansan silmissä tuomittavaa. Taikusoikeudenkäynnit olivat osa aikansa rikollisuuden torjuntaa. Niiden syntyyn vaikuttivat monet seikat, mutta ne eivät nouse esille erillisenä ilmiönä tai vainona. Taikusoikeudenkäynnit olivat taikuuden harjoittamisen ohella osa kansan ja esivallan elämää.

LÄHDELUETTELO JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun tuomiokuntien kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjat. Käytetyt mikrofilmit UK1002, UK1015, UK1016, UK1023, UK1025, UK1027. Sarja UK983 - 1032 ollut kokonaisuudessaan tutkittavana.

Turun hovioikeuden alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuosilta 1754 - 1775, mikrofilmit ES4446 - ES4461. Siirretty Vaasan hovioikeuden arkistoon.

Vaasan hovioikeuden alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuosilta 1776 - 1800, mikrofilmit ES4462 - ES4486.

Oulun maakunta-arkisto (OMA)

Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun tuomiokuntien kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjat:

Kemin ja Kajaanin kihlakuntien tuomiokunnan arkisto vuosilta 1777 - 1805

- Kemin kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1793 Kemi: 42, vuonna 1794 Kemi: 43
- Kemin ja Rovaniemen kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1785 Kemi: 35, 78
- Paltamon ja Hyrynsalmen kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1790 Kajaani: 46
- Paltamon kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1794 Kajaani: 53
- Sotkamon kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1792 Kajaani: 99

Oulun eteläisen ja Korsholman pohjoisen kihlakunnan tuomiokunnan arkisto vuosilta 1763 - 1777

- Pyhäjoen kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuosina 1769 - 1772 Salo: 47; vuonna 1776 Salo: 49

Oulun pohjoisen voutikunnan ja Kajaanin läänin tuomiokunnan arkisto vuosilta 1763 - 1777

- Iin kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1768 Kemi: 73; vuonna 1771 Kemi: 75; vuonna 1799 Kemi: 91
- Iin ja Pudasjärven kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1763 Kemi: 71
- Limingan kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1766 Oulu: 199, Oulu: 200; vuonna 1767 Oulu: 201, Oulu: 202; vuonna 1768 Oulu: 203, Oulu: 204; vuonna 1771 Oulu: 209; vuonna 1775 Oulu: 215
- Oulun ja Hailuodon kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1763 Oulu: 15; vuonna 1764 Oulu: 16; vuonna 1773 Oulu: 29; vuonna 1774 Oulu: 31, Oulu: 32; vuonna 1775 Oulu: 33
- Paltamon kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1763 Kajaani: 10
- Saloisten ja Siikajoen pitäjien kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1774 Salo: 116

Pohjanmaan pohjoisen tuomiokunnan arkisto vuosilta 1777 - 1805

- Limingan kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1779 Oulu: 224, Oulu: 225; vuonna 1780 Oulu: 226, Oulu: 227; vuonna 1782 Oulu 231; vuonna 1785 Oulu: 237
- Muhoksen kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1785 Oulu: 78
- Siikajoen kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1800 Oulu: 149

Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan arkisto vuosilta 1716 - 1762

- Kemin kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1755 Kemi: 10
- Limingan kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1757 Oulu: 184; vuonna 1760 Oulu: 187
- Oulun ja Hailuodon kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1760 Oulu: 12; vuonna 1761 Oulu: 13
- Paltamon kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1755 Kajaani: 6; vuonna 1760 Kajaani: 8 sekä vuonna 1761 Kajaani: 9
- Saloisten ja Siikajoen pitäjien kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1760 Salo: 91; vuonna 1766 Salo: 99;
- Sotkamon kärjäkunnan lakimääräiset käräjät vuonna 1754 Kajaani: 74

Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun raastuvanoikeuksien tuomiokirjat:

Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto vuosilta 1722 - 1920

- Tuomiokirjat: vuonna 1763 ICa: 5; vuonna 1772 ICa: 8; vuonna 1776 ICa: 10; vuonna 1798 ICa: 23

Oulun raastuvanoikeuden I arkisto vuosilta 1653 - 1946

- Tuomiokirjat: vuonna 1768 AI: 65, AI: 66; vuonna 1769 AI: 68; vuonna 1775 AI: 75; vuonna 1786 AI: 89; vuonna 1792 AI: 95

Raahen raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat.

- Vuonna 1783 Mikrofilmi ES3729

Virallisjulkaisut

Ruotsin waldakunnan laki, hyväksytty ja noudatettavaksi otettu valtiopäivillä vuonna 1734. Ynnä niiden lisäysten, muutosten ja selitysten kanssa, jotka ovat voimassa Suomen Suuriruhtinaskunnassa. Suomennos. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1877.

Sveriges Rikes Lag. Gillad och Antagen på Riksdagen Åhr 1734. Rätthistorisk bibliotek. Trettiosjunde bandet. Utgiven i faksimile. Lund, 1984.

Painamaton opinnäyte

PIHLAJAMÄKI 1996: Pihlajamäki, Heikki: Evidence, Crime and the Legal Profession. The Emergence of Free Evaluation of Evidence in the Finnish Nineteenth-Century Criminal Procedure. Väitöskirja. Helsinki, 1996.

Kirjallisuus

ANKARLOO – CLARK 1999: Ankarloo, Bengt – Clark, Stuart (toim.): Witchcraft and Magic in Europe, Volume 5. The Eighteenth and Nineteenth Centuries. London, 1999.

ANKARLOO – HENNINGSEN 1987: Ankarloo, Bengt – Henningsen, Gustav (toim.): Häxornas Europa 1400 – 1700. Rätthistoriska Studier, trettonde bandet. Lund, 1987.

ANKARLOO 1987: Ankarloo, Bengt. Sverige: Det stora oväsendet 1668 - 1676. Teoksessa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.

ANTTONEN 1996: Anttonen, Veikko. Ihmisen ja maan rajat, ”Pyhä” kulttuurisena kategoriana. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 646. Helsinki, 1996.

ANTTONEN 1999: Anttonen, Veikko. Elämän kääntöpuolen etnografiaa: kuolema eri uskonnoissa ja kulttuuriperinteessä. Teoksessa Kuparinen 1999.

APO 1995: Apo, Satu. Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Hämeenlinna, 1995.

BONDESSON 1997: Bondesson, Maria. Extatisk väckelse och häxysteri. En jämförelse mellan samhällliga konflikter i Lillhärdal 1771 - 76 och i Dalarna och Hälsingland 100 år tidigare. Teoksessa Oja (red.) 1997.

BJÖRNE 1999: Björne, Lars. Kuolema esivallan toimesta – kuolemanrangaistuksen historia. Teoksessa Kuparinen 1999.

CARO BAROJA 1987: Caro Baroja, Julio. De katolska demonologerna. Teoksessa Ankarloo-Henningsen (toim.) 1987.

CLARK 1987: Clark, Stuart. De protestantiska demonologerna. Teoksessa Ankarloo-Henningsen (toim.) 1987.

DAVIES 1999: Davies, Owen. Witchcraft, Magic and Culture 1736 - 1951. Manchester, 1999.

EILOLA 1997: Eilola, Jari. Naapurin piika kirnusi olutta sarvet molemmilla sivuillaan: Huhut ja kunnia noituusjutuissa 1600-luvun pikkukaupungeissa. Teoksessa Roiko-Jokela 1997.

EILOLA 1999: Eilola, Jari. ”Ehkä se on Jumalasta, mutta voi se olla pahoista ihmisistäkin...”. Sairauden kokeminen, tulkinta ja parantaminen uuden ajan alussa. Teoksessa Roiko-Jokela 1999.

EILOLA 2000: Eilola, Jari. Paholaisen rakastajattaret. Teoksessa Matikainen 2000.

EILOLA 2003: Eilola, Jari. Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa. *Bibliotheca historica* 81. Helsinki 2003.

EKLUND 2001: Eklund, Soili-Maria. Drängen Henrich Michelssons änglesyner. Demonologiska och medicinska förklaringsmodeller i tidigmodern tid. Teoksessa Sanders (red.) 2001

GANANDER 1997 (1786): Ganander, Christfrid. *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäis käsikirjoituksesta ja näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 676. Hämeenlinna 1997.

HALILA 1953: Halila, Aimo. Oulun kaupungin historia II. 1721 - 1809. Oulu 1953.

HALILA 1954: Halila, Aimo. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721 - 1775. Oulu 1954.

HALILA 1984: Halila, Aimo. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia IV. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana 1700 - 1721. Kuusamo 1984.

HAMMER – RAUDVERE 2000: Hammer, Olav – Raudvere, Catherine (red.). *Berättelser om ondskan. En historia genom tusen år*. Smedjebacken, 2000.

HARVA 1948: Harva, Uno. Suomalaisten muinaisusko. Porvoo, 1948.

HASTRUP 1987: Hastrup, Kirsten. *Island: trollkarlar och hedendom*. Teoksessa Ankarloo-Henningsen 1987.

HEDMAN 1969: Hedman, Ossi. Kemin kaupungin historia, sekä katsaus Kemin seudun ja Kemin Lapin varhaisempiin kehitysvaiheisiin. 1.osa. Tampere 1969.

HEININEN – HEIKKILÄ 1996: Heininen, Simo – Heikkilä, Markku. Suomen kirkkohistoria. Helsinki, 1996.

HEIKKINEN 1969: Heikkinen, Antero. Paholaisen liittolaiset, Noita- ja magiakäsityksiä ja – oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n.1640 - 1712). Historiallisia tutkimuksia 78. Porvoo, 1969.

HEIKKINEN 1971: Uskon ja epäilyn rajamailla. Keskusteluja noituudesta ja demonisesta magiasta maaherra Reuterholmin perheessä 1730-luvulla. Historiallinen aikakauskirja 1/1971.

HEIKKINEN 1986: Heikkinen, Antero. Kainuun historia III. Hallinto ja kulttuuri 1720-luvulta 1980-luvulle. Kajaani, 1986.

HEIKKINEN 1988: Heikkinen, Antero. Kirveskansan elämää. Ihmiskohtaloita Kuhmon erämaissa 1800-luvun alussa. Juva, 1988.

HILTUNEN 1987: Hiltunen, Mauno. Oulunsalon historia. Kemi, 1987.

HILTUNEN – FORSS – VILKUNA 1996: Hiltunen, Mauno – Forss, Aulis – Vilkuna, Janne (toim.) Siikajokilaakson historia I. Oulu, 1996.

HUURRE – KERÄNEN 1986: Huure, Matti – Keränen, Jorma (toim.). Kainuun historia I. Kajaani 1986.

HUURRE – VAHTOLA 1991: Huurre, Matti – Vahtola, Jouko (toim.): Oulujokilaakson historia kivikaudelta vuoteen 1865. Oulu, 1991.

JOHANSEN 1984: Johansen, Jens Chr. V. Danmark: anklagernas sociologi. Teoksessa Ankarloo – Henningsen 1984.

JUTIKKALA 1959: Jutikkala, Eino (toim.). Suomen historian kartasto. Suomen tiedettä no.2. Toinen, uudistettu painos. Porvoo, 1959.

JUTIKKALA 1995: Jutikkala, Eino. Väestökatastrofit – kuritusta vai koettelemusta? Historiallinen aikakauskirja 3/1995.

KARONEN 1995a: Karonen, Petri. ”Raastuvassa tavataan”. Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana. *Studia Historica Jyväskyläänsia* 51. Jyväskylä 1995.

KARONEN 1995b: Karonen, Petri. Talonpojat oikeutta paossa – Rikollisuudesta Keski-Suomessa 1700-luvun lopulla. Teoksessa Roiko-Jokela – Pitkänen (toim.) 1995.

KARONEN 1999: Karonen, Petri. Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521 - 1809. Jyväskylä 1999.

KATAJALA 1995: Katajala, Kimmo. Manaajista maalaisaateliin: tulkintoja toisesta antropologian, historian ja maantieteen välimaastossa. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki, 1995.

KATAJALA-PELTOMAA – TOIVO 2004: Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa Maria (toim.) Paholainen, noituus ja magia – kristinuskon kääntöpuoli. Pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa. Helsinki, 2004.

KEMPPINEN 1967: Kemppinen, Iivar. Haudantakainen elämä. Karjalaisen muinaisuskon ja vertailevan uskontotieteen valossa. Karjalan tutkimusseuran julkaisuja 1. Helsinki, 1967.

KERÄNEN 1986: Keränen, Jorma. Kainuun historia I. Uudisraivauksen ja rajasotien kausi. Teoksessa Huurre – Keränen (toim.) 1986.

KLANICZAY 1987: Klaniczay, Gabor. Ungern: häxtron och det schamanistiska substratet. Teoksessa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.

KLEMETTINEN 1997: Klemettinen, Pasi. Mellastavat pirut. Tutkimus kansanomaisen paholais- ja noituuskäsityksistä Karjalan kannaksen ja Laatokan karjalan tarinaperinteessä. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 687. Helsinki, 1997.

KNUUTTILA 1992: Knuuttila, Seppo. Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 551. Jyväskylä, 1992.

KNUUTTILA 1994: Knuuttila, Seppo. Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan. Tietolipas 129. Vaasa, 1994

KOLBE 2002: Kolbe, Laura et al. (toim.). Suomen kulttuurihistoria osa 1. Tammi, 2002.

KUPARINEN 1999: Kuparinen, Eero (toim.). Kun aika loppuu. Kuolema historiassa. Turun yliopiston historian laitos. Julkaisuja 52. Turku, 1999.

KUUSI 1985: Kuusi, Matti. Pohjoispohjalaista taikuutta kahden vuosisadan takaa. Perisuomalaista ja kansainvälistä. Tietolipas 99. Juva, 1985.

KOSKIVIRTA 2001: Koskivirta, Anu. ”Sisäinen vihollinen”. Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä. Helsinki, 2001.

LAAKSONEN – KNUUTTILA – PIELA 2005: Laaksonen, Pekka – Knuuttila, Seppo – Piela, Ulla (toim.). Kansanetiikkaa. Käsitteitä hyvästä ja pahasta. Kalevalaseuran vuosikirja 84. Pieksämäki 2005.

LAAKSONEN – PIELA 1983: Laaksonen, Pekka – Piela, Ulla (toim.). Kansa parantaa. Kalevalaseuran vuosikirja 63. Pieksämäki, 1983.

LAITINEN 2001: Laitinen, Erkki (toim.). Ruumis- ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta. Hankasalmen kotiseutuyhdistyksen julkaisuja 3. Hankasalmi / Kirkkonummi 2001.

LAMPÉN: Lampén, Lea. Ruotsalais-suomalainen suursanakirja. Porvoo 1978

LEINO 2002: Leino, Pekka. Kirkkolaki vai laki kirkosta. Hallinto-oikeudellinen tutkimus kirkon oikeudellisista normeista ja niiden synnystä. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 231. Vammala, 2002.

LEMPIÄINEN 2000: Lempiäinen, Pentti. Pyhät ajat. Viides uudistettu painos. Pieksämäki, 2000.

LEVACK 1988: Levack, Brian p. The Witch-hunt in Early modern Europe. Third impression. New York, 1988.

LINDROTH 1978: Lindroth, Sten. Svensk Lärdoms Historia. Frihetstiden. Stockholm, 1978.

LINDROTH 1981: Lindroth, Sten. Svensk Lärdoms Historia. Gustavianska Tiden. Utgiven av Gunnar Eriksson. Stockholm, 1981.

LUUKKO 1954: Luukko, Armas. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku. Oulu 1954.

MATIKAINEN 2000: Matikainen, Olli (toim.) Rikos historiassa. Jyväskylän historiallinen arkisto vol.5. Jyväskylä 2000.

MATIKAINEN 2002: Matikainen, Olli. Verenperijät. Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500 - 1600-luvulla. Bibliotheca Historica 78. Helsinki 2002.

NENONEN 1992: Nenonen, Marko. Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620 - 1700. Historiallisia toimituksia 165. Jyväskylä, 1992.

NENONEN 1995: Nenonen, Marko. Noituus ja idän mies. Noitavainojen erityisluonne Viipurin Karjalassa. Teoksessa Katajala 1995.

NENONEN – KERVINEN 1994: Nenonen, Marko – Kervinen, Timo. Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500 - 1700-luvulla. Keuruu, 1994.

NENONEN 2006: Nenonen, Marko. Noitavainot Euroopassa. Myytin synty. Keuruu 2006.

NILDIN-WALL – WALL 1996: Nildin-Wall, Bodil – Wall, Jan-Inge. Det ropades i skymningen... Vidskeppelse och trolldomstro på Gotland. Uppsala, 1996.

OJA 1997: Oja, Linda (red.). Vägen till Blåkulla. Nya perspektiv på de stora svenska häxprocesserna. Uppsala, 1997.

OJA 1999: Oja, Linda. Varken Gud eller Natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige. Stockholm / Stehag, 1999.

OJA 2000: Oja, Linda. Trollkonan, Djävulen och onskan. Målet mot Anna Ersdotter 1704. Teoksessa Hammer Raudvere 2000.

ORRMAN – PISPALA 1994: Orrman, Eljas – Pispala, Elisa (toim.). Suomen historian asiakirjalähteet. Porvoo 1994.

PENTIKÄINEN 1974: Pentikäinen, Juha (toim.). Uskonto ja yhteisö. Tutkimuksia uskontososiologian alalta. Helsinki 1974.

PENTIKÄINEN 1986: Pentikäinen, Juha (toim.). Uskonto, kulttuuri ja yhteiskunta. Kirjoituksia uskontososiologian alalta. Toinen, uudistettu painos. Helsinki, 1986.

PENTIKÄINEN 1990: Pentikäinen, Juha. Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 530. Pieksämäki, 1990.

PENTIKÄINEN 1992: Pentikäinen, Juha. Suomalaisen kansanperinteen ihmiskuva ja käsitys luonnosta. Helsingin yliopiston uskontotieteen laitoksen toimitteita. Kolmas eripainos teoksesta Ihminen ja luonto (s. 193-214). Neljäs painos. Helsinki, 1992.

PENTIKÄINEN 1995: Pentikäinen, Juha. Saamelaiset – Pohjoisen kansan mytologia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 596. Hämeenlinna, 1995.

RAUTAVAARA 1983: Rautavaara, Toivo. Kansan parannuskeinoista luontaislääketieteeseen. Teoksessa Laaksonen – Piela (toim.) 1983.

ROIKO-JOKELA – PITKÄNEN 1995: Roiko-Jokela, Heikki – Pitkänen, Timo (toim.). Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Jyväskylän historiallinen arkisto vol. 1. Jyväskylä, 1995.

ROIKO-JOKELA 1996: Roiko-Jokela, Heikki (toim.) Siperiasta siirtoväkeen. Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa. Jyväskylä, 1996.

ROIKO-JOKELA 1997: Roiko-Jokela, Heikki (toim.) Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet. Jyväskylän historiallinen arkisto vol. 3. Jyväskylä 1997.

ROIKO-JOKELA 1999: Roiko-Jokela, Heikki (toim.) Vanhuus, vaivat ja erilaiset. Jyväskylän historiallinen arkisto vol. 4. Jyväskylä 1999.

ROWLAND 1987: Rowland, Robert. Natthäxor och vardagshäxor. Teoksessa Ankarloo – Henningsen (toim.) 1987.

SAARENHEIMO 1994: Saarenheimo, Juhani. Tuomioistuinten asiakirjat. Teoksessa Orrman – Pispala 1994.

SALMI 1999: Salmi, Hannu. Elämän tragedia. Katastrofin pelon historiaa. Teoksessa Kuparinen (toim.) 1999.

SANDERS A. 1995: Sanders, Andrew. A Deed without a Name. The Witch in Society and History. Oxford, 1995.

SANDERS H. 2001: Sanders, Hanne (red.). Mellem Gud og Djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500-1800. Nord 2001: 19. København, 2001.

SARMELA 1994: Sarmela, Matti. Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2. SKS:n toimituksia 587. Helsinki 1994.

SCRIBNER 1993: Scribner, Robert. The Reformation, Popular Magic and the "Disenchantment of the World". Journal of Interdisciplinary History XXIII: 3. Winter 1993.

SIKKALA 1994: Siikala, Anna-Leena. Suomalainen šamanismi – mielikuvien historiaa. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 565. Hämeenlinna, 1994.

STARK–AROLA 1998: Stark-Arola, Laura. Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender Through Women's Private Ritual in Traditional Finland. *Studia Fennica Folkloristica* 5. Tampere, 1998.

STARK 2002: Stark, Laura. Peasants, Pilgrims and Sacred Promises. Ritual and the Supernatural in Orthodox Karelian Folk Religion. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Tampere, 2002.

STARK 2005: Stark, Laura. Taikuus ja kristinusko. Teoksessa Laaksonen – Knuuttila – Piela (toim.) 2005.

SÄRMAN 1996: Särman, Marianne. Charlotta Taube och den sista Häxprocessen. Ett 1700-tals drama i flera akter. Stockholm, 1997.

SÖDERHJELM 1911: Söderhjelm, Alma. Raahen kaupunki 1649 - 1899. Helsinki 1911.

SÖRLIN 1993: Sörlin, Per. Trolldoms- och vidskeppelseprocesserna i Göta hovrätt 1635 - 1754. *Acta Universitatis Umensis* 114. Umeå, 1993.

TALVE 1990: Talve, Ilmar. Suomen kansankulttuuri. Kolmas painos. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 514. Mänttä, 1990.

TEDESCHI 1984: Tedeschi, John. Inkvisitionen och häxorna. Teoksessa Ankarloo – Henningsen 1984.

THOMAS 1971: Thomas, Keith. Religion and the Decline of Magic. Studies in popular beliefs in sixteenth- and seventeenth-century England. England 1971.

TEGLER JERSELIUS 2003: Tegler Jerselius, Kristina. Den stora häxdanse. Vidskepelse, väckelse och vetande i Gagnef 1858. Acta Universitatis upsaliensis. Studia Historica Upsaliensa 209. Uppsala, 2003.

TOIVANEN – FORSS 1991: Toivanen, Pekka – Forss, Aulis. Raahen tienoon historia I. Jyväskylä, 1991.

TOIVO 2004: Toivo, Raisa-Maria. ”Naiset roviolla”. Nykytulkinnat naisten osuudesta noituudessa ja noitavainoissa. Teoksessa Katajala-Peltomaa – Toivo 2004.

TURPEINEN 1985: Turpeinen, Oiva. Kainuun historia osa II. Väestö ja talous 1721 - 1982. Kajaani, 1985.

TYRKKÖ 1948: Tyrkkö, Martti. Kajaanin kaupungin historia II. Vv. 1717 - 1809. Kajaani, 1948.

VAHTOLA 1991: Vahtola, Jouko. Oulujokilaakson historia keskiajalta 1860-luvulle. Teoksessa Huurre – Vahtola 1991.

VALK 1997: Valk, Ülo. Perkele. Johdatus demonologiaan. Tampere 1997.

VASKILAMPI 1983: Vaskilampi Tuula. Kansanlääkinnän kulttuuriperusta. Teoksessa Laaksonen – Piela 1983.

VARTIAINEN 1931: Vartiainen A. Kajaanin kaupungin historia I. Isonvihan loppuun. Kajaani 1931.

VIITA 1995a: Viita, Ossi (toim.) Raahen tienoon historia II. Jyväskylä 1995.

VIITA 1995b: Viita, Ossi: Raahen tienoon hallinto ja oikeudenhoito. Teoksessa Viita 1995a.

VILKUNA, A 1958: Vilkuna, Asko. Vainajan eläin. Kalevalaseuran vuosikirja 38, vuodelta 1958.

VILKUNA, A 1994: Vilkuna, Asko. Tavan takaa. Kansatieteellisiä tutkimuksia tapojemme historiasta. Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen tutkimuksia 24. Jyväskylä, 1994.

VILKUNA, K 1981: Vilkuna, Kustaa. Vuotuinen ajantieto. Keuruu, 1981.

VILKUNA, KHJ: Vilkuna, Kustaa H.J. Alkoholien nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500 - 1700-luvun Suomessa. Teoksessa Roiko-Jokela – Pitkänen 1995.

VILKUNA, KHJ 1996: Vilkuna, Kustaa H.J. Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty. Teoksessa Roiko-Jokela 1996.

VILKUNA, KHJ 1997: Menneisyyden ihmisen todellinen unimaailman. Unet ja persoonallisuus historiassa. Teoksessa Roiko-Jokela 1997.

VIRKKUNEN 1953: Virkkunen A.H. Oulun kaupungin historia I. Toinen painos. Oulu 1953.

VIRRANKOSKI 1973: Virrankoski, Pentti. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Oulu 1973.

VIRRANKOSKI 2001: Virrankoski, Pentti. Suomen historia 1. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 846. Jyväskylä 2001.

VIRTANEN, L 1988: Virtanen, Leea. Suomalainen kansanperinne. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 471. Porvoo 1988.

VIRTANEN, P 1987: Virtanen, Pekka. Kansanperinteen metsäkuvia. Silva Fennica vol.21 no.4 1987

VUORELA 1983: Vuorela, Toivo. Suomalainen kansankulttuuri. Kolmas painos. Porvoo, 1983.

VÄISÄNEN 1998: Väisänen, Heino. Kainuun kansan waiheita vv. 1500 - 1900. Jyväskylä 1998.

WOLF-KNUTS 2000: Wolf-Knuts, Ulrika. Djävulen och Barnaföderskan. Teoksessa Hammer – Raudvere 2000.

YLIKANGAS 1996: Wallesmanni. Kuusi vuosistaa kansan ja esivallan välissä. Jyväskylä, 1996.

YLIKANGAS 1999: Ylikangas, Heikki. Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäiviin. Juva, 1999

Internet-lähteet

Davies 1999: Davies, Owen. Witchcraft, The Spell That Didn't Break. History Today 8/1999. <http://www.ebscohost.com>. Käytetty tulostettua paperiversiota internet-artikkelista.

Hovioikeuden lainsäädännöstä nykypäivänä <http://www.oikeus.fi/6618.htm> sekä <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2003/20030381>. 15.11.2006

Kristofferin maanlaki vuodelta 1442. Herra Martin suomeksi kääntämä. Suomennos ilmestyi todennäköisesti vuonna 1548. Korkeiden syiden kaari pykälät 6, 13 ja 15. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/kris/kor.html> 15.11.2006

Vuoden 1734 laki. Suomenkielinen käännös vuodelta 1759. Osa lainkohtien suomennoksesta otettu tästä linkistä. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734/> 15.11.2006

Taikuusoikeudenkäynnit 1700-luvun lopun Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa / Taulukot
Liite 1.

Taikuusoikeudenkäynnit tarkastelujaksoittain ja alueittain. Mukana myös syytettyjen lukumäärät alueittain jaoteltuna

OIKEUDEN- KÄYNNIT/alueet	Luku- määrä	lin	li ja Pudasjärvi	Kajaanin raastupa	Kemi	Liminka	Muhos	Oulu ja Hailuoto	Oulun raastupa	Paltamo	Pyhäjoki	Raahen raastupa	Salo ja Siikajoki	Sotkamo	Syytetyt yhteensä
1754-1759	5	0	0	0	2	1	0	0	0	1	0	0	0	1	7
1760-1764	9	0	1	1	0	1	0	3	0	2	0	0	1	0	21
1765-1769	8	1	0	1	0	2	0	0	2	0	1	0	1	0	12
1770-1774	7	1	0	1	0	2	0	1	0	0	1	0	1	0	13
1775-1779	4	0	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	7
1780-1784	3	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	4
1785-1789	4	0	0	0	1	1	1	0	1	0	0	0	0	0	8
1790-1794	5	0	0	0	1	0	0	0	1	2	0	0	0	1	9
1795-1800	2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	8
Yhteensä:	48	3	1	5	4	10	1	4	5	5	3	1	4	2	94

Syytetyt yhteensä:	4	2	11	6	25	2	9	10	6	4	1	9	4	94
Mies	4	1	11	6	24	2	8	8	6	4	1	7	4	87
Nainen	0	1	0	0	1	0	1	2	0	0	0	2	0	7

Liite 2.

Syytettyjen yhteiskunnallinen asema

Syytetyn Asema	Lukumäärä yhteensä
Talollinen	23
Talollisen poika	9
Torppari	4
Torpparin poika	2
Sotilas	11
Seppä	1
Uudisasukas	4
Renki	12
Vuokralainen	2
Margierings karlan	4
Irtolainen	9
Rummunlyöjä	1
Tehdastyöläinen	1
Porvari	1
Sokea mies	1
Kaupungin asukas	1
Tuntematon mies	2
Piika	1
Irtolaisnainen	1
Emäntä	3
Leski	1

Liite 3.

Syyttäjät taikusoikeudenkäynneissä

Ilmiantaja	Lukumäärä yhteensä
Nimismies	29
Viskaali	11
Papisto	8
Rahvas	14

Liite 4.

Taikusoikeudenkäyntien tuomiot

- sisältää käsiteltyjen tapausten kaikki annetut päätökset

PÄÄTÖKSET Alioikeudessa	Tuomitut yhteensä
Taikuussakot	49
Vapautus	22
Osallisuus	17
Juopumus	18
Sapattirikos	6
Kirkkopahennus	4
Lyöminen	(2) 5
Kulukorvaus	5
Muu rikos	10

Liite 5. Taikuudesta kiinni jääneet ja harjoitettu taikuus.

- tilastoinnissa käytetään molempia termejä taikuus ja signeri oikeudenkäyntipöytäkirjojen kielenkäytön mukaan. Syytelausemissa saatettiin ilmoittaa harjoitetun sekä taikuutta (widskepelse) että sanamagiaa (signeri).

SYYTETYT	TAIKUUS	SIGNERI	LOITSU	PAIKKA	HAUDANKAIVUU	AJANKOHTA	TAUSTA
Antti Starck ja Antti Spitz	kyllä	kyllä	Kyllä	Kirkkomaalla	ei varsinaisesti hyödynsi hautaa	1.Helluntaipvä illalla	Varastetun takaisin saaminen
Tuomas Karppinen	kyllä Rauta/liina	ei	Kyllä	Kirkolla, JP:n aikaan	ei	syksy, elokuu Käräjäsaarnan aikaan, aamupvä	Vahingoittamista vastaan hyvän saamiseksi.
Kurvi, Kähkönen & Kiipari	kyllä	ei	Ei	Kalapato	ei	kesä, ei tietoa vka	Kalastusonnen saamiseksi
Christer Wåghålls	kyllä Tarvepussi	ei	Kyllä	Oma piha, vahingoitettavan ruokapata	ei	kesä, ei tietoa vka	Voiman poisto kiroukselta, toisen henkilön vahingoitus
O.Antila, A. Antila, Kärämä, Åberg, Hiltunen	kyllä Haukuttiin paholaisen kätyriksi	kyllä	Kyllä	A.I.Antilan luona	ei	talvi, 4.s adventtisu, juhannusyö, kesä yleensäkin sunnuntaina	Parantaminen, onnen takaisin saaminen
Hannu Tikka ja Erkki Kiltu	kyllä	kyllä	Kyllä	Kirkkomaalla usein, kiroamista	ei	usein: talvi, syksy öisin yleensä	Varastetun takaisin saaminen, sairauden parantaminen
H.Juntunen, L. Keränen, Matero ja Karvonen	kyllä Sormuksen ottaminen ruumiilta	kyllä	Ei	Kirkkomaalla	kyllä	Usein: heinäkuu, elokuu; su-yöllä, pe-iltana	Parantaminen, naimaonnen saaminen
S.Eerola, Valpuri Olavintytär, Kaarina	kyllä	kyllä	Kyllä	Oma tila, navetta metsä	ei	kevät: aamu, pvä, Kiirastorstai-ilta	Omaisuuuden ja karjan suojelemiseksi
Väänänen, Noppa & Kirstina	kyllä kiertäneet kirkkoa ym.	ei	Ei	Kirkkomaalla	ei	joulun aikaan 20.12. vasten yöllä (to-pe)	sairauden parantaminen

Antti Rautio	kyllä ruumiin apu	ei	Kyllä	Kirkkomaalla	kyllä	kevät, 6.5. tai 2.su ko 18-21 ilta	sairauden parantaminen hammaskipu
Hannu Tikka & M.Paulintytär	kyllä Luutalossa vieraili	ei	Ei	Kirkkomaalla	ei varsinaisesti Luutalo	kevät 2.5. ma-su yöllä	sairauden parantaminen Huhu että Tikka Taikoja!
P. Sparf, M.Karvonen ja äiti Valpuri	kyllä kirkon kiertäminen	ei	kyllä	Kirkkomaalla kellotapulissa	ei	2 vko ennen joulua yöllä ti:ta vasten n. klo 24	sairauden parantaminen
Vartikka, Pyykkö & Larinen	kyllä Kaikenlaista	kyllä	ei	Kirkkomaalla	väitettiin sitä	joulun jälkeen su-iltana	Toisen henkilön vahingoittamista
Reinikka & Väisänen	kyllä kirkon kiertäminen	kyllä	kyllä	Kirkkomaalla	kyllä	talvi, 16.1. la-su yönä	Varastetun takaisin saaminen
Erik Gyll & Hannu Tikka	kyllä pääkallo ym. välineitä	ei	ei	Kirkkomaalla	kaikenlaista siellä tekivät	G: Talvi, yö, H&G: kesä, yöllä	sairauden parantaminen Varastetun takaisin saaminen
Akseli Kitulainen	kyllä kiroaminen	ei	kyllä	Käräjäpaikalla	ei	kevät, pvällä käräjien aikaan	Kiroaminen, raipparangaistuksen jälkeen
P.Kylmänen & P.Rautio	kyllä loitsimista	kyllä	kyllä	Kirkkomaalla	kyllä	3.helluntain vastaisena yönä	Parantaminen, kirkkoväestä
Olavi Halonen	kyllä lastuja	ei	ei	Kirkkomaalla kellotapulissa	ei	3.12. 2vkoa sitten la, ei tietoa vka	Varastetun takaisin saaminen
Juhani Liedes	kyllä	ei	ei "loitsi"	Halosen kalastus alueella	ei	kesällä ei tietoa vka	Toisen henkilön vahingoittamista
Lasse Ollila	kyllä Kelloja löi	ei	kyllä "Isä Meidän"	Kirkkomaalla kellotapulissa	ei	pääsiäinen 18.4. klo 3-4 aamu	Varastetun takaisin saaminen
M.Heikkilä & J.Matinpoika	kyllä ryömiskeli	ei	kyllä lauloi	Pyyn tilalla	ei	22.1. ja 5.2. (su) ei tietoa vka	Toisen henkilön vahingoittamista
O.Torkkonen & J.Koponen	kyllä "perustukset"	kyllä	ei varmaa	Kirkkomaalla	kyllä	talvi, 14.11. klo 20 illalla	Varastetun / kadonneen takaisin saaminen
Juhani Soini	kyllä	ei	ei	Kirkkotiellä	ei	3:n helluntaipvän vastaisena yönä	Kortin peluuta kirkkotiellä, Korttionnea

Matti Pildo	ei varmaa	ei varmaa	ei varmaa	Väitettiin kirkkomaalla käyvän	ei varmaa	syksyllä, su:na ei tietoa vka	Uhkailu > huhu: harjoittanut taikuutta, lukien parantamista
Henri Ylitalo	ei	kyllä Lehmien vahingoksi	kyllä	Metsässä	ei	kevät 25.5. illalla	Karjan vahingoittaminen
J.Kyllönen, M.Ridell & H.Parviainen	kyllä kirkon häirintää	ei	ei	Kirkkomaalla	kyllä haudan särkeminen	syksy, 24.8 vastainen yö, n.klo 24	Varastetun takaisin saaminen
Antti Kokko	kyllä	ei	ei	ei tietoa kotoa löytyi taikomisvälineitä	ei	ei tietoa	sairauden parantaminen - Ryssät lupasi valmistaa voidetta
Penttilä, Orchan & Ahlberg	kyllä kirkon kiertäminen	ei	ei	Kirkkomaalla	ei varsinaisesti piiloutuivat hautaan	Helluntai yö vasten 3.s helluntaipvä	sairauden parantaminen
Taskinen ja Kangas	kyllä meluamista..	ei	ei	Kirkkomaalla	ei varmaa	syksy 17.-18.9. yöllä	Kirkkomaalta aarteen löytöapua
M.Koistinen & A.Toppman	kyllä Jumalan nimi, väärinkäyttöä	ei	tavallaan	Kirkossa Kirkkomaalla	ei varsinaisesti	talvi, 23.1. aamulla klo 8 aamurukousaika	sairauden parantaminen
Pauli Nevanperä	kyllä "noituutta"	kyllä	ei	syöttäjän pelloilla	ei	talvi, kevät, kesä öisin	Karjan vahingoittaminen
S.Parviainen & S.Makrill	kyllä	ei varmaa	ei varmaa	Kirkkomaalla kaikenlaista	ei varsinaisesti	syksy, 24.9. ma-ti vastainen yö	Kirkkoväen nostattaminen toista henkilöä vastaan
H.Reinikka & A.Gyllenduk	kyllä välineitä	kyllä	ei varmaa	Kirkkomaalla kirkon ovia löivät	ei	28.1.1779 ilta	sairauden parantaminen
Raqvett ja Elg	kyllä	ei	ei	Kirkkomaalla	kyllä ruumis nostettu	1.Helluntaipvän vastainen yö,	Ei selkeää syytä miksi
Erkki Hiltunen	ei varmaa	ei varmaa	ei varmaa	Kirkkomaalla	ei varmaa	20.8. (su) vastainen yö	Kirkon ikkunoiden hajotus taikuudella?
Abraham Parvén	ei varmaa	ei varmaa	ei varmaa	ei tietoa	väitettiin sitä	marraskuu	Konseptit hävinnyt, ei tietoa

Valtanan ja Ukkola	kyllä Kaikenlaista	ei	ei	Kirkkomaalla	ei varsinaisesti turvetta haudalta	ennen juhannusta auringonlasku	sairauden parantaminen
Suorsa, Palo & Valkonen	kyllä	ei	ei	Kirkkomaalla	kyllä kallo viskattu jokeen	kesä, 12.6. la-iltana	kirkkoväestä parantaminen
Mikael Koistinen	kyllä	kyllä	ei	Kirkkomaalla lastuja suuhun	ei varsinaisesti	12.8, n. 3vko sitten yöllä klo 24-01	sairauden parantaminen
Juhani Tulki	kyllä	kyllä	ei	Kalastusreissulla "luita mukana"	ei	kesä ei tietoa vka	Toisen henkilön vahingoittamista
Anttonen, Mulari & Heikkilä	kyllä	ei varmaa	ei varmaa	ei tietoa	ei	Talvella, joulun alla, ei tietoa vka	Toisen henkilön vahingoitus, parantajan haku
Tarolin, Pura & Hyry	kyllä	ei	ei	kellotapulissa	ei	25.11.talvi illalla klo22	Varastetun takaisin saaminen
Utriainen & Sirviö	kyllä	ei	ei	Kirkkomaalla	kyllä ruumis nostettu	joulun aikaan, ilta la-iltana ennen Kynttilämessua	Varastetun takaisin saaminen Mainosti olevansa tietäjä
Kekkonen, Nojonen & Lämsä	kyllä "toimituksia"	ei	ei	Kirkkomaalla	ei varsinaisesti repivät lautoja haudalta	talvi 4.-5.2. yöllä	Varastetun takaisin saaminen
Huttu & Parpala	kyllä	kyllä	ei	Kirkkomaalla	kyllä ruumis nostettu	4.5.; Pääsiäisestä 4.sun. yöllä	Hevosien parantaminen
Erkki Leinonen	kyllä	kyllä	ei	Kirkkomaalla	kyllä pääkallon avulla	syksy 9v.sitten ei tietoa vka	Varastetun takaisin saaminen
Pertti ja Aatami Laukkarinen	kyllä	kyllä	ei	Kirkkomalla kellotapulissa	ei	talvi 5.3.illalla klo 21	Varastetun takaisin saaminen
Kumpulainen, Soini & Halonen	ei K:n tiedettiin olevan taikoja	kyllä	kyllä	Kirkossa yöllä	ei	17.8.1796 yöllä	sairauden parantaminen

Liite 6.

Hovioikeuden tuomiot

- tilastossa on huomioitava päällekkäisyys eli se, että hovioikeus saattoi yhdessä tapauksessa alentaa tai korottaa pääsyytetyn ja/tai osallisten tuomioita

HOVIOIKEUDEN ANTAMAT TUOMIOT	1754-1759	1760-1764	1765-1769	1770-1774	1775-1779	1780-1784	1785-1789	1790-1794	1795-1800	Tuomioita yhteensä
Pitää tuomion	5	6	5	4	4	3	3	5	3	38
Alentaa sakkoja	0	4	2	1	0	0	1	0	1	8
Vapauttaa	0	0	1	1	0	0	0	0	0	2
Muuttaa tuomiota eli korottaa tai vapauttaa esim. pahennuksesta	1	1	3	2	1	0	0	3	1	13
Osallisten tuomiot muuttuu	1	6	1	1	2	0	1	1	1	14
Yhteensä tapauksia	5	9	8	7	4	3	4	5	3	48

Liite 7.

Taikuuden harjoittamisesta

TAIKUUSTEON SYYT	Tapausten lukumäärä	Tapahtumapaikka
Varastetun tai kadonneen takaisin saaminen	12	Kirkkomaa 12
Sairauden parantaminen	17	Kirkkomaa 15 Oma tila 1 Ei tietoa 1
Onnen lisääminen / omaisuuden suojeleminen pahalta	7	Kirkkomaa 4 Oma tila 2 Kalapaikka 1 Metsä 1
Toisen henkilön vahingoittaminen	8	Kirkkomaa 4 Oma / toisen tila 2 Kalapaikka 2 Ei tietoa 1 Metsä 1
Epäselvä syy	3	Kirkkomaa 2 Ei tietoa 1

- Taikuuden syihin ei voitu tilastoida taikateon kulkua sillä sitä asiaa ei voi laskea määrällisesti.

- Ajankohdissa on päällekkäisyyksiä.

- Ajankohdasta ei varmuutta yhdessä tapauksessa

Taikuuden teot lukumäärät	Kirkkomaalla taikuutta	Omallalla tilalla	Toisen tila/kalapaikka	Metsä
Loitsu	10	2	5	2
Kirkon häirintä	23	0	0	0
Kellotapuli	5	0	0	0
Ei varmuutta mitä tehty yleensä	4	2	3	0

AJANKOHTA	Talvi	Kevät	Kesä	Syky	Eri aikoina
Vuodenaika	16	12	9	8	7
Kirkollinen pyhä	Joulun aika 6	Pääsiäinen 3 Helluntai 5	Juhannus 2	0	0
Vuorokauden aika	Ilta 6 yö 7 aamu 1 päivä 0 Ei tietoa 5	4 7 1 2 0	3 4 0 0 4	1 6 mahd. 1 mahd. 1 2	- - - -

- Sunnuntaisin taiottiin yht.15 tapauksessa.